

Coen op Banda : de conqueste getoetst aan het recht van den tijd

<https://hdl.handle.net/1874/363939>

A. g. m. 192, 1943.

COEN OP BANDA

DE CONQUESTE GETOETST AAN HET RECHT
VAN DEN TIJD

MR LUC. KIERS

schicht
1943

A. qu.
192

COEN OP BANDA

DE WED. J. VAN DER WOUDE, NED. IND. BOND,
KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.

Wanneer men de geschiedenis van de
Nederlandsche Oost-Indië beziet, dan
valt het op, dat de Nederlanders in
de eerste plaats een handelsvolk zijn
gewest, en dat zij de Oost-Indië
voornamelijk hebben ontdekt, om
daar een handelspost te vestigen.

COEN OP BANDA

Van de geschiedenis van de
Nederlandsche Oost-Indië.

COEN OP BANDA

DE CONQUESTE GETOETST AAN HET RECHT
VAN DEN TIJD

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VER-
KRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR
IN DE RECHTSGELEERDHEID AAN DE
RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP
GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS
PROF. L. VAN VUUREN, HOOGLEERAAR
IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT VAN
DEN SENAAAT DER UNIVERSITEIT IN
HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP
WOENSDAG 10 MAART 1943, DES
NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

LUCAS KIERS
GEBOREN TE WIERDEN

UTRECHT

N.V. A. OOSTHOEK'S UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ

1943

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

1896 7269

Deze studie verschijnt tevens als deel XIX der
UTRECHTSCHÉ BIJDAGEN TOT DE GE-
SCHIEDENIS, HET STAATSRECHT EN DE
ECONOMIE VAN NEDERLANDSCH-INDIË,
onder leiding van Prof. Dr C. Gerretson.

Alleen in dién vorm is zij in den handel.

N.V. A. Oosthoek's Uitgevers Maatschappij
Utrecht

VOOR MIJN VROUW EN
VOOR ONZE KINDEREN

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
PROBLEEMSTELLING	1
HOOFDSTUK I	
○ De Banda-eilanden van 1599—1614	21
HOOFDSTUK II	
Jan Pietersz. Coen	46
HOOFDSTUK III	
○ Coen en de Banda-eilanden van 1614—1621	78
HOOFDSTUK IV	
○ Vervolg	113
HOOFDSTUK V	
○ De gebeurtenissen op de Banda-eilanden van 17 Februari tot 20 April 1621	149
HOOFDSTUK VI	
○ De gebeurtenissen van 20 tot 30 April 1621	169
HOOFDSTUK VII	
Het proces tegen de Orang-kaja's	202
HOOFDSTUK VIII	
De „wreede terechtstelling” en het lot der gevluchte Bandaneezen	236
BESLUIT	263
BIJLAGEN	267
PERSONENREGISTER	343
ZAKENREGISTER	346
REGISTER VAN AANGEHAALDE WERKEN	349
ERRATA	352

De navolgende studie behelst een poging, om de, vaak scherp veroordeelde, handelingen van den Stichter van ons eerste koloniale imperium bij de conqueste van Banda — in stede van ze, als gebruikelijk, een *subjectieve* norm: de moreele opvattingen van den beoordeelenden geschiedschrijver, aan te leggen — te meten met een *objectieven* maatstaf: het stellig recht van Coens tijd, dat hij, als staatsleider en veldoverste, gehouden was, zonder aanzien des persoons, toe te passen.

Bij het beëindigen van deze studie past in de eerste plaats een woord van dank aan U, Professor Gerretson, hooggeachten promotor, zoowel voor de wijze waarop Gij mij met de te volgen methode van onderzoek vertrouwd hebt gemaakt, als voor de mate van vrijheid, die Gij mij bij dat onderzoek, zoomede bij de vaststelling der resultaten, ook bij verschil van inzicht, hebt willen laten.

Ook U, Professor de Monté ver Loren, heb ik mijne erkentelijkheid te betuigen. De verscheidenheid van recht en de onzekerheid der procedure, die het tijdperk, waarin Coen werkte, kenmerken, deden mij soms niet dan aarzelend voorwaarts gaan. Uw bereidwilligheid, met uw kennis van het oud-vaderlandsche recht mijn oordeel te leiden, is mij tot steun geweest.

Ik dank de Juridische Faculteit, dat zij mij Prof. Dr. C. Gerretson als promotor heeft willen aanwijzen.

De bijzondere faciliteiten mij verleend door den heer Algemeen Rijksarchivaris te 's Gravenhage, verdienen vermelding en dank. Den heer Bibliothecaris en het personeel van de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden, alsmede den heer Rijksarchivaris en het personeel van het Rijksarchief in Friesland ben ik zeer erkentelijk voor hun vriendelijke hulpvaardigheid.

PROBLEEMSTELLING

„Excuseert my dat ick dese redenen verhaele, gelijk off U.I. selfs niet en wiste wat hy seggen soude, want het sijn de blinden, welcke omdat ze blind sijn door overtollige becominge de siende gemeenlijk waerschouwen, ende den wech willen wysen" ¹⁾).

Het gangbare oordeel

Jan Pietersz. Coen heeft in onze geschiedschrijving steeds een merkwaardige plaats ingenomen. Nimmer heeft men zijn grootheid *onvoorwaardelijk* durven erkennen; het algemeene oordeel is: Coen is wel groot, maar . . . en dan wordt hem steeds zijn beleid bij de verovering der Banda-eilanden verweten, dat hem als een wreed, huichelachtig, onrechtvaardig tiran zou doen kennen. In verschillende toonaarden, variërend van een zucht van verlichting, omdat dit onderwerp in het gekozen kader niet uitgebreid behoeft te worden behandeld, tot een onverholen minachting als eindconclusie eener opzettelijke studie, wordt dit oordeel door de Nederlandsche Historici uitgesproken.

Dit eenstemmige oordeel doet een mate van objectiviteit vooronderstellen, welke het weinig aantrekkelijk maakt de verovering der Banda-eilanden nader te bestudeeren. Tegelijkertijd doet het echter de vraag rijzen, of het eigenlijk wel gerechtvaardigd is, om te spreken van de grootheid van Coens karakter en persoon. Sommigen laten daaromtrent geen twijfel bestaan en indien het werk van Mr. J. A. van der

¹⁾ Uit een brief van Coen aan Andries Soury, opperkoopman te Djambi, gedateerd 25 April 1616. Zie de Bronnenuitgave van H. T. Colenbrander, Jan Pietersz. Coen, Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië, dl. II, pag. 94. Voor aanhalingen uit deze Bronnenuitgave volstaan wij in het vervolg met een verwijzing naar de „Bescheiden". De in onze studie voorkomende citaten vertoonen geen eenheid in schrijfwijze of spelling van persoons- of plaatsnamen.

Chijs, Landsarchivaris te Batavia, *De vestiging van het Nederlandsche Gezag over de Banda-eilanden 1599—1621*¹⁾ eenige verdienste heeft, dan ligt deze in zijn openhartigheid op dit punt: „Ware voor Coen niet reeds een standbeeld opgerigt, ik betwijfel of zulks nog zoude verrijzen. Aan zijn naam kleeft bloed”²⁾. Deze uitspraak laat aan duidelijkheid niets te wenschen over.

Een grootere groep van Historici evenwel, namelijk vrijwel alle anderen die zich met de geschiedenis van Nederlandsch Oost-Indië bezighouden, ziet in Coen een groot figuur, den man met talenten, den baanbreker, den grondlegger, den stedenbouwer, den koopman, den staatsman, den empire-builder, en wat niet al. Zij allen echter komen onvermijdelijk voor de feiten te staan, die Coen doen zien — en hier citeeren wij zijn jongsten bediller — als „beul” in zijn „huiveringwekkende wreedheid”³⁾.

De Jonge belijdt in zijn *De opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indie*⁴⁾ dat het verhaal dier krijgsverrichtingen gelukkig buiten de grenzen van zijn onderzoek valt, hoewel hij niet mag verzwijgen, dat te dien tijde Neêrlands naam met een „schier onuitwischbare bloedvlek” is beklad. Wel tracht hij Coen te verontschuldigen door in een noot op te merken, „qu'il faut juger les faits d'après leurs dates”, dat onderdrukking van opstanden steeds bloedig is, terwijl niet vergeten moet worden, dat Coen op bevel van zijn meesters handelde, maar het effect van deze zwakke poging wordt teniet gedaan door Tiele's in zijn *Bouwstoffen*⁵⁾ gegeven verslag van het op de „koelbloedige wijze” uitroeien van een „welvarende bevolking”, waarbij hij den staf breekt over „het onrecht-

¹⁾ Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen in het jaar 1886. Voor aanhalingen uit dit werk volstaan wij in het vervolg met een verwijzing naar „Van der Chijs”.

²⁾ Van der Chijs, pag. 159.

³⁾ B. W. Schaper in het onder zijn medewerking tot stand gekomen werk *De tachtigjarige oorlog*. Zie het hoofdstuk *Het gulden veen*, pag. 176.

⁴⁾ J. K. J. De Jonge, dl. IV, pag. LXI en CXLIII.

⁵⁾ P. A. Tiele, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel*, eerste deel, pag. XLII—XLVII en pag. LIV. Vgl. hierbij G. C. Kler de Reus, *Geschiedlicher Überblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwicklung der Niederländisch-Ostindischen Compagnie*, pag. 246, nt 1.

vaardige, barbaarsche, huichelachtige in de handelspolitiek, die in Coen om zoo te spreken haar incarnatie vond. Terwille van het monopolie verloochende hij alle hooger rechtsgevoel, alle eerlijkheid, alle menschelijkheid”.

Wanneer dan in hetzelfde jaar Van der Chijs, „begeerig nopens het ontstaan van die „bloedvlek” meer te weten”¹⁾, daaraan zijn studie wijdt en een boekje openlegt over deze „gruwelijke wreedheden”, daarbij getuigend van zijn „afgrijzen over zulke moorden”, is de meening gevestigd en spreekt sindsdien het algemeen als gewijsde aanvaarde vonnis Coen schuldig. Sedert „de schimmen van de mishandelde Bandaneezen” door Van der Chijs opgeroepen en welwillend in staat zijn gesteld „hunne moordenaren aan de algemeene verachting prijs te geven”²⁾, kan geen geschiedschrijver, die zichzelf respecteert, zich meer aan de verplichting onttrekken, deze gebeurtenissen als een onherstelbare fout in Coens beleid en een groote schande in onze koloniale geschiedenis te brandmerken, waarbij dan steeds *a priori* wordt aangenomen dat de feiten, waarop dit oordeel berust, onherroepelijk vast staan.

Tiele betoont zich niet alleen een voorlooper, maar een jaar later tevens een aanhanger van de voorstelling van zaken van Van der Chijs, door in zijn *De Europeers in den Maleischen Archipel*³⁾ daarnaar te verwijzen en de „wreedheden van Coen” te bespreken.

Daarmede is de school definitief gevestigd en latere schrijvers blijken getrouwe leerlingen, wedijverend in de formulering van hun afschuw.

Blok karakteriseert de verovering der Banda-eilanden als „een verhaal van moord en doodslag, vernietiging en verdelging, dat in ijselfijne eenvoud, in wreede koelbloedigheid alle andere van dien aard overtreft. . . . Een vreeselijk getuigenis van de wijze waarop onze vaders bij de vestiging van den

¹⁾ Van der Chijs, voorwoord.

²⁾ Ibid., pag. 159.

³⁾ Gepubliceerd in 9 afleveringen van de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, nl. de jaargangen 1877, 1879, 1880, 1880, 1881, 1882, 1884, 1886 en 1887. Zie negende gedeelte, hoofdstuk 4, pag. 249 e.v., 1887.

indischen handel, van de oppermacht der Nederlanders in Indië te werk gingen" ¹⁾).

Huybers spreekt van een „onmenselijke" en „beestachtige gerechtelijke moord" en van „ongehoorde wreedheid" ²⁾).

Geerke schrijft: „De „verovering" van Banda en wat daarop volgde, blijft de donkerste periode uit de geschiedenis van Coen, . . . hij heeft er zijn naam bevestigd door een optreden, dat meer dan onmenselijk genoemd moet worden, onmenselijk in alle tijden" ³⁾).

Kalff oordeelt op gelijke wijze en acht — mirabele dictu — liefst twee standbeelden voor Coen onvermijdelijk. Eén ter eere van het feit, dat Coen de grondlegger is van Nederlands Koloniale macht, terwijl het tweede beeld oprijst „uit het stof der archieven", nl. dat van „den hardvochtigen puritein, den bekrompen monopolist en voor geen wreedheid terugdeinzenden provoost geweldiger der Edele Compagnie — die nog aan zooveel onedele daden zich zou schuldig maken" ⁴⁾).

Mac Leod deelt mede: „De eindrekening was dat 2500 menschen van honger waren omgekomen, 1700 van het eiland gelicht en 300 ontsnapt. Van de met de Dragon vervoerden stierven 176. Dit was het werk van den christelijken Jan Pieterszoon Coen" ⁵⁾).

Stapel noemt in het *Nieuw Nederl. Biografisch Woordenboek* ⁶⁾ als Coens doel „de Bandaneezen voorgoed ten onder te brengen" en qualificeert zijn optreden als „voorbeeldeloos wreed".

De karakterschets van Van der Woude ⁷⁾, doet ons Coen kennen als een robot, voor ieder die op zoek was naar het onverwachte, het onvermoede, de flits van het genie, „een

¹⁾ P. J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, dl. II, pag. 529, derde druk.

²⁾ H. F. M. Huijbers, *Een kranig Hollander*, pag. 104 e.v.

³⁾ H. P. Geerke, *Jan Pieterszoon Coen*, pag. 157 e.v.

⁴⁾ S. Kalff, *De „Loffelycke Compagnie"*, *Nederlandsche Kultuurgeschiedkundige Monographieën*, VI, pag. 46 en 55.

⁵⁾ N. Mac Leod, *De Oost-Indische Compagnie als zeemogendheid in Azië*, dl. I, pag. 271.

⁶⁾ F. W. Stapel, *Dl. VI, i.v. Coen*, pag. 311.

⁷⁾ Johan van der Woude, *Coen, patria-serie*, pag. 64 en naschrift.

vervelende vent", voor wien de schrijver dan ook weinig sympathie gevoelt. Volgens Van der Woude betoonde Coen in de verovering van de Banda-eilanden geen geduld, hij was daar niet gekomen om met opstandige inlanders te onderhandelen; zonder de geringste zelfoverwinning of gewetenswroeging, geprikkeld omdat het zooveel tijd kostte, werden de Bandaneezen door Coen uitgeroeid.

Geheel hierbij aansluitend is het oordeel — wij verwezen er reeds naar — van Schaper, in het in 1941 onder zijn medewerking tot standgekomen werk *De tachtigjarige oorlog*. Schaper noemt Coen „één van de ondoorzichtigste persoonlijkheden uit die tijd” en meent dat bij hem geen spoor van ontzag voor de menschelijke waardigheid is te ontdekken¹⁾. „Kil ongenaakbaar, meedogenloos, staat hij voor ons, de hardvochtige temmer van een maatschappij, die men zich haast niet te erg kan voorstellen, schavuiten, bankroetiers, vrouwenjagers, gedegeneerden, lichtekooien, een „godlose hoop”, waartussen de predikanten, in woorden van Coen zelf, als „plompe en onbesneden idioten” staan; de vrouwen schijnen „d’aldervilste van Nederland”. Na de opmerking dat onze tijd, welke nog „steeds de vruchten oogst van Coens onbarmharigheid” zich wel eens wat al te vrijmoedig boven die tijden verheft”, vervolgt Schaper: „Coen hield zich voor het instrument, door God ertoe bestemd, de „troulose Mooren” te straffen en hij „strafte” ze, zonder genade. . . . Niets evenaart echter de afgrijselijke uitroeiing van de Bandanese bevolking, volgens Jhr. Mr. de Jonge „de schier onuitwisbare bloedvlek” in onze koloniale geschiedenis. . . . Zonder aarzelen liet Coen de overgrootte meerderheid verhongeren, de hoofdlieden onthoofden en vierendeelen, alles terwille van „de noten en de nagelen”. Evenals De Jonge tracht ook Schaper Coen te verontschuldigen, maar op geen andere gronden dan dat het leven van den inlander weinig telde en dat hij op last zijner superieuren handelde. Schaper acht met Van der Chijs e.a., dat de opinie van „een ruimer denkende tijdgenoot” Coens schuld des te zwaarder doet zijn.

¹⁾ Pag. 176 e.v.

Wij verwijzen verder nog naar het, door het echtpaar J. en A. Romein in het „nationaal patheon”¹⁾ tentoongestelde portret van Coen, een aardig stuk journalistiek, helaas eveneens met te weinig kennis van zaken geschreven, om deze oordeelvellingen te besluiten met de zienswijze van Colenbrander. In diens *Koloniale Geschiedenis* lezen wij: „Coen is in deze zaak, die een vlek op zijn nagedachtenis werpt, met een onmenselijke wreedheid opgetreden, die zelfs Compagniesdienaren te kras was”²⁾).

Colenbrander schreef dit in 1925, nadat van zijn hand de 5 deelen *Jan Pietersz. Coen, Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indie* waren verschenen, omvattend al Coens brieven en stukken van hemzelf afkomstig, alsmede een aantal brieven van Heeren XVII, Bewindhebbers der O.I. Compagnie, gericht aan Coen. De in het eerste en vierde deel der *Bescheiden* beloofde *Levensbeschrijving*³⁾ liet 12 jaren op zich wachten en wettigde derhalve de veronderstelling dat Colenbrander, zich lavend aan dezen verrassend rijken stroom van zelf-gedolven materiaal, bezig was een onvergankelijk beeld te scheppen van — het zijn Colenbranders eigen woorden uit de Inleiding dezer in 1934 verschenen *Levensbeschrijving* — „een der stoerste, der moedigste, der oorspronkelijkste Nederlanders die ooit geboren werden”. Wat in werkelijkheid geboden werd was een chronologisch resumé van datgene, wat in de 5 deelen *Bescheiden* reeds ter beschikking stond. De uitnoodiging, in de Inleiding tot den lezer gericht, om onbevangen naar den klopp van Coens hart te luisteren, had met meer recht in het eerste deel dier *Bescheiden* geplaatst kunnen worden. Van de gebeurtenissen op de Banda-eilanden maakt Colenbrander zich met een „Jantje van Leiden” af door deze te kenschetsen „als een onderdeel van een velerlei onmeedogendheid vereischende politiek”⁴⁾).

¹⁾ J. en A. Romein, Erflaters van onze beschaving, dl. II, Jan Pieterszoon Coen, *Couste que couste*, pag. 68 e.v.

²⁾ Colenbrander, *Koloniale Geschiedenis*, dl. II, pag. 117.

³⁾ Zie dl. I, pag. XIV en dl. IV pag. XXIV.

⁴⁾ Weliswaar wijdt Colenbrander in de *Levensbeschrijving* een apart hoofdstuk aan de onderwerping van Banda (derde hoofdstuk van het tweede boek) — zij het dan ook, dat het kleinste gedeelte van dit hoofdstuk over Banda handelt — maar het documenteert slechts de gangbare voorstelling.

Men ziet, het oordeel is zeer eenparig en schijnt op het oog, als zijnde geveld over „één der onzen” zuiver objectief. Of speelt de vrees voor chauvinisme mede een rol in de eenstemmigheid, waarmede deze geheele groep in denigreerenden stijl getuigenis aflegt van twijfel en ongeloof in Coens en daarmede in Nederlands grootheid?

Slechts een groot vertrouwen in de karaktereigenschappen van Jan Pietersz. Coen kan aanleiding vormen deze gebeurtenissen aan een hernieuwd onderzoek te onderwerpen, ten einde na te gaan of dit historisch vonnis in allen deele als juist en onveranderlijk dient te worden aanvaard. Aangezien Coen zich nooit op zijn lastgevers, Heeren XVII, heeft beroepen, niettegenstaande — al te gaarne geciteerde — tijdgenooten een afkeurend oordeel over deze gebeurtenissen uitspraken, zullen wij ons van een dergelijk beroep eveneens dienen te onthouden, een beroep overigens, dat de volle verantwoordelijkheid voor zijn daden had kunnen doen afwentelen op zijn superieuren, wien hij, zonder onderbreking, vanaf het eerste oogenblik van zijn verblijf in Indië had gewezen op de noodzakelijkheid om de op de Banda-eilanden verworven rechten te handhaven.

Bronnen

Wij dienen ons dus in de eerste plaats te houden aan de feiten zooals wij deze uit de bronnen leeren kennen. Dit brengt vanzelf de verplichting mede, de betrouwbaarheid dezer bronnen ook door onderlinge vergelijking nauwlettend te keuren. De voornaamste dezer bronnen zijn:

1. *Resolutien* van de vergaderingen van den Gouverneur-Generaal en de Presente Raden van Indië, de Gecommitteerde Raden, den Krijgsraad en van den Breeden- en Krijgsraad, gehouden van 28 Februari tot 12 Mei 1621 in het Admiraalschip „Nieuw Hollandia”, of op de eilanden van Banda, gedurende Coens verblijf aldaar, zooals deze staan afgedrukt in het derde deel der *Bescheiden*, pag. 684—720, zijnde 39 in aantal.

2. *Brieven van Coen aan Heeren XVII van 6 Mei en 16 November 1621 en medeonderteevend door eenige leden van den Raad van Indië.* Deze brieven, gepubliceerd in het eerste deel der *Bescheiden*, pag. 625—679, bevatten eenige gedeelten, die een summier verslag geven van de gebeurtenissen.
3. Uitgebreider wordt de verovering der Banda-eilanden beschreven in de *Conqueste van het eilant Banda*, door ons in de bijlagen ¹⁾ overgenomen uit het *Tweede boek van de overgekomen Brieven en Papieren in het jaar 1622*, (boek V) ongefolieerd, Algemeen Rijksarchief. Leupe heeft dit Journaal gepubliceerd in de *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië*, dl. 2, pag. 396—430, jaargang 1854, evenwel zonder eenige mededeeling te doen over de herkomst zijner publicatie, zoodat onverklaarbaar is, hoe het verschil is ontstaan tusschen Leupe's uitgaaf en het origineel in het A.R. De auteur van dit stuk is onbekend, zoodat Van der Chijs gewoonlijk spreekt van „een ooggetuige”, of ook „Anonimus”, wanneer hij aan dit Journaal refereert. Colenbrander wijst den bevelhebber der prauwenvloot, Nicolaes Van Waert, als den schrijver aan ²⁾.
4. *Sententie van 8 Mei 1621*, geveld over een 44-tal Bandasche orang-kaja's ³⁾, door ons in de bijlagen ⁴⁾ overgenomen uit het *Tweede boek van de overgekomen Brieven en Papieren in het jaar 1622*, ongefolieerd en door Colenbrander gepubliceerd in het vierde deel der *Bescheiden*, pag. 262.
5. *De beschrijvinghe van de eylanden Banda, soo die geregeert syn in de jaren, dat onse scheepen daer eerst begonnen te negotyeren en hoe deselve nu beseth sijn*, gepubliceerd door Leupe in de *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*

¹⁾ Zie bijlage XV.

²⁾ *Bescheiden*, Levensbeschrijving, Aanteekeningen, pag. 477. Terwijl Colenbrander van de veronderstelling uitgaat, dat Leupe met zeer veel fouten dit document uit het A.R. heeft afgedrukt, vragen wij ons af, of Leupe ook een (onvindbaar) ander exemplaar heeft gebruikt. Colenbrander signaleert ongetwijfeld fouten in Leupe's publicatie, maar vanwaar eenige omissies en vanwaar de geheel anders geformuleerde volzinnen aan het einde?

³⁾ aanzienlijken.

⁴⁾ Zie bijlage X.

van *Ned.-Indië*, dl. 3, pag. 72—85, jaargang 1855. Ook hier publiceert Leupe een belangrijk stuk zonder vermelding van herkomst. Uit een brief van 1 Januari 1652, door Leupe geschreven a/b. van Z.M. fregat „Prins Hendrik der Nederlanden”, ter rede Padang¹⁾, blijkt echter dat dit document afkomstig is uit een handschrift in folio, in eigendom behoorend aan P. baron Melvill van Carnbée, bestaande uit *Diversche beschrijvinge, ordonnantiën, instructiën, zeynbrieven, rapporten, journalen, missiven enz., concernerende de stant, zeylagie ende negotie van de Vereenichde geoctroyeerde Nederlantsche Oost-Indische Compagnie*, thans aanwezig in het Algemeen Rijksarchief. In de papieren van Aart Gijsels, ten tijde van Coen opperkoopman en na 1631 Gouverneur van Ambon, welke zich te Karlsruhe bevinden — Gijsels is naderhand in Duitschen dienst gegaan — bevindt zich een document met gelijk-luidenden titel, zij het, dat de inhoud eenigszins beknopter is²⁾. Vrij zeker kan daarom Gijsels, die een eveneens in het handschrift voorkomende *Beschrijvinge van de Molucse eijlanden* heeft gegeven, als de auteur van deze bron worden aangemerkt. Uit den inhoud blijkt, dat het gedeeltelijk vóór 1621 en gedeeltelijk omstreeks 1635 geschreven moet zijn, waardoor tevens het verschil in de beide edities verklaard moge zijn.

6. *Verhael van eenige oorlogen van Indien, waerdoor deselve sijn ontstaen, dewelcke begost sijn naer mijn arrivement aldaer, als oock met wat plaetse dat in oorloch waeren ende noch sijn.* Dit document, geschreven in 1622, bevindt zich in het Archief van Hilten, St. Archief, Utrecht, no. 717³⁾ en is gepubliceerd in de *Kroniek van het Historisch Genootschap*, 27ste jaargang, 1871, 6de serie, 2de deel, pag. 497—658. De auteur is Aart Gijsels, hetgeen blijkt uit de mededeelingen over het gebeurde te Japara op pag. 539

¹⁾ Zie de *Kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 8ste jaargang, 1852, 6de serie, pag. 268 en 274.

²⁾ In copy aanwezig op het A.R., aanwinst 1889, no. 37c.

³⁾ Het wordt in den catalogus aldaar ten onrechte ten name van Coen gesteld.

en het vonnis over Aart Gijsels in de *Bescheiden*, dl. IV, pag. 225¹⁾.

7. *Journal van Jacob van Heemskerck*, zooals dit staat afgedrukt bij De Jonge, dl. II, onuitgegeven stukken, no. V.
8. *Documenten voor de geschiedenis der Nederlanders in het Oosten*, zooals deze zijn medegedeeld door Tiele in de *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht*, zesde deel, jaargang 1883, pag. 297—365.
9. *Begin ende Voortgangh der Ver. Ned. geocroyeerde Oost-Indise Compagnie*. dl. I en II.
10. Gedeelten uit *eenige brieven*, geschreven vanuit Banda en Ambon vóór en na Coens verblijf aldaar, t.w.: Aart Gijsels aan Coen, d.d. 4 Mei 1620; Frederik Houtman aan Coen, d.d. 19 Mei 1620; Willem Van Antzen aan Heeren XVII (?), d.d. 13 Juni 1620; Martinus Sonck aan Coen, d.d. 6 Juni, 3 Juli en 13 Juli 1621; Herman Van Speult aan Heeren XVII, d.d. 22 Juni 1621; Jan Van Gorcum aan Coen, d.d. 29 Juli 1621²⁾.

Met uitzondering van het vonnis, geveld tegen de 44 orang-kaja's, en de onder no. 10 genoemde brieven, heeft Van der Chijs eveneens uit bovengenoemde bronnen geput. Sinds 1922 beschikten evenwel, zonder archiefonderzoek, alle historici over dit vonnis, maar nimmer heeft iemand er gebruik van gemaakt of zelfs op het bestaan ervan gewezen. Wij zullen echter, ten einde onze bewijsvoering zoo overtuigend mogelijk te maken, deze bron slechts zeer spaarzaam aanspreken.

Het recht van die tijden

Het geldend volkenrecht van de 16de en 17de eeuw werd, wat de verhouding tusschen de Europeesche Staten onderling en hun verhouding tot de rest van de wereld betreft, beheerscht door twee opvattingen, t.w. het Katholieke en het Protestantsche standpunt. Was het door missie-ijver gedreven Spaansch-katholieke streven, vastgelegd in de Pauselijke

¹⁾ Vgl. *Bescheiden*, *Levensbeschrijving*, pag. 4, noot 4 waar Colenbrander, op eenigszins andere gronden, eveneens Gijsels als auteur aanwijst.

²⁾ Zie bijlagen XII t/m XIV en XVI t/m XX.

bullen, waarbij de „uytdeeling des werelts”¹⁾, gevoegd bij de ontdekking en de feitelijke inbezitname van onbekende gebieden een rechtvaardigen titel tot bezit verschaft²⁾, in de 16de en 17de eeuw ontwikkelde zich allengs de controverse tusschen deze door de pauselijke macht gedekte Spaansch-Portugeesche doelstelling en het zich ontwikkelend standpunt der Protestantsch-maritieme machten³⁾. Naast de in 1493 door de pauselijke bullen vastgelegde „demarcatielijn”, werd in 1509 bij den vrede van Cateau-Cambrésis tusschen Frankrijk en Spanje een, weliswaar eerst mondelinge, afspraak gemaakt, welke evenwel tot diep in de 17de eeuw haar grooten invloed heeft laten gelden, waarbij bepaald werd, in welke gebieden de afspraken en verdragen tusschen de Europeesche Staten zouden worden geëerbiedigd en nageleefd. Een denkbeeldige linie werd getrokken langs den Meridiaan van de Azoren in het Westen en den Kreeftskring in het Zuiden, waarbinnen geacht werd een in evenwicht verkeerend Europeesch Statensysteem te bestaan, maar waarbuiten uitsluitend het recht van den sterkste zou gelden. Het is op deze linie dat Drakes bekende woord slaat: „No peace beyond the line”, terwijl Richelieu in 1634 de volkenrechtelijke beteekenis dezer linie vastlegt door te spreken van „lignes des amitiés et alliances”. Aan deze zijde een Statensysteem, waaraan rechtsbeginselen ten grondslag lagen, aan gene zijde de natuurstaat, waar het recht van den sterkste gold, „la voie d’hostilité”. Geen duimbreed grond werd dientengevolge daar beschermd door eenig rechtsbeginsel noch door de machtsverhouding der Europeesche Staten, laat staan door eenig internationaal of ook nationaal recht. „Might should make right”, gelijk Davenport⁴⁾ het uitdrukt,

¹⁾ Begin ende Voortgangh, dl. I, 10, 61.

²⁾ Zie A. H. Böhm, Het recht van Kolonisatie, Utrecht, 1936.

³⁾ Zie The Cambridge History of the British Empire, Volume I, chapter 6: International law and the outer world 1450—1648 by A. Pearce Higgins; Adolf Rein, Über die Bedeutung der überseeischen Ausdehnung für das europäische Staatensystem, Historische Zeitschrift 137, Heft 1, 1927. Vgl. W. Ph. Coolhaas, Aanteekeningen en opmerkingen over den zoogenaamden Ambonschen moord, in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, dl. 101, eerste aflevering, noot 56.

⁴⁾ F. G. Davenport, European Treaties bearing on the History of the United States and its Dependencies to 1648, page 220.

of, gelijk Adolf Rein het formuleert: „jenseits von Europa soll rechtens zwischen den Staaten sein, dass Macht vor Recht geht“. Een scheiding werd gemaakt tusschen de rechts-sfeer van het Europeesche Statensysteem en de rechtslooze sfeer in de overzeesche wereld, waar, om met Hobbes te spreken, de „bellum omnium contra omnes“ gold. Geen andere consideratie regelde aldaar het onderling verkeer dan die, welke door het eigenbelang werd gedictieerd. Geen concurreerende Europeesche natie — hetzij vriend of vijand — kon in de practijk worden ontzien, wilde men niet van zijn plaats worden gedrongen.

In dien geest heeft Coen, dikwijls tegen de opinie van zijn medewerkers en vooral van zijn superieuren in, zijn taak opgevat. Vandaar bijv., dat het 12-jarig Bestand voor Indië niet gegolden heeft, vandaar de haat van de Engelschen tegen Coen, vandaar dat hij zich volkomen gerechtigd achtte Franschen of Denen, ja, zelfs eigen landgenooten, die het monopolie der Compagnie wilden breken, van Bantam te weren, totdat zijn rechten zijn vastgelegd. „Der volckeren rechte ende chrijchsgebruyck moet ons in dese helpen en ick hoope dat daarmede soowel als alle andre natie verdedeget connen werden, dewyle den oorloch soo rechtverdich is, als oorloch gevoert mach worden”¹⁾.

Niet alleen tegenover de Europeesche naties, maar ook tegenover inlandsche vorsten en hoofden durfde Coen deze stelling vol te houden. En terecht! Hoewel het standpunt, waarin geen plaats was voor erkenning der Souvereiniteit dezer buiten het Europeesch Statenverband liggende gebieden²⁾, niet door Coen is gedeeld, heeft het recht van den sterkste niettemin zijn handelingen mede bepaald. Hoe is dit te rijmen?

Coen kwam in een sfeer met dermate van de onze afwijkende rechtstoestanden, dat een normaal handelsverkeer daardoor

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 489.

²⁾ Vgl. The Cambridge History of the British Empire, page 193: „The law of Nature and nations had acquired in England a new meaning. A new interpretation was placed upon it in accordance with Protestant thought and English interests. The sovereignty of the native races was ignored, a decided, though unconscious tribute to the genius of Wycliffe”.

zonder meer niet mogelijk was. Ongetwijfeld had hij zich gebukt, wanneer hij onder bescherming van een rechtvaardig bestuur zijn volkomen geoorloofde handelsoogmerken had kunnen nastreven. Dit was er niet. Het recht van den sterkste, het werd eveneens toegepast door de bewoners dezer landen onderling. Voor ooit eenige vreemde natie daar voet aan wal had gezet, deed dit beginsel de inlandsche stammen steeds bedacht zijn, de zijde van den sterkste te kiezen. Dat dit „recht” door deze bevolking werd erkend en toegepast, blijkt wel zeer duidelijk, wanneer wij in de *Beschrijvinge van de Molucse eijlanden* van A(art) G(ijsels)¹⁾ lezen: „seggen recht wt dat het met den stercksten moeten houden, ende soo wij dit wilden voorcomen, moest met een garnisoen van 3 à 400 coppen geremedieert worden, veel souden ons dan aenhangen, die 't nu niet en durven duncken”.

Werd geen duimbreed grond beschermd door eenig rechtsbeginsel, de willekeur van inlandsch vorst of hoofd speelde een ongebreideld spel met bestaan en belangen der slaafsche onderdanen²⁾. Ook hiervan vinden wij bij Gijsels een treffend voorbeeld, wanneer deze verhaalt, hoe de zoon van den „kapitan-Hitoe” (een Amboneesch hoofd, die de O.I. Compagnie toegedaan was) in gezelschap van een Nederlandsch onderkoopman tegen dezen zegt: „ick moet eens sien of mijn swaert oock scherp is” en vervolgens een voor hen loopende vrouw „hieuw, dat sijder bij neer bleef leggen. Dit sijn hun rechten”³⁾.

¹⁾ Gepubliceerd in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, dl. 3, pag. 86, jaargang 1855.

²⁾ Vgl. o.a. F. de Haan, Priangan, dl. I, pag. 28 e.v.; G. Gronggrijp, Schets eener economische Geschiedenis van Nederlandsch-Indië, 2e druk, pag. 37 e.v.

³⁾ Grondig verhael van Amboyna, gepubliceerd in de Kroniek van het Historisch Genootschap, 1871, pag. 348—494. Zie pag. 354—358 over „Haer maniere van doen int administreren van hare rechten”, waar Gijsels schrijft: „Weynich worter onder haer recht geadministreert, ja wanneer op haer maniere recht doen, mach ment met recht wel onrecht noemen”, en pag. 431—438, waar de manier van oorlogen der Amboneezen wordt beschreven: „Haer oorlogen beginnen sij dickmael seer lichtelijk, ja 't is gebeurt veel ende meest, dat d'een eylant tegen d'ander oorlogh voert, ja doen malcanderen den oorloch dickmael aen sonder insinuatie, soo datse malcanderen dickmael een cans aff sien ende den onnoselen tgelach moet betalen. Sij en ontsien niet doot te smijten noch te vangen mans, vrouwen en kinderen. . . . Soose een exploit te lande hebben gedaen, dragense 't hooft op den rugh aen eenen stock”. In het dorp teruggekomen, werden de hoofden dan op een steen geplaatst, „al ist datter de maijen met halff wech loopen” en een „spel” bedreven, „dat dicmaels dagen lang duert, naerdad den buyt off de victorie

Maar rechtvaardigen deze toestanden de inbezitname van territorioir? Zij verklaren, maar rechtvaardigen niet. De rechtvaardiging moet gezocht worden in de volkenrechtelijke voorstellingen dier tijden omtrent den contract- en conquestetitel. Coen kende en erkende het volkenrecht slechts als handelsrecht of als oorlogsrecht. Het eerste was het recht van den vrede, een recht, dat slechts één ideaal kende, de *bona fides*, de goede trouw; het tweede, in rang onmiddellijk volgend op het eerste, was het recht van den oorlog, dat een rechtvaardigen titel tot inbezitname verschafte¹⁾.

Het zijn deze verhoudingen en opvattingen, die Coens houding naar buiten hebben bepaald.

Maar ook in zijn houding naar binnen dient hij het recht te zoeken. Bij Coen leeft sterk de zedelijke grondslag van de staatsgedachte der Republiek, wat zich uit in een zijn leven beheerschend zedelijk ideaal. Dit moet zich echter vertolken in een bepaald recht. Hij sticht een eigen territorioir, waar het recht geldt, waarvan hijzelf den drager is, nl. het burgerlijk, het crimineel en het kriegsrecht. Wij zullen moeten nagaan of deze vertolking zich aangesloten heeft en in overeenstemming was met het recht van dien tijd.

Het is in deze rechtssfeer, dat Coens daden gezien moeten worden, ook de harde daden, die hem ten laste worden gelegd. Kenmerken deze zich door individueele ruwheid en willekeur of door applicatie van het bestaande recht, met gebruikmaking van de middelen, die tot zijn beschikking staan? Gegeven deze beperking, hoe heeft hij zich in die ruimte, in dat kader gedragen?

Norm van beoordeeling

Wat is groot in den historischen zin van het woord?

Daar is ten eerste de conceptie van het ideaal en ten tweede

groot is, in somma, gedaan zijnde, soo 't niet geschiet en is, coocken sij de hoofden 't vleesch af. . .".

Dit geheele verslag van Gijsels karakteriseert wel zeer duidelijk hoe de Nederlanders steeds hun eigen maatstaven en opvattingen hebben aangelegd bij de beoordeeling der toestanden, hetgeen in wezen den sleutel vormt tot de verklaring van alle moeilijkheden.

¹⁾ Vgl. in dit verband J. Van Kan, De rechtstitels der Compagnie, Nieuwe Reeks, deel 5, no. 8 van de Mededeelingen der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Amsterdam 1942. O.i. had Van Kan naast het voorbehoud, dat hij op pag. 3 maakt, ook eenige woorden moeten wijden aan Coens opvattingen t.a.v. de rechtsgronden van inbezitname. (zie hierna)

de mate van energie, welke wordt ingezet, om dat ideaal te realiseeren. Of het doel al dan niet wordt bereikt, tast de ware grootheid niet aan.

Coens ideaal is geen najagen geweest van individueel belang. Diep komen wij daarvan onder den indruk, wanneer wij zijn bij boekdeelen verzamelde brieven lezen. Na ruim drie eeuwen blijken deze een dusdanig suggestieve kracht te bezitten, dat wij Coen daaruit zien treden als een stoere, karaktervaste persoonlijkheid, die met gestrekten arm den Bestuurders der O.I. Compagnie den te volgen weg aanduidt, een duiding, welke ons Jan Pietersz. Coen doet kennen als een zoon weliswaar van zijn tijd, maar tevens als een zoon van een volk, welks eigenschappen in hem het type vormden, dat bestudeerd en nagevolgd dient te worden.

Heden en verleden zijn niet te scheiden, want het nu is reeds geweest. Het verleden dient evenwel beschouwd te worden naar zijn eigen idealen en normen en de geschiedschrijver heeft tot taak, de wezenlijke drijfkracht achter deze idealen en normen te ontdekken, want slechts die drijfkracht trotseert de cadans der eeuwen en is niet alleen waard uit de tuimeling der opeenvolgende jaren en tijdperken te worden opgediept, maar dient alsdan in haar volle consequentie aanvaard, althans begrepen of, beter nog, gegrepen te worden. De continuïteitsketen der historie bestaat uit schakels, gevormd in de smidse der eeuwen. Niet de welgevormde, noch de kwalijk gemoduleerde schakel interesseert in de eerste plaats den historicus, maar veel meer de geest waarmede den hamer tot smeden gezwaaid werd.

Het mag betwijfeld worden, of Coen steeds zoo is beoordeeld en of de motorische kracht zijner daden den historici voortdurend in de ooren heeft geklonken. Was niet het eenig doel van de meeste dienaren der Compagnie zichzelf zoo snel mogelijk te verrijken, hetzij ten koste van de inheemsche bevolking, hetzij ten koste van de Compagnie? Maar werd niet Coen voor alles gedreven door de gedachte, het recht van de Compagnie en daardoor den welstand en de macht der Nederlanden te dienen? — Niet alleen handhaven, maar uitbreiden

en consolideeren „alsulcken treffelijcken staet. . . waetoe om leven noch doot ick niet nalaten en sal mijn uuterste best te doen”¹⁾, is doel en devies van den man die, direct na aankomst in Indië, blijk geeft „van schouderen en opwaarts” hooger te zijn dan al het volk. Vanaf het eerste oogenblik schroomt Coen niet zijn superieuren, Heeren XVII, te wijzen op dat, wat hij als hun plicht en goed koopmanschap weet, noch wordt hij moede zulks te herhalen gedurende zijn gansche loopbaan, een loopbaan, welke gekenmerkt wordt door brengen van recht in een, volgens Westersche begrippen, volkomen rechtslooze sfeer.

Coen heeft zich geweten de Representant der nieuwe Republiek. Deze nieuwe Republiek was geen willekeurige machtsformatie, maar een in de werkelijkheid overgezet idee, die van Calvijn, van het Calvinistisch Protestantisme. Coen was volkomen overtuigd dat haar grootheid, ook haar handelsgrootheid, berustte op de gehoorzaamheid aan het gebod Gods, zonder dat hij die overtuiging met geweld anderen wilde opleggen. „Godt en heeft de menschen de kennisse der zevaert niet alleen gegeven, omdat hy van 't eene landt soude halen, dat hem in 't sijne gebreekt ende om sijne delitie, maer oock, omdat hy het aertrijck soude vervullen ende Zyn woordt over de gheheele werrelt vercondicht ende verbreyt werde. Dit doende zullen met der tijdt ongelijck meerder vrucht ende proffijt van Indien krijgen, dan ooyt voor desen hebben gehadt”²⁾. Onze eeuw moge verwonderd zijn over deze samensmelting van winzucht en zendingsijver, zij mag de oprechtheid daarvan niet in twijfel trekken. Hetzij smalend, hetzij medelijdend, werd echter tot voor kort veelal schokschouderend voorbijgegaan aan deze geloofsovertuiging onzer 17e eeuwse voorvaderen. Zelfs nu nog ontziet men zich niet om te schrijven, dat de schaduw van Calvijn, wiens volgeling Coen was, in hem over Indië daalde. Zonder eenig begrip van de ware kracht dezer overtuiging staat men er met botte antipathie tegenover. Men begrijpt niet, dat deze overtuiging de zedelijke basis geweest is, niet alleen van een ge-

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 3 en 318.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 9.

abstraheerd godsdienstig, maar tevens van een inhaerent staatkundig en maatschappelijk ideaal. Het is zeker niet te boud gesproken indien wij zeggen, dat het zedelijk ideaal van het Calvinisme de toenmalige staats- en maatschappij-leer een nieuwen inhoud heeft gegeven en dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden het specimen van een nieuw staatstype is geweest. Coen was één der dragers van dit ideaal, een eenzaam, maar waardig heraut. Het nationaal besef, dat bij de inwoners dier Republiek nog in de windsels lag, vond in hem reeds zijn volle ontplooiing. Zijn ideaal was het stichten van een Nieuw Nederland in verre gewesten, een Nieuw Nederland, dat gedragen moest worden door dezelfde ideologie als de Staat, waarvan het de vertegenwoordigster was.

De mate van energie die Coen heeft ingezet om tot zijn doel te geraken, kunnen wij nog het best peilen aan zijn geestesgesteldheid wanneer hij, na een verblijf in Indië van tien jaren, op de thuisreis is. Wordt het begin van zijn loopbaan gekenmerkt door het *Discours van 1 Januari 1614*¹⁾, inhoudende een werkprogramma, zooals zelden door een 26-jarige is geschreven, van ongebroken geestkracht getuigt zijn brief van 14 Mei 1623, geschreven van de Tafelbaai uit en gericht aan zijn opvolger, Pieter de Carpentier en den Raad van Indië, ter begeleiding van eenige uitgaande brieven van Heeren XVII, die Coen aldaar ontvangt en doorzendt. Hij schrijft:

„Vooreerst bevinde daerinne (in de brieven van Heeren XVII) hoe de rouwe plompheyt van onse penne seer hardt bestraffen. De schult neme geerne, gelijckt behoort, op mij, ende sal de heeren Meesters, soo 't vereyst wort, contenteeren. . . .

Waert dat ick geen ander recompense, eere noch deucht van alle mijn arbeyt, last ende moeyten becomen soude dan represschen van moeyelijcke gevolghen eeniger saecken, soo en sal mij nimmermeer de gedaene arbeyt niet rouwen maer verheugen, want de deucht loont hemselven. Hierover wil

¹⁾ Bescheiden, Levensbeschrijving, pag. 451—474.

U.E. ten hoogsten gebeden hebben door geen van al de dangereuse ende lastige poincten die ons ende U.E. cortelijgh voorgecomen sijn, te verflauwen, noch discouragieren.

De geest moet boven alle moeyelijckheden sweven ende geensints daeronder buygen.

Mainteneert de souvereyniteyt voor de Hoog Mogende heeren Staeten Generael ende 't recht van de Compagnie daert haere E. toecomt, sonder de loosheyte noch boosheyte van d'Engelsen, Francen ende andere geveynsde vrinden eenichsints te ontsien. . . . Sijn sij hoochmoedig, hoovaerdich ende groots, weester noch veel grootmoediger, hoovaerdiger ende grootser tegen, oock cleener, vrindelijcker ende liefталleger dan sylieden souden mogen wesen, alles met discretie daer ende in sulcker voegen als verstandige regeerders betaemt. Uyt vryheyte segge dit. Nemt het my ten goede ende soo quaelijck niet af als de Meesters doen, 't gene ten alderbesten ende in allen goeden deele aen haere E. geschreven hebbe, welck sy nemen alsof wy presumeerden haere E. te recomanderen ende reprehenderen. Godt weet hoe verde het daervan sy. Om d'al te groote schrupule, sinceerheyte ende eenvoud, die ick wete in veel van onse natie te wesen (ende die haerselven liever souden laeten dooden dan te vervallen in misdaet van andere ongelijck of onrecht te doen) hebben 't voorgaende ende meer geschreven, opdat seeckere dangereuse termen, in eenige missiven van de heeren Meesters sijnde, de cleenmoedige niet cleenmoediger maecken.

De last van Spangien moet ons lant dragen. Soo Englant ende Franckrijck haer mede overvallen, seggen eenigen, wat salt worden?

Ick segge daertegen, of ons de werelt overviel, wat soude cleenen moeten helpen! Al ware de doot op de lippen, daeromme moet men geen couragie verliesen, noch sulcken ongelijck lyden, welck doch ewewel ten langen leste ten ruine ende ter doot streckt, gelijk als d'acten van d'Engelsen ende Francen in Indien t'onswaerts doen. 't En can niet slimmer dan de doot, ende de tijtlijcke doot is d'uytnemenste remedie van alle ellende¹⁾.

¹⁾ Bescheiden, dl. III, pag. 314—316.

Dit is een merkwaardig zelfportret van Coen, dezen zelfbewusten vertegenwoordiger der 17de eeuw, des te merkwaardiger, omdat in al zijn brieven zijn eigen persoon zoo zeer op den achtergrond blijft. Hier is een man aan het woord die, in volle erkenning van de houding, die een ondergeschikte tegenover zijn meerdere behoort aan te nemen, de algeheele verantwoordelijkheid voor zijn eigen daden op zich neemt, zonder zich door goed- of afkeuring te laten beïnvloeden, zijn opvolgers bezwerend het recht, desnoods tegen het oordeel van de geheele wereld, te handhaven en het eenmaal gevestigd, op ondervinding gebaseerd en onder uiterst moeilijke omstandigheden verworven standpunt, nimmer meer prijs te geven.

Dezen te weinig bekenden — of is het geheel onbekenden? ¹⁾ — brief schrijft hij na gedurende tien jaren onafgebroken te hebben gevochten tegen Spanjaarden en Portugeezen, ijverzuchtige concurrentie van Engelschen en andere Europeesche naties, willekeurige wandaden van trouwelooze en ontuchtige Compagnies-dienaren, die uit zijn op eigen bevoordeeling, kuiperij van inlandsche vorsten en hoofden tengevolge van wederzijdsch wantrouwen en zucht naar gewin, akelig-voorzichtige, soms achteloos-kortzichtige krentenverkooperstactiek zijner lastgevers, met troffel en zwaard in secure regemaat en moeizaam streven bouwend, verdedigend en uitbreidend den staat en handel der O.I. Compagnie, eerst uit hoofde van zijn onmiskenbare superioriteit, daarna uit kracht van zijn Gouverneur-Generaal zijn.

Is Coen in de verovering van de Banda-eilanden dit zelfportret ontrouw geweest, of moet daarin een bevestiging worden gezien dat zijn geest boven de moeilijkheden is uitgestegen in de handhaving van het recht der Hoogmogende Heeren Staten Generaal en der O.I. Compagnie?

¹⁾ Opmerkelijk is, dat Coolhaas ongeveer gelijkertijd dezen „schoonen” brief van Coen ontdekte.

HOOFDSTUK I

DE BANDA-EILANDEN VAN 1599—1614

De eerste aanraking

De O.I. Compagnie was van haar oprichting af in 1602 een met soevereiniteitsrechten toegeruste handelsonderneming. Het duurt evenwel tot 1609 aler zij, door de omstandigheden daartoe gedrongen, één der Banda-eilanden onder haar en daardoor Nederlandsche soevereiniteit brengt. Reeds vóór de oprichting der Compagnie was het eerste contact met deze eilandengroep — stipjes op de kaart, pijlers van het toenmalige handelsverkeer — tot stand gekomen. De eerste schriftelijke verklaring tusschen de Bandaneezen en Nederlanders, schriftelijk op verzoek van den sjahbandar¹⁾ van Ortatten²⁾, werd, na veel loven en bieden over de te betalen ankerage- en andere gelden, gegeven door den eersten Nederlander, die met de Bandaneezen handel dreef, Jacob van Heemskerck, gezagvoerder van de „Gelria”, op 18 Maart 1599. Zij luidde:

„Ick, Jacob Heemskerck, Vysadmiraal, bekenne met Boysida, Sabandaer van Ortatan, ende Merou, syn broeder, gecontracteert ende haerluyden belooft voor Rubba-Rubba, ankerage ende alle andere ongelden, die op deese stroom soudén vallen, voort' schip Geldria; vier baren van Malaca ofte Banda in fuly, waervoor den voors. Sabandaer ende synen broeder my belooft hebben te bevrijen van alle ongelden, die my van iemants anders soudén moogen afgeheyst werden; in kennise der waerheyt hebbe ick dit onderteyckent, den 18den Maert A° 1599”³⁾.

¹⁾ Sjahbandar is havenmeester.

²⁾ Ortatten, waarschijnlijk gelegen op de noord-kust van Groot Banda. Voor de plaatsen zie het bijgevoegd kaartje van de Banda-eilanden.

³⁾ Journaal gehouden door den vice-admiraal Jacob van Heemskerck, 1598—1600, afgedrukt bij De Jonge, De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, dl. II, pag. 427 e.v.

De Bandaneezen eischten van de vreemde handelaren een soort entree-geld, door den sjahbandar van Ortatten bij Van Heemskerck gesteld op 20 baren foelie, ongeveer gelijkstaand met de belangrijke som van fl. 3000.— tot fl. 4500.—, door dezen echter teruggebracht op het vijfde part. Niet ten onrechte schrijft Van Heemskerck: „heeft voor syn rechten, die sy Rubba-Rubba heeten, geheyst 20 baren van Malaca aen fouly, twelcke nae het weynich onderrecht dat ick daeraf hadde, my onredelick docht geheyst te syn, hebbe int eerste daer niet na willen bieden ende my beduncken laten, omdat wy neringe int lant brachten, behoorden van alles vry te syn”¹⁾. Van onderlinge overeenstemming tusschen de Bandaneezen, uitgezonderd deze handelwijze, blijkt niets. Integendeel, in *Begin ende Voortgangh van de Vereenighde Nederlantsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie* wordt in het *Waerachtigh verhael van de Schipvaerd onder 't beleyd van den Admirael Jacob Cornelissoon van Neck*, de vloot, waarin Jacob van Heemskerck in Indië als vice-admiraal optrad, verhaald, hoe verschillende partijen op elkaar zoo verbitterd zijn „datse gantsch gheen quartier en houden, maer sich onderlinghe doodt slaen als honden, waer sy elckanderen kunnen bespringen, ghelijck de onse dicwils ghesien hebben”²⁾. De Nederlanders kwamen temidden van koppensnellers, althans we lezen daar verder hoe de Bandaneezen, wanneer zij van een expeditie tegen een naburige Bendasche negorij terugkeeren, de hoofden van de vermoorden, (w.o. een kinderhoofdje) als een overwinningsteeken, aan een touw geregen, aan hun prauwen hebben hangen.

Gelijk de geheele oostelijke Archipel, zoo waren de Banda-eilanden onderling wel zeer verdeeld. Vanouds bestonden in dit gedeelte van den Archipel twee partijen, nl. de Oelilima's, aanhangers van den Islam en de Oelisiba's, welke de voorvaderlijke instellingen aanhingen, of door de Portugeezen tot het Christendom waren bekeerd³⁾. Wanneer Steven Van der

¹⁾ Ibid., dl. II, pag. 427.

²⁾ *Begin ende Voortgangh*, dl. I, 3 f, 21.

³⁾ Zie Tiele, *Bouwstoffen*, eerste deel, pag. III. Zie ook hierover J. C. Van Leur, *Eenige beschouwingen betreffende den ouden Aziatischen handel*, pag. 179 en 194, noot 136.

Haghen naderhand op Ambon komt, zoekt en vindt hij het eerst contact met de Oelilima's, de tegenstanders der Portugeezen, in den persoon van den voornaamsten orangkaja, „kapitan Hitoe”. Hoe de scheidslijn tusschen deze partijen op de Banda-eilanden precies heeft geloopt, hebben wij niet kunnen vaststellen. Vast staat echter, dat de negorij Lontor, op Groot Banda (ook wel Lontor genoemd), met de plaatsen op het westelijk gedeelte van dit eiland tot de Oelisiba's hebben behoord, daarentegen Selamon en de plaatsen op het oostelijk gedeelte tot de Oelilima's, waartoe ook Rosengein, het eiland ten oosten van Groot-Banda, behoorde. Bovengenoemd *Waerachtigh verhael* rekent Neira, (Poelau) Roen en (Poelau) Ai eveneens tot de Oelisiba's. Volgens *De beschryvinghe van de eylanden Banda*, evenwel behoorden deze 3 eilanden tot de partij der Oelilima's.

De schrijver van dit stuk, Aart Gysels, geeft belangrijke mededeelingen over de verhoudingen tusschen de Bandaneezen onderling. Hij verhaalt, hoe elk van de Banda-eilanden en elke plaats hun eigen privilegiën bezitten. Zoo bezat Neira, naast „de vrijheijt van na Telluba ¹⁾ te varen, om hou-messen en swaerden, 't welk geen andere Bandanesen vermochten te doen” nog eenige andere privilegiën, wier handhaving dusdanig is, „dat sy liever grooten oorloch daerom soudē aenvangen”, dan inbreuk gedoogen. De Lontoreezen zijn de sterksten ter zee door hun jonken en andere vaartuigen en varen op Malakka, Java en Makassar, waar zij „bussen, roers en stormhoeden” koopen, welke niemand dan zij mogen gebruiken, „waer tegens het geheele lant haer opposeerde, seggende de Lontoresen haer als coningen te achten van 't lant”. Ortatten, eertijds duizend gezinnen ²⁾ tellend en de belangrijkste plaats van het land, met belangrijke privilegiën, was geheel door Lontor overvleugeld en werd met geweld ten onder gehouden „door oorsaecke dat sij soo swack sijn”.

Het is niet uitgesloten, dat de komst van Van Heemskerck

¹⁾ Een onbekende plaats. Valentijn noemt in zijn *Beschrijving van Oost Indien*, dl. III, stuk II, b. 34: Tamboeko.

²⁾ Valentijn (b. 5) noemt hier — en dat maakt een groot verschil — 1000 man.

— die door de sjahbandars van Lontor en Kombir naar die van Ortatten werd verwezen, terwijl de sjahbandar van Ortatten ontstemd was, dat Van Heemskerck zich eerst met Lontor in verbinding had gesteld — mede heeft geleid tot den ondergang van deze negorij.

Deze tegenstelling tusschen de Bandaneezen beperkte zich niet tot de negorijen op Groot Banda. „Dit volck van Poulo Ron ende Poulo Aij dragen sulcken hoogmoet, dat se niet veel op Nera passen, seggen dat haer voorouders dat lant eerst bewoont ende beplant hebben, ende haer slaven daernaer op Neijra geordineert te wonen; hierover pretenderen gerechtigheit te wesen tot een partij van 't anckergelt ofte roeba jaerlijcx". Indien die van Neira handel wilden drijven, moesten zij, op verbeurte van boete, de geheele Oelilima-partij daarover eerst inlichten, „hoewel sij altijd het haentijen wilden weesen, sonder contschap van de andere steeden". Aangezien de andere steden op grond van privilegiën weer „verobligeert" waren, eveneens op verbeurte van boete, aan Neira, „houden sij malcander in dwang soo dat se eeven groote meesters willen weesen, waeruit groote tweedrachten spruijten". Wanneer in zulk een geschil de sjahbandars de uiteindelijke beslissing moesten geven, zoo stond het den partijen vrij deze al of niet te accepteren. Was de eene partij er tegen, „als dan die machtichst van geslachte sijn, vertrecken ende breecken de huysen ende heijningen van haer wederpartij af, en raseeren die tot den gront toe. Sulcke moetwillicheyt gebruycken sij gemeenlijck tegen die sij meest haeten". Zulks gedaan zijnde moesten zij een kleine boete betalen en vervolgens hun tegenpartij om vergiffenis vragen, zeggende, dat zij dronken waren; wilde de tegenpartij geen schande over zich en zijn geslacht brengen, zoo moesten zij „de boeven noch den darm vol eeten geven. Daer mede is den peijs weeder gemaect".

Oneenigheden tusschen de grooten des lands kwamen nogal eens voort uit de vraag, wie de oudste en edelste geslachten van Banda waren. Zij verweten en verachtten elkander dan, zeggende, dat „sulcke ende sulcke van haer voorouders uit slaven gesprooten sijn, injurieren malcander met verachtinge,

alsoo dat temets geslachte tegens geslachte in de wapenen opstaen, ende bedrijven veel moetwil ende quaet". De orang-kaja's van de betreffende Oelilima's en Oelisiba's moesten dan uitmaken, welk geslacht het oudste en edelste was en de tegenpartij werd tot een flinke boete veroordeeld, welke aan de orang-kaja's verviel. Bleek de eene partij van slaven afkomstig, welke nooit waren vrijgekocht, „soo mach de partij van de ouders dien die hebben toebehoort, deselve met sijn geheel geslacht aentasten, met lijf ende goet ende soo lange voor haer eijgen behouden, als sij haer mogen vrijcoopen". Indien een geslacht kon bewijzen dat een ander geslacht was geboren uit een indertijd aan dat geslacht verkochte slavine, welke zwanger was, dan kon het eerstgenoemde geslacht het andere geheel onder haar macht stellen, volgens het principe, dat de slavine indertijd wel was verkocht, maar niet het ongeborn kind, tenzij zulks bij die gelegenheid uitdrukkelijk bedongen zou zijn geweest. Geslacht op geslacht werd dan ook ingeprent, van wie zij afstamden, zoodat de Bandaneezen hun geslacht tot 150 en meer jaren terug konden rekenen.

Ook uit deze *Beschryvinghe* blijkt, dat de tegenstellingen tusschen de twee partijen Lima en Siba niet zoo groot zijn geweest, dat zij overleg uitsloten, wanneer het op daden van koop-handelaankwam. Wij lezen althans, hoe zij, wanneer de Nederlanders een koop of een contract wilden sluiten, eerst een accoord onderling maakten, „waer voor sij haer foelij ende nooten willen vercoopen. Sulcx geraemt sijnde soo mosten", — het waren uitgeslapen kooplieden deze sjahbandars en orang-kaja's — „wij haer bidden ende vleijen om den coop te maecken, 't welk somwijlen wel 4, 5 à 6 weecken aenliep, eer het geconcludeert mochte werden".

De bevolking vormde van ouds een conglomeraat van aldaar achtergebleven kooplieden en slaven uit alle deelen van de wereld. „Daer is qualijck een plaetse van de caep Bona Esperance tot de uutterste ofte oostelijckste eijlanden van Banda, oft de natie van Banda sijn daerof gesprooten, als van Caffers van Mosambique, Arabijanen, Persijanen, van Cambaija, Cormandel, Bengala, Pegu, Atchijnders, Mamorauers, alderhande Malijen,

Chinesen, Javanen, Maccassers, Moluckanen, Ambonesen ende diverse mestise kinderen. Voorts sijn daer veel van deese omleggende eijlanden Van alle dit onwetende gespuijs coomen deese stoute onbeleeftde tirannige Sabandaers ende Orangkaijs van Banda, daer of de geheele werelt weet te seggen". Kortom, de Bandaneezen vormden — Mac Leod drukt het zeer juist uit —: „een hoop volk van allerlei landaard zonder regeering"¹⁾, en het is niet te verwonderen, dat Tiele schrijft, dat zij berucht waren door hun „onrustigen en trouweloozen aard"²⁾. Waar dus ternauwernood van een Bandasche samenleving kan worden gesproken — een samenleving, welke slechts in evenwicht werd gehouden ten koste van den ondergang van de zwakkere groep — moet de uitdrukking „Bandasche Vaderland", welke Van der Chys bezigt³⁾, als een euphemisme beschouwd en met beslistheid van de hand worden gewezen.

Hoewel deze verhoudingen op de Banda-eilanden door een westerschen bril zijn gezien en beoordeeld, zoo blijkt hieruit toch voldoende, dat van een eensgezind optreden geen sprake heeft kunnen zijn. Noch Van Heemskerck, noch Verhoeff — één van zijn opvolgers — noch Coen hebben deze onderlinge verhouding en tweedracht voldoende kunnen begrijpen, hoewel zij er wel steeds, min of meer onbewust misschien, mede te kampen hebben gehad. Het zou een schier bovenmenselijke taak blijken, om een door beide partijen om haar voordeelen geëntameerden handel op te bouwen, uit te breiden en te handhaven, een handel, gedreven door veelal ruwe Compagnies-dienaren met wreede, menschenroof bedrijvende, elkan- der te vuur en zwaard, „daer 't bloedt noch aen sat," bestrijdende inlandsche groepen en eilanden, dewelke „om de vyandschap die sy als gheseyt is teghen den anderen hebben, staande lanx de Zeestrand, seer scherpe wacht (houden) ende nauwe op hare vyanden loeren, om deselve altijd eenigh voordeel af te sien, waer sy konden of mogen"⁴⁾.

¹⁾ N. Mac Leod, De Oost-Indische Compagnie als zeemogendheid in Azië, eerste deel, pag. 177.

²⁾ Tiele, De Europeërs, zesde gedeelte, hoofdstuk I, pag. 148, 1882.

³⁾ Van der Chijs, pag. 136.

⁴⁾ Begin ende Voortgangh, dl. I, 3 f, 21.

Reeds bij de eerste ontmoeting tusschen de Bandaneezen en de Nederlanders openbaarden zich de moeilijkheden.

Europeesche goederen werden door Van Heemskerck, nadat hij zich eveneens op Neira door betaling van een naderhand tot twee maal toe verhoogde „entree” het recht tot handelen had verworven, geruild tegen muskaatnoot en foelie. Het moet hem een voldoening zijn geweest te bemerken, dat de daar aanwezige Portugeezen zich gepasseerd gevoelden, toen de Bandaneezen er de voorkeur aan gaven met de Nederlanders te handelen. De Bandaneezen trachtten de goederen van Van Heemskerck — messen, glaswerk, maliënkolders, stormhoeden, fluweel, etc. — alleen in handen te krijgen, met uitsluiting van de aanwezige Javanen, Maleiers en andere vreemde handelaren. „Maer dese koop en duerde niet langhe, of sy wilden 't goed hoogher opjaghen”¹⁾). De vraag naar de specerijen, welke van de zijde der Javanen en Portugeezen bestond, maakt dit begrijpelijk.

Van Heemskerck had evenwel met nog een andere moeilijkheid te kampen. Hij moest nl. zeer nauwlettend toezien, dat hij het juiste gewicht ontving. Bij herhaling werden de gewichten, waarmede de Nederlanders volgens plaatselijk gebruik de noten en foelie moesten wegen, weggenomen en voor lichtere verruild. Later werd dan beweerd, „dattet een oudt gewicht was ende door lanckheydt van tyt wat verlicht”, maar, schrijft Van Heemskerck, wij worden daar elken dag opnieuw mede gekweld „ende hoe dat men haer meer toelaet, hoe dat se meer hebben willen, meynen als men eens oft tweemaal haer wil gedaen heeft, dat men haer geen dinck en behoort te weygeren, prinsepalick die van Neyra, daer den Sabandaer 't hoeft af is, ende is een onversadelick mensch. Sy weeten wel, dat wy uit haer stadt onse meeste ladenge crygen moeten, overmits aldaer meer als de $\frac{3}{4}$ van de jonken havenen, daer sy oock op trotsen: 't waere een cleyne saecke, dat se eens een eysch deden, ende daarmede berusten lieten, maer soo haest en ist eene niet gedaen ofte daer compt weder een ander op

¹⁾ De volgende bijzonderheden zijn aan het journaal van Van Heemskerck ontleend. (De Jonge, dl. II, pag. 427 e.v.)

handen, sulxks dat het van node is, dat men haer by den duym houde". Slechts het dreigement alles in den steek te laten, waarvoor de Bandaneezen een en ander maal zeer gevoelig bleken, deed dan de gewichten weer te voorschijn komen, echter niet zonder dat de bewoners van Ortatten een poging deden zich meester te maken van de goederen der Nederlanders, uit vrees, dat deze inderdaad zouden vertrekken zonder de geheele roeba-roeba te hebben betaald. De prijs van de noten en foelie steeg inmiddels met ongeveer 50 %, niettegenstaande Van Heemskercks voorslag het verschil tusschen vraagprijs en zijn bod met geschenken aan te zuiveren.

Ik zal, schrijft deze op 14 April aan admiraal Van Warwijck, die op Ambon is, het nog een poosje aanzien, „meyne t'onsen besten syn sal, ofte sullen gelyck tot Bantam alle dage opslach crygen, ick bemercke dat se graech syn om te vercoopen, dan sy maecken rekinge, dat wy niet van daen sullen varen sonder ons scheepen te laden ende ons waren te venten . . .¹⁾ Ick hebbe by my selven gedacht ende met Sr. Veen overgeleyt, waer 't dat wy onse ladinge voor gelt conden becoomen, een deel volcks met een scheeps coopmanschap hier lieten om ten diersten by de cleyn uit te venten ende de gelegenheyd van 't lant ende 't volck te leeren kennen als mede de spraeck; wy sullen sien watter afworden wil”.

Ook warenvervalsching bleek geen onbekend iets te zijn. „Moeten met seven oogen toesien ofte souden dapper bedroogen werden, want dese luyden prinsepael de vreemde nacy, syn soo bedriegelyck ende onbeschaempt, dat se geen weergaey en hebben; d'eene heeft een pont nooten 4 ofte 5 in 't midden van de fulysacken, d'ander giet er een puds water ofte twee in, ende als wy de sacken openen ende besteecken dat wy tselfde te sien coomen, soo weten sy daer niet af, dan hebbent de slaven gedaen ofte daer is opgeleckt, soo is 't, laet blijven, wy sullen se weder droogen, oft leest 't er de nooten uit; passeert se voorby, soo ontfangen sy de gewicht van water ofte voor fuly²⁾, al waer 't dat het terstont in dreck veranderde,

¹⁾ De moesson maakte dat de Nederlanders op een bepaalden tijd weer moesten vertrekken, zoodat de Bandaneezen de specerijen zoo lang mogelijk vasthielden.

²⁾ De foelie was tien maal duurder dan de noten.

alst in onse handen is, daer passen sy niet op". De Nederlanders maakten hen dan uit voor dieven, „doch sy hebben een bordt voor 't aengesicht".

Toen Van Heemskerck zich beriep op de rechters van de stad, „begeerende dat sy recht doen souden over alsulcke dieverien, ende soo sy daer geen recht over doen wilden, soude veroorsaect weesen my selven te rechten", hebben deze „om ons te payen, soo 't scheen, dapper bekeven ende gecondemneert, ons groot gelijk gegeven; doch gebeden dat wy het quaetste niet doen souden, om onse goede name, die wij nu by haer ende alle vreemde nasien, die aldaer waren, hadden, niet te verminderen, sulcks dat wy ons daermede genoegien lieten ende voor wel gewaerschout goede toesicht te hebben".

Nauwelijks drie dagen later moest Van Heemskerck den sjahbandar en eenige hoofden opnieuw ontbieden, „seggende soo sy daer niet in versien wilden ende straffen, die sulcke dieverie plegen, datter wel groote moeyte mochte wtreyzen, want hetselvede ons niet te lyden stont". Hierop vertrok Van Heemskerck en een kwartier later kwamen de Bandaneezen hem opzoeken, met de mededeeling, „dat wy genoeg becoomen souden 't gene ons gebrack, daerop ick haer antwoorde, dewyle syluyden daer in den eersten niet in versien hadden, ons nu alle dagen gebeurt ende ons ongelegen alsoo te handelen, 't gene wy coopen ontfangen ende betalen tot de laetste peninck, begeren derhalven oock leveringe van 't gene wy gecoft hebben ende alsoo 't selfde ons nu ende meermaels gebuert is, claget haerluyden, die rechters van de stad syn ende soo sy geen recht en doen, staet het ons vry selfs te rechten ende my ganselick gelaten niet te willen van opynie veranderen, daerop den Sabandaer ende eedelen van de stad met den ouden turck ons vrient, my gebeden hebben, dat ik het deese reyse noch soude passeeren laten, ende soo 't weer gebeurde doen wat my goet dochte, seggende wy syn nu met u verdragen, dat hier van uw volck blyven sal, ende sullen 't samen als broeders wesen, met meer andere propoosten diesaengaende, sulcks al waer't dat ick het vastelick in den sin gehadt hadde te doen 't gene ick seyde ('t welcke niet eens in ge-

dachte en hadde, dan alleenlick voorstelde, opdat sy daer in voorsien souden ende een ander hem ontsien sulcks te doen) die bedingen souden genoch geweest hebben om mijne opinie te doen veranderen, hebbe derhalven beloofd om harent wille, tselfde na te laten”.

Wanneer wij hier aan toevoegen, dat het geld, waarmede de Nederlanders betaalden slechts door een vuurproef het odium „valsch” vermocht te ontgaan; dat Van Heemskerck „eenige van de prinsepaalste”, op hun verzoek, een voorschot op het nieuwe gewas, van een paar honderd realen toestond; dat de andere vreemde kooplieden de Nederlanders van tegen hen gerichte samenzwering der Bandaneezen trachtten te overtuigen en wanneer wij — gezien de eenzijdige en ook zeer gebrekkige en fragmentarische gegevens, welke ons ten dienste staan over de gebeurtenissen op de Banda-eilanden — veronderstellen dat de wederzijdsche verstandhouding, nu en later, wel niet steeds gekenmerkt zal zijn geweest door diplomatieke courtoisie, dan zien wij tijdens deze eerste ontmoeting tusschen „de haentiens” van het Oosten en de wereld-handelaars van het Westen, reeds alle voorwaarden aanwezig om te komen tot een groote tegenstelling, iets wat zeer zeker niet in den opzet lag van de met vreedzame bedoelingen handel zoekende Nederlanders, noch verondersteld mag worden bij de vrijheidslievende, reeds lang ook met andere naties handeldrijvende Bandaneezen, getuige het feit, dat Van Heemskerck na een verblijf van 3 ½ maand — „met bewilliging van de inwoonders; . . . hebben die van Lontoor wyders versocht om aldaer mede een huis te hebben, omdat er wel soo deftiche mannen syn als in Neyra” — ongeveer 20 Nederlanders, beheerend om en nabij fl. 40.000 aan geld en goederen, op Neira en Lontor achterliet.

1599—1609

Van Juli 1599 tot Februari 1602 bleven deze 20 Nederlanders onder Van Veen en Stalpaert Van der Wiele op Neira en te Lontor. In Mei 1600 arriveerden twee uit de koers geraakte Nederlandsche schepen voor Neira; de Nederlanders maak-

ten onderling ruzie over de lading, aangezien dit schepen van een andere vloot waren, dan waartoe Van Veen behoorde, de Bandaneezen over de te heffen „thol”, nadat zij reeds de gevraagde ankerage-gelden hadden ontvangen. Na veel moeite keerden beide schepen geladen naar Bantam en vandaar naar Nederland terug. Gedurende het verblijf der Nederlanders tot 1602 schijnt de onderlinge verstandhouding tusschen hen en de Bandaneezen goed te zijn geweest, en, toen Wolphert Harmensz. in Februari van dat jaar daar verscheen, werden de eerste officieele contracten met de Bandaneezen afgesloten ¹⁾, nl. met Labetaka, Selamon, Ai en Rosengein, waarbij beide partijen elkaar wederzijdsche hulp beloofden tegen elkaars vijanden, zonder zich met elkanders onderlinge geschillen te bemoeien. Indien Nederlanders tot den Islam of Bandaneezen tot het Christendom wilden overgaan, zou zulks niet mogen worden verhinderd. De contracteerende Bandaneezen verplichtten zich hun noten, foelie en andere waren uitsluitend aan de Nederlanders te verkoopen, tenzij deze geen begeerde waren daar tegenover konden stellen.

Van der Chijs schrijft hierover: „al dadelijk, hoezeer in eenigszins milde termen, kwam daarin de fatale monopoliebepaling voor, welke een twintigtal jaren later op het verderf der Bandaneezen zoude uitloopen. Wat hen noopte zich door een contract aan banden te laten leggen, blijkt niet. Waarschijnlijk wisten zij niet, wat zij eigenlijk deden, want, voor zoover bekend, is dit het eerste schriftelijke, meer of min staatsregtelijke contract, hetgeen zij ooit sloten. Hoe gevaarlijk de handeling was, welke zij verrigten, en hoe groot dien ten gevolge de fout, welke zij begingen, — hiervan beseften zij stellig niets” ²⁾ en, voegen wij hieraan toe, hiervan vermochten de Nederlanders evenmin iets te beseffen. Het contract werd waarschijnlijk gesloten, omdat beide partijen er hun eigen voordeel in zagen, terwijl bij de contracteerende Bandaneezen eveneens de bedoeling zal hebben voorgelegen hiermede een voorsprong op hun niet-contracteerende mede-eilanders te verkrijgen.

¹⁾ Voor de contracten gesloten met de Bandaneezen verwijzen wij naar het Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum, van J. E. Heeres, dl. I.

²⁾ Van der Chijs, pag. 19.

Wat Van der Chys „de fatale monopolie-bepaling” noemt, is slechts een handels-technisch volkomen normaal en begrijpelijk „recht van voorkoop”, normaal, wijl het heden ten dage nog geschiedt, begrijpelijk, omdat de Nederlanders zich niet de weelde konden veroorloven een kostbare vloot uit te zenden om bij aankomst te bemerken, dat de lading juist voor hun neus was weggesnoept.

Van der Chijs vervolgt: „Evenveel waarde, als van de Nederlandsche zijde, doorkneed in de leer der verbintenissen, aan het bezit van het contract werd gehecht, even weinig betekenis hechtten vermoedelijk aan dat schriftuur de Bandanezen, die van geen jus gentium, van geen Pandecten iets afwisten en niet meer dan een hoogst primitief jus naturale kenden of liever onbewust bij zich omdroegen”. Drie jaren tevoren echter had de sjahbandar van Ortatten Van Heemskerck schriftelijk zijn toezegging laten bevestigen, terwijl op zilverstukken toegepaste smeltproeven toch meer kennis doen veronderstellen dan een wereldvreemd onbewust *jus naturale*. De Bandaneezen handelden bovendien immers reeds lang met vreemde naties!

Alvorens te vertrekken stuurde Harmensz. — de Bandaneezen waren voor hun proviandeering, in hoofdzaak bestaande uit sago, geheel afhankelijk van den aanvoer van elders, waardoor nogal eens hongersnooden voorkwamen — het jacht „Duyfken” naar Ceram om sago te halen, „twelck is een specie van broot, ten behouwe van de ingesetenen ende onse natie”¹⁾. Vijftien Nederlanders bleven op de Banda-eilanden achter, toen Harmensz. in Juni weer vertrok, waarvan er al spoedig vijf werden gedood, terwijl de overblijvenden werden genoodzaakt de eilanden te verlaten. De oorzaak hiervan is helaas onbekend; wel is bekend, dat de Bandaneezen op dat oogenblik behoorlijk bij de Nederlanders in de schuld zaten, „doch is goede scult” had reeds Van Veen 15 September 1600 aan Van Heemskerck geschreven²⁾.

Het duurde tot 1605, eer de betrekkingen door Steven Van

¹⁾ De Scheepstogt onder den admiraal Wolphert Harmensz., afgedrukt bij De Jonge, dl. II, pag. 534 e.v.

²⁾ De Jonge, dl. II, pag. 467.

der Haghen opnieuw werden aangeknoopt. Hij vond hier, wat Van der Chijs noemt „hevigen tweespalt tusschen de ingezetenen onderling, — waarschijnlijk eene voortzetting van de oude partijschappen der Oelilima en Oelisiva —”¹⁾, maar trad met succes, gelijk hij zoojuist op Ambon gedaan had, bemiddelend en verzoenend tusschen de „dootvianden²⁾” op. Een nieuw contract van 13 Juli 1605, waarvan de bepalingen „haer wel aen stonden” en waarmede alle oude twisten vergeten en vergeven werden, was het resultaat. Dit contract werd van de zijde der Nederlanders geteekend door Hendrick Van Bergell, opperkoopman en hoofd van de groep Nederlanders, welke daar bleven en werd aangegaan met alle Bandasche plaatsen en eilanden, uitgezonderd de plaatsen Lontor en Labetaka. Nauwelijks 14 dagen later verzocht ook Labetaka toe te mogen treden. De inhoud kwam in hoofdzaak overeen met de door Harmensz. gesloten contracten. Een uitgebreider omschrijving evenwel geeft eenig vermoeden van de voorafgegangene moeilijkheden. Uitdrukkelijk werd n.l. bepaald, dat de Bandaneezen verplicht waren de achterblijvende Nederlanders, na het vertrek der Nederlandsche schepen niet lastig te vallen door hen de goederen voor een minderen prijs te laten verkoopen dan overeengekomen was, „ofte eenige andere quelлагie, 't sy om borge ofte ander gelt affleenen, daerdoor dat namaels groote quaestien ende quaedt soude uytrysen; maer ter contrarie sullen sy de Hollanders vredelyck laeten coopen en vercoopen, gelyck als dat behoordt ende de rechte maniere van handelen is”. Allen die de bepalingen van het contract niet zouden houden, hetzij Bandaneezen of Nederlanders, zouden „de scheepen van Hollandt overcomende, aen de overigheyt van dien werden overgelevert, om gestrafft te werden naer verdienste”³⁾.

Bij zijn vertrek gaf Van der Haghen „in teyken van vrient-schap” 1800 gatangs (d.i. plm. 10 ton) rijst ten geschenke voor

¹⁾ Van der Chijs, pag. 22.

²⁾ Zie voor dit bezoek Van Steven van der Haghen aan Banda: Tiele, Documenten voor de geschiedenis der Nederlanders in het Oosten; Van der Chijs, pag. 22 e.v.

³⁾ Stapel, Geschiedenis van Ned.-Indië, dl. 3, pag. 52 schrijft: „Er is in deze overeenkomst geen sprake van Nederlandsche souvereiniteit; het is louter een verdrag van handel en vriendschap”. Voor het contract zie: Heeres, Corpus Diplo. N. I., dl. I, pag. 36.

„de armen van Banda”, alsmede drie „schotelen” met opium, waar „die gansche vergaderinge seer blijde om waren, ende bedanckten den Admiraal seere voor die gifte”.

Wel meende Van der Haghen, dat de toestand op de Banda-eilanden thans goed geregeld was, zegt Van der Chijs „maar hij vergiste zich deerlijk in zijne goede verwachtingen voor de toekomst. Ook hij was geen diplomaat, hoezeer belast met diplomatieke werkzaamheden. Zijne gift aan „de armen van Banda” getuigt meer voor zijne milddadigheid, dan voor zijn kennis van inlandsche toestanden”¹⁾.

Inderdaad!²⁾ Kon het anders?

Voordat Van der Haghen op de Banda-eilanden kwam, had hij de Portugeezen van Ambon — een sleutelpositie voor den geheelen specerijhandel — verdreven, tot groote vreugde van de Amboneezen, die ten tijde van Harmensz.’ verblijf op de Banda-eilanden reeds een beroep op de hulp van de Nederlanders gedaan hadden, toen de Portugeezen „aldaer waren innemende hare hutten, omhouwende die nagelboomen ende jammerlijk mishandelende en schennende, de kinderen ende vrouwen”³⁾. Harmensz. had hieraan geen gevolg willen geven, omdat zijn schepen toen juist waren volgeladen. De uit Ambon verdreven Portugeezen, wier macht in Indië langzamerhand begon te tanen, werden echter opgevolgd door de te Ambon en Banda handel zoekende Engelschen. Tot de komst van Verhoeff in 1609 volgt weer een periode, waarin van de gebeurtenissen op de Banda-eilanden betrekkelijk weinig bekend is. Overduidelijk is, dat van de voorkeursrechten, welke de Nederlanders hadden weten te verwerven, niet veel terecht kwam.

Matelieff, admiraal van de in 1605 uitgezonden vloot, adviseerde in 1607 harde maatregelen tegen de Bandaneezen te nemen en hen met behulp van den vorst van Makassar te onderwerpen. „Ende om te verhoeden de disordre van de groote schulden, daer haer de Bandanesen in steken ende die

¹⁾ Van der Chijs, pag. 28.

²⁾ Vgl. Fruin wanneer deze schrijft dat de Hollandsche milddadigheid even beroemd was als de Hollandsche winzucht (R. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 5de uitgaaf, pag. 233).

³⁾ De Jonge, dl. II, pag. 535.

sy naemaels niet en konnen betalen, dat men malcanderen niet en soude moghen borghen op sekere penen. Ick achte, dat wij daermede Banda vast hadden ende den Coning van Macasser aen ons verknocht, in de beste forme" ¹⁾). De vorst van Makassar had nl. ook veel belang bij deze eilanden-groep, alwaar hij een agent onderhield, die hij „alle jaers versiet met rys, kleetjens ende alles, wat daer getrocken is, om soo veel folie in syn landt te krygen, als mogelyck is, ende alsoo eenige kooplieden t'hemwaerts te locken; is oock machtigh groot partyen te doen op-koopen; weet oock de Bandanese papen soo te begiftigen, dat het hem aldaer tot groot voordeel streckt" ¹⁾). Van der Chijs noemt dit geven van geschenken aan Bandasche hoofden „een verstandiger tactiek dan die, welke de ruwe Nederlanders der 17e eeuw meestal volgden" ¹⁾). Hoe dit te rijmen is met zijn opmerking naar aanleiding van de gift van Van der Haghen aan „de armen van Banda", is niet duidelijk.

Jacques l'Hermite, president van de loge te Bantam, schrijft in een brief van 20 Januari 1608 ²⁾): „Met die van Banda sal een ander resolutie moeten genomen worden, off anders salt op't lest vuylen, het syn moetwillige boeven ende andere natien wordender door opgerockt Het is verdrietich dat wyluyden vechten en smyten moeten ende dat de(se) Engelschen soo gemackelyck hare ladinge onder onse vleugelen connen halen. In de Molucos connen se ons geen schade doen, als alleenlyck in Banda, dwelck oock wel te beletten ware als men die van Banda een bril op de neus settede. Sonder hetwelcke de Engelschen dese vaert niet en sullen laten te continueren, want daer vallen te groote proffytten ende noch meer vallen soudent als U.E. alle de Molucqsche waren alleene in handen hadden". In November van dat jaar schrijft l'Hermite over de Bandaneezen: „Zij hebben weder naer haer oude gewoonte de pypen wat gestelt, dan alles is ten beste affgelopen. Ick vrees sooder geen ordre in dit eylandt gestelt en wort eens qualick sal affloopen, want dagelycx in moetwille toenemen en daer is nyet wel remedie toe, tensy dat men se met geweld

¹⁾ Van der Chijs, pag. 30 en 31; Van Leur, pag. 172.

²⁾ Afgedrukt bij De Jonge, dl. III, pag. 245 e.v.

dwinght, dwelck oock zyn zwarichheden heeft. Niet alleen om die van Banda, maer oock ten respecte van alle andere landen, hieromtrent, die daermede groot achterdencken soude gegeven worden; die van Amboina worden seer door de Bandanesen opgerockt, ende is te sorgen schier oft morgen daer oock uytborsten sal" ¹⁾).

In 1609 stonden de Bandaneezen 20.000 realen bij de Nederlanders in de schuld ²⁾), zoodat het niet te verwonderen is, dat Keeling, kapitein van het Engelsche schip „Hector” van de Engelsche O.I. Compagnie, toen deze in Februari 1609 op de reede van Neira kwam, alras toestemming kreeg aldaar een factorij te bouwen, terwijl hij, uiteraard steeds tegen betaling der noodige gelden, met Ai en Lontor een contract tot den handel sloot.

De komst van Verhoeff zou het „ôte-toi de là que je m'y mette” der concurrenten verhinderen.

De komst van Verhoeff

De strijd der Vereenigde Nederlanden tegen Spanje, voorloopig gestaakt bij de intrede van het 12-jarig Bestand in 1609, had de Bewindhebbers der O.I. Compagnie vóór het sluiten van dit Bestand ertoe gebracht haar handelsgebied zoo-veel mogelijk uit te breiden en door het vernieuwen of afsluiten van contracten, waar noodig, het oprichten van forten te bevestigen.

Admiraal Pieter Willemsz. Verhoeff, een moedig zeeman, met open en eerlijk karakter, was daartoe in 1607 met een vloot van 9 schepen, waaronder 2 van de Staten Generaal, en 4 jachten naar Indië gezonden. Indien ergens dan diende de Compagnie in de Molukken en op de Banda-eilanden — het „uti possidetis” der vredes-onderhandelingen gedachtig — gewaarborgd te zijn ongestoord handel te kunnen drijven. Toen de onderhandelingen met Spanje zoover waren gevorderd, dat overeenstemming waarschijnlijk werd, haastten Heeren XVII zich Verhoeff nadere instructies te geven, ver-

¹⁾ Afdrukt bij De Jonge dl. III, pag. 251.

²⁾ Van der Chijs, pag. 35.

vat in een aanschrijving van 29 Maart en 11 April 1608¹⁾.

„De eylanden van Banda ende Moluques is het principale wit, waernaer wij schieten, . . . wij kunnen U.E. niets gewisses ordonneren, dan alleenlyck op 't hoochste recommanderen de eylanden, daer de naghelen mette nooten en de foelie groeijen, deselve soeckende met tractaet ofte met geweld aen de Comp. te verbinden vóór den 1sten September 1609 offer eerder, oock op elck land een klein fortres opwerpende en met eenich krijgsvolck besettende”.

In den brief van 11 April wordt Verhoeff nogmaals op het hart gedrukt kosten noch moeite te sparen,

„ja alle dinghen verbij ghaen, om de Moluques en de eylanden van Banda boven alle in onze vrientschap en contract te vercrijgen. . . . Op de principaelste plaetsen daer ghy aliantie en vruntschappe sult maeken, daer souden wy goetvinden, dat ghy met wille van de Indianen eenich fort maeckten”.

Was de bedoeling van het bouwen eener versterking eenerzijds den Spanjaarden en Portugeezen de mogelijkheid te ontnemen om rechten op de Banda-eilanden te laten gelden, anderzijds verschaftte dit een zekerheid tegen contract-ontduiking, een bedoeling, welke den Bandaneezen ook niet geheel kan zijn ontgaan, getuige de uitspraak der Lontoreezen, op wie de bewoners van Neira blijkbaar een beroep hebben gedaan, toen zij in April 1609 de sterke vloot van Verhoeff op hun ree zagen liggen. De Lontoreezen antwoordden:

„dat het comen van soo stercken vloot om twee oorsaecken most geschiet wezen, ofte een fort op Neira te maecken, ofte om te wrecken het moorden by haer (die van Neira) voor desen aen de Hollanderen gepleegdt, het welcken haer (die van Lontor) noch de geconfedereerden niet aen en ginck. Doch soo veel het maken van het fort belangde, conden seer wel begriipen dat sulcx in dese conjuncture van tijden, ofte by de Hollanders, ofte Castilianen soude geschieden; de Hollanders hadden haer niet te kort gedaen, maer in alle beleeftheyt gehandelt, haer hare waren afgekoft ende naer wille betaelt, nu

¹⁾ Afgedrukt bij De Jonge, pag. 92, 95 en 307. Van der Chijs, pag. 37.

mosten party kiezen ende resolveren met wie sy soudē aen-spannen" ¹⁾).

Na overleg met de Bandaneezen ²⁾ gaven deze, waarschijnlijk onder den indruk van het machtsvertoon van Verhoeff, toestemming een fort te bouwen. Tijdens dezen bouw lieten de Bandaneezen Verhoeff weten, dat zij gaarne in onderhandeling wilden treden over een nieuwe en betere regeling van den verkoop en de prijzen der specerijen ³⁾. Tezamen met zijn scheepsraad en onder bescherming van een aantal musketiers begaf Verhoeff zich, nadat hij de Bandaneezen op hun verzoek eenige gijzelaars als onderpand mede had gegeven, naar de afgesproken plaats van onderhandeling, waar hij echter niemand aantrof. Onder het voorwendsel bevreesd te zijn voor de gewapende soldaten, lokten de Bandaneezen Verhoeff en zijn raad, met achterlating der musketiers, vervolgens naar een andere plaats, waarna de Admiraal met zijn raad, tezamen 46 man, werden doodgestoken. Den volgenden dag werden nog de lijken van de beide gijzelaars, alsmede „ettelijke lijken van Nederlanders, die de onvoorzichtigheid hadden gehad ongedekt in het bosch klappers te zoeken" ⁴⁾, gevonden.

Dit geschiedde op 22 Mei 1609 en het duurde tot 10 Augustus daaropvolgend, aler de daaruit voortvloeiende oorlogstoestand werd beëindigd. In dien tusschentijd werden een te Lontor aanwezige koopman en zijn assistent, na mislukte onderhandeling, eveneens gedood en liet Simon Jansz. Hoen, opvolger van Verhoeff, eenige expedities tegen de Bandaneezen ondernemen; niettemin kon het schip „Banda" op 22 Juni volgeladen vertrekken! De inwoners van Lontor, inziende, dat zij den strijd niet zouden kunnen volhouden, verzochten vrede en op 10 Augustus werd tusschen de Nederlanders en alle Bandaneezen, uitgezonderd die van Roen en Ai, „een

¹⁾ Begin ende Voortgangh, dl. II, 15 f, 50.

²⁾ Voor een uitgebreid verslag van deze gebeurtenissen op de Banda-eilanden verwijzen wij o.a. naar De Jonge, dl. III, pag. 94 e.v.; Van der Chijs, pag. 36—52; H. Terpstra, Buitenlandsche getuigen van onze koloniale expansie; Stapel, dl. III, pag. 68 e.v.

³⁾ Men krijgt eenigen indruk van de wijze waarop handel werd gedreven door de mededeeling van Keeling (Van der Chijs, pag. 41), dat de Nederlanders 12.000 rijksdaalders aan de bewoners van Ai zouden hebben aangeboden, indien dezen allen handel met de Engelschen staakten.

⁴⁾ Van der Chijs, pag. 45.

eeuwigh verbondt ende onveranderlycke broederlycke vriendschap" gesloten¹⁾.

De specerijen zouden voortaan uitsluitend aan fort Nassau op Neira worden geleverd, „sonder (deze) aen eenige andere persoonen ofte natien als de voorschreven gecommiteerden . . . int minste ofte meeste te moogen vercoopen, verhandelen ofte verruylen". Met toestemming van den Gouverneur van Banda zouden specerijen tegen levensmiddelen kunnen worden geruild aan anderen dan de Nederlanders, „onder conditie dat de voorsz. Indianen ande andere Javanen deselve specerijen wederom aent casteel Nassouw sullen moeten vercoopen". De Bandaneezen mochten varen, waar zij wilden, evenwel geen specerijen vervoeren. „Ende sullen mede, om van d'onsen in zee synde, niet beschadight te worden van den gouverneur van 't fort Nassauw paspoort versoecken, die hy de voorsz. Bandanesen op haer versoeck sal geven". Het eiland Neira werd onder Nederlandsche souvereiniteit gesteld, aangezien het „met de wapenen geconquesteert is, ende dat door oorsaecke van de moordt van den admirael Verhoeven zal", . . . sonder dat de Heeren ende Orangkays van Banda daer op eenige actie sullen mogen pretenderen, ten ware de Heeren Staten daer anders in disponeerden".

Of en in hoeverre Keeling, de kapitein van de „Hector" van de Engelsche O.I. Compagnie, bij al deze gebeurtenissen betrokken is geweest, is niet uit te maken. De Nederlanders hebben hem tenslotte, tegen overname van de vorderingen die hij nog op de Bandaneezen had, tot den aftocht weten over te halen.

Welk een indruk deze moord op Verhoeff en de zijnen in den geheelen Archipel heeft nagelaten — Van der Chijs spreekt over de „sensatie", welke hierdoor direct ontstond²⁾ — blijkt uit een onuitgegeven brief, geschreven vanuit Ambon op 10 Augustus 1620³⁾. Houtman was toentertijd op de Banda-eilanden om

¹⁾ Heeres, *Corpus Diplomaticum*, dl. I, pag. 66.

²⁾ Van der Chijs, pag. 45 noot.

³⁾ Overgekomen Brieven en Papieren in het jaar 1622, tweede boek, ongefolieerd, A.R. Deze niet ondertekende brief — de schrijver heeft het over zijn zuster Janneke Voets — is gedateerd 10 Augustus 1621. Uit den inhoud blijkt, dat dit 10 Augustus 1620 moet zijn.

zich van den stand van zaken op de hoogte te stellen en werd verzocht op Lontor te komen beraadslagen. Deze wenschte hieraan echter niet te voldoen en de commentaar van dezen briefschrijver luidt: „het waere te beduchten geweest soo sulcks geschiet ware dat sy hem misschien op syn Admiraels Verhoeven hebben leeren bitcharen”¹⁾).

1609—1614

Hoewel het eerst scheen, dat de Bandaneezen zich aan het gesloten contract zouden houden, aangezien de specerijen in groote hoeveelheden aan het fort Nassau werden gebracht, de komst van een Engelsch schip onder kapitein Middleton in Februari 1610 werkte weer als een knuppel in het hoenderhok. Van Ai en vandaar eveneens van Lontor verkreeg Middleton, niettegenstaande de beleefde doch resolute weigering van de Nederlanders hem tot den handel toe te laten, een volle lading specerijen in ruil tegen wapenen, kruid en lood²⁾. Bij zijn vertrek bleven eenige Engelschen op Ai achter. Weliswaar hadden de bewoners van Roen en Ai geen gevolmachtigden gezonden, toen het contract van 10 Augustus 1609 werd gesloten en beriepen zij zich, volgens Van der Chijs, later erop „met de onsen nae den moort niet in accoort te syn gecomen”³⁾, maar reeds in 1605 hadden zij zich verbonden uitsluitend aan de Nederlanders te leveren.

Hoe de toestand in 1612 is geweest, zien wij uit een in Mei van dat jaar geschreven brief van Hendrik Brouwer⁴⁾, commandeur van de in December 1610 uit Nederland vertrokken schepen, die de opdracht had om na te gaan, of ook op Lontor een fort kon worden gebouwd.

Niet zoozeer de Engelschen dan wel de Spanjaarden, die van het Bestand in Indië niets wilden weten, blijken te dier tijde de gevaarlijkste concurrenten. Van de negorij Lontor en zijn aanhang, behoorend tot de partij der Oelisiba's, Tidorees ge-

¹⁾ Bitcharen is beraadslagen, bitjara: raadsvergadering.

²⁾ Voor de bijzonderheden verwijzen wij naar Van der Chijs, pag. 53 e.v.

³⁾ Van der Chijs, pag. 52.

⁴⁾ Afgedrukt bij Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, document I: Advies van Hendrik Brouwer betreffende de Banda-eilanden, Mei 1612.

zind en met de Spanjaarden en Portugeezen betrekking onderhoudend, ondervonden de Nederlanders den meesten weerstand. Volgens Brouwer is Banda „het erfflant” van den Sultan van Ternate, die tot de partij der Oelilima's behoort, en door de Spanjaarden en Portugeezen aldaar van zijn macht is beroofd.

Van der Chijs noemt deze veel voorkomende veronderstelling bij de Nederlanders uit die tijden, dat de Sultan van Ternate, door wiens tusschenkomst en toegezegde hulp men zich van die eilanden wilde meester maken, ooit eenig gezag over de Banda-eilanden heeft kunnen laten gelden, een „zeer nuttige of gewenscht fictie, maar ook niet meer dan een fictie”¹⁾.

Hoe het zij, deze partijschappen hebben ongetwijfeld een belangrijke, zoo niet de belangrijkste rol gespeeld in de geschiedenis der Banda-eilanden.

Brouwer deelt mede, dat het fort Nassau nergens toe dient dan tot bewaarplaats voor noten en foelie, „ende niet om de Bandanesen te dwingen, die naert fort niet veel en vraegen dewijl nu soo vry als oyt te vooren op Puloway ende Lontor met vreemde natien handelen ende traffyqueren. Ende wanneer daer op van ons volck aenghesproocken werden, seggen vryeluyden sijn, ende datt in haer lant willen laten coomen alle de vreemdelingen die begeeren; doch connen wyt beletten, dat ons beste mogen doen”. Vele jonken worden door Javanen of voor rekening van de Portugeezen, die vanaf Gresik ten tijde van Brouwer 10.000 kronen naar Banda zenden, in het geheim geladen. Het gemis van kleine vaartuigen stelt de Nederlanders niet in staat om te verhinderen, dat op deze wijze veel specerijen in handen van Engelschen, Portugeezen en Spanjaarden vallen.

Wel wordt den „Coninck”²⁾ van Soerabaja, w.o. Gresik ressorteert, mondeling en schriftelijk gewaarschuwd geen jonken naar Banda te zenden of te laten varen, „wanneer wij in oorloge met de Bandanesen sijn”, aangezien deze zich aan be-

¹⁾ Van der Chijs, pag. 62.

²⁾ Sultans, radja's, panembahans en zelfs dorpshoofden worden in de oude documenten „coninck” genoemd.

slagname blootstellen en indien hij de geleden schade „op ons te comptoyr tot Grece soude willen verhaelen, datt dan daer opbreecken ende sijn lant verlaten sullen”, maar het zal blijken, dat de toestand er niet op verbetert, aangezien eenerzijds de macht ontbreekt en anderzijds de persoon, die de verantwoordelijkheid aandurft om de noodige maatregelen te nemen, niet onder de toenmalige dienaren der O.I. Compagnie is te vinden.

„Hier bij”, schrijft Brouwer, „is lichtelijcken aff te meeten, hoe de saecken staen, in sonderheyt dewijl men op Cambello ¹⁾ vande inwoonderen aldaer moet hooren tgeene sij verachtelijcken van ons saecken in Banda derren seggen wanneer eenich geschill met den Nederlanden hebben, te weeten, dat geen deegh met ons sullen hebben dan als mede eenighe twintich ofte dertich Nederlanderen den beck breken, als die van Banda gedaen hebben. Ende dat wy daer naer wel wederomme met schenckagien ende andersints sullen trachten vrede met haer te maecken, het gepasseerde als oft niet geschiet waere vergetende, met diergelycke trotsheyden meer, die my Nicolas Puyck oppercoopman van Amboyna voor de waerheyt vertelt heeft”.

Aangezien „onse voorgaende slappicheyden ons seer naerdeelich sijn geweest,” adviseert Brouwer, zich beroepend op het feit, dat men in den oorlog zijn vijand op alle mogelijke manieren schade mag doen, de Bandaneezen te beoorlogen op de wijze, waarmede zij zelf Verhoeff bedreigd hebben, nl. door op Ai en Lontor een gedeelte van de notenboomen te vernielen, „sonder eenichsints naer vrede ofte bestant met de Bandanesen te maecken te luysteren, die doch een onversoenelijcken haat op den Nederlanderen hebben gegregen ende ingewortelt . . . De Bandanesen, die men in de furie conde becomen, dootslaen sonder eenich aensien, wanneer ontwijfelijcken de saecken wel anders sullen gaen. Men behouft niet te meenen datt hier soo veele aen te doene sal weesen, dewijl het maer suarten ende bloodt volck is, die voor een man op vlack velt niet derren staen, maer sijn wel mannen om tsaemenderhant mett verraet ende op haer voordeel yets aen te

¹⁾ Kambelo, negorij op Ambon.

vangen, gelijk ons ouerheyt in Banda genouchsaem verclaeren connen . . . Deze saecke voor alle anderen dient ende moet bijder hant genomen werden, alear meer come te verliesen”.

Veel zal nog worden verloren en het zal Coens taak zijn met de „slappicheyden” niet alleen op Banda, maar in den geheelen Archipel af te rekenen.

Samenvatting

Wanneer we thans nagaan, welke het voornaamste kenmerk is van de periode van 1599—1609, dan blijkt het te zijn: de volkomen vrijwillige contractverhouding tusschen de Bandaneezen en de Nederlanders, waarbij wederzijdsche hulp tegen elkaars vijanden wordt beloofd, terwijl de Bandaneezen zich verplichten de noten en foelie uitsluitend aan de Nederlanders te leveren. Indien deze daar geen begeerde goederen tegenover kunnen stellen, verbeuren de Nederlanders dit voorkeursrecht en mogen de Bandaneezen handelen „met die andere natien die sulcx hebben”¹⁾.

Geen van beide partijen heeft zich de consequenties van deze verhouding in den beginne voldoende gerealiseerd; de bewoners dier landen kenden, noch erkenden, tegenover Christenen het begrip „trouw”, hetwelk het eenige fundament voor den opbloei van een vreedzamen handel had kunnen zijn; de Nederlanders zagen niet in, dat de eerste stap op dezen weg van prestatie en contra-prestatie (Ambon eerst, Ternate later)²⁾, van voorwaarde en het accepteren daarvan, (gelijk op de Banda-eilanden), aanleiding moest geven tot velerlei moeilijkheden en uiteindelijk zou resulteren in de keus: naleving der voorwaarden af te dwingen of Indië te verlaten en aan den concurrent over te geven.

¹⁾ Uit het contract, gesloten in het jaar 1605, *Corpus Diplomaticum*, I, pag. 36. Zie in dit verband het interessante artikel van Terpstra, *Enige opmerkingen over het bedrijf der Oostindische Compagnie*, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 57ste jaargang, afl. 1, 1942: pag. 18 noot 6. Wij meenen dat Gonggryp in zijn *Schets eener economische geschiedenis van Ned.-Indië* op pag. 28 (niet 24) de situatie juist weergeeft. Zie nog Terpstra, pag. 19 in zijn oordeel over de gebeurtenissen van 1621 op de Banda-eilanden.

²⁾ In 1607 riep de Sultan van Ternate, die door de Spanjaarden van zijn land was verdreven, de hulp van Matelieff in tegen Spanjaard en Tidorees. Toen deze er voor zorgde, dat de sultan weer naar zijn land kon terugkeeren, verkregen de Nederlanders den alleenkoop van de kruidnagelen en een soort beschermheerschap over de Ternatanen.

Het isolement dezer gebieden was voorbij. Reeds had de hand van Portugeezen en Spanjaarden er zwaar op gedrukt, doch hun macht was, mede door het optreden der Nederlanders, aan het tanen. Naast de Nederlanders waren echter de Engelschen en andere Europeesche staten erop uit den handel dezer gebieden te verwerven, en de inlandsche hoofden wisten hen op listige wijze tegen elkaar uit te spelen.

Liever dan door wapengeweld trachten de Nederlanders door het geven van geschenken en het verleenen van crediet den voorrang te behouden, veelal noodig, waar contractueele verbintenissen gemeenlijk onvoldoende bleken.

Moeilijkheden op grond van contractontduiking door de Bandaneezen en waarschijnlijk ontactisch en ruw optreden der Nederlanders waren schering en inslag. Wij krijgen evenwel niet den indruk, dat de Nederlanders hieraan meer schuld gehad hebben dan de Bandaneezen.

Onze landgenooten stelden zich op het standpunt — het zijn woorden van Jacob Van Heemskerck —: „Begheert gy niet dat wy ons goed vercoopen, soo sal ick weder sloop brengen, ende behoeft met ons niet te gekken . . . 't gene wy coopen ontfangen (wij) ende betalen tot de laetste penninck, begeren derhalve oock levering van 't gene gecoft hebben" ¹⁾.

De Bandaneezen — waarvan Matelieff opmerkt: „daer hebben veel vrijers nae geweest ende noch sijn" ²⁾, en waarvan Hendrik Brouwer zegt, dat zij zich beroemen „van te syne een schoone dochter bij velen gevryt" ³⁾ — trachtten op geslepen wijze uit de situatie te halen, wat erin zat, „doch sy hebben een bordt voor 't aengesicht" .

Werden, voor zoover bekend, vóór 1609 5 Nederlanders en geen Bandaneezen gedood, de komst van Verhoeff en de daarop volgende gebeurtenissen doen een vreedzaam handelen tusschen Bandaneezen en Nederlanders voor de toekomst weinig waarschijnlijk lijken.

Volkomen terecht merkt Van der Chijs op, dat de eerste

¹⁾ De Jonge, dl. II, pag. 429 en 442.

²⁾ Van der Chijs, pag. 33.

³⁾ Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, document I, pag. 3.

Nederlanders naar de Banda-eilanden zijn gekomen „uitsluitend om in vrede handel te drijven. Van kwelling van inboorlingen, van aanmatiging van regten, van veroveringszucht was bij hen geen sprake. Eerst hun opvolgers in de Bandasche wateren zouden anders denken en anders handelen”¹⁾).

Zij moesten dit wel!

¹⁾ Van der Chijs, pag. 1.

HOOFDSTUK II

JAN PIETERSZ. COEN

Een van de opvarenden van de vloot van Admiraal Verhoeff was Jan Pietersz. Coen, die bij zijn terugkomst in *patria* in het jaar 1610, het dagelijksch bestuur der O.I. Compagnie verslag doet van deze reis. Uit welken hoofde dit verslag aan Heeren XVII wordt voorgelegd, is helaas niet bekend, aangezien het niet bewaard is gebleven. Uit Coens *Discours van 1 Januari 1614* blijkt echter, dat de toen 23-jarige Coen daarin reeds heeft getracht den weg te wijzen om te komen tot een krachtiger handhaving der nog zoo wankele positie van de O.I. Compagnie in den Indischen Archipel, en ongetwijfeld is den Heeren XVII reeds toen opgevallen, dat hier een worden-de persoonlijkheid aan het woord was.

De eerste stap om te komen tot een krachtiger positie was inmiddels genomen, nl. de benoeming van den eersten Gouverneur-Generaal, Pieter Both.

Toen deze einde 1610 te Bantam arriveerde, bleek alras, dat de Spanjaarden er niets voor voelden het Bestand voor Indië te erkennen, gevolg van het feit, dat buiten de Europeesche Statengemeenschap geldende afspraken of rechtsregels in de practijk vrijwel nimmer werden nageleefd, in dit geval in de hand gewerkt, doordat Both met zoo geringe macht in Indië arriveerde. Both heeft zich dan ook genoodzaakt gezien, gelijk mede zijn opvolgers Reynst en Reael, het grootste gedeelte van zijn aandacht en verblijf te wijden aan den strijd tegen de Spanjaarden, die vast op Tidore waren genesteld. Het verkrijgen van een vaste plaats in Indië, zetel van den Gouverneur-Generaal en van waaruit de centrale leiding zou worden uitgeoefend, het „rendez-vous”, werd hierdoor ten zeerste bemoeilijkt.

Intusschen vestigden de Engelschen, die hun kans eveneens niet wilden laten voorbijgaan, overal kantoren naast die der Nederlanders. Was de verhouding tusschen Nederlanders en Engelschen in de eerste jaren na de oprichting der O.I. Compagnie goed, allengs werd dit, doordat de concurrentiestrijd een fellere vorm aannam en niet altijd met onberispelijke middelen werd gevoerd, minder. De Engelschen waren niet sterk, maar de Nederlanders konden niets doen, omdat de moederlandsche verhoudingen het noodzakelijk maakten hen te ontzien.

Ruim 25 jaren telt Coen, wanneer hij als opperkoopman en commandeur van twee schepen, de „Geunieerde Provinciën” en de „Hope”, voor den tweeden keer naar Indië zeilt. Vanuit Bantam, den in- en uitgang van Indië en stapelplaats der O.I. Compagnie, begint Coen zijn brieven te schrijven, waarmede hij niet alleen van het begin af invloed op den bestuursgang in Indië uitoefent, maar bovenal de Bewindhebbers in *patria* zal dwingen tot robuster houding en breeder gebaar.

Slechts een veelvuldig citeeren dezer brieven — men noeme het niet mateloos, zij zijn waard alle gelezen te worden — stelt ons in staat een karakterbeeld te vormen van deze figuur, „waarvan zooveel kracht van overtuiging en daad uitgaat”¹⁾. Wij zullen ons daarbij zooveel mogelijk beperken tot de gebeurtenissen en handelingen, welke in verband staan met de Banda-eilanden, slechts indien een bijzondere karaktertrek openbaar wordt, ook breeder terrein betreden.

Zijn werkprogram

Uitvoerig geeft Coen in zijn *Discoers aen de E. Heeren Bewinthebberen touscherende den Nederlantsche Indischen staet*, van 1 Januari 1614, kennis van den stand van zaken en wijst middelen en wegen om te komen van een „simpele negotie” tot de „aldertreffelijkste commercie van de werelt”.

Om daartoe te geraken, schrijft Coen, moet geheel anders

¹⁾ R. A. M. Bergman, Jan Pieterszoon Coen, Een psychographie, Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, dl. LXXIII, pag. 3.

worden gehandeld dan tot nu toe is geschied. Hij memoreert, hoe het de bedoeling der Nederlanders was om handel te drijven op plaatsen, waar Spanje geen gebied had, maar, door de Spanjaarden op allerlei wijze afbreuk gedaan, was men alras van het defensief tot het offensief overgegaan. Veel successen en veel nederlagen waren daarbij geboekt. Kantoren waren, hetzij met toestemming of ook op verzoek van de betreffende vorsten en hoofden, gevestigd op de kust van Koromandel, Sumatra, op de kust van Java in Bantam, Jacatra, Japara en Gresik, op Borneo, Makassar, Ternate, Ambon en de Banda-eilanden, op Timor, Patani, Siam en in Japan.

Met vele „Indiaansche potentaten, princen ende staeten, . . . presenteerende daer en tegens haere speceryen aen den onsen alleen te verhandelen”, waren tegen de gezamenlijke vijanden, de Spanjaarden en Portugeezen, „diffencive ende offensive aliantie, verbonden en contracten” gesloten.

De handel kan op veel plaatsen door „cloeckheyd, behendicheyd, neersticheyd ende vlijt”, belangrijk worden verbeterd, wanneer de Nederlanders maar meester blijven van de zeeën.

Tegen welk een machtig vijand in de Molukken, Ambon en de Banda-eilanden moet worden gestreden, is in Nederland niet onbekend, „sy is voorwaer niet cleyn”, en dat de Spanjaarden gedurende het Bestand van plan zijn „ons uut d’Indien te krijgen, is soo claer als den dach . . . Het is alreede dry jaeren, datter over Indien rumoer van een machtich aparæt geloopt heeft om de Hollanders uut Indien te dryven. Sy hebben gheëquipeert in Macau, Manilla ende verscheiden plaetsen. Dit jaer seit men voor seker, sullen sy ons in de Moluquos comen bespringen met vier en twintich groote schepen, vijf galleyen, groote menichte van fregatten ende andersins . . . Het geruchte clinckt in de Moluques geweldelijck; men sal haest hooren, watter van worde sal, alsoo onse macht in de Moluquos¹⁾ mede bereit is. Godt geve ons synen segen”.

¹⁾ Deze bestond op dat oogenblik uit 13 schepen, bemand met 900 koppen. Hoe de machtsverhouding tusschen de Spanjaarden en de Nederlanders en de toestand op de Nederlandsche vloot te dien tijde is geweest, blijkt overduidelijk uit Coens commentaar in zijn brieven aan Heeren XVII over den slag, die Jan Dircksz. Lam op 14 April

Uitgaande van de waarheid, dat men het kwaad steeds in den wortel moet aantasten, moeten wij trachten „de croone van Espaigninen desen Oost-Indischen handel te ontrukken, want dit zijn arttelerye, aderen en zenuwen sijns levens zijn”, en daartoe Manilla, Macao, Malakka en Maliapoer of San Thomé op de kust van Koromandel, of eenige van deze bespringen. Hierdoor zouden de Nederlanders niet alleen de macht in de Molukken verkrijgen, maar mettertijd Ambon en Banda met haren handel eveneens vreedzaam bezitten, „want soo der eens in Indien een degelijck gerucht van de genereusheyt, moet, potentia ende victorie onser natie in de Molucques, Amboyna ende Banda ginck, sy souden d’Engelsen ende d’andere Europische natien, die noch souden moogen coomen, selfs door ontsach uut deese haere landen (volgens contract) wel houden, daer sy nu ter contrarie doen, ende wy by haer in cleynachtige geraecken”.

Maar daartoe is een „mangnifique resolutie” noodig, te weten, „datter eens in onse vaderlandt geresolveerdt warde eenighe jaeren after den anderen, een machtige vloote, extra-ordinairlijck met volck versien, harrewarts te seinden, ende colonie te planten, alsoo dit de eenigen middel is om Indien te verseekeren, ende een seer mangnifique daet te doen, den vyandt te needervellen ende een importante conqueste te doen”.

1617 met 6 schepen voor Manilla tegen de Spanjaarden levert. Het Nederlandsche vlooteskader werd deels vernield, deels verstrooid; één der Nederlandsche schepen liet zich met twee Spaansche schepen in de lucht vliegen, terwijl ongeveer 280 Nederlanders bij dit gevecht sneuvelden. De overblijvende Spaansche schepen gingen door opgelopen ravage en opstekenden storm geheel verloren. „Den vyandt was sterck 7 galjoenen, 1 jacht ende 3 galleyen met eenige scheepkens ende fregatten tot 16 a 17 seylen . . . Waren de schepen die in Manilla tegen des vijants macht geslagen hebben behoorlijck gemant geweest, sy alleene, na ick versta, souden de geheele Spaense macht vernield hebben, want nu de helft van hun geschut door gebreck van volck niet condon gebruycken . . . Op één schip hebben sy (de Spanjaarden) veel meer volck gehadt, dan in U.E. geheele vloot geweest is. In allen deele heeft des vyants vloote d’onse verde overtreft, anders waren sy, niettegenstaende de verdeylinge onser schepen, geslagen geweest . . . Dan, soo ’t Godt gelieft, dat d’achteloosheyt in Indien onder ons wesende hiermede gedoot sy, sal der ongelijck meer gewonnen dan verlooren wesen, jae, soo sal ’t voor ons de grootste victorie wesen, die ooyt gewonnen hebben”. (Bescheiden, dl. I, pag. 272, 287 en 300).

Lam heeft van October 1616 tot April 1617 op de Spaansche vloot liggen wachten en had juist vóór de Spanjaarden kwamen opdagen 4 van de 10 schepen uitgezonden „omme de Chynesen waer te nemen”. De Jonge (dl. IV, pag. XXXIII), die dezen zeeslag „een der bloedigste en hevigste gevechten, welke er nog in die gewesten waren voorgevallen” noemt, stelt haar ten onrechte op 28 October 1616.

Indien de Compagnie dit niet zou kunnen financieren, zoo moet 's lands kas bijspringen; indien niet genoeg manschappen gevonden kunnen worden, zoo moet de landmacht bijspringen. Dit zal weliswaar de landmacht in Nederland verzwakken, maar „loff sy Godt, segge daertegen, dat onse patria alsoo is, dat het wel een geweldigen furie tegens can staen. Wat hinder can die furie doen, als wy ondertussen met Indien de ze(n)uwen (als vooren hebbe geseyt) van de Spaense handen snyden ofte morselen? De handen sullen ommers impotent werden, al bleef de reste noch in sijn gheheel. Hoe, soo ghy machtich op Indien equipeert, den cooninck van Espaignen sal 't immers mede doen, omme U tegens te staen? Seer wel, laet hem equipieren . . . Ick schryve gelijk oft het in ons landt alreede mede oorloch waere, jae mijn dunct, dat ick den oorloch al sie”.

Behalve den „cappitaelen Spaensschen vyandt daermede in deese quartieren beswaerdte ende getormenteert warden”, zijn daar evenwel ook nog de Engelschen en andere Europeesche naties, welke nog zijn te verwachten. „Desen voorwaer vreesen nu meer dan den vyandt selven, want sy onder faveur van onse waepenen den handel ende voeth soeken te crygen omme met de speceryen door te gaen, ende soo sy daertoe commen, sal 't met ons genoeg gedaen syn ende d'oncosten ende vloot tevergeefs ghespildt wesen, ofte 't sal ten minsten voor anderen sijn”.

Zeer wel inziende, dat de Tarnatanen, Amboneezen en Bandaneezen „haer proffijt heel wonderlijcke wel” kunnen doen door den concurrentiestrijd of „ondercruyppinge”, gelijk het in de taal van dien tijd heet tusschen de Engelschen en de Nederlanders, verzoekt Coen eveneens straffer te mogen optreden tegen de Engelschen, „aengesien dat de Tarnatanen, Amboyneesen, noch Bandaneezen d'Engelschen noch geen andere natien den handel sullen weygeren, als sy maer een weynich meer connen crygen, ten sy dat wy 't met macht (volgens ons recht) beletthen”. Terzelfdertijd wijst Coen den Heeren XVII op het dubbelzinnige van hun houding, dat nl. de souvereiniteit van de Tarnatanen, met wie een ver-

bond is gesloten, door de Nederlanders moet worden verdedigd en behouden en het wel absurd is, „dat wy 't met ons eygen recht niet souden moogen doen”.

De bestaande rechtsonzekerheid in die landen doet Coen met realistischen blik de komende moeilijkheden, ook van de zijde der inlandsche bevolking, resp. hoofden, onderkennen en zoeken naar maatregelen om deze te ontgaan. Indien de Nederlanders alleen in Indië waren, gelijk weleer de Portugeezen, de situatie ware niet zoo ingewikkeld. Coen is zich volkomen bewust, dat groote inschikkelijkheid en voorzichtigheid het optreden van de Nederlanders moet kenmerken. Ziehier wat hij schrijft:

„'t Is zeker, dat wy met de Tarnatanen in de Moluquos een lichaem maeken ende oock dat dit lichaem twee hoofden heeft. Wandt den cooninck van Tarnate absolute jurisdictie over sijn volck ende landt heeft ende den onsen over de forten, schepen en ons volck.

Condominium

Hoe (sal men seggen) Ghy onderscheyt selve de twee hoofden, elck op een bysonder lichaem: soo en is't dan geen tweehoofdich dier.

Ick segge hierop, elck heeft wel bysondere jurisdictie maer oock gemeyne, want de Tarnatanen sijn aen ons ende wy aen haer verplicht. Sy moogen haer specerye aen niemandt dan den onsen verhandelen, ende wy sijn gehouden haer te assisteeren ende dat op sekere conditie. De forten leggen oock in haer landt ende 't landt ofte Compagnie omme de forten.

Wie is nu (vroege ick) van deese twee het opperste hoofd? Soo daer geschil ofte tweedracht coomt, met wat authorityt sal die ter neder geleit worden, ofte waer sal men een middelaer oft rechter zoeken?

Deese twee partyen (can geantwoort werden) sijn een lichaem, wiens eendrachtige wille ofte arrest d'eenighe souverainiteyt heeft.

Cost die (segge) daerop vereenicht werden, soo waere het wel, maer dat is onmogelijck. Want elck naer een besonderen doel is schietende. Hoe souden de pylen eenen wech connen gaen? Can men oock goedt ende quaedt vereenigen? De

vyantschap die de nature in verscheiden dieren voortbrengt, oly ende water, durcon, dur non fabon murt (?), even alsoo sal't met deese saeken sijn, want den noot alleene de vereeninghe dus langhe ghehouden heeft; uuter naturen sijn wy vyanden. De Tarnatanen sijn Mahomeetischen ende wy Christenen. Sy sijn oock trouweloos ende meyneedich, jae niet ghehouden (soo sij seggen) de Christenen eedt ofte beloften te houden. Sy sijn trots, hovaerdich, wreedt ende moordadich, doende niet (hoewell van cleinen getale sijn, doordien den oorloch haer gheheel consummeert) dan tiranniseeren over vele ende verscheyden naerby gelegen natien, ende dat niet door haere manheyt, macht ofte strijtbaerheyt, maer door ons. Want dreigen d'andere met ons ende worden daerdoor ontzien ende gevrees't".

Het recht op de nagelen, vervolgt Coen in zijn *Discours*, moeten wij met geweld in stand houden, maar voor de rest „dient oock veel ghesimmuleert". De forten moeten op een dergelijke wijze worden gemaakt, dat deze van de Tarnatanen sijn afgezonderd, teneinde daarin alle levensmiddelen, ammunitie en koopmansgoederen op te bergen en te verhinderen, „datter geen moorderye meer over den onsen gepleecht warden", maar opdat hierdoor geen argwaan zal ontstaan, moet dit mettertijd en voorzichtig geschieden, „opdatter niets quaets en ontstae, midts altijts soo veele weirende, dat se ons in niemants haete brenghen, ofte niemandt tegens ons op en ruyen ende dat wy de vriendschap ende affectie van alle de eylanders niet alleen soo seer soecken te behouden ende vermeerderen, als die van de Tarnatanen, maer bycans meer, off is het niet meer, dattet oock niet min sy".

Daarnaast adviseert Coen om kolonie te planten, teneinde daar op den duur zelf onderdanen te krijgen, maar indien men dat niet wil, daarentegen zich wil behelpen zooals de Portugeezen hebben gedaan, „dat is, dat den onsen gheheel ofte meestendeel den cooninck van Tarnaeten subiect, ende der Tarnatanen ende Amboyneesen discretie onderworpen souden sijn, dit waere seer licht om te doen *ende soude oock wel wesen* ¹⁾),

1) Cursiveering van mij.

midts datter mede geen Europische noch Indiaensche natie in de Molucques ende Amboyna quamen gelijk in dien tijd niemandt anders dan Portugeesen aldaer verkeerden, daerdoor sy de naegelen aen geen ander conden vercoopen, want selver niet voeren; maer wat raet is nu daertoe? Wie sal de Portugeesen, Spaengnaerden, Engelsche, Fransse, Duytse ende Indianen van daer houden, als wy al schoon recht, maer geen autoriteyt daertoe hadden?"

„Laet ons nu in Banda commen". Het eiland Neira is na „lelyck verraet ende groote moort", veroverd en met de andere eilanden „is wel een vrede gemaect, hebben hun pardon gegeven ende belooft tegens alle uutheemsche vyanden te beschermen ende sy ons daerentegen dat se de nooten ende foly aen ons alleen soude vercoopen, . . . doch hebben niet gehouden, maer contrarie gedaen, ghelijck sy noch contrarie sijn doende, ende deze saeken open staet . . . Dat het casteel in deser voegen aldaer niet nut en is, weeten de Bandaneesen wel. Bewaert ghy (seggen sy) U casteel, wy sullen onse foly ende nooten wel bewaeren. In Europa is oock wel kennelijck, hoe grooten kosten de generaele Compagnie van Banda gedraegen heeft ende draegende is, ende dat d'Engelschen de nooten ende folie in Engelandt brenghen, ende dat de Portugeesen daarvan door de Javanen mede veel becommen. Deese vercoopinghe *contra fede* sal by de Bandaneesen niet gelaeten werden. De remedie hiertoe sijn tweederley".

Verwijzend naar zijn verslag aan Heeren XVII na zijn eerste reis onder Admiraal Verhoeff, adviseert Coen het eiland Neira met Nederlanders en anderen te koloniseeren en met behulp van lichte vaartuigen de Bandaneezen van de zee te weren en hun den toevoer van levensmiddelen te onthouden.

Of de Bandaneezen daarmede zouden worden gedwongen, stond nog te bezien, waarom Coen als tweede mogelijkheid — „d'ander remedie is vehementer" — voorstelt om de Bandaneezen te onderwerpen en met de wapens te straffen, „doch niet tierannichlijck, maer eenige wel rigoreuselijck. 'tWare genoeg, dat men de mueren van haer steden raseerde, haer hun vaertuych, de wapenen ende de zee benaeme. Ick

achte dat men hiertoe met een duysent, ja vijfhondert man ende min, ende cleyn vaertuych, al wasser maer één schip, veele souden doen”.

Waarlijk, middelen en wegen worden ruimschoots aange-
wezen en bepleit — wij noemden niet eens Coens dringend
beroep om, het koste wat het koste, ander en beter perso-
neel te zenden, ieder met bijzondere kennis van en ervaring
in zaken van koophandel, staatszaken, navigatie, justitie en
oorlog — om te komen tot een krachtig bestuur in den In-
dischen Archipel, maar besluiteloosheid, een zich verdiepen
in kleinigheden, bekrompenheid en zuinigheid in de verkeer-
de richting bij het bestuur in het moederland, gepaard aan on-
eerlijkheid, naijver en ondoortastendheid bij de dienaren der
Compagnie in Indië zullen evenzoovele hindernissen blijken te
zijn, welke genomen moeten worden.

Vanaf het eerste oogenblik hebben de Nederlanders er-
naar gestreefd het monopolie van de specerijen van den
oostelijken Archipel te verwerven.

De geheele handel berustte in die landen te dier tijde op
het monopolie-principe.

Wanneer Coen in 1615 de hulp van een Chinees inroept
om peper van Djambi te halen, aangezien de pangeran van
Bantam de markt blokkeert om een hooger prijs te ver-
krijgen, wordt de Chinees door den pangeran, wanneer deze
zulks bemerkt, „datelijcken in een hondenkott, daer d’alder-
misdadichste geset worden, aen hals en beenen”¹⁾ gesloten en
zijn huis, vrouwen en kinderen inclus, in beslag genomen.

Het geheele eier-eten bestond voor de Nederlanders eigen-
lijk uit het afwachten van het juiste oogenblik en het geven
van passende geschenken. „Naedat d’onsen aen den coninck
van Atchijn volgens onsen ordre weder een goede schenckagie
gegeven ende een goede tijt verbeyt hadden, heeft hy haer den
handel in Ticco ende Priaman vergunt ende die d’Engelsen
ontseyt”, schrijft Coen in zijn brief van 12 November 1618²⁾.

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 117. Vgl. ook Coens uiteenzetting over monopolie, dl. I,
pag. 482/483.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 414.

Deze monopolie-positie¹⁾ verschafte inlandsche vorsten en hoofden met hun aanhang — en daartoe bleef het ook zuiver beperkt — een rijke bron van inkomsten door tollën, handelsvergunningen, ankerage-gelden, etc., alsmede een sleutelpositie om de op handel beluste vreemdelingen naar willekeur tegen elkaar op te jagen. Niet ten onrechte slaakte reeds Van Heemskerck de verzuchting, welke met tallooze varianten door zijn opvolgers werd herhaald, dat het een kleinigheid zou zijn de Bandaneezen tevreden te stellen, wanneer zij met een bepaalden eisch kwamen, maar nauwelijks was aan het eene voldaan of een andere voorwaarde werd opnieuw gesteld.

Was deze monopoliseering van den handel een algemeen verschijnsel, hoeveel te meer gold dit voor de specerijen, een monopolie-product „par excellence”. In zwarte kleuren wordt veelal afgeschilderd de politiek van de O.I. Compagnie, zonder dat voldoende wordt belicht, hoe het monopolie van nootmuskaat en foelie, 17-eeuwsche weeldeartikelen²⁾, begeerd door Portugees, Engelschman, Javaan, Maleier en Makassar, de bestaansvoorwaarde vormde voor deze zelfde Compagnie. Niet een kortzichtig diletantisme, belust op momenteele winst zonder zich om de toekomst te bekommeren, maar de tijdgeest, welke continenten en wereldzeeën tot operatieterrein van particuliere ondernemingen verklaarde, wettigde monopolie, waarin „het geheel welvaren van de Oost-Indische Compagnie dezer landen bestaat”, gelijk het naderhand wordt geformuleerd in de Generale Instructie van 26 April 1650³⁾. Dat Heeren XVII geen Zondagsschutters waren, maar pal roos vermochten te schieten, bewijst de boodschap, welke zij Verhoeff nazonden: „De eylanden van Banda en de Moluques is het principale wit, waernaer wy schieten”. Vreemdeling zoowel als landgenoot moest daartoe ten koste van alles geweerd en de in Indië verkregen rechten zoo beslist

¹⁾ Vgl. De Haan, Priangan, dl. I, pag. 82, dl. III pag. 374 e.v.; Van Leur, pag. 171 e.v., pag. 179, 188, noot 79; Gonggrijp, pag. 42; J. C. de Haan, e.a. Nederlanders over de zeeën, pag. 133 e.v.; Terpstra, Enige opmerkingen over het bedrijf der Oostindische Compagnie, pag. 110.

²⁾ Vgl. de uitdrukking „peperduur”.

³⁾ P. Mijer, Verzameling van Instructien, ordonnancien en reglementen voor de regering van Nederlandsch Indië, pag. 74.

mogelijk worden gehandhaafd. Het systeem der vrije concurrentie van vóór 1602, waarbij men „malcanderen de schoenen van de voeten en het geld uit den buidel¹⁾” zeilde, had be-
wezen niet de juiste methode te zijn.

De vrije zee, verdedigd door Hugo de Groot, pogingen tot doorboring van het monopoliestelsel door Lemaire in zijn strijd tegen de bijzondere positie van de O.I. Compagnie, een ideale kolonisatievorm nagestreefd door Usselincx in zijn West-Indische kolonisatieplannen . . . het zijn even zoovele 17-eeuwsche ritselingen om te komen tot een vrijheid, begeerd om anderen te binden, tot een gelijkheid, noodzakelijk voor eigen roem en voordeel, tot een broederschap, gedoemd om te mislukken door uitvoeringsvorm en omstandigheden beide.

„The period with which I am dealing was one of chartered companies, of trade monopolies, and of commercial protection in its most aggressive form. Probably at that stage in the world's history no other economical system was conceivable or would have proved workable. In any case most of the disputes and differences between the English and the Dutch at this time arose from questions connected with trading privileges', aldus Edmundson in zijn *Anglo-Dutch Rivalry during the first half of the seventeenth century*²⁾.

De O.I. Compagnie moest zichzelf beschermen, door de specerijen alleen in handen te krijgen. Hierdoor kon zij de markt beheerschen, maar verviel (naderhand) tevens in de uitoefening van een productie-monopolie, regelend plaats en hoeveelheid der te winnen specerijen. Niet de hoeveelheid producten, maar het alléén aan de markt brengen ervan, werd door de Compagnie als de belangrijkste voorwaarde gevoeld; of, en in hoeverre, de belangen der inheemsche bevolking — waarvoor niemand in de bres stond — daarmede in overeenstemming waren, was secundair.

Ongetwijfeld hebben Heeren XVII het zoo gezien, maar zij wilden voor een dubbeltje op den eersten rang, . . . de koek opeten en toch bewaren.

¹⁾ Encyclopedie van Ned. Indië, i.v. Compagnie.

²⁾ G. E. Edmundson, *Anglo-Dutch Rivalry*. Preface, page 6.

Coen vraagt in 1614 hem jaarlijksch 1.200.000 realen¹⁾ voor de verzorging der retouren en 700.000 realen à fonds perdu ter versterking der geheel ledige kas te zenden, wanneer hem 48.000 realen gestuurd worden. Drie jaren later is dit reeds aanmerkelijk verbeterd, en het is een verdienste van Heeren XVII geweest, dat zij een groot man hebben herkend en vervolgens erkend. Duidelijk zien zij wel niet de toekomst en wazig is de persoon, welke hun die voorstelt, maar toch hebben zij wel bemerkt, dat zonder veel contanten „de treyn van negotie niet behoorlijck en can gemainteneert worden”²⁾. Een jaarlijksche toezending van 1.200.000 realen (1.900.000 maken zij er zelfs van!) is echter te dwaas. Het kost toch reeds zoo-veel, wat zouden zij met een dergelijke hoeveelheid retouren moeten aanvangen? Zij adviseeren, dat men „veeleer den handel aldaer moet besnoeyen, eenige plaetsen ende comptoiren verlaten ende sich naer de gelegentheyt onser middelen ende van 't gene hier jaerlijcx met profijt can vercocht worden, reguleren, altijs daerop lettende datter voor d'Engelsen ende Francoisen soo weynich mach overschieten als doenlijck sal wesen”³⁾.

Contradictio in adjecto! Halfweg willen zij Coen in den steek laten.

In de verte staat Coen en wijst den Heeren den weg. Hoort zijn doceerend antwoord:

„Ick hebbe wel gedocht dat desen eysch off voorstel veel lieden vreemt in d'oore soud clincken, maer evenwel geraden gevonden sulcx te verhalen . . . 't En is niet dan een simple sommaris voorstel geweest. U.E., die de saecke beter dan ons bekent is, connen na haer gelieven ende vermogen handelen. Dan hoe stercker (segge andermael) hoe beter: het voordeel sal te meer ende 't peryckel te min wesen; . . . en weest, bid ick, niet besorcht, hoe of waer de heeren soo groote retoeren vertieren sullèn; want aen 't gene vercocht hebben niet affgemeten worden can, wat men naer dese vertieren sal. Als wy andre hier prevenieren, gelijk het doenlijck is, sullen de

¹⁾ Reaal is een Spaansche munt, pl.m. f 2.25.

²⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 371.

³⁾ Ibid., pag. 358.

waeren uut de Vereenichde Nederlanden over de gantse werelt wel getrocken worden . . .

Waer hebben de Spangiaerden, Portugiesen, Engelse ende andre toch noch toe met soo grooten avance vertiert? Als wy maecken (gelijck met Godts hulpe, U.E. de middelen fornierende, doen connen en doen sullen) datter weynich in handen van Spangiaerden, Portugiesen, Engelse ende andre geraecke, soo sal immers alles by U.E. gesocht en nootlijck van haer getrocken moeten worden. Want het zy in wiens handen dat de waeren sijn, de consumptie van die sal daeromme te min niet wesen. . . .

Derhalven verwerpt niet 't gene de Vereenichde Nederlanden aengeboden wort, en ontsiet de macht van Spagien noch alle vyanden niet, wie dat se oock moogen sijn, want het Vereenichde Nederlandt, met de genade Godts, die U.E. soo lange aengeboden is geweest, alles vermach. Datter de genade Godts moet sijn, is elck ende alle de werelt bekent, ja, selffs d'alderbarbarste menschen (soo men se in Europa noemt) van de geheele werelt. Dat de genade Godts met ons sy, wie twijffelt daeraen? . . .

Alhoewel het schryven ende eyschen van 't gene den Indischen staet vereyscht, meriteert ende de genneraele Compagnie profitabel zy, my bykans verveelt, de stemme verflout ende de penne traech wort, doordien dat U.E. hoewel in eenige saecken groote corragie betoonen, haer altoos in 't een off ander miscin¹⁾ laten vinden, loopende van 't eene extreme in 't ander, soo hebbe evewel niet connen noch niet willen naerlaten U.E. vrientlijcken te bidden, dat haer E. gelieve tegen dese overgaende retoeren te senden een vloote van ontrent twintich heerlijcke wel gemonteerde schepen, vol volck, alderley provisie ende met een groote somme contanten, opdat de heeren jaerlicx soo goede retoeren ende meer mogen becomeen, als wy nu sendende sijn, alsoo het doenlijck is; ende en weest niet besorcht hoe off waer soo groote retoeren vertieren sullen.

Ontsiet noch en vreest U vyanden oock niet, doch cloeck-

1) Miscin is mesquin, schriel, pietluttig.

moedige verstanden ende trouhertige lieffhebbers moeten by de macht ende middelen wesen, opdat die selffs niet weder onnuttelijck als voor desen geconsumeert worden ende U.E. in plaetse van goede retoeren geen blauwe bloemkens, cierlijke discoursen, noch excusen meer become . . . Voorwaer U.E. bedriegen ende kittelen haer selven al te zeere . . . Volck moet er wesen, off 't en heeft niet te bedieden. In groote in-terprinsen moet de corragie groot, 't gemoet nobel ende liberael sijn, off het is beter dat men 't niet begint. Het past een eerlijck huyshoudent man seer wel, dat hy wel menagiere ende sijn saecke wat suynich overlegge, gelijk oock een mercktganger, dat hy op de merct wat hoetele ende ten nouste verdinge, maer U.E. en voecht sulcx geensints. In veele daer ghylieden thien bespaert, wort de Compagnie wel hondert, ja duysent schade gedaen, dat sulck niet eens bedocht, noch geweeten worde, . . . 't gemoet ende den drang van d'armhartege onder de heeren sijnde, consumeert ende vernieticht U.E. macht.

Vergeeft het my, bid ick, want het is nodich dat de waerheyt geseyt worde . . . sy wort tot U.E. ende 't gemeene beste gebruyct. . . .¹⁾

Zonder zijn ondergeschiktheid uit het oog te verliezen, kenmerken al Coens brieven zich door die vrijmoedigheid, welke hem eigen is, die eigen superioriteit kennelijk ondervindt en bewust ervaardt. De toon is steeds vrijmoedig, soms bitter, vooral in het begin van zijn verblijf in Indië, wanneer Coen als het ware den steun van het moederland moet afbedelen.

„Soo wel gedient willen sijn ende jaerlijcx een rijcken retour begeren, dat ons jaerlijcx nevens hare missiven, ordre en instructie met een treffelijck capitael gelijk in voorgaende missiven geadvyseert hebben gelieven te versien, off haer pampieren aldaer houden ende ons naer 't patria laten keeren, opdat des Compagnies broot te vergeeffs nyet en eten, ende door U.E. mancquement ende menichvuldige andere gebreken van de schade geen reprocht become. . . . Tot dat

¹⁾ Naar eigen volgorde uit de brieven van Coen aan Heeren XVII van 10 Januari, 11 Maart en 24 Juni 1618, Bescheiden, dl. I, pag. 316 e.v.

U.E. dit doet, sal 't soo wat henen sloeren, sy ende wy confus sijn, gelijk dus lange confuselijcken geschreven hebben met een dit ende dat, hadt ende wat, soud en soo. Maer de gebreecken (als voren) voldoende, soo sullen (in plaetse van sulcken excusen) effecten becomen¹⁾.

Tegenover zijn minderen is Coen lankmoedig en loyaal, bereid om te helpen, uiterst streng indien noodig. Uit tallooze voorbeelden kiezen wij er slechts één.

„Helpt de lieden sooveel te recht, als eenichsins doenlijcken is. Compt de swacken ende onverstandigen wat te goet, voor sooveel tot beterschap geschieden can; ende als het ten langen leste niet helpen mach, off dat niet geholpen willen wesen, soo moet d'uytterste straffe volgen. Is Heerenthals te helpen, soo doet het beste; isser geen helpen aen, laet hem verlooren gaen, midts syne vrouwe voor oneere, voor sooveel doenlijck is, hoedende”²⁾.

Hier dezelfde lankmoedigheid, welke, consequent en niet minder karakteristiek, spreekt uit een brief van 23 Mei 1617 aan Soury, opperkoopman te Djambi:

„Hoe den coninck van Jamby die van Mallacca ontsiet, ende wedercommen op de Nederlantse goedertierenheyt heeft gesondicht, hebbe aen sijnne doen verstaen. Dewyle het onrecht ende d'injurie, welck daerin gedaen is, lichtelijck connen wreecken, is de swaricheyt cleen, doch bekenne met U.E. dat sulcx swaer om dragen valt; dan met lanckmoedicheyt (als die niet te lanck en sy) sullen alles verwinnen”³⁾.

Hoewel Coen wel eens tegenover Heeren XVII verzucht heeft: „Ofte ghylieden moet uut Indien vertrecken off toestaen dat alhier vermoort, ende al U.E. goederen berooft worden. Hadden wy de macht hier, souden over 't recht niet langer disputeeren”⁴⁾, zoo is toch de motorische kracht van al zijn denken en schrijven, zwoegen en streven geweest de vestiging en

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 138, 149.

²⁾ Uit een brief van Coen aan Martinus Sonck, Gouverneur van Banda, gedateerd 23 November 1621. Bescheiden, dl. III, pag. 120. Vgl. ook „Een mensch die gevallen is ende geerne opstaen soude, sal men die onderhouden?” „Het is menschelijck te vallen, maer en blijft niet leggen!” (Bescheiden I, pag. 481 en II, pag. 565).

³⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 243.

⁴⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 387.

handhaving van het recht en de gestandhouding in onwrikbare vastheid van het eens gegeven woord, zulks doende maar ook zulks eischende. Een recht, dikwijls aangemerkt als dat van den sterkste — en dit wilde Coen ongetwijfeld en boven alles zijn — maar dan toch met als rechtsgronden de gesloten contracten en ongeschreven overeenkomsten van het gegeven woord met inlandsche vorsten en hoofden, alsmede het prioriteitsrecht tegenover andere Europeesche naties. Onmiddellijk heeft hij gezien, dat een vreemdeling in de oogen van de inlandsche bevolking gering geacht werd, als hij niet voldoende macht en geld gezat. Alles was beter dan zwak te zijn of dit te toonen, immers „d'Indianen houden het met de sterckste, ende die hier de machtighste is heeft recht. . . . Nae de wint hangt elckeen in dese landen de huyck. De sterckste is haer beste vriendt. Derhalve maect, dat U.E. overal de sterckste blyven, soo sullen de Nederlanders de beste lieden van de werelt wesen ende geen vyanden vinden, daer ter contrarie anders de grootste vrienden de quaetste vyanden zullen worden, gelijk ick, God betert, verscheyde reysen ervaeren hebbe”¹⁾. Ik zie over geheel Indië, schrijft Coen 24 December 1615 in de Memorie voor Hans de Hase, Visitateur-generaal van de kantoren der Compagnie, „dat alle dese prinsen te meer van ons wijcken ende lastiger vallen, hoe meer hun naeloopende ende van haer verdraegende sijn”²⁾.

Het is deze zelfde overtuiging, welke hem 14 Januari 1616 naar aanleiding van moeilijkheden over de peperleveranties met den Pangeran van Bantam, aan Heeren XVII doet schrijven: „het sal sijn tijt moet hebben, want hoeseer wy daertoe genegen sijn, dies te apstrecker moeten ons houden”³⁾, en 5 Augustus 1619: „De Mattaram ende die van Japara hadden geërne vrede met ons, maer 't hert is te groot om ons aen te soecken, ende wy en mogen 't niet doen (hoewel de noot sulcx wel vereyscht) omdat, de vrede najagende, alle dagen noch meer geplaecht ende veracht souden worden”⁴⁾.

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 362, 450.

²⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 54.

³⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 172.

⁴⁾ Ibid., pag. 492/493.

In al Coens brieven vinden wij dezelfde forsche lijn om hiertoe te geraken: de sterkste te zijn. Niet dat hij onwillig was tot samenwerking met de andere Europeesche naties; er is voor allen genoeg te doen. „Mijn heeren ick bidde U.E.” schrijft hij 22 October 1615 aan Heeren XVII, „dat tusschen ons ende d’Engelsen eenige ordre gestelt mach worden, alsoo anders te beduchten is, tans of morghen eenich ongeluck geschieden sall. . . . soo zelfs eenige vruchten meenen te genieten, dienen in desen met d’Engelsen te verdraghen oft met macht en autoriteyt U.E. recht tegen hun te mainteneren”¹⁾).

Maar Coen gelooft eenvoudig niet aan de goede bedoelingen der Europeanen en daarom dienen Heeren XVII de consequentie te trekken: of de boosheid van de Europeesche naties te accepteren, of den handel in Indië aan hen over te laten. Een tusschenweg is er niet. Het ontbreken van de goede trouw bij de inlanders en de conspiratie der Europeesche naties, waren voor hem voldoende om met geweld te verkrijgen, wat hem volgens recht toekwam. „Alsoo wij door gewelt niet meer pretenderen dan ons met recht toecompt, sijn niet van meeninghe, plaetse sonder redene t’occuperen”²⁾).

Wanneer wij hier in Indië, schrijft Coen in Augustus 1619, in bepaalde omstandigheden niet zelfstandig naar recht en billijkheid mogen handelen, noch geweld tegenover geweld mogen stellen, of, indien geen recht te krijgen is, geen represaille mogen nemen,

„item dat tegen fenijn geen contrafenijn gebruyct worde, gelijcke de Mennoniten dese saecke verstaen, laet het ons weten ende geeft maer claere ordre, wy sullen die naercomen voor sooveel billick en recht zy. Doch eer in dese landen de behoerlijcke contraremedie naergelaten worde, moet men hier rechtveerdige rechters soecken, om onder haer bescherminge te mogen leven, handelen en wandelen, gelijk de Mennoniten in Nederlandt seer wel hebben weten te doen. Can imant die in Orienten vinden, ick segge dat het wel gesocht sal sijn”.

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 130, 132.

²⁾ Uit een brief van Coen aan A. J. Van der Dussen, opperkoopman te Djambi, gedateerd 29 November 1619. Bescheiden, dl. II, pag. 604.

En wanneer dan iemand zou zeggen, dat zonder rechtvaardige rechters de wereld hier immers tot nu toe niet had kunnen bestaan, dan antwoord ik, zegt Coen: „En mach een heere in Europa met zijn vee niet doen wat hij wil? Alsoo doet hier oock de coninck met zijn ondersaten, want die overal met al het haere lijffseygenen van haer heere zijn, evengelyck het onredelycke vee in Nederlandt.

't Recht van dese landen is hier de wille des coninckx. Coninck is hy, die de sterckste is, ende gelyck wy in d'usurpatie haere boosheyt niet willen volgen, alsoo souden (als libre vrye lieden) haere ongerechticheyt niet geerne gedoogen. 't Is my leet, dat met dese praetiens (alsoo de saecke hem selven overlange verdedeget heeft) sooveel papier hebbe moeten becladden''¹⁾.

Dat Coen niet alleen de daden die te doen waren heeft overzien, maar dat hij ze met onvoldoend menschen- en schepen-materiaal, tweeslachtigheid als heraut en angst als paladijn, ook werkelijk heeft gedaan, is zijn bijzondere verdienste.

Aan 's werelds andere einde lag een gebied open, waar slechts de dapperste ontzien en de meest betalende welkom werd geheeten en daar werd een strijd gestreden, door eendeloos lange sporen schuimend kielzog verbonden met eigen strijd om onafhankelijkheid, veel meer waard dan een niets ontziend eng handelsbelang van beperkten kring, wyl grondvest werd een koloniaal rijk met groote mogelijkheden en grootsche roeping.

Niet dat deze grootsche roeping toen reeds bespeurd kon worden en het ware dwaas te suggereeren dat Coen zijn tijdgenooten eenige eeuwen vooruit zou zijn geweest en ideëele overwegingen tot leidster had of deze bij zijn meesters trachtte aan te kweken, doordat hij verheven zou zijn geweest boven het hebberig exploitatiesysteem der Compagnie.

Meer dan wie ook heeft hij echter de groote mogelijkheden

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 484. Vgl. dl. I, pag. 565: „Praetiens en gelden daer niet: macht en effect moet er wesen”.

gezien en het is Coen geweest, die door onpersoonlijke tot fanatieke rechtvaardigheidszin, strijdend om den voorrang met andere Europeesche naties, de spits heeft afgebeten om te komen tot de vestiging van het Nederlandsch gezag in Indië, voor alle daden, juist ook de onvermijdelijk gewelddadige, de mannelijke verantwoordelijkheid aanvaardend.

Noodzakelijkheid van het scheppen van een rechtsstaat

De erkenning en aanvaarding van de noodzakelijkheid van het scheppen van een rechtsstaat, tegen de opinie van zijn tijdgenooten in, een schepping welke pas in de 19de en vroegzoste eeuw, in de *Pax Neerlandica*, haar rijpe vruchten zou afwerpen, is Coens grootheid.

Het vestigen van kantoren werd door de inlandsche bevolking, resp. hoofden, gevraagd of toegejuicht, maar het moet uitgesloten worden geacht, dat de O.I. Compagnie in Indië zou hebben kunnen blijven bestaan zonder het verkrijgen van, zij het kleine, gebieden met eigen jurisdictie. Gaarne, zelfs al te gaarne beantwoordde de Compagnie een inbreuk op datgene, wat zij als haar verworven recht beschouwde, met het versterken van een factorij, oorspronkelijk met geen andere bedoeling dan om den handel in zekerder en geruster banen te leiden, en nimmer zonder de betrokkenen voor de gevolgen van hun rechts-negatie te waarschuwen en hen in staat te stellen zelf recht te oefenen.

Wanneer Coen onmiddellijk na aankomst in Indië, van Februari tot October 1613 een rondreis door den Archipel maakt, arriveert gedurende zijn verblijf op Ambon een Engelsch schip, welks kapitein, John Jourdain, den Amboneezen, onder bedreiging van vijandelijkheden, indien zij weigerachtig zijn, de kruidnagelen wil afkopen tegen een prijs welke steeds 10 realen per Bahar¹⁾ boven den prijs van de Nederlanders zal liggen. Coen wordt dan met eenige anderen aangewezen „omme d'Engelsman voore te comen, dat hy gheen voet op 't lant en creghe"²⁾. Hij roept daartoe een

¹⁾ Moluksche bahar is 600 pond Nederlandsch gewicht. Het gewicht der bahars wisselt sterk; zie Van Leur, pag. 182 noot 17.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 11 e.v.

groep hoofden bij elkaar en wijst hen erop, dat zij met de Nederlanders zijn verbonden. „De Orangkays antwoorden alle op elcke besondere plaetse, dat sy geensins haer contract wilden vyoleren, maer by ons blyven ende den Engelschen gheen handell noch huysen souden vergunnen, midts, seyden die van Loeho, dat ghy ons dan oock ghedachtich sijt ende u woort mede hout”.

Nauwelijks echter is Coen weg om ook andere hoofden op hun verplichting te wijzen, of een der hoofden verkoopt nagelen aan Jourdain, waarover, schrijft Coen, „weder derrewaerts keerende, ons zeer doleerden. Wy eysten daerover recht, off hielden het contract voor gevyoleert, haer taciter alsoo met ons geweld ende macht (die nu voorhanden aen 't casteel niet cleyn was), dreygende. Eyndelijcken alsoo de stadt de misdaet op haer nam, ende den Orangkay ontschuldichde, soo accordeerden naer vele disputen, dat zy tott een boete 500 realen van achten souden hebben ende geen doen meer met d' Enghelschen souden hebben, op pene, dat soo sy in 't perticulier wederomme met d' Enghelschen handelden, soudense met den dood straffen, ende soo de stadt wederom sulckx dede, mochten die ruwineeren, distruweeren ende daermede leven soo wy wilden, oock een casteell bouwen¹⁾). Hierentegen belooffden wy met haer in reedelijckheyt te handelen ende accorderen, om eenen nieuwen accoort ende prijs op de nagelen over 't geheele landt te maecken, midts dat alle de Orangkays aen 't casteel souden comen, om daer met den gouverneur ende raden den prijs te maecken”.

Wij besloten hiertoe niet, vervolgt Coen, omdat wij meenden, dat zij door een verhooging van prijs het contract beter zouden nakomen, maar, aangezien het den Amboneezen „per contractt vrye staet verhooginghe van pryse te procureren”, zouden wij door van onze weigering tot prijsverhooging blijk te geven, den Engelschman in de gelegenheid stellen met een contract tusschenbeide te komen.

Met open vizier strijden de Nederlanders en de Engelschen. „Hier heeft ons voorsz. Jardijn vele moeyten aenghedaen ende

¹⁾ Cursiveering van mij.

hebbe met hem oock veele redenen ende disputen gehadt, wandt hy (een cloeck persoon zijnde) niet naergelaten heeft, alle middelen voore te slaen, die hem eenichsins tott sijnnen dissengen mochten diennen". Maar wanneer deze niet op-houdt en den Amboneezen aanbiedt de boete van 500 realen te betalen en „naedat wylieden de procedueren van voorsz. Jardijn geconsidereert hadden, concludeerden daerop, dat ons vrye stondt alle zijn doen voor suspect te houden, ende met macht voore te comen, derhalve sonde hem een schriftelijke insinuatie, dat hy van zijn onredelijcke proceduren soude afstaen off worden gedrongen metderdaet daerinne te versien". Met name noemt Coen in deze „insinuatie" de mannen van Jourdain, die aanwezig waren geweest in de vergadering van de Ambonsche hoofden, waarbij deze Jourdain hadden aangezegd niet zonder toestemming van de Nederlanders of last van den Sultan van Ternate, onder wiens gebied Ambon ressorteerde, met de Engelschen te mogen handelen. „Dit sullen zy selffs daertoe gecitteerd wordende (alsoo men schuldich is de waerheynt getuygenis te geven) moeten bekennen".

Aangezien de Amboneezen het onderling niet eens kunnen worden over den vraagprijs, komt het niet eens tot een nieuw bod van de Nederlanders. Of de Ambonees, die aan Jourdain leverde een contract met hem heeft gesloten, of dat dit wordt gezegd om een hooger prijs te krijgen „is bycans onmogelijk voor ons om te weten. Wy hebben van bey gehoordt, daeromme weten niet wat gelooven; dan dit isser van, dat de listen, die dit volck weten te gebruycken, voor ons niet well om begrypen zijn, daeromme hoe wij 't keeren off wenden, worden altoos bedrooghen". Om ons recht te handhaven hebben wij veel geschenken moeten geven, „'t welcke voorwaer een verdrietighe saecke is. Men behoorde hierinne anders, te weeten na recht ende natuerelijcke autoriteyt te procedeeren, off niet onderstaen den handel alleene te behouden".

Omdat er geen inlandsche souvereiniteit bestond, die het recht handhaafde en een rechtsstaat primaire vereischte is

voor het drijven van handel, *moesten* de handelzoekenden hierin zelf voorzien. Samenwerking tusschen deze — het zou geprobeerd worden — moest eveneens op een mislukking uitloopen, zoolang niet eerst de territoriale souvereiniteit was vastgelegd. Dit zou pas geschieden, wanneer iemand naar voren trad, vervullend het irrationeele element in de geschiedenis, om de leiding te nemen. Coen is deze man geweest.

Gardiner in zijn *History of England* schrijft daarover als volgt¹⁾:

„It was, in fact, as impossible to agree to freedom of trade before the territorial limits of the European Powers in the newly-discovered countries had been settled, as it was to allow religious liberty before the absolute independence of the national Governments was admitted . . . An English merchant asking for freedom of trade at the harbour of Amboyna or at the mouth of the Orinoco in the reign of James I. was not unreasonably regarded with as much suspicion as a Jesuit asking for freedom of conscience in England in the reign of Elizabeth. . . . That the Dutch should form commercial establishments in a number of small islands without acquiring territorial sovereignty was impossible. It was still more impossible to share this sovereignty with another European nation. . . . The presence of Englishmen and Dutchmen together at Amboyna or the Bandas could produce nothing but anarchy. Whenever the natives had real or imaginary grounds of complaints against either factory they would appael to the other for support, and the mutual exasperation would end in a deadly quarrel, of which the inevitable result would be the expulsion or annihilation of one of the contending parties.

Looking back as we do from the vantage ground on which we stand, it is possible to see that in these islands the establishment of territorial dominion must have preceded commercial freedom”.

In de *Memorie van 4 Juli 1617*, die Blocq Martensz., Gou-

¹⁾ S. R. Gardiner, *History of England*, Vol. III, New Edition, pag. 164/165.

verneur van Ambon, aan zijn opvolger Steven van der Haghen nalaat¹⁾, onderkennen wij dezelfde houding inzake het vestigen van forten.

In een vergadering met alle Ambonsche hoofden, welke met de Nederlanders in contract staan, wordt in Februari 1615 opnieuw overeenstemming bereikt over den prijs, („60 realen de bhaer ende dat altijd geduerende”) en over de verplichting, gelijk hun heer op Ternate doet, de nagelen alleen aan de Nederlanders te leveren. „Dese contracten aldus vernieuw ende eenen vasten prijs gemaect sijnde, scheen wel off men nu met meerder gerustheyt met dese Moorsche ende trouwloose soude handelen”.

Nauwelijks twee maanden later evenwel beraadslagen de Amboneezen met de Engelschen, die met 2 schepen voor Loehoe komen, deze aldaar eveneens vrijheid van handelen te geven, „niettegenstaende ick daer met drie ofte 4 correccoren lach ende noch bij mij hadde tjacht den Groenen Leeuw ende dat het schip de Maen voor Cambello was gecomen. Ons dacht dat het nu tijt was ergens eenen vasten voet opt lant te krijgen ende onse gemaecte contracten wat te versekeren”. Hiertoe tracht Blocq Martensz. „een fortgien op Cambello op een hooghte gelegen” te veroveren. Aanvankelijk mislukt dit, mede doordat de bemanning van de twee Engelsche schepen zich aan de zijde van de Amboneezen en in het fort van Kambelo begeven, doch Blocq Martensz. weet tot overgave en aftocht der Engelschen te dwingen.

Coen wenscht wel, volgens schrijven van 22 October 1615, dat men de Engelschen gevangen gehouden en naar Heeren XVII had gezonden, maar de Heeren zullen reeds vreemd genoeg hebben opgezien, toen zij „twee sware, rechte ysere stucken, die in 't fort van Poeloe Ai neffens meer andere Engelse wapenen veroverd sijn”²⁾, vanuit den Archipel ontvingen.

In dezelfde *Memorie* lezen wij, hoe kort daarna op Hitoe eveneens „occasy” ontstond om een fort te vestigen. Daar werd een Nederlandsch assistent 's nachts in zijn slaapkamer vermoord.

¹⁾ Tiele, *Bouwstoffen*, eerste deel, Document XVII, A, pag. 188 e.v.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 131.

„Wij versochten de Orangcayos van Hitoe dat se souden willen haer beste doen om den moorder in handen te krijgen, ende justicie daerouer doen, maer dit en gebuerde niet, alsoo dat ick de selue Orancayos aenseyde dat ick moste ons huys verseekeren, dat sulcks niet meer en geschiede, dat ick tot dien eynde een cleyn bolwerck voor 't selue huys soude leggen, sulcks ick oock in handen nam. . . . Dese twee fortgiens dan dienen ons daer toe, om de inwoonders wat in toom te houden, ende met meerder gerustheyt onsen handel met henlieden te drijuen, onse schulden op haren tijt in te manen ende de vreemdelingen den handel van nagelen te beletten, twelcke anders als wij maer een logie met vier ofte vijff persoonen daer in hebben, niet wel doenlijck is. Wij hebben al twe jaren geleden de vreemdelingen, soo menichmael alsser eenige comen, doen aenseggen ende gewaerschout dat sijlieden haer handen moeten houden van de nagelen, die ons eens ende voor altijd vercocht sijn, ende soo se eenige in heure handen krijgen, wij haer de selue sullen affnemen, sonder te betalen. Dese waerschouwinge hebben se altijd danckelijck aengenomen ende belooft hun daer nae te reguleeren, maer sulcks en is niet gevolght”.

De Nederlanders zeiden althans, wat zij bedoelden. De vestiging van een fort werd echter gewoonlijk weer door een nieuwe inbreuk op de contracten gevolgd.

Ook de verovering van Jacatra in 1619 moet in ditzelfde licht worden gezien. Niet om hiervan de hoofdstad van Java te maken, maar om geruster handel te kunnen drijven was het doel.

Nadat Admiraal Wybrand van Warwijck in 1603 van den Pangeran van Bantam toestemming had verkregen de eerste vaste loge der Nederlanders in den Archipel aldaar te vestigen, onstond allengs een strijd, welke den Pangeran van Bantam alsmede den vorst van het aan Bantam leenplichtige Jacatra — van wien Coen zegt: „dien coninck doet anders niet, dan dagelijks sijn gierige onversadege begeerte meer en meer ontdekken”¹⁾ — die elkaar het licht in de oogen niet gunden, noodlottig zou worden.

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 40.

Den Pangeran van Bantam en den vorst van Jacatra zien wij naast de Engelschen, als elkander vijandige spelers en tegen-spelers van een jongen, wilskrachtigen Nederlander optreden, hetwelk uiteindelyk ten gevolge heeft, dat Coen eerst het zwaartepunt van den handel van Bantam naar Jacatra verlegt om dit een jaar later in bezit te nemen.

Wij gaan dezen strijd in al haar uitingen van wantrouwen, jaloerschheid, arglist, zetten en tegenzetten voorbij. Volgende zij te constateeren, dat de Pangeran van Bantam, belust op de voordeelen van den handel, door schraapzucht verleid, den Nederlanders hoogst onbillijke eischen stelde en het onderspit moest delven tegenover een jong, zich krachtig ontwikkelend handelsvolk. Ik moge slechts aanhalen, wat Coen zelf over de gebeurtenissen te Bantam schrijft, doelend op de moeilijkheden in de Molukken met de Ternatanen en Amboneezen: „Hadde ick de corragie, d'authoriteyt ende de macht niet gehad, omme de boosheyt van den pangoran van Bantam weder te staen, veel slimmer soud het hier geweest sijn, want nog vileyner wierden hier aengesien en noch slimmer hielt men ons dan de Tarnatanen off Anboynesen doen. Gelyck men de honden met een beetken brood sijn wille doet doen, even alsoo soud men tot Bantam met ons geleeft ende ons met den peper gedwongen hebben”¹⁾.

Als één van de voornaamste middelen om een staat te handhaven adviseert Coen 8 December 1619 aan Van Speult, Gouverneur op Ambon, naar aanleiding van de houding van eenige Ambonsche hoofden, „een discreet persoon” aan te stellen om den toestand in het oog te houden.

„Prefereert in dese onse onwetende dronckaerts voor de naturale Amboynesen niet, maer gebruyck de bequaemste daertoe . . . Aen d'ander syde sult Sabadin, Cappiteyn Hittoe, Hatibdaya ende hare consoorten bidden ende vermanen affstant van quae proceduyren te doen, met een discrete, beleefde protestatie, dat haer doch wachten van de vehemente remedie daertoe ons den tijt soude mogen dringhen; de middele ende occasie sullen haest hebben. Insinueert hem dat sy

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 370.

haer wachten ons 't recht ende de reden te geven, opdat daer-aen blijcke wy d'actie niet gegeven hebben . . . Soo Sabadin zijn faulte door trots niet bekent heeft, maer wel tot belydenisse van straffwaerdicheyt, versoeck van pardoen ende met vaste toeseegginghe daervan affstant te doen, meriteert hy vergiffenisse, oft ten minsten uutstel van straffe. Dan soo hy ende d'ondersaten van den coninck van Ternaten, oft andere, voortvaren d'onse op de custe van Ceram te brantschatten ende met geweld Moors te maecken, hope ick eerlange met geweld daerinne te versien" ¹⁾).

Wij moeten, antwoordt Coen in zijn brief van 5 Augustus 1619 op een vermaning van Heeren XVII inzake de wijze van aanhouden van Fransche schepen, welke met behulp van Bantam het monopolie van de O.I. Compagnie trachtten te breken, (maar het komt alles op hetzelfde neer) wij moeten onszelf verdedigen tegen degenen, „die ons in onse rechtveerdige handelinghe soecken te verkorten. . . . Maer soo dese lieden, (Bantam) als een trotse, superbe natie wesende, niet willen desistereen, moeten wy dan geen geweld gebruycken, off selfs niet vergaen. Der volckeren rechte ende chrijchsgebruyck moet ons in desen helpen, ende ick hoope, dat daermede soewel als alle andre natie verdedeget connen worden, dewyle den oorloch soo rechtverdich is, als oorloch gevoert mach worden" ²⁾).

Dat de vestiging van het recht de drijfveer geweest is van al Coen's handelingen, zien wij evenwel nergens duidelijker dan in zijn weergaloos zuivere houding tegenover den vorst van Mataram, heerscher over het machtige Midden- en Oost-Javaansche Rijk, die tijdens Coens tweede Gouverneur-Generaalschap met honderdduizenden manschappen tegen Batavia zal optrekken en afdeinzen.

„De groetenisse van uwen dienaer aen Uwe Majestejt, coninck van Mattaram.

Wy hebben verstaen, dat Godja Ouloubalangk de loge van

¹⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 609 en 610.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 488 en 489.

den prince van Hollandt berooft heeft ende alle 't goet ende gelt daeruyt genomen, daer beneffens drie Hollanders vermoort, drie gequest ende de reste gebonden naer Samarangh gevoert.

Is dit recht?

Is 't met Uwe Majesteyts wille geschied oft niet, ende soo het met syne Majesteyts wille geschiet is, waeromme?

Wat schult hebben sy?

Isser yemant van de Hollanders, die schuldich is, van die in Japara gelegen hebben?

Waeromme en heeft syne Majesteyt ons sulcx niet geadvyseert?

Ick bidde Uwe Majesteyt, wilt onse Hollanders met alle het gelt ende goet wederomme senden ende sooder yemant is, die yewerts in schuldich is, laet het ons weten: ick sal daer recht over doen. Soo de Hollanders daer yet schuldich zijn, ick sal 't vergoeden tot een penninck toe, alsoo wy in 't minste niemants schade begeeren, want wij en soecken niet dan vruntschap met alle natien te houden, sooveel eenichsins mogelijk is.

Ick wil U gebeden hebben dat dit doch mach geschieden; sal Uwe Majesteyt daer thiendubbelfault van bedancken.

In Jacatra adi 21 Augusti anno 1618.

Nota. Den 28 en ditto desen brieff noch eens gesonden door den coninck van Jacatra" 1).

Aan Oeloebalang, gouverneur van den vorst van Mataram te Japara, die de Nederlandsche loge aldaar had geplunderd, schrijft Coen:

„Ick hebbe verstaen, heere, hoe dat ghy onse loge affgelopen, alle het goet ende gelt aengeslagen, drie man gedoot, drie man gequest ende de resterende altsamen gebonden naer Samarangh gevoert hebt.

Waeromme heeft U.E. sulcx gedaen?

Wat heeft mijn volck misdaen?

1) Translaet van een missive in 't Javaens geschreven aen den coninck van Mataram. Bescheiden, dl. II, pag. 411.

Ick bidde u restitutie te willen doen van de goederen, comptanten ende alle het volck.

Hebben de Hollanders ongelijck, ick sal daer recht over doen.

Sijn sy yets schuldich, ick sal alles tot den laetsten peninck voldoen, want ick en begeer niet, dat yemant by my een myte te cort comt.

In Jacatra adi 21 Augusti anno 1618¹⁾).

Jacob Van der Marct, opperkoopman, krijgt de opdracht deze brieven ter bestemder plaatse te brengen en te trachten met behendigheit de gevangenen en het geld terug te krijgen en een flinke partij rijst te laden.

„Laet niet, om hier toe te comen, d'alderschoonste personage van de werelt te spelen, opdat U.E. de boosen te beter becomen ende straffen mach, als daerop minst dencken ende alles schynen sal, vergeten te wesen . . . Soo U.E. eenige van de misdadige levendich becomen cont, examineert haer soo nauw ende ernstelijck als doenlijck is, om de grond van de sake te weten. Is het nodich ende byaldien sulcx geraden wert bevonden, tortureert oft pynicht eenige van de misdadige, wel te verstaen byaldien door simpel examen geen bescheet becomen can. . . .

Byaldien de gevangenen wedergelevert wierden ende datter eenige goede occasie voorquame, omme yets groots op die van den Mattaram te doen, in desen gevalle bevelen U.E. van de gedane vileyne misdaet revenge te nemen ende soo rigoreuse straffe te doen als doenlijck is, insonderheyt tegens den persoon van Godja Ouloubalagh ende de syne, soo t'eenichsins gescheiden can, doch en doet niet dan wat groots, want alsoo de misdaet ende d'oneere uytermaten groot is, soo tot vilipendie van onse hoge overicheyt als van de natie ende groot nadeel van de Generale Compagnie, moet er niet dan grote en rigoreuse straffe over gedaen werden, soo tot re-

¹⁾ Translaet van een missive in 't Maleys geschreven aen Godja Ouloubalagh, Gouverneur tot Japara. Bescheiden, dl. II, pag. 412.

couvrement van de grote schade, by de Compagnie geleden, als ten exempel van alle andere boosen, waeromme geensins niet verstaen noch begeren, dat met een cleentgen begonnen wierde, al waer t'ooock, dat men seven jaer naer d'occasie zoude moeten wachten, insonderheyt om te straffen degene die d'oorzaeck van 't quaet zijn.

Handelt niet lichtvaerdich, maer met rypen rade ende voordacht. . . . Doet niet oft doet wat groots . . . tot straffe ende reyenge van 't onnosel bloet, dat tot Japara vergoten is, *tenware*¹⁾ dat d'autheurs, adjuteurs ende executeurs van de gedane misdaet door de Mattaram selfs metter dood gestraft wierden. Soo de Mattaram selfs geen recht en doet, sal U.E., segge andermael, volgens onse voorgaende ordre de autheurs, adjuteurs ende executeurs van 't gedane quaet op 't alder-rigoreuste straffen . . . omme den Mattaram daerdoor te dringen ende dwingen selfs recht te doen ende ons met goede quantiteyt rijs te versien.

Als de misdaet gestraft ende gerevengeert wesen sall, sal U.E. een missive aen den Mattaram, oft andere naeste overheden schrijven, inhoudende hoe sulcx gedaen is tot revenge ende straffe van de massacre ende berovinge door Oulou-balangh gedaen, ende alsoo nu recht gedaen is, dat haer door d'heer generael vrede oft oorloch aengeboden wert. Begeren sy vrede, laet dan weten, dat datelijck grote quantiteyt rijs afsenden, ende soo het niet en doen oft byaldien U.E. geen goet bescheet becomen en can, vernielt ende verdestruerst alsdan wat van den Mattaram becomen can, niemant dan die van Cheribon alleen verschoonende''²⁾.

Naar Heeren XVII schrijft Coen: „Die van Bantam ende Jacatra verlangen seer te vernemen, watter op voorsz. moort ende trouweloose roverye by ons gedaen worden sal”. Aangezien onze menschen en Uw goederen nergens zeker zouden zijn, indien dit niet ten hoogste gestraft zou worden, hebben wij daartoe last gegeven, „opdat het alle trouloose Mooren

¹⁾ Cursiveering van mij.

²⁾ Naar eigen volgorde uit de Instructie voor Jacob Van der Marct, gedateerd 21 Augustus 1618, alsmede uit de brieven van Coen aan dezen van 29 Augustus en 12 September 1618. Bescheiden, dl. II, pag. 412—437.

voor een notabil exempel dienen mach ende dat een yder sie wy niet en ontsien ons recht te vervolgen tegen d'aldergrootste potentat van de wereldt" ¹⁾).

Aan welke zijde de schuld ook is, Coen wenscht in de eerste plaats, dat recht gedaan wordt; het recht, dat onschuldigen spaart, de schuldigen treft, wie zij ook zijn.

Wanneer op 31 Januari 1620 een Nederlandsch opperkoopman in Atjeh wordt vermoord, waartegen wordt aangeboden om bij wijze van straf twee slaven te dooden, „hebben d'onsen t'onschuldich bloet geweygert. Voor de wraecke wort by de Gouverneur seer gevreest, doch ewewel hebben niet connen resolveren om de misdadige te straffen, . . . hebben ordre gegeven, dat de clachte aen de coninck van Atchijn gedaen ende recht versocht werde" ²⁾, schrijft Coen in Mei van dat jaar naar zijn hoofdkantoor.

Ditzelfde rechtsgevoel brengt Coen ertoe op 26 Maart 1622 naar aanleiding van het wangedrag van zgn. „vrije lieden" van de Compagnie, die prauwen aanhouden en plunderen van hen, die tot de vrienden van de Nederlanders behooren, te schrijven: „Eenige leven slimmer dan d'onredelijcke beesten selfs. . . Wij hebben hierover eenige van d'onsen met der doot gestraft, ende andere is de sententie om redenen voor een tijt gesurceert. Soo t'uterste recht souden doen, meer dan hondert van d'onse souden wy moeten dooden" ³⁾.

Zonder den strijd te zoeken, maar steeds bereid dien te aanvaarden, heeft Coen in zijn streven de moeilijkheden zoo veel mogelijk te voorkomen, nimmer gearzeld het recht tegenover eigen landgenooten toe te passen, tegenover concurrerende Europeanen te handhaven, tegenover inlandsche bevolking te vestigen. Het niet kunnen verkrijgen van recht van de inlandsche hoofden heeft hem genoodzaakt zelf recht te zoeken. „Derhalven bidde U.E. selfs ordre te stellen ende jaerlicx de middelen te fornieren die tot verseeckering ende

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 390.

²⁾ Ibid., pag. 552.

³⁾ Ibid., pag. 709.

accessement van uwen staet vereyscht worden. Lange ben ick hier gewaerschout geweest ende hebbe seer wel geweeten, wat wy behoorden te doen, maer alsoo U.E. ons de nootlijcke middelen onthouden, moeten op Godts genade en discretie van de Mooren onse vyanden leven" ¹⁾).

Het is merkwaardig na te gaan, hoe sommige geschiedschrijvers van den een dulden, ja in hem prijzen, wat zij in den ander wraken. Wat brengt bijv. Tiele ertoe om te spreken van Van Speult, Gouverneur van Ambon, als „de wakkere bewindvoerder”, wanneer deze door een doortastende houding en door zijn jaarlijksche tochten om „de Mooren binnen hunne limiten te houden”, den schrik onder de inlandsche bevolking erin brengt en een indruk weet te vestigen, die niet van voorbijgaanden aard blijkt te zijn ²⁾. Is het niet omdat de Amboneezen voor „het wakkere optreden van Van Speult” ³⁾ zwichten?

Hoe geheel anders zou Coen zijn beoordeeld, wanneer de vanaf het begin door hem voorgestelde maatregelen, de Bandaneezen tot naleving der contracten te dwingen, waren toegepast en het beoogde doel hadden bewerkt. Of ook wanneer de Bandaneezen, bijv. onmiddellijk na de verovering van de negorij Lontor in 1621, waren gezwicht en sindsdien hunne beloften en verplichtingen waren nagekomen.

Het „hosanna” ter eere van Coens optreden tegenover den Bantamschen Rijksbestuurder, tegenover de Bewindhebbers, tegenover de Engelschen wordt evenwel te spoedig gevolgd door het „kruist hem”, tengevolge van zijn houding tegenover de Bandaneezen ⁴⁾.

Al te dikwijls worden verheven geacht de daden van hem die eerst successen geboekt heeft. En is het bedrijven van koophandel niet een steeds jagend gebukt gaan op zoek naar succes, dat men zoo gaarne grijpen mocht? Maar werden niet

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 369.

²⁾ Tiele, De Europeërs, negende gedeelte, hoofdstuk I, pag. 206.

³⁾ Ibid., pag. 270.

⁴⁾ Zeer typeerend hiervoor is Tiele's oordeel in zijn Bouwstoffen, eerste deel, pag. LIV.

Coen in kortzichtige karigheid de middelen onthouden om tot dat succes te geraken? Bovenal, werd zijn pogen niet verlamd juist door de schijn-verhevene, maar in feite hoogst halfslachtige houding van sommigen zijner tijdgenooten?

Wij doelen op het weren van de Engelschen en inlandsche handelaars, een middel, waarbij Coen op hevigen tegenstand is gestuit en waardoor met name de Bandaneezen wel in den waan *moesten* worden gebracht, dat het zoo'n vaart niet zou loopen, wanneer zij hun verplichtingen niet nakwamen.

HOOFDSTUK III

COEN EN DE BANDA-EILANDEN VAN 1614—1621

Wanneer op Ambon de eene negorij oneenigheid heeft met de andere negorij, gebeurt het maar zelden, dat zij elkaar gaan bevechten, aldus Blocq Martensz. in zijn *Memorie van 4 Juli 1617*. Zij gaan dan naar een negorij, die met het geschil niets te maken heeft en bewegen de inwoners door geschenken de betreffende negorij, waarmede oneenigheid heerscht, te plunderen en eenige hoofden of gevangenen vandaar te halen. Op de kust van Ceram woont een stam, welke zich daartoe „om een cleyntgien” laat gebruiken; men zet deze maar aan land nabij de negorij, welke moet worden gestraft, „dan weeten sij hun te generen gelijk een visch, die men ergens int water set”. Zij verbergen zich en nemen daarna slechts de hoofdschedels mee, „twelcke hun teekens enough is om te be-thoonen wat se hebben verricht”.

Blocq Martensz. vermeldt dit, omdat hij heeft ingezien, dat met de gewone wijze van oorlogvoeren, nl. den regelrechten aanval, „weynich op haer was te winnen, want onder de Ambonesen die met mij waren was een groot misvertrouwen; d’een vreesde van den andren verraden te werden, ende ick begonste alsoo metter tijt te leeren hoemen dese Ambonesen behoorde te bevechten, te weten op haer maniere”¹⁾.

Coen gaat bij zijn pogen de Bandaneezen tot naleving der contracten te dwingen, van een gelijken gedachtengang uit, nl. om hen te bestrijden op gelijke wijze als zij het de Nederlanders doen.

Allereerst moeten de concurrenten, met name de Engelsen, worden geweerd. Daarnaast moeten de Bandaneezen,

¹⁾ Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, pag. 199.

die met kleine prauwen de noten vervoeren of door inland-
sche handelaars laten halen, hierin verhinderd worden, waar-
toe Coen kleine vaartuigen noodig heeft. De groote schepen
in Indië zijn „als doode lichamen sonder handen”¹⁾. Deze
kleine vaartuigen nu, jachten, fluiten, e.d., „daer soo lange
om geschreven hebbe ende die soo wel, beter dan realen van
achten, in Nederlandt te becomen zijn”¹⁾, hebben hem ge-
durende zijn geheele verblijf in Indië ontbroken.

Reeds in zijn *Discours*, alsmede in den brief van 1 Januari
1614 vraagt Coen om timmerlieden, „al waer het oock moe-
dernaeck, men soude noch raet vinden. . . . Aldus sullen de
lange gewenste fregatten, daarmede de Bandanesen connen
dwingen sonder alsulcken commotie onder den Indianen te
brengen als den rygoureuse onderbrenginge soude doen, ge-
maeckt connen werden, daertoe anders (alsnoch geen aparen-
tie siende) in menigen jaer tott geen effect sullen comen.
In deser voegen connen mede voorcomen de schade, die
d’Engelschen ons zijn doende, ende de questien die tusschen
hun ende ons zijn rysende, wandt niet en twijffelen, off wy
souden haer in deser voeghen uut Indien ende eenige andere
Indianen mede uut het vaerwaeter vaeren, even gelijk den
onsen andere natien in Europa doen. Hieraen connen be-
mercken hoe noodich dat herrewaerts huysgesinnen dienen
gebracht, ende wat dienst daarvan te verwachten staett. Can
het niet ten eersten naer behooren gedaen werden, dat het
ten minste begonnen werde”²⁾.

Dit schrijft Coen in 1614 en in 1620 is het nog hetzelfde
liedje: „By aldien U.E. veel goede timmerlieden sondt al
waer ’t oock soo dat haer van 50 a 100 gulden ter maent gaven,
de Compagnie soude daarvan seer grooten dienst geschieden,
doch omdat d’armhertege niet en sien, hoe onnuttelijck haer
gelt hier verquist wort, meenen sy de Compagnie grooten
dienst te doen, als ons een deel onnutte dronckaerts met cleene
gagie, in plaets van eerlijcke goede lieden senden”³⁾.

In nagenoeg alle brieven van 1614—1620 doet Coen een

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 476 en 477.

²⁾ Bescheiden, dl. VI, (Levensbeschrijving) pag. 472 en dl. I, pag. 46.

³⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 589. Vgl. bijv. pag. 314, 533, 557, 569, etc.

dringend beroep op toezending van kleine vaartuigen, tot het waarnemen van den inter-insulaires handel en handhaving van de verworven rechten. Waren deze in Indië te koop, hij zou zich niet hebben ontzien daaraan een belangrijke som te besteden. Ondertusschen glipten de noten van de Banda-eilanden den Nederlanders tusschen de vingers door. „Door gebreck van jachten is sulcx door d'onse niet belet. Hierover seggen andermael, voldoet den eysch behoorlijck off laet u interprinsen nae”, schrijft hij 15 October 1619¹⁾.

Dat het in 1614 op de Banda-eilanden geen „pais en vree” is geweest, blijkt uit een brief aan Heeren XVII van 10 November 1614: „In Banda en is van den onsen in anderhalff jaer niet gehandelt, maer hebben haer alle de Bandanesen openbare oorloghe aengedaen ende 30 a 40 man afgeslagen, zoodat tegenwoordig geen nooten noch foelye altoos zijn hebbende. Den onsen hebben bycans 't geheele fort in calck en steen gemaect, maer nyet anders connen doen. Aen die van Grissi ende Maccassar hebben de Bandanesen haer foelye ende noten verhandelt, dewelcke door de Portugesen ut supra van de Javanen weder gecocht sijn. Al connen de Bandanesen het fort nyet doen, wat nut doet 't selve U.E. in desen stant? Ick verstaet, dat de Bandanesen denzelven weder op een nieuw met missive hebben ontboden, ende sylieden soo derwaerts als na Amboina gesint sijn te gaen. Banda moet t'ondergebracht worden ende moeten aldaer in 't velt domineren, off 't en sal met Banda noch Amboina nyet zijn”²⁾.

De Amboneezen schijnen inderdaad steeds moed te putten uit de gedragingen der Bandaneezen, althans, gelijk bij Brouwer, lezen wij bij Coen, hoe sommigen van hen „wel dorven seggen, dat zy eens 30, 40 Hollanders op den rug mosten leggen, gelijk die van Banda deden; dan soudent wy haer oock wel groote schenckagie geven, om wederomme tevreden te maecken”³⁾. Maar niet alleen de gedragingen der Bandaneezen beïnvloeden de naburen, ook de houding van

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 506.

²⁾ Ibid., pag. 78.

³⁾ Ibid., pag. 11.

Reael, gouverneur van de Molukken, schijnt onvoldoende imponeerend geweest te zijn. Bij zijn vertrek uit de Molukken in Augustus 1613 had Coen aan Reael een Memorie gegeven om met behulp van den Sultan van Ternate den handel op Ambon te verzekeren, „maer daerop en is nyet gevolcht, in voege dat die van Lua ende Combello jaerlijcx dies te moetwilligher worden”¹⁾ meent Coen.

In November 1614 arriveert Boths opvolger, Gouverneur-Generaal Reynst, te Bantam. Na langdurige debatten wordt besloten, dat deze zoo snel mogelijk naar Banda zal verzeilen, om via de verovering van Ai, waar eenige Engelschen zitten en vanwaar deze de meeste noten krijgen, de controle over alle Banda-eilanden te verwerven, om vervolgens op Ambon en in de Molukken orde op zaken te stellen.

Wel verovert Reynst in Mei 1615 een sterkte op Ai, maar de Bandaneezen trekken zich in een tweede fort terug, dat niet door de Nederlanders werd opgemerkt en vanwaar uit 150 hunner gewond en 28 gedood worden, zoodat Reynst en de zijnen aftrekken²⁾.

Coen slaakt de verzuchting: „Het ware te wenschen dat d'E, heer generael met de schepen noyt in Banda waere gegaen, want de Bandanesen met desen tocht seer geanimeert sijn. 't En can ook nyet minder wesen off U.E. respect en achtbaerheyt wort daerdoor by de Javanen, Amboinesen ende Tarnatanen zeer vercleent”³⁾, terwijl tot zijn eer gezegd moet worden dat hij ook reeds in December 1614 verondersteld had dat „den tijt te cort sal vallen ende de resolutie dieshalven sal worden verandert”⁴⁾.

Wat Coen in 1613 aan Reael in overweging had gegeven, wordt in Juli 1615 door Reynst, gedurende zijn verblijf op Ternate, in den Raad van Indië voorgesteld en goedgekeurd, nl. om met behulp van den Sultan van Ternate den handel in Banda en Ambon te verzekeren. Op autoriteit van Van der

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 80.

²⁾ Voor een uitgebreid verslag van de gebeurtenissen tijdens dezen tocht van Reynst verwijzen wij naar Van der Chijs, pag. 69 e.v. en naar Tiele, De Europeërs, achtste gedeelte, hoofdstuk 3, pag. 286.

³⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 124.

⁴⁾ Ibid., pag. 102.

Chijs nemen wij aan, dat over de ten uitvoerlegging van dit plan niets bekend is, althans niet meer dan wat Coen hierover schrijft in zijn brief van 22 October 1615, nl. dat luitenant Vianen en Van der Dussen met eenige Ternatanen, uit naam van den Sultan, naar de Banda-eilanden zullen gaan. „Maer U.E. sy verseekert, dat ons door dese zendinge nyet meer goets geworden sal dan de Mooren nootshalven gedrongen worden te doen. Wij moeten 't met de wapen en dwang hebben, oft sullen op den duym fluyten . . . want haer begeerte nyet te versaden is, ende ons na de moorse wet geen trouwe schuldich zijn. Ende late my voorstaen, sulcx per experientie aen haer bevonden te hebben”¹⁾).

Wij lichten slechts één punt uit de uit 11 paragrafen bestaande, „half-zachte” Instructie²⁾ voor de naar de Banda-eilanden te zenden gecommitteerden, nl.: „dat men haer jaerlix van rys, sagou, kleden ende andere nootwendigheden, ten overvloed toe, tot redelycken prys sal provideren”.

Hierbij maakt Van der Chijs de volgende aantekening:

„Indien de Nederlanders deze voorwaarde tot een rigtsnoer hunner handelingen op de Banda-eilanden hadden gemaakt en vol gehouden dan voorzeker zouden zij op die eilanden veel minder tegenstand van de zijde der inboorlingen ondervonden hebben. Maar zij volgden geregeld eene tegenovergestelde zeer ruwe, oogenschijnlijk onverstandige en stellig wreede politiek. In plaats van de Bandanezen aan eetwaren, waaraan dezen zoo dikwerf groote behoefte hadden, te helpen trachtten de Nederlanders den aanvoer van levensmiddelen naar de Banda-eilanden ten behoeve van de inlanders zooveel mogelijk, te bemoeielijken.

De Engelschen gebruikten een geheel andere tactiek en waren ook daardoor de welkome gasten der Bandanezen”.

Wij merken hierover nu reeds op³⁾, dat deze „stellig wreede politiek” zeker niet had plaats gevonden, wanneer de Bandanezen hun beloften waren na gekomen. Het eene was

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 128.

²⁾ Medegedeeld door Van der Chijs, pag. 73.

³⁾ Zie ook Hoofdstuk IV.

een gevolg van het andere. En wat betreft de tactiek van de Engelschen, wie betwijfelt nog of dit louter utiliteits-politiek is geweest, in de zekerheid, dat deze, niet alleen volgens Van der Chijs¹⁾, maar ook volgens een eigen landgenoot, John Crawford, de Nederlanders ongetwijfeld op gelijke wijze zouden hebben behandeld, wanneer zij daartoe de gelegenheid zouden hebben gehad, als deze henlieden deden. „Had they (de Engelschen) themselves been succesful, without a doubt, they would have treated him (Coen) and his countrymen in the same manner”²⁾. Was voor de Bandaneezen dan een betere behandeling te verwachten?

Wanneer Reynst weer te Bantam terug is, wordt besloten eerst een vloot naar Malakka te zenden om den Portugeezen afbreuk te doen om daarna opnieuw de verovering van Ai te beproeven. Coen tracht Reynst van de noodzakelijkheid te overtuigen en dringt er bij Heeren XVII op aan, om tegenover de Engelschen klaren wijn te schenken. „Mijne Heeren”, schrijft hij, „indien U van plan bent (gelijk het schijnt) om den handel van geheel Indie te incorporeeren, dan moet U òf hier een kolonie planten en met de Engelschen tot overeenstemming komen, òf bevel geven dat wij met macht en autoriteit tegen hen mogen optreden. Anders zijn het al verloren kosten en moeite en is het beter de Engelschen zelf de spits te laten afbijten. Liever openbare vijandschap dan geijnsde vriendschap, hoewel het een groote schande is dat de gereformeerde staten geen weg kunnen vinden om met elkaar tot overeenstemming te komen, ter eere van God, tot eigen welstand en verplettering van hare vijanden”³⁾.

Wanneer de Engelschen evenwel aanstalten maken — volgens Coen, omdat de Nederlandsche vloot naar Malakka is vertrokken — om naar de Banda-eilanden en Ambon te gaan, maar bovenal, wanneer een Engelsch jacht van de Banda-eilanden komend te Bantam arriveert en eenige Bandaneezen medebrengt, „ende dat ontwijffelijck omme yets anders met

¹⁾ Van der Chijs, pag. 78.

²⁾ John Crawford, A descriptive dictionary of the Indian Islands, i.v. Coen Vgl. De Jonge, dl. IV, pag. LXIII.

³⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 140/141.

den anderen te verrichten''¹⁾), wordt door Reynst en zijn Raad eenstemmig besloten, „dat d'Engelsen (even gelijk andere Indiaense natien) van Amboina ende Banda met macht ende geweld sullen weiren ende geen ander acces toelaeten dan onder onse forten, dewyle bevinden dat d'Engelsen alsnoch niet van meeninge sijn van Amboina ende Banda affstant te doen, maer ter contrarien dese natien van 't contract (met ons gemaect) aff te wenden ende tegen ons vyantelijck te verstercken''²⁾).

Hoezeer Coen ook overtuigd is, dat de staat der O.I. Compagnie bedreigd blijft, zoolang zij anderen naast zich duldt, zoo blijkt uit de *Memorie* aan Jan Dircksz. Lam, die na den plotselingen dood Van Reynst, tot Commandeur van de voorgenomen expeditie naar Ai benoemd is, dat het hem in de eerste plaats te doen is om de handhaving der bedongen rechten en eerbiediging van de bestaande contracten. Lam krijgt opdracht te zorgen, dat in alles „ordentlijck ende met goede discretie gehandelt worde, ende dat men tot justificatie goede bescheiden laet beleggen. Op neutrale plaetsen moeten vrienden blijven, ende daer wy forten, casteelen ende contracten hebben, van ons recht niet cederen''³⁾).

Wij zeiden⁴⁾, dat Heeren XVII Coen halfweg in den steek wilden laten en doelden daarbij op het feit, dat zij hem, terwijl hij moest zorgen zooveel mogelijk retouren te zenden, met uitsluiting van de concurrenten, onvoldoende van middelen voorzagen om dat te bereiken. In Augustus 1619 schrijft Coen dan ook: „Dat U.E. menen de treffelycxte handel van de werelt tegen alle de werelt met 30, 40 off 50 schepen ende jachten, die in 't vaerwater houden, voor haer te besetten ende waer te nemen, is een groot abuys''⁵⁾). Niet dat Heeren XVII Coens voortdurend dringender beroep

¹⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 145.

²⁾ Uit de brief van Coen aan Heeren XVII van 27 October 1615, Bescheiden, dl. I, pag. 147. De resolutiën van Reynst en zijn Raad, genomen in de laatste maanden van het jaar 1615 te Bantam, zijn niet in Coens Resolutieboek ingeschreven. Hetgeen besloten is inzake het weren der Engelschen blijkt evenwel duidelijk uit zijn brieven. Vgl. Bescheiden, dl. III, Aanteekeningen, pag. 1004. Zie ook noot 1, pag. 80 hierna.

³⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 57.

⁴⁾ Zie hiervoor, pag. 57.

⁵⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 486.

deponeerden; wel degelijk hebben zij hun beste beentje voor-
gezet, maar nauwelijks vertrouwd met de idee jaarlijks 10
schepen uit te rusten, eischt Coen er reeds twintig. Het is hun
niet euvel te duiden, dat zij een persoon als Coen niet konden
„bijbeenen”. Daarvoor was het verschil te groot. Zendt
schepen, „off het ware beter niet te beginnen ende met ge-
wonnen spelt daaruit te scheyen, want als men begint moet
er met corragie gecontinueert off vervolcht worden. De boom
valt van eenen slach niet”¹⁾).

Men kan echter iemand niet in den steek laten, zonder met
hem op weg te zijn en dat waren, wat betreft het weren van
concurrenten, Heeren XVII sinds April 1615. Nog dikwijls
zouden zij een doodlopend pad inslaan, maar Coens daden
en inspireerende moed zouden hen dwingen den eenmaal
ingeslagen weg tot het einde te volgen.

Luidde de instructie vanuit Nederland inzake het weren van
de Engelschen in de Molukken van 21 November 1614 —
voor die tijden en omstandigheden een Janus-wensch —: „de
handel van de Engelsche in de Molucques moet gelijk als
tot noch toe met alle bequame middelen belet werden, sonder
nochtans eenige handtdadicheyt jegens haerlieden te ple-
gen”²⁾, deze houding veranderde, toen in het voorjaar van
1615 de onderhandelingen tusschen de Engelsche en Neder-
landsche O.I. Compagnie op niets uitliepen. Dan luidt het,
temeer waar de Engelschen zullen trachten in Ambon en op
de Banda-eilanden vasten voet te krijgen: „Wy willen U.E.
ende den Raet van d’Indien by desen . . . gerecommandeert
hebben, d’Indianen, byaldien haer d’Engelsche tegens haeren
danck ende wille met geweld van wapenen tot den handel
wilden constringeren, volgens de gemaecte contracten met
wapenen te deffenderen, ende byaldien sylieden d’Indianen
met giften, gaven, vermeerderinge van prijs offt andersints
mochten verleyden om met haerlieder gewillichlijck te han-
delen, dat ghylieden in sulcken gevalle . . . vooral sorge (zult
dragen) met occupatie van plaetsen ende besetting derselver,

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 397.

²⁾ Uit een brief van Heeren XVII aan Coen. Bescheiden, dl. IV, pag. 289.

dat sy geen en voeth aen land en mogen krygen nocte aldaer eenige forten maken . . . sonder haerlieden eenichsints te verschoonen, byaldien sy hun niet en ontsien, u volck offt schepen ofte oock de persoonen ofte goederen van onse geallieerde ende bontgenooten met geweld van wapenen aen te tasten, doende niettemin bytijts, aler eenige handdadicheyt mochte gebeuren, haerlieder een schriftelijke waerschouwinge ende insinuatie". Liever dan „het total verlies ende verderff van den ganschen handel" te lijden, willen Heeren XVII zich „eenige groote pretensien" over geleden schade van de Engelschen getroosten¹⁾.

Op 5 Januari 1616 krijgt Coen, per schip „Der Veer" kennis van deze nieuwe zienswijze en met gerechtvaardigde zelfvoldoening schrijft hij, doelend op de door Reynst en den Raad van Indie genomen beslissing, op 14 Januari terug: „nu daer is alrede alsulcke ordre gestelt". Het spreekt welhaast vanzelf dat Coen zich „met geen schriften noch praetjens weder sal houden noch abuseeren, maer dat met de saecke voort sal worden gevaren byaldien sylieden niet en desisteren. Derhalven vertrouwen volcomelijck, dat U.E. alsnu van de negotie in de Molucos, Amboyna ende Banda in d'een off d'ander voegen wel meester sullen blyven"²⁾.

Binnen de week worden alle Engelschen in Indië gewaarschuwd, de rechten en belangen der Nederlanders in de Molukken te ontzien, vermits anders de Engelsche schepen aldaar vijandig zullen worden bejegend, „als wesende nootlijck voor U.E. in die quartieren tot de wapenen gedrongen"³⁾.

Merkwaardig is, wat Van der Chijs over deze gebeurtenissen schrijft:

„Coen en de zijnen waren derhalve overtuigd van hun goed regt en van de onregtmatigheid der Engelsche pogingen om op Banda, enz. handel te drijven. Hun was door „d'Indianen", — die naam karakteriseert de naamgevers, — het

¹⁾ Uit de brief van Heeren XVII „aen den Gouverneur-Generael ende Jan Pietersz. Coene", gedateerd 30 April 1615. Bescheiden, dl. IV, pag. 299/300.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 173.

³⁾ Zie de „Insinuatie Aen Johan Jardijn, Overste der negotie, alle Generaels, Cappiteynen ende alle andere wegen d'Engelse Compagnie in Indien", 11 Jan. 1616. Bescheiden, dl. II, pag. 74.

monopolie toegestaan; en daarmee was, volgens hen, de zaak beslist. Maar zij vergaten, — of misschien beter, zij wilden zich niet herinneren, dat het toestaan van dat monopolie door „d'Indianen” niet uit vrijen wil was geschied. Zij vergaten of wilden niet weten, dat nog in 1609 Engelschen, evengoed als Nederlanders, ongestoord handel op de Banda-eilanden hadden gedreven; dat dientengevolge het regt op dien handel, — zoo in casu van regt sprake kan zijn, — evengoed aan de Engelschen als aan de Nederlanders toekwam; dat het niet aangaat aan eene bevriende natie den toegang tot een vreemd land (al de Banda-eilanden behoorden nog niet aan de Nederlandsche Compagnie) tegen den zin van de bewoners van dat land te ontzeggen”¹⁾).

Afgezien van het feit, dat Van der Chijs even verder opmerkt, dat de Engelschen ongetwijfeld denzelfden regel in toepassing zouden hebben gebracht tegenover de Nederlanders, zoo zij daartoe de kans hadden gezien, eveneens afgezien van het feit, dat Van der Chijs reeds eerder heeft gezegd, dat men zich volstrekt niet behoeft te verwonderen, al heetten ook Nederland en Engeland in vrede te leven, dat de Engelschen de bewoners van Ai met de wapens tegens de Nederlanders steunden²⁾), betoont deze zich hier „plus royaliste que le roi”. Men leze er Van der Chijs' tijdgenoot, Hunter in zijn *A History of British India* op na, waar deze o.a. zegt: „The English claim founded on Drake's priority of discovery could not be pressed in serious diplomacy, as it told against our general contention that a title to territory could only be maintained on the ground of actual possession, or effective occupation. But it long served as a national rallying cry. . . . This popular plea, although put forward in official documents, cannot be accepted by an honest historian”³⁾).

¹⁾ Van der Chijs, pag. 77. Van der Chijs legt voortdurend de maatstaven van zijn eigen tijd aan bij de beoordeeling van toestanden in de 17-de eeuw. Zoo schrijft hij bijv. op pag. 78, dat de Engelschen zich van het protest van Coen volstrekt niets aantrokken en ongetwijfeld tegenover de Nederlanders dezelfde tactiek zouden hebben toegepast, als zij daartoe de kans hadden gezien. Maar, zegt Van der Chijs, „dit neemt niet weg, dat onze voorzaten zich, onder den schijn van regt, aan een grove onregtvaardigheid jegens hen schuldig maakten”.

²⁾ Van der Chijs, pag. 72 noot 1.

³⁾ W. W. Hunter, *A history of British India*, Vol. I, chap. IX, page 349.

Betreffende het toestaan van het monopolie door de Bandaneezen, verwijzen wij naar de contracten, welke door Harmsz. en Van der Haghen in 1602 en 1605 werden gesloten.

Het komt tusschen Lam, wanneer deze in Maart 1616 in de Banda-eilanden arriveert, en de Engelschen niet tot een gevecht. De vier voor Ai liggende Engelsche schepen lichten na ontvangen waarschuwing en gezamenlijk overleg het anker, na onderteekening van een overeenkomst, waarvan de korte inhoud, volgens Van der Chijs, aldus luidt: „The general Samuel Castleton having sworn not to assist the inhabitants of Pooloway with any kind of munition of war, nor to help them against the Hollanders, the Commander 't Lam and Council of the ship Arms of Amsterdam promise the English all the favour they can, and to permit them free trade in their pinnacle, if the Hollanders conquer the island, and if they do not, to suffer the English to remain as they are at present”¹⁾).

De Engelschen „were outmatched!”

Blijkens schrijven van Coen aan commandeur Lam, van 16 Juni 1616, is het diens overtuiging „dat haer alsoo niet en souden hebben laten geseppen, soo het swaert niet getrocken hadden gesien. Het is seer goet ende alderbest, dat met goede redenen gepayt, ende door genoechlijcke middelen vertrocken sijn, maer houde voor seecker dat alsnoch van haer attent niet afstaen sullen”²⁾).

Na het vèrtrek van de Engelsche schepen worden verschillende compagnieën door Lam op Ai geland en batterijen in stelling gebracht, waarop de inwoners naar het nabij gelegen Roen vluchten en waarbij vele Bandaneezen verdrinken³⁾. Toen Ai eenmaal geheel in handen der Nederlanders was, verzochten de overige Bandaneezen, inclusief de negorij Lontor — volgens Van der Chijs, omdat deze door den

¹⁾ Van der Chijs, pag. 80.

²⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 134.

³⁾ Voor een uitgebreid verslag van de gebeurtenissen tijdens dezen tocht van Lam verwijzen wij naar Tiele, De Europeërs, achtste gedeelte, hoofdstuk 6, pag. 314 e.v.; Bouwstoffen, eerste deel, pag. XXIII e.v. en Van der Chijs, pag. 79 e.v.

honger daartoe gedwongen werden — om vrede, welke bij contract van 3 Mei 1616 werd verleend.

Hierbij wordt Ai, als zijnde door de Nederlanders „in een rechtvaardige oorloge metten zweerde geconquesteert”, onder Nederlandsche souvereiniteit gesteld; de orang-kaja's van Lontor, Selamon, Ai (let wel!), Roen, Rosengein, Labetaka, Ouwendender en Ortatten beloven de specerijen (voor het eerst tegen een vastgestelden, maar hoogsten prijs, welke in de concurrentie met de Engelschen ooit werd betaald), alleen aan de Nederlanders te zullen verkoopen, met uitsluiting van elke andere Europeesche natie en alle inlandsche kooplieden. Kocht Van Heemskerck in 1599 de foelie eerst voor 60 realen en de noten voor 6 realen de bahar, terwijl zijn hoogste koop om het schip volgeladen te krijgen resp. 95 en 9 realen is geweest, Lam staat den Bandaneezen resp. 100 en 10 realen per bahar toe, hetwelk naderhand door Coen wordt afgekeurd. De Bandaneezen zullen verder geen enkel vaartuig, van welke natie ook „anckergrond verleenen, maer gedoogen, dat deselve met geweld ofte andersints by de voors. Hollanders van daer gehaelt worden, *ten ware*¹⁾ (men lette op de eerbiediging der Bendasche „souvereiniteit”) sy alreede het ancker hadde laten vallen ende opt landt gehaelt waeren”²⁾.

Hoewel de Bandaneezen de specerijen aan het fort Nassau moesten leveren, gaan de Nederlanders eenigen tijd later, op verzoek van de Bandaneezen, weer op het eiland Lontor, bij Ortatten, handelen.

In November 1616 schrijft Coen hierover aan Van de Sande, Gouverneur op Banda: „'t Is mede een faulte geweest dat men victorieus over Banda wesende, de Bandinesen sooveele toegeeft, dat men op Ortattan weder een nieuw huis gemaect, aldaer volck geleyt heeft ende by de Bandinesen wederomme gaet handelen; voorwaer ons eere geschiet daeraen te cort, ende behooren wij aen voorgaende morderye door de Bandinesen begaen beter geleert te hebben; daeromme gelieve U.E. naer desen nieuwers meer volck omme te

¹⁾ Cursiveering van mij.

²⁾ Heeres, Corpus Diplomaticum, dl. I, pag. 122.

handelen te senden maer alle de Bandinesen te gewennen dat hunne goederen aen 't casteel brengen gelijck eertijts een tijt lanck hebben gedaen" ¹⁾). En aan Heeren XVII: „Nu Banda overheert is, sal men haer nog sooveel te goede comen, dat men by haer, opdat wederomme moorderye mogen aenrechten, gaet handelen. Voorwaer, 't is mijns bedunckens luttel genoch dat men haer aen 't casteel te comen gewenne" ²⁾).

Wanneer hij dit schrijft, is de schijnvrede reeds weer door vijandelijkheden vervangen. Het verlaten eiland Ai werd nl. door de Nederlanders weer bevolkt met „vrijlieden" van de Compagnie, gevangen Spanjaarden en Guzeratten, Mardijkers, (zgn. „vrije swarten") en met 446 Siauwers, door Reael — menschenroof was een veel voorkomend verschijnsel en ook de Compagnie heeft haar handen daarvan niet vrij, gehouden — van het eiland Siau in de Molukken gelicht, tezamen 794 personen. Ruim de helft van deze Siauwers vlucht op aandringen en met behulp van de bewoners van Roen naar dit eiland, waar zij — ongelukkigen — als slaven worden behandeld.

Volgens Van der Dussen, luitenant-gouverneur van Ai, die de ontvluchting gedeeltelijk weet te voorkomen en daarbij 8 Bandaneezen uit Lontor gevangen neemt, zouden de Lontoreezen deze vlucht mede hebben beraamd en uitgevoerd. Hij schrijft ³⁾: „Wij waren vorseeckerd dat daghelijcx diversche prauwen van Pouleron op Lonthor gecoomen ende met haar luyden in bitcharinghe getreeden sijn, waar over wij wel vastelijck mochten presumeren, datter ten minsten niet buyten weeten van die van Lonthor, soo sij die van Pouleron anders metter daad oock niet geassisteerd en hebben, op dit eyland van 't voorgaande is gepasseerd". Hij adviseert derhalve Van de Sande om „bedrogh met bedrogh" te betalen en te trachten Bandaneezen van Groot Banda in handen te krijgen teneinde zonder gevaar de Nederlanders, welke nog op Ortatten zijn, naar Neira terug te laten keeren en om tevens de Ban-

¹⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 194.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 197.

³⁾ Brief van Adriaen Van der Dussen aan Heeren XVII, gedateerd 25 Juli 1616. Afgedrukt bij Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, Document XII, pag. 132—162.

daneezen op deze wijze te dwingen de ontvoerde Siauwers terug te geven. De bewoners van Lontor bezweren hun onschuld en volkomen onverschilligheid voor het lot van de bewoners van Roen, zoodat Van de Sande het eerst voldoende oordeelt, dat alle Bandaneezen, welke zonder pas op Ai verschijnen, worden gearresteerd. Wanneer Van der Dussen daarna zelf naar Neira gaat en intusschen verschillende Nederlandsche huizen op Ai in brand worden gestoken en nogmaals 100 personen worden ontvoerd, worden op 2 Juli ongeveer 100 Bandaneezen „binnen 't fort Nassauw gevanghen genomen, ende de onse uyt de logie op Ortatten sonder risico ofte teeghenstoot becoomen". Van der Dussen weigert te gelooven, dat de ontvluchting niet het gevolg is van een weloverwogen plan. „Ick houde voor seecker, waar 't dat het gantsche land raad noch daad daar toe gegeven hadden, sij souden wel haast eenighe Pouleronders (die noch daghelijcks continueren met prauwen tot Lonthor te coomen) bij de cop vatten, ende soucken daar meede de hare te lossen. De gevluchten van Nera ende Poulevay, die onder 't commandement vande Lonthoresen wonen, hebben met 2 prauwen de Pouleronders geholpen de Ciauwers van 't land halen, die sij alle uren oock connen becoomen. Dan sij souden gaarne Pilatum slachten ende soucken haar handen van 't feyt te wasschen, ende alle schuld een ander op de schouderen legghen, dan het is voorseecker dat sij soo vrij van dit, als Judas van 't verraad onses Heeren geweest is". Eenigen tijd later komt „een gebooren Bandannees uyt sijn vrije wille" van Roen overloopen en deelt mede „dat niet alleen de Pouleronders (buyten weete vande andere eylanden) de Ciauwers ons ontvoerd hebben, maar datsij van alle de leeden ende steeden van gantsch Bandan daartoe met raad ende daad oock geassisteerd zijn".

In hoeverre de voorstelling, welke Van der Chijs van deze gebeurtenissen geeft ¹⁾, juist is, kunnen wij niet nagaan, aangezien hij zijn gegevens mede heeft geput uit de hierna te behandelen, door Leupe gepubliceerde „Conqueste van het

¹⁾ Van der Chijs, pag. 91—94.

eiland Banda". Het is zeker niet uitgesloten, dat de Nederlanders de Bandaneezen onder het mom van een fuifje op Neira hebben gelokt. Dat dit geschied zou zijn, nadat de Nederlandsche kooplieden te Ortatten in veiligheid waren, is onwaarschijnlijk, aangezien dit niet in de „Conqueste" wordt vermeld en Van der Dussen juist het omgekeerde en o.i. meer waarschijnlijke mededeelt. Men zal in 1616 niet vergeten geweest zijn, dat ten tijde van Verhoeff eenige Nederlanders te Ortatten door soortgelijke gebeurtenissen het leven lieten.

Hoe lang Van de Sande deze Bandaneezen gevangen heeft gehouden, is niet bekend; dat het zeer lang heeft geduurd, „zoo lang zelfs dat één hunner, de oude „Callenbacker" in de gevangenis stierf", gelijk Van der Chijs schrijft, is een conclusie, welke alleen juist kan zijn, indien deze „oude Callenbacker" jong was, toen hij „erin" ging. Maar ook dat vermeldt de geschiedenis niet.

Het wil ons voorkomen, om deze episode — „tragedie", volgens Van der Dussen — met diens eigen woorden te besluiten, dat zijn standpunt niet geheel onbegrijpelijk is, wanneer hij schrijft: „dat men uyt alle contracten, die soo menighmaal met ons ingegaan ende door haer gebroocken sijn, wel can affmeeten, eener buyten sijn verstand te weesen ende sich selven geheel vergeeten te hebben, die noch onse saacken met een papieren harnasch van contracten ende verbintenissen met deese schelmen soude willen bevestighen".

Of het nu direct noodig was, gelijk hij voorstelt, om de Bandaeilanden van „deesen duyvelschen hoop" en „dit oncruyd" met het „vyerspouwende canon" te zuiveren, lijkt ons wel wat kras uitgedrukt, maar Heeren XVII drukten zich in hun brieven van 30 April en 6 Mei 1615 in gelijken geest uit door hun „allerimportantste" advies: „de principale uut te doen roeyen ende verjagen . . . en den stand van Banda eens in versekertheyt te stellen, haer lieder te dien eynde affnemende ende destruerende alle haere correccoren, ende is 't doenlijck belettende, dat se geene meer en mogen maken, maer alleenlijck soodanige cleyne schuytgens als sylieden tot

hun visscherye ende andere nootdruft nootlijcken van doen mochten hebben, ende soodanigh dat se daerin niet veel volcx en konden stellen, nochte daermede eenigh efort doen; dat voorts d'affliggende eylanden van Pouleway, Pouleron ende andere, die men altsamen niet en kan met forten besetten, nochte sonder forten beletten met den vremden te handelen, mochte destrueren, de menschen in Lontor oft andere eylanden oversetten, ende alle de boomen destrueren, houdende voorts een goet garnisoen, naerdad alles geëffectueert is, om hunlieden in dwank en ontsicht te houden" ¹⁾).

Coen oordeelt over de situatie als volgt: Hoewel het strategisch beter ware geweest, alear den vrede te sluiten, eveneens Roen aan te vallen en te veroveren, „'t soude mogelijk met éénen oorloch, dewijle 't wilt in de beenen was, doorgegaen hebben" ²⁾, zoo was zulks niet geschied, maar met haast vrede gesloten, „op hoope dat dit jaer noch een scheeps-ladinge tot soulagement van d'extreme lasten becomen souden" ³⁾. Nu de tegenstand weer oplaait, zal inderdaad „ten quaetsen genomen Poeleron vermeerstert verdistrueert ofte van ons mede beset" moeten worden, maar „ten besten genomen soo sullen over Banda domineeren als men alle vreemdelingen van Banda weere ende de Bandinesen den rijs onthoude welck beyde redelijkerwijs doenlijck is" ⁴⁾.

Voor alles evenwel was een eensgezinde samenwerking tusschen de personen van het Nederlandsche bestuur in Indië noodig geweest... maar die ontbrak!

Nadat de 4 Engelsche schepen bij Ai het anker hadden gelicht, werd hun op Ambon eveneens den handel geweigerd.

¹⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 307 en 312/313.

²⁾ Uit een brief aan Van der Dussen, gedateerd 7 November 1616. Bescheiden dl. II, pag. 196.

³⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 196. Hiermede vervielen de Nederlanders in de fout, waaraan de O.I. Compagnie bijkans ten onder is gegaan, ware niet ter juister ure dit gevaar onderkend. Reeds in zijn Discours waarschuwde Coen: „want soo men te vierich tot de groote proffytten ende retoeren is ende te seer naer den handel loopt, staet te vreesen, dat het niet lange sal dueren, alsoo dan geen goet fundament noch staet geleyt can werden". (Bescheiden, dl. VI, pag. 453). Lang voordat Coen een rol speelde, nl. in 1599, hadden de Bandaneezen dit reeds begrepen.

⁴⁾ Uit een brief aan Van de Sande, gedateerd 7 November 1616. Bescheiden, dl. II, pag. 193.

In de Molukken evenwel werd hun door Reael, die kort daarop door den aldaar vergaderenden Raad van Indië tot opvolger van Reynst werd verkozen, weliswaar niet toegestaan om met de Ternatanen te handelen, maar evenmin verhinderd om met de Spanjaarden en Tidoreezen onderhandelingen aan te knopen. 't Gevolg was, dat de Spanjaarden van „vivres ende oock amonitie van oorloge versien sijn geworden, alsoo in voorgemelde scheepen alhier tot Bantam uut d'Engelse logie ten aensiene van alle de werelt veel cruyt en roers gescheept hadden, daarmede haer alsdoen niet en schaemden te seggen de Bandinesen seconderen souden" en de Engelschen „een goede partye nagelen" ontvingen¹).

Bevreesd voor de gevolgen hebben Reael en zijn Raad bewust besloten dit den Engelschen niet met de wapens te beletten. Van der Chijs wijdt hieraan 14 regels en schrijft:

„Opmerkelijk is, dat nog in Junij (lees Mei) 1616 — dus vijf maanden, nadat Coen zijn ultimatum aan de Engelschen had beteekend, — de gouverneur-generaal Reael en diens raden op Ternate overwogen, „dat wy de herde middelen omme d'Engelsen met geweld te verdryven voor als noch niet in 't werck souden stellen, vresende nyet alleen in deze quartieren den oorloge tusschen ons ende haer ons op den hals te haelen, maer oock een sulcken brant te stichten, dat nyet lichtelijck in Europa ende veel minder alhier soude syn te stuyten, waer over lichtelijck, soo de persoonen in dienste van de Comp, als zelve de Comp^s. goederen geen cleyne risico en souden hebben te loopen; te meer, alsoo wy alsnoch geen speciale commissie daertoe en hebben gesien, daer nochtans de heeren Meesters diergelycke proceduren, door d'Engelsen ghehouden, genoeg bekend syn". — Er bestond derhalve in 1616 al zeer weinig eenheid en samenwerking tusschen het Nederlandsche bestuur te Bantam en dat op Ternate" ²).

¹) Bescheiden, dl. I, pag. 199. Tiele (Bouwstoffen, eerste deel, pag. XXV noot 2) meent dat het leveren van oorlogsbehoeften niet heeft plaats gehad, aangezien dit nergens blijkt.

²) Van der Chijs, pag. 78.

Aldus Van der Chijs. Wij zeggen inderdaad opmerkelijk, temeer waar, voorzoover wij weten, nog nimmer het juiste licht op deze daad van Reael is gevallen.

De Jonge bepaalt zich ertoe als zijn zienswijze mede te deelen, dat de handelwijze van Reael op een dwaling berustte en dat de houding van de Engelschen in strijd was met de plichten van onzijdigen tegenover oorlogvoerende mogendheden. De „voorzigtige”, „de vreedzame, gematigde, regtsgeleerde Reael” hoopte door zachte middelen het onweder, dat tusschen Nederlanders en Engelschen dreigde los te barsten, te doen overdrijven¹⁾.

Tiele wraakt deze zienswijze van De Jonge, omdat deze o.a. zou hebben verzuimd de brieven van Bewindhebbers met die van Coen te vergelijken²⁾, maar vertroebelt op zijn beurt het oordeel van den weetgierigen lezer meer dan De Jonge doet.

Tiele's oordeel is reeds fout, wanneer hij, na den plotseligen dood van Reynst, Coen „met vaste hand” de teugels van het bestuur laat opnemen, en daarbij opmerkt: „hoewel Bewindhebbers uitdrukkelijk gelast hadden de Engelschen den handel te beletten *zonder eenige handdadigheid tegen hen te plagen*”³⁾ schroomde Coen niet den 11 Januari 1616 den Engelschen president te Bantam, John Jourdain, kennis te geven dat de Engelsche schepen die men in de Specerij-eilanden aantrof vijandig zouden worden bejegend. En wij zullen zien, dat dit geen ijdele waarschuwing was”⁴⁾.

Coen, die steeds angstvallig gewaakt heeft zijn bevoegdheden, hem door zijn superieuren verleend, niet te overschrijden, die in al zijn brieven om bevelen vraagt, ja smeekt, wanneer hij die noodig oordeelt en op duidelijker bevelen aandringt, wanneer zij door hem misschien verkeerd zijn begrepen, die de groote deugd bezat te weten, wat gehoorzamen beteekende, zonder de kwaliteit van het bevelen-kunnen-geven te missen, Coen wordt hier door Tiele ten laste gelegd

¹⁾ De Jonge, dl. IV, pag. XXX en XXXII.

²⁾ Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, pag. XXVI noot 1.

³⁾ In een noot merkt Tiele hierbij op dat Coen deze brief van Heeren XVII, geda-
teerd 21 November 1614 den 2den December 1615 ontving. Tiele cursiveert.

⁴⁾ Ibid., pag. XXII.

dat hij, onmiddellijk na den dood van zijn superieur, Gouverneur-generaal Reynst, misbruik — want daar komt het in feite op neer — van de situatie heeft gemaakt door bevelen te geven, die lijnrecht tegen den hem bekenden wil en last van zijn meesters indruischten.

Dit is niet waar!

In de eerste plaats niet, omdat door Reynst en zijn Raad op 11 October 1615¹⁾ besloten, en in den loop van de maand nogmaals uitdrukkelijker omschreven²⁾ is de Engelschen, desnoods met geweld, van de Banda-eilanden en de Molukken te weren. De verantwoordelijkheid voor deze Resolutie, welke inderdaad indruischte tegen de vanuit Nederland nagestreefde politiek om met de Engelschen niet in conflict te komen — de uitdrukkelijke last „geen handdadigheid te plegen” werd pas in December ontvangen — ligt geheel bij Reynst en den Raad van Indië, waarvan Coen slechts deel uitmaakte. Wij spreken van verantwoordelijkheid, niet van schuld. Immers de omstandigheden konden zoodanig zijn, gelijk in dit geval werd geoordeeld, dat een beslissing genomen moest worden zonder ruggespraak te houden, of antwoord af te wachten.

In de tweede plaats evenwel vergist Tiele zich, omdat Coen, wanneer hij op 11 Januari 1616 de Engelschen waarschuwt voor hun optreden in de Banda-eilanden en Molukken, dit niet doet uit kracht van deze Resolutie, maar omdat hij op 5 Januari 1616 van Heeren XVII daartoe machtiging en last kreeg per schip „Der Veer”. Tiele meent ten onrechte³⁾, dat Coen pas op 30 April 1616 deze machtiging, die „toch

¹⁾ Zie de Resolutien van Coen en zijn Raad te Bantam van 12 December 1615 en 21 October 1616. Bescheiden, dl. III, pag. 353 en 374.

²⁾ Zie Coen's brief aan Heeren XVII van 27 October 1615. Bescheiden, dl. I, pag. 147.

³⁾ Tiele schrijft nl. naar aanleiding van het feit, dat Heeren XVII in hun brief van 12 April 1617 „met groote verwondering en droefheid” de ongerijmde en uitermate schadelijke houding van Reael en zijn Raad afkeurden, dat dit onjuist was, omdat deze van de veronderstelling uitgingen, dat Reael hun brief van 30 April 1615 reeds had ontvangen. (Bouwstoffen, pag. XXVI en XXVII met noten). Inderdaad ontving Coen op 30 April 1616 den brief van 30 April 1615, maar dat zal een copy geweest zijn. Reeds op 5 Januari 1616 — en dit heeft Tiele over het hoofd gezien — ontving Coen per schip „Der Veer” kennis van de gewijzigde houding van Heeren XVII naar aanleiding van de mislukte onderhandelingen met de Engelschen in Nederland. In zijn brief van 14 Januari 1616 (Bescheiden, dl. I, pag. 170) bevestigt Coen de ontvangst van een brief gedateerd 29 April 1615, door Colenbrander (Bescheiden, dl. IV,

noch niet rechtstreeks voorschreef de Engelschen met geweld te verdrijven" ontving en oordeelt derhalve, dat Reael strikt genomen niet anders mocht handelen. „omdat de laatst ontvangen lastgeving van Bewindhebbers inhield, dat men geen „handdadigheden" tegen de Engelschen mocht plegen". Tiele vervolgt: „Dat Reael dit anders wenschte blijkt uit een brief, dien hij het jaar te voren aan Bewindhebbers afzond. Hij verzoekt daarin „de Engelschen een weinig rigoreuser als tot nu toe te mogen tracteeren". En ook later, na het gebeurde met Castleton, als hij van Bewindhebbers den last heeft gekregen om „de Engelschen niet te verschoonen als zij zich niet ontzien uw volk of schepen of ook onze geallieerden met geweld aan te tasten", antwoordt hij: „Dit is de kwestie niet; de inwoners zijn niet dan al te graag om met de Engelschen te handelen, maar ik wenschte dat Uwe EE. zoo rond geliefden te spreken *dat uwe dienaars hun handen niet behoefden te branden*". Zeker zou Coen niet bang zijn geweest zijn handen te branden en de bevelen van Bewindhebbers vooruit te loopen . . . Reael beschouwde zich wel als een dienaar van de Compagnie, maar ook van Hunne Hoog Mogenden. Zoo lang dezen de vriendschap van Engeland te hoog stelden om daaraan niet sommige handelsbelangen op te offeren, meende ook hij *zonder bepaalden last den vrede niet te mogen verbreken*. En het zou blijken dat ook anderen er zoo over dachten". Tiele vermeldt dan, dat Reael een maand later tot Gouverneur Generaal wordt verkozen en dat deze dan het voorgevallene met de Engelschen met den Raad van Indië bespreekt. „Zijn bezwaar om tegen de Engelschen geweld te gebruiken vond ook bij de anderen zooveel instemming dat zij besloten „*zonder uitdrukkelijken last tot het tegendeel daarbij in 't vervolg te persisteeren*"¹⁾. Tot zoover Tiele.

Aanteekeningen) gedateerd op 30 April 1615. Meerdere malen is een verschil van één of zelfs meerdere dagen op te merken tusschen den datum van een brief en den datum, vermeld in het Uitgaand Briefboek. Het schip „Der Veer" was op 30 April 1615 reeds uit Nederland vertrokken, maar is waarschijnlijk ingehaald door het schip „Swarten Leeuw", waarmede Heeren XVII hun brief hadden verzonden en toen met de brieven vooruit gezonden. De „Swarten Leeuw" arriveerde pas op 30 April 1616 te Bantam. (Vgl. Coen's brief van 10 October 1616. Bescheiden, dl. I, pag. 191).

¹⁾ Zie ook de opmerkingen van Tiele in de noten van dit citaat. Cursiveering is van Tiele.

Zelfs al had Reael geen kennis gehad van de nieuwe Instructie van Heeren XVII om geweld tegen de Engelschen te gebruiken, dan nog had hij de Instructie van Reynst en den Raad van Indië van 11 October 1615 moeten opvolgen, waarmede Coen hem bij schrijven van 9 November 1615¹⁾ op de hoogte had gesteld.

Weliswaar ontving Coen een maand later, 2 December 1615, den brief van Heeren XVII van 21 November 1614, waarin stond, dat men geen geweld tegen de concurrenten mocht gebruiken, maar het lag, sinds den dood van Reynst en sinds de Raad van Indië weer over Indië was verspreid, aan Coen om te beslissen, of deze Resolutie gehandhaafd zou blijven. Dat zulks de bedoeling is geweest, blijkt uit de Resolutie van den President van Bantam en zijn Raden van 21 October 1616²⁾, waarin vermeld staat, dat eerst door Reynst en, na diens dood op 7 December 1615, dus ook nadat de brief van 21 November 1614 was ontvangen, door Coen de resolutie van 11 October aan Reael werd voorgehouden. Indien Reael het daar nu niet mee eens was geweest, of niet tegen de bevelen van Heeren XVII durfde handelen, had hij zijn ontslag moeten aanbieden.

Het valt evenwel zeer te betwijfelen of Reael bij de komst van de Engelschen in de Molukken niet met de gewijzigde houding van Heeren XVII op de hoogte is geweest. Reeds op 7 Januari 1616 had Coen daarvan een copy aan Reael gezonden en hem bovendien nogmaals verwezen naar de Resolutie van Reynst en zijn Raad. „U.E. sal alles gelieven te oversien, ende my ten goede nemen, ende voor geexcuseert houden, dat ten overvloede recommanderende ben op alles met sijne gewoonlijke discretie ende voorsienicheyt alsulcke ordre te stellen, dat het desseyen van d'Engelsen, soo 't mogelijk is, gelijk ick niet en dencke, sonder hantdadicheyt geprevenueert, off beyde voorgaende aresten³⁾, dewyle blijkt, dat

¹⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 27. Behalve Reael werden alle gouverneurs, opperkooplieden etc. in de Molukken, op Ambon en de Banda-eilanden ingelicht over deze Instructie. (Zie dl. II, pag. 33 e.v.).

²⁾ Bescheiden, dl. III, pag. 374.

³⁾ Cursiveering van mij.

het alsoo wesen moet, promptelijck tegen hun sonder aensien geexecuteert worde" ¹⁾), had Coen toen geschreven.

Ook het besluit van Reael en zijn Raad om „de herde middelen" tegen de Engelschen vooralsnog niet in het werk te stellen wijst erop, dat Reael „in the knowing" was.

Reael was evenwel, gezien de inderdaad niet zeer duidelijke bewoording van Heeren XVII, bang zijn handen te branden. Coen niet, en wel degelijk mocht deze Reael verwijten niet doortastend genoeg gehandeld te hebben. Tiele ontzegt hem dit recht, n.b. omdat Reael de samenwerking van Coen miste, op wiens hand de Bevelhebbers waren. Wat Reael doen kon, schrijft Tiele „om hem tot andere gedachten te brengen, deed hij, maar in strijd met hunne bevelen handelend op te treden, daartoe zeker is Reael de man niet geweest" ²⁾.

Coen voelt zich door de houding van Reael in den rug aangevallen. Hetgeen hij hierover aan Heeren XVII rapporteert, laat geen twijfel meer over, dat Reael de nieuwe zienswijze van de Bewindhebbers heeft geweten. Coen schrijft d.d. 10 October 1616:

„In de Molucques, Godt beter't, is het geheel slecht ge-
gaen, want by de heeren aldaer geheelijck gereprobeert ende
verworpen is de resolutie door d'E. heer generael Reynst
zaliger ende den raet van Indien alhier tegen d'Engelsen ge-
nomen. U.E. ordre in dato 30 April 1615 op dit stuck gegeven,
is haer oock niet genoch geweest . . . Ick bidde U.E., conside-
reert den Indischen handel, geeft goede ordre ende versiet
daerinne eer het te laet wort . . . Het discoers welcke d'E. heer
generael op 't stuck van d'Engelsen tegen U.E. is doende, be-
droeft my vooral seere. 't Is waere, dat de heeren soo wel
specialen last hadden connen geven wat men doen soude, soo
d'Engelsen onse vyanden assisteerden ende met haer handel-
den, als gedaen hebben ingevalle onse vrienden geweld aen-
deden, ofte soo trachteden met wapenen plaetse te grypen,
maer evengelijck de natuere leert geweld met geweld te re-

¹⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 69. Vgl. ook pag. 66 en 129

²⁾ Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, pag. XXXVI. Stapel (dl. III. pag. 98 e.v.) oordeelt in gelijken geest.

sisteeren, ende de heeren ordre geven onse vrienden met wapenen tegen d'Engelsen te diffenderen, alsoo, dunckt my, brengt de ordre van de heeren ende leert de nature genochsaem mede, wat wy behoorden te doen als imant onse vyanden assisteert; want ick achte, dattet weynich verschil is off imant ons ofte onse vrienden vyantlijck aentast, off onse vyanden assisteert; item, off imant eenen metten swaerde doodet, off onthout de middelen welcke de nature tot onderhout des levens vereyscht.

Mij en is niet onbekent geweest, wat duydelijcke verclaringe in U.E. gemelde missive van 30 April 1615 gebrack, maer considererende dat de heeren somtijts op allen gevalle geen speciale ordre connen geven, noch oock, dat het altijd niet en voecht noch betaemt; item wat peryckel d'Indische staet door d'Engelse soo lange geleden heeft, soo is't, dat (my verlatende op d'ordre door d'hoochmogende heeren Staten, zijne princelycke Exellentie, als U.E. in generaele termine gegeven, gelijk mede op 't gene de natuere selffs desen aengaende leert, als oock op d'exempelen dienaengaende gesien en gehoort) ick niet alleene vervordert hebbe, dat op dit stuck soo treffelijcke resolutie by d'E. heer generael Reynst saliger ende den raet van India alhier genomen zy, maer hebbe na sijn E. overlydinge, voor soo veele mijnne autoriteyt ende commissie vermocht, aen d'heer commandeur Lam ende alle de schepen na Amboina ende Banda gaende gerecommandeert ende ordre gegeven, dat ditto resolutie, des nodich sijnde, sonder respect executeeren souden, waerdoor d'Engelsen, Gofloff, sonder faytelijckheyte van dese plaetsen geweest sijn.

Isser nu iets aen misdaen (gelijk niet en dencke), soo bidde U.E. ons in haren schut te nemen, beter te onderrechten ende goede ordre te geven, want ick mits desen voorder verclare (nonobstant d'eene Engelsman zeyt, dat se mijn effigie aen de hoochste galge van Engelant sullen hangen; den andren, dat mijn hert met sout willen opeeten, ende diergelijcke meer, gelijk mede dat d'E. heer generael verclaert (niet dat ick my tegen sijn E. persone wil stellen, maer alle onreden gerne soud helpen weeren ende den staet van de Compagnie susten-

teeren), dat niet en sal connen resolveren soo lichtelijck harde procedueren tegen d'Engelsen te gebruycken, soo lange geen andre naerder ordre ende suffisante commissie siet) alsoech by voorgaende meninge te persisteren, jae, mijn uuterste devoir ende beste doen om sulcx, des noot sijnde, te helpen executeeren. Hoop oock d'E. heer generael te voldoen, ende dat U.E. jonckste missiven sijn E. satisfactie sullen geven ende anders doen resolveeren, want anders des Compagnies saeken groot peryckel loopen souden. Derhalven dienen de heeren metten eersten speciale ordre ende suffisante commissie op de geeyschte poincten te geven, want d'Engelsen in aller manieren uut de Molucques, Anboyna ende Banda geweert moeten werden, ende wylieden nochtans metten andren niet en dienen overhoop te leggen" ¹⁾).

Heeren XVII geven in hun brief van 12 April 1617 hun afkeuring te kennen over Reaels houding ²⁾, en deze gebeurtenis zal ongetwijfeld een belangrijken invloed hebben uitgeoefend op het besluit van de vergadering van Bewindhebbers op 23 Augustus 1617 te Middelburg, nl. de benoeming van Coen, daarentegen het „desaveu" van de verkiezing van Reael tot Gouverneur-Generaal en bevel tot terugkomst, „al waer 't oock soo dat synen verbonden tijdt op den ontfang ende verthooringe van de copie deser commissie ende van onse bygaende brieven noch niet en ware geexpireert" ³⁾. Mede van invloed zal zijn geweest, dat Reael in zijn brief van 22 September 1616 ⁴⁾ zelf op ontslag aandringt, hoewel een hoogere salariering — „als wesende een mensche die van naturen veranderlick zijn" — hem toch zou hebben kunnen bewegen in Indië te blijven. Tot zijn eer moet gezegd worden, dat hij, naast anderen, Coen als zijn opvolger voordraagt.

Het geheele jaar 1617 en vijf maanden van het jaar 1618 zullen nog moeten verstrijken, aler de benoeming van Coen tot Gouverneur-Generaal Indië zal bereiken.

En de resolutie genomen te Bantam van October 1615, én de

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 199/200.

²⁾ Vgl. Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, pag. XXVII.

³⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 385.

⁴⁾ Afgedrukt bij Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, Document XIII, pag. 164.

bevelen van Heeren XVII van April 1615, alsmede de nadere uiteenzetting van deze in hun brief van 30 November 1615, ontvangen Augustus 1616, waarbij als „principael hoofft-point van onsen handel” opnieuw bevolen wordt de „Chinesen, Javanen, Clingen, Maleyen ende andre vreemde natiën, maer oock insonderheyt d’Engelse, Françoisen ende andere wie se oock sijn, die ons den handel in de Molucques, Banda ende andere plaetsen, daer wy fortē en contracten hebben, sullen soecken te verderven, sal sien daeruyt te houden, ende ten dien eynde den middel van de wapenen daertegens te gebruyken”¹⁾, spreken een te duidelijke taal dan dat Coen die niet weder opnieuw zal laten hooren.

„Ick en can desen handel niet begripen, en sal alsnu over de saecke oock niet disputeeren, maer segge rontuut, dat geresolveert ben ten uutterste te vervorderen omme de voorgaende resolutie bij d’E. heer Generael Reynst saliger ende den raet alhier genomen te doen executeeren²⁾” schrijft hij 10 October 1616 aan Hans de Hase, visitateur-generaal en Raad van Indië.

Eerst evenwel overlegt Coen deze zaak welke Heeren XVII „andermael in ’t eerste, in ’t middelsten, ende enfijn in ’t lesten op ’t alderhoogste met dese eygen woorden sijn commanderende”³⁾, lang en breed met zijn raad te Bantam, „opdat ick my door al te grooten yver niet vergrypen en soude, gelijk already eens tegen de heeren mayores op den eysch van capitael gedaen hebbe”⁴⁾. Uitdrukkelijk laat Coen vaststellen, welke bevelen voorliggen en welke zijn plichten en bevoegdheden zijn. En dan krijgen alle schepen, welke „innewaerts” varen, het bevel om Engelsche, Fransche of welke schepen het ook zijn, die zij in de Molukken zullen aantreffen, op te brengen naar de Nederlandsche fortē of met geweld te doen vertrekken.

De leden van den Raad van Indië, gouverneurs en opperkooplieden op Ambon, de Banda-eilanden en in de Molukken

¹⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 332.

²⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 163.

³⁾ Bescheiden, dl. III, pag. 374.

⁴⁾ Uit een brief aan Reael, gedateerd 7 November 1616. Bescheiden, dl. II, pag. 174.

ontvangen allen een aanschrijving van Coen, gedateerd 7 November 1616¹⁾.

Den gouverneur van Ambon wordt verzocht en bevelen de Engelschen en alle andere vreemdelingen, zoo mogelijk met de „gevoechlijkste” middelen, maar indien noodig „nae vrientlijke insinuatie” met geweld te weren, „sonder in naerder deliberatie te trecken wat men op 't stuck van d'Engelsen doen sal, gelijk verleden jaer mede gedaen is, niet-tegenstaende by d'heer Generael zaliger ende den raet finael arest genomen ende goede ordre gegeven was . . . off 't en sal niet wel gaen”. Verontschuldigend voegt Coen hieraan toe: „bidden ende bevelen is incompatibel, doch door verscheyden wichtige redenen worde ick tot d'een en d'ander gedrongen.”

Den gouverneur van Banda wordt aanbevelen alles „punctuelijk sonder eenich respect, off de saecke in dispute te trecken, naer te comen”.

Aan Westerwolt, directeur van den handel in de Molukken, schrijft Coen:

„'t Is een absurde saecke dat men d'Engelsen toegestaen heeft, onder Tidor met de Spangiaerden, onse vyanden, te handelen. . . . Dan en is geen wonder dat onse meesters noch dat mijn woort niet en gelt, dewyle men na hier geseyt wordt, noch Godt en vreest, noch rechte, maer wel verkeerde eer betracht. Salt soo lange duieren ende sullen de oncosten noch grooter worden²⁾, souden de Molucquen heeren machtigh genoegh wesen omme de gantsche saecken (welck Godt gelieve te verhoeden) in malheur te helpen, want het aldus niet lange bestaen can. Ick sal 't hierby laten, mits U.I. op 't alderhoochste recommanderende by d'E. Heer Generael te bevorderen, voor soo veele eenichsints doen can, dat voortaen

¹⁾ Zie voor deze 11 brieven Bescheiden, dl. II, pag. 168—198.

²⁾ In 1615 was er over de afgelopen 19 maanden, naar Coen 22 October 1615 aan zijn superieuren rapporteert, (Bescheiden, dl. I, pag. 127) een tekort van fl. 240.000 te boeken. Aan Reael schrijft Coen op 9 November van dat jaar: „Hebbe gesien, hoe in 19 maanden meer dan f 400.000 gegasteert sijn. By tyde van de Hase sijn in 17 maanden ontrent f 200.000 geconsumeert, welck ontrent de helft min is. Ick en weet niet, hoe U.E. ende alle de andere heeren elck sijn portie verantwoorden sullen. . . . Tot verantwoordinge weten wij wel, dat hiertegen geen redenen, excusen ende verbloeminge gebreecken sal, maer wenste wel en sal oock veel beter wesen, dat by de vrienden alle dispence voortaen tot redelijcken mate vermindert ende besnoeyt worde.” (Bescheiden, dl. II, pag. 31).

volgens gemelde ordre van de heeren mayores alle vreemdelingen van de Molucquen geweert ende gedreven worden”.

De meest interessante van deze op 7 November 1616 geschreven brieven, is evenwel de brief gericht aan Gouverneur-Generael Reael. Eerst wenscht Coen hem geluk, met zijn benoeming „ter eeren van sijne devine majesteyt, en de welstant van 't patria”, waarna hij een gedeelte van de loopende zaken afhandelt. Doelend op de veelheid van forten, welke in de Molukken worden gevestigd, en op de groote onkosten, die aldaar worden gemaakt¹⁾, verzoekt hij Reael „sijn hert alsnu soo seere aen de particuliere besorginge van de Molucos niet te hangen, dat het geheele lichaem daerdoor gepericliteert worde, . . . want de lasten sijn te swaer ende de retoeren te cleen. Ick bidde U.E. neemt mijnne vryheyt ten goede, alsoo de bevoorderinge van 't gemeene welvaert ons dus verde gedrongen heeft. De rest sullen tot mondelinge conferentie naerlaten, vermidts de materie te swaer ende de penne te swack is”.

Verderop lezen wij nog: „dat men eens ophoude van bouwen, ende vooral van de superflua onnutte gebouwen, die hier geseyt worden om eere tegen den anderen werden gemaect, ende dat eens om eere gearbeyt worde, wie voor de heeren meesters de meeste retouren van naegelen, noten ende foelie versaemelen ende versenden sal”²⁾.

Een speciaal bevel van Heeren XVII — dat volgens Coen niet ver genoeg gaat — betreffende het schip „Eendracht”, door de compagnie van Hoorn (zijn geboortestad!) buiten de O.I. Compagnie naar Indië gezonden, heeft, naar hij veronderstelt, evenmin Reael's instemming. „Doch dewyle de mayores dese last op hun hebben genomen, dunckt my, dat wy onse neuse volgende, daarvan ontlast zijn, ende sullen daerover laeten disputeren die 't aengaet”.

En dan — kan het anders? — aarzelt hij niet zijn directen chef eigen meening en diens plicht kenbaar te maken.

„Ick ben soo seere verwondert geweest te hooren, dat U.E.

¹⁾ Zie noot 2, pag. 103.

²⁾ Zie in dit verband Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, Aanteekening 2, pag. LVII.

d'engelsen gedoocht heeft, aen Tidor met de Spaenjaerden, onse vyanden, te handelen, dat my selffs schaeme te seggen, met wat gedachten ende beweginge een tijt gedreven ben geweest, voornamelijck vermidts U.E. in missive aen de heeren mayores platuyt verclaert, dat niet resolveren en sal, harder procedures off geweld tegen d'engelsen te gebruycken, voor ende aleer speciale suffisanter ordre becompt, ende noch meer in resolutie staende, ende dat by denselven raet van Indien, welcke tot Bantam, gelijk U.E. niet onbekent en is, met de E. heer generael Reynst zaliger geresolveert hadden dat men d'Engelsen met geweld uyt de Molucos, Amboyna ende Banda dryven, ende geen acces noch spraecke by d'inwoonders toestaen soude, U.E. acten op 't stuck van d'Engelsen gedaen, gelaudeert ende geaprobeert sijn; ja dat op nieuws geresolveert hebben. hun soo verde niet te begeven, omme waepenen off geweld tegen d'engelsen te gebruycken.

't Is waer dat ick dese arresten ende naergelaeten daden niet en sal hebben te verantwoorden, maer evenwel deert het my zulcx te vernemen, want daer en can voor d'Engelsen geen schoonder deure geopent worden, omme de generale Compagnie te ruineren ende d'Indische negotie te incorporeren, dan voorgaend arest is. Hout my dit wederomme ten goeden, bidde ick U.E. andermael, want mijn verstant niet meer begrijpt, noch soo verde niet suptiliseren can, dat ick om eenige particuliere consideratie naerlaten soude den welstant van 't patria ende de generale Compagnie met de waepenen, des noodich sijnde, te manteneren.

Ick hebbe wel gesien watter aen de voorgaende ordre van de heeren mayores gebrack, maer redenen hebben zij, omme in soo een saecke geen speciale commissie te geven, want het haer E. niet en voecht noch betaemt, hoewel sulcx nochtans alsnu met haere jonckste messiven doende sijn.

U.E. ende des raets autoriteyt is bastant genoegh, jae, in desen meer dan die van de heeren mayores, onse meesters, selven.

Het dunckt my absurt te sijn, ordre te eysschen wat men doen sal, soo yemant met de Spaenjaerden ende Tidoresen

handelt, ende onse vyanden met vivres, amonitie ende andersints assisteert. Waertoe sijn ons de waepen gegeven, waeromme is U.E. ende den raet den generalen last bevolen, wat questie cander in Indien met d'Engelsen geraecken, die niet licht geslist can worden, dewyle wy overal de sterckste sijn, ende ophouden daer onse limietpaelen enden? Hoe souden wy hier soo grooten viere (recht doende) connen maecken, dat het by onse meesters, welck altoos meer waeter behouden dan wy vieren connen maecken, niet geblust soude connen worden?"

Coen hoopt dat de jongste instructie van Heeren XVII, vervat in hun brief van 30 November 1615 „U.E. ende den raet genoeg doen sal, welck Godt geve. Voor mijn part en sal ick geen ander eysschen”.

Duidelijke taal, maar nochtans niet in staat de kloof te overbruggen tusschen twee karakters, twee wegen, twee wereldbeschouwingen. De eene weg die van den minsten weerstand en het sparen van alle partijen, onverbiddeijk zwakheid ten gevolge hebbend. Dit ontwapent niet, maar moedigt aan tot steeds nieuwe eischen: de weg van het compromis. De andere weg die welke ontziet, maar niet spaart. Hoe moeilijker de weg, hoe grimmiger de houding: de weg van de daad.

Pionierswerk is slechts weggelegd voor den man van de daad, den man die, niettegenstaande gemiste kansen en onderonden teleurstellingen, zegt: „de deure is noch niet geslooten”¹⁾, daarentegen overtuigd, is dat een deur open of dicht moet zijn.

Nog één punt uit dezen brief aan Reael mag niet onopgemerkt blijven. Coen dringt erop aan, dat nu eindelijk een beslissing moet worden genomen inzake het verkrijgen van een vaste plaats voor bestuur en handel, het „rendez-vous”. Te wachten hiermede tot, gelijk het advies uit Nederland luidt, „de verseeckeringe ende welstant van de Molucos, Amboyna ende Banda, is een al te onseeckeren ende al te langen dilay”. Reael dient daar te gaan, waar de meeste eer kan worden be-

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 181.

haald en Coen meent, dat het derhalve, niettegenstaande hooge tollen, tegenwerking en het niet kunnen verkrijgen van een verbintenis, eerst in Bantam moet worden geprobeerd. Dienst aan patria en Compagnie stellend boven alles, „al soude ick van meester knecht worden”.

Opdat de inhoud van dezen brief „niet versmoren soude”¹⁾, zond Coen een copy daarvan aan den Admiraal van de vloot Steven Van der Haghen en den leden van den Raad van Indië, die op dat oogenblik in Ambon waren. Deze „hebben hun daerop alsoo bedacht, dat datelijck resolveerden, contrarie 't gene in de Mollucques met den heer generael Reael gearesteert hadden. . . . Dit is voorwaer een groote instabilite van de raet geweest, dan 't is met de swackheyt van den mensch excusabel. Gelooft sy d'Alderhoochste dat het sooverde gebracht hebbe. Tot de volcomenheyt hoope nu licht geraken sullen”¹⁾).

Het werd tijd, want de Engelschen hadden het er vanzelfsprekend niet bij laten zitten en waren op 1 Januari 1617 met twee schepen voor Roen verschenen en voorzagen de inwoners, onder wie door het weren der inlandsche prauwen inderdaad groote nood heerschte, van rijst. Zoo weinig het onze bedoeling kan zijn deze uithongeringstactiek toe te juichen — hoewel ook zonder dat hongersnooden dikwijls voorkwamen door het uitblijven der prauwen met levensmiddelen van Ceram en Java — zoo zeker was het de bedoeling der concurrenten deze blokkade te breken tot eigen voordeel. Naast de rijst werd een twintigtal stukken geschut geplaatst en drie inmiddels voor Roen verschenen Nederlandsche schepen onder Dedel, werden hierdoor op een afstand en vervolgens door een storm uit elkaar gehouden. Dedel ontmoette op de kust van Ceram echter het inmiddels uitgelopen Engelsche schip „Swane”, (één van de twee), en kreeg dit na een gevecht van één uur in zijn macht. Het tweede Engelsche schip „Defence” werd den Nederlanders door een storm eveneens in handen gespeeld, zoodat toen nog een 50 à 60 Engelschen, zonder schepen, op Roen verblijf hielden, aan

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 320.

wie de inwoners — welke volgens Van der Chijs „kennelijk in troebel water wilden visschen”¹⁾ — het eiland opdroegen. „In deser voegen sijn d’Engelse in Banda van beyde haer schepen ontbloot geworden”, rapporteert Coen in Augustus 1617. „De Gouverneur Generael is daernaer mede in Banda gearriveert, ende also die van Banda ende Rossagayn vrede versochten, gelijk tsedert verleden jaer continueerlijk gedaen hadden, is hun de vrede op d’artyckulen, verleden jaer met commandeur Lam gemaect, geaccordeert, ende dat, gelijk verleden jaer mede geseyt wierde, om de vruchten te becomen”²⁾.

Dit contract is gedateerd 30 April 1617 en gesloten met het geheele eiland Groot-Banda en Rosengein en allen, die vroeger op Neira, Roen of Ai hadden gewoond³⁾.

Coen had gaarne gezien, dat men het thans zóó had gewijzigd, dat men den Bandaneezen geen gelegenheid had gegeven hun producten bij Ortatten te leveren, maar had verplicht alles onder het fort Nassau te brengen, terwijl hij bovendien den prijs weer aan den vroegeren gelijk wilde hebben, „dan ’t en heeft, naer ’t schijnt, niet willen sijn. Voor mijn part en verstaet ick desen handel niet. Met de wapene sijn wy altoos de sterckste. De Bandanesen waren in extremen noot. Den oorloch waren sy moede; haer couragie wort geseyt seer vermindert te sijn, ende noch behouden zy d’avantage in ’t contracteren”.

Dat de bewoners van Roen het eiland aan de Engelschen hebben opgedragen, vermeerdert sijn bitterheid. „Die van Pouleron moeten oock geheel uytgeroeyt worden ende dient de saecke alsoo doorgedreven, dat men geen Bandanesen vrede vergunt, totdat alle haer fortten geraseert sijn, ende van haer vaertuygh ende voorneemste wapenen gepriveert blijven. De halsterrighe hoofden dienen mede van cant, anders en sal ’t nimmermeer wel wesen. Ick weet wel, dat veele Bandanesen liever souden sterven ende d’uyterste ruyne sien, dan in soo een staet te leven, maer sonder al-

¹⁾ Van der Chijs, pag. 100 noot 1.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 258.

³⁾ Heeres, Corpus Diplomaticum, dl. I, pag. 127.

sulcke halstarrige hooffden can de gemeente wel leven ende bestaen. Sal men ons althoos met praetjens ende contracten laten abuseeren? Voorwaer het wort tijt om d'oogen eens te openen" ¹⁾).

Kunnen wij deze houding verdedigen? . . .

Volgens Dedel, die, overigens op utiliteits-overwegingen, het niet raadzaam acht „dese natie te ruineren ofte geheel te doen verloopen” en aan wiens oordeel Van der Chijs refereert, wanneer hij zegt, dat het te wenschen ware geweest, dat Coen in 1621 even verstandig had geredeneerd als Dedel in 1617, „ware het te wenschen, datter noch eenige van die oude hooffden van cant waren; met de gemeente ende de reste zouden wij wel beter te doen hebben” ²⁾). En is het niet merkwaardig dat Steven Van der Haghen, door Tiele genoemd” één van de weinige verlichte mannen, die door den invloed van Coen hoe langer hoe schaarscher werden” ³⁾) reeds in 1605 het volgende over de Bandanezen schrijft, of op zijn gezag laat schrijven:

„Ende als voren geseit is, dat men met minder macht van correcorren als die halue macht van Ambona, daer thoe drie ofte vier Hollandsche jachten, de eylanden van Banda winnen can, so en dient hetselve niet nagelaten, want daer sijn ontrent niet meer als ontrent vijftien ofte sestien van die principale houaerdige bedelaers, die de Hollanders telleken reyse die brabelinge maken, want sij en houden van beloften noch woort ende hoe stercke contracten ende schriften die men met haer aengaet, die en houdende niet langer als die schepen daer en leggen, want so haest die schepen wech sijn so gaen se haer oude ganck, ende terwilen die schepen voor haer nues leggen doen schone beloften ende geuen goede woorden; maer die gemeente die ist leet genoeg ende die wilden wel dattet anders ware, want die hebben grote sorge datse voor sulcx noch . . . (?) plage crigen sullen ende den oorloge op haren halse . . . Die Bandanesen leggen veeltijts in oorlogen tegen malcanderen, ende bederuen also haer eygen lant, om-

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 258 en 260.

²⁾ Van der Chijs, pag. 101 en 102.

³⁾ Tiele, De Europeërs, negende gedeelte, hoofdstuk 1, pag. 203.

houwende malcanderen die note musschate boomen, doende also aen weersijden alt quaet dat se connen, dat bijaldien sij onder eenen heer stonden, daer mede alle dat quaet cesserer soude; . . . ende alsoo die van Banda haer woort noch beloften niet langer en houden als die schepen daer en leggen, dwelck nu diuersche mael van jaer tot jaer gebleken is, datse die coopluyden die van die Oostindische Compagnie wegen daer blijven, die schepen wech sijnde grote quellingen, moyten ende veel quaets doen, also datse wel een straffe verdient hebben . . . Men soude lieuer met die Ambonesen een jaer omme gaen als met die Bandanesen een maent" ¹⁾).

Niet alleen het optreden van Coen in 1621, maar zijn geheele politiek tegenover de Bandaneezen wordt gewoonlijk onmenschelijk geacht. Daartegenover wordt dan Reael gesteld, Reael, die bij zijn bezoek aan de Banda-eilanden in 1617 de zaak met de Engelschen in der minne tracht te schikken, tenslotte „zelfs teruggave van de twee veroverde schepen aanbod, met alwat daarin was gevonden, nevens schadevergoeding voor het geplunderde, indien de Engelschen Poeloe Roen ontruimden en aan hem overleverden, zooals het was, toen zij met hunne twee schepen aldaar kwamen" ²⁾. C'est plus qu'un crime, c'est une faute! De Bandaneezen zouden hierdoor niet tot rede, de Engelschen, „die zelve de Hollanders het recht betwistten om handel te drijven op eilanden door hen in bezit genomen", — het zijn woorden van Tiele ³⁾, — niet van hun voornemens zijn afgebracht. Reael, die drie weken met de Bandaneezen onderhandelt om hen het een jaar vroeger door Lam gemaakte contract te doen nakomen en hen eindelijk — „een punt, waarop die van Lontoor bij de onderhandelingen zeer aandrongen" ⁴⁾ — weer een loge op Or-tatten toestaat, Reael, die den „mensenroof" op de Siauwers uitvoerde, Reael tenslotte, die in zijn brieven steeds over-

¹⁾ Beschrijvinge vant eylant, stadt ende casteel van Ambona, etc., door Tiele gepubliceerd in de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht, zesde deel, 1883, in zijn Documenten voor de Geschiedenis der Nederlanders in het Oosten, no. IX, pag. 350, 352 en 364.

²⁾ Van der Chijs, pag. 100.

³⁾ Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, pag. XX.

⁴⁾ Van der Chijs, pag. 102.

grootte bezorgdheid over zijn kleeding en over de stoffen welke hem daarvoor uit Nederland gestuurd moesten worden, laat blijken¹⁾, deze Reael wordt dan, mede omdat hij zich verzette tegen het weren van de inlandsche handelaars, gesteld tegenover Coen.

„In dit opzigt”, schrijft De Jonge naar aanleiding van het beletten van den koophandel aan inlandsche handelaars, „stond de meer zachtmoedige Arminiaan, Reael, op een veel hooger zedelijk en staatkundig standpunt dan de scherphoekige Gomaristen, de bewindhebbers, zijne meesters, dan Jan Pietersz. Coen, zijn opvolger, die, om het monopolie der Compagnie te bewaren, zelfs voor eene geheele ontvolking der Banda-eilanden niet zijn teruggedeinsd en eigen naam en dien der Nederlandsche natie, in dat gedeelte van den Archipel, met een schier onuitwischbare bloedvlek hebben beklad”. Gezien den grondslag, waarop de O.I. Compagnie rustte, nl. het monopolie, om welks handhaving alle mededingers, hetzij Europeanen, hetzij inlanders, moesten worden geweerd, moet De Jonge evenwel toegeven, dat de Compagnie ten gronde ware gegaan, indien zij meer dergelijke ambtenaren had gehad. Op Reael slaat derhalve volgens dezen historicus de vraag: „Que diable, allais tu faire dans cette galère”²⁾.

Hoe Tiele over Reael dacht, hebben wij gezien.

Van der Chijs oordeelt aldus: „Hij, de beschaafde en zachtzinnige man, is nagenoeg de eenige uit dien tijd, die bewijzen heeft nagelaten, dat hij gevoel had voor de regten en het leed der Bandanezen en dat hij de gruwelen, welke bij tientallen door de Nederlanders op de Banda-eilanden gepleegd werden, verfoeide. Hij was in dat opzigt zijnen tijd verre vooruit en dientengevolge als dienaar van de roofzuchtige en bloedorstige O.I. Compagnie niet op zijne plaats. Ware hij langer op de Banda-eilanden geweest en had hij gelegenheid gehad te toonen, hoe die eilanden, naar zijne meening, moesten bestuurd worden, wie weet, hoeveel ellende, hoeveel onheil voorkomen zouden zijn”³⁾.

¹⁾ Zie de brieven van Reael bijv. van 11 Juli, 6 Augustus en 22 September 1616, A.R.

²⁾ De Jonge, dl. IV, pag. LX—LXII.

³⁾ Van der Chijs, pag. 102.

Terwijl Van der Chijs deze beschuldiging en verguizing onbewezen laat en deze lofprijzing baseert op Reael's uitdrukking naar aanleiding van het door hem zelf gesloten contract met de Bandaneezen, dat „het te wenschen ware, dat se (de vrede nl.) soo licht te onderhouden als wel gemaect koste worden; maer wat is 't? Sy beloven dingen, die het haer niet mogelick is te onderhouden" ¹⁾, zien wij in Reaels houding veeleer het bewijs van diens onmacht t.a.v. de situatie. Als Gouverneur van de Molukken, w.o. ook Banda ressorteerde, heeft Reael vele jaren de gelegenheid gehad om te toonen, hoe het dan *wel* moest. Welke goede eigenschappen hij als jurist ongetwijfeld ook heeft gehad, Reael mag voor zijn tijd en omgeving noch staatsman, noch krijgsman, noch een goed koopman worden genoemd. Coen was alle drie. Staatsman en krijgsman, beide naturen zijn steeds bereid den koopman te helpen en dingen als het ware om den voorrang.

„Wy weeten oock wel, dat men somtijts ten uytterste op sijn recht niet behoort te staen, (*de koopman!*) maer daerentegen moeten oock considereren, inbreuck gedoogende, dat daarmede oorsaecke gegeven wort om noch eens te beginnen. Die niet ontsien wort, can in 't minste respect noch gesach hebben, insonderheyt in dese landen. (*de staatsman!*) Hierover sult weldoen om geen oorsaeck van quae inbreuck te wesen noch geen quae consequencie te maecken, ende houden u buyten 't geene u niet aen en gaet, voor sooveel eenichsints doenlijcken sy. Den boehae van dese natie moet men niet al te seer ontsien, maer d'eene tijt met sachticheyt ende den andere (als 't niet anders weesen mach) met hardicheyt tegenstaen." (*de krijgsman!*) ²⁾

¹⁾ Stapel vraagt of deze zinsnede niet een veroordeeling bevat van hen die de Bandaneezen zulke „dingen" voorleggen en laten bezweren. O.i. slaat deze veroordeeling dan toch mede en in gelijke mate op Reael, die dit contract zelf afsloot. Maar waarom dan „de breed denkende humanist" Reael, wien het „een opluchting geweest (moet) zijn" toen hem „eervol (?) ontslag verleend was", gesteld tegenover den „orthodox (!) Calvinist" Coen, die in den kleurling slechts een „lid van het vervloekte geslacht van Cham" zou hebben gezien? (Zie Stapel dl. III, pag. 104 en 113).

²⁾ Uit een brief van Coen aan Van der Dussen, opperkoopman te Djambi, gedateerd 19 Maart 1620. Bescheiden, dl. II, pag. 667.

HOOFDSTUK IV

VERVOLG

„Als 't niet anders weesen mach". Het is onder dit devies, dat Coen, behalve de Europeesche concurrenten, eveneens de inlandsche handelaars wil weren van de Molukken, Ambon en de Banda-eilanden. Het is tot nu toe „gedilayeert, omme te onderstaen of sulcx door genouchlickheyt behendelick gedaen soud connen worden", schrijft hij 30 December 1617 aan Jan Dircksz. Lam, maar dat is niet gelukt en daarom moeten „neffens d'ordre van de Mayores, alle handelaers die ons in voorgaende plaetse schadelick sijn, 't sy met genouchlicke middelen of met geweld" worden geweerd¹⁾.

Reeds Both had de opdracht alle naties ter wereld van de Banda-eilanden te weren, maar Both noch Reynst durfde het aan, den inlandschen handelaars, Maleiers, Javanen, Makassaren, welke op de specerij-eilanden als concurrenten optraden, den toegang te ontzeggen. Probeerde Both dit doel te realiseeren door verschillende kantoren der Compagnie op te heffen, teneinde, na gedane waarschuwing, tegen de prauwen, welke vandaar kwamen, de vrije hand te hebben, Reynst en zijn Raad vinden iets geheel nieuws uit, nl. om de realen van achten — naar zij meenen het lokaas voor de inlandsche handelaars — geheel uit te schakelen. Coen schrijft hierover aan Reael op 9 November 1615: „Ick hebbe wel verstaen, hoe de heeren voor hebben geen contanten meer te gebruycken, maer met cleeden ende waren betalinge te doen, omme de handelaers daermede uut de Molucques te verdryven. De noot achte ick dat hiertoe een goede hulpe en dwange wesen sal. Evenwel sal U.E. (soo de joncken daermede uut de Mo-

¹⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 322.

lucques geweert worden, gelijk niet te twijffelen is, geschieden sal als hun de nagelen mede onthouden worden) daerdoor groote eere begaen. De joncken moeten uutte Molucques, hetsy met dese practica off geweld, want anders aldaer niet bestaen connen. Derhalven, soo het met sachte remedie niet geschieden can, moeten nootlijck vehementie gebruycken, gelijk U.E. beter dan my bekent is" ¹⁾).

Volgens Coen maakt het weinig verschil, of de Spanjaarden in het bezit van de Molukken zijn, dan of anderen, wie zij ook zijn, onder de beschutting der Nederlandsche wapens den handel aldaar drijven. „Derhalven moeten alle joncken ende handelaers uyt de Molucques worden geweert, evensooseer off het vyanden waren, ja, al soude het bycans onder de Ternatanen eenen oproer veroorsaecken, ende sullen daertoe 't beste doen" ²⁾). Reeds op 10 November 1614 had Coen dit aan Heeren XVII geschreven en de methode Reynst-Reael zal hem wel niet zeer doelmatig hebben geleken, maar moest uiteraard worden geprobeerd. „De gevoechelijckste middel is de beste, als daermede alle quae inbreucke geweert connen worden. Maer in Indien connen wy na mijn opinie nyet bestaen sonder autoriteyt ende macht, onder soete gevoechelijcke middelen ende redenen te mengen" ³⁾), heet het in den brief van 22 October 1615 aan Heeren XVII, naar aanleiding van deze non-realen-proef.

Dat de wapens en de forten van de Nederlanders den handel mogelijk maken en de tegenstellingen der inlandsche volken stabiliseeren, daarentegen andere Europeanen of deze inlandsche kooplieden met de producten gaan strijken, ook Coens voorgangers voelen dit als een onbillijkheid, maar zij durven niet door te tasten.

Een en andermaal blijkt, dat de Sultan van Ternate zijn hulp verleent om de Bandaneezen en Amboneezen erop te wijzen, dat zij hun specerijen aan de Nederlanders moeten leveren.

Dit geschiedde eerst in 1617, wanneer Reael den Bandaneezen twee brieven overhandigt, geschreven in opdracht van

¹⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 26.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 83.

³⁾ Ibid., pag. 128.

dezen Sultan, naar aanleiding van een verzoek om hulp van de Bandaneezen, welke brieven den Nederlanders „niet na-deelich” waren. Van der Chijs, die dit mededeelt, meent, dat Ternataansche, door Nederlanders bestelde brieven „natuurlijk” tot onderwerping aanmaanden¹⁾, maar met dat al vermocht noch een „eigen-Bandasche souvereiniteit”, noch een „buiten-Bandasche souvereiniteit” orde in dezen chaos te scheppen. Typeerend lijkt ons Van der Chijs’ mededeeling, dat de Bandaneezen van Lontor en Rosengein deze brieven, zelfs niet in copy, aan de bewoners van Roen wilden laten zien, zooals Reael verlangde, „alsoo sy luyden seyden de Poulloroneesen geheel affgesneden te hebben”¹⁾.

Twee andere brieven van den Sultan van Ternate, welke evenmin het beoogde doel realiseeren, zijn die van Januari en Juni 1618 en gericht aan diens stadhouder, Kimelaha Sabadin op Ambon. Daarin wordt dezen voorgehouden, dat de Amboneezen volgens contract verplicht zijn de nagelen aan niemand anders dan aan de Nederlanders te verkoopen, maar dat deze geen recht hebben over „de coopluyden Islam. . . . Wilt oock niet toe laten, dat de Jauanen ofte Maleyen eenige nagelen daer van dane voeren, maer doet haer luyden hare nagelen aen de Hollanders te verhandelen, want soo U de Hollanders daer ouer eenich quaet doen, dat sal alleenlick op U altesamen aencomen”²⁾.

Terwijl hier nu wel steeds een wisselwerking zal hebben bestaan tusschen het monopolie der Nederlanders en het aanhalen van of handelen met de inlandsche kooplieden door de Bandaneezen, zoo kunnen wij, uitgezonderd deze brieven van den Ternataanschen Sultan, nergens bemerken, dat de inlanders er naar streefden hun beloften na te komen. Maar zelfs al ware dat het geval — wij putten immers steeds uit Westersche bronnen — dan nog, het blijkt uit alles, was er geen inlandsche souvereiniteit met voldoende gezag bekleed, om in geval van niet-nakoming te straffen en den handel te garandeeren.

¹⁾ Van der Chijs, pag. 101.

²⁾ Afgedrukt bij Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, Documenten XVII, H en I, pag. 229 en 230.

Het ordenen van den chaos, roeping van elken grooten geest, is dikwijls een ondankbare, altijd een moeilijke taak; garandeert nimmer een plotselingen triumph, vereischt steeds halsstarrig volhouden. Het voert naar eenzame stellingen en roept eensgezinden tegenstand op. Slechts hij, die alleen kan zijn — hoe gering is hun aantal — zal handhaven.

„Naar het eenstemmige getuigenis van allen die er over konden oordeelen, was die ontevredenheid op alle Specerij-eilanden aan geene andere oorzaak te wijten, dan aan het bevel van Bewindhebbers der Compagnie om de inlandsche kooplieden te weren”, schrijft Tiele. Hij vervolgt: „Dat weren van vreemde jonken”, schreef Reael (uit Nera, 7 Mei 1618) „maakt ons overal soo odieus dat het niet te gelooven is, want wel honderd jonken worden hier (in de Banda-eilanden) jaarlijks uit het vaarwater gehouden”. Zij kwamen de inwoners mondkost en kleeden brengen, en nu moesten zij gebrek lijden, want rijst werd niet door de Hollanders aangebracht, en de kleeden waren niet die zij hebben wilden en bovendien te hoog in prijs. „Wij hebben geen recht of reden”, was het oordeel van Herman Van Speult, den luitenant-gouverneur van Ambon (4 Juli 1618) „om die van Loehoe, Kambelo of Hitoe den handel der vreemdelingen te verbieden”. „Zij kunnen”, schreef Cornelis Dedel, raad van Indië (10 Mei 1617) „alle behoeften en noodwendigheden van beter sorteering en tot geringer prijs van de Javanen en anderen bekomen”. „Wij zijn ook zoo nauw op onze winsten en verdiensten gesteld dat wij niemand toelaten duit of penning aan ons te verdienen”, schreef Reael nogmaals. (20 Aug. 1618).

Maar al die vertoogen baatten niets. Toen ze verzonden werden was het ontslag van Reael onderweg en Coen in zijne plaats benoemd tot Gouverneur-Generaal. Van den man, wiens streven was „de possessie van de geheele Indische negotie” was voor de inlanders niets te verwachten” ¹⁾. Aldus Tiele.

Dat er alle reden tot ontevredenheid bestond, blijkt inder-

¹⁾ Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, pag. XXXIII e.v.

daad overduidelijk. Coen heeft dit reeds in 1616 voorzien, wanneer hij aan Heeren XVII schrijft, dat hij de „vrije luiden” van de Compagnie op zekere voorwaarden heeft vergund met rijst, provisie en snuisterijen op de Molukken, Ambon en Banda te varen en daar residentie te kiezen, om „de forten te versien ende oock d’inwoonderen van de Mollucques Anboyna ende Banda te voldoen ende gerieven, want als indifferent alle vreemdelingen van de Mollucques, Anboyna ende Banda werden geweert, moet nootlijck daeruit volgen een gennerael gebreck van veel clenicheden, die men in die landen niet can derven ende by de schepen qualick connen werden gebracht, welcken gebreck wy hoopen alsnu door voorzs. permissie gesupleert sal worden, ende soo hieronder bygeval eenich inconvenient comt te loopen, sullen daerinne lichtelijck connen versien”¹⁾).

Ongetwijfeld is de conceptie van Coens plannen soms te groot geweest, maar dat deze niet konden worden uitgevoerd is mede te wijten aan het feit, dat hij onvoldoende menschen en ander materiaal ter beschikking had. „Waeraen feylt het dan”, schrijft hij in Augustus 1619 aan Heeren XVII. „Niet dan aen schepen en een weynich water om de pomp te doen slaen. Sijnder meer schepen in de werelt dan in Nederlandt? Gebreect daer water om de pomp te doen slaen? (Ick wil daermede seggen, sooveel geldt, totdat den treffelijcken inlantsen handel geformeert zy). Ergo 't en schort niet dan aan U.E. ende goede administrateurs, dat d’overtreffelijckste handel van de gansche werelt de Generale Compagnie der Vereenichde Nederlanden geworden”²⁾).

Ook het gehalte van de „vrije luiden” doet Coens plan tot verzorging van den inter-insulairen handel weinig vlot verloopen. „Meest alle degene die haere vryheyt versoeken sijn gants onbequaem tot plantinge van colonie. 't Is een godloosen hoop, die ons veel moeyten aendoen. Eenige stellen haer slimmer aen dan d'onredelijcke dieren selffs ende veroorsaecken een grouwel en schandael in veele van d’Indianen

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 246.

²⁾ Ibid., pag. 486. Vgl. Klerk de Reus, pag. 249.

t'onswaerts, want geen andere noch beter siende, meenen zy dat onse gantsche natie soo godtloos, onredelijck ende onmanierlijck is. Wij bidden U.E. wilt doch middelen schicken, dat hierinne versien. . . . Wij doen soo vele vermogen, maer soo lange ons met alsulcke lieden moeten behelpen ende de heeren geen eerlijcke zenden, sullen weynich verrichten. Vry sijnde, is het eenige te veel moeyten om te gaepen ende de vrucht in de mont t'ontfangen; ja als het haer in de mont wayt, zijn zy te luy om te kauwen. Sent doch eerwaardige huysgesinnen" ¹⁾).

Het al of niet slagen van een plan zegt evenwel niets over de rechtmatigheid daarvan. Coen was ten volle overtuigd in zijn recht te staan. Ook de „bemiddelaar" Steven Van der Haghen, naast Reael en Dedel één van de voornaamste tegenstanders van het weren der inlandsche kooplieden, zag wel degelijk de noodzakelijkheid in om dezen te beletten met de vruchten te gaan strijken. Wèl schrijft hij, dat men deze handelaars wel kan weren, „maer met wat recht" ²⁾); dit be- teekent echter niet dat de noodzakelijkheid van dezen maatregel hem ontging. Hij wilde alleen een anderen weg bewandelen. Volgens Van der Haghen — Coen zou niets liever hebben gewild — moet het niet met geweld geschieden, maar door „metten rijs, sout, ende cleden de marckt te bederven ende tegens haer cladden (even goedkoop verkoopen als zij). Alsoo doende sullen so wel achterblijuen" ²⁾).

Nu kan Tiele wel schrijven: „Het doet ons goed, in een tijd dat men meende de inlanders tot alles te mogen dwingen, althans één man te hooren vragen: *met welk recht* wil men dien handel verbieden?", en vervolgens: . . . „De Oosterlingen met wie wij in Indië in aanraking kwamen waren meeren- deels ongelooovigen, vijanden van het Christendom, vijanden van den waren God, en als zoodanig onze natuurlijke vijanden. Verdragen met hen behoefden *wij* slechts te eerbiedigen voor zoover het met onze belangen overeenstemde. Rechten

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 644.

²⁾ Uit een brief van Steven van der Haghen aan Bewindhebbers, gedateerd 26 Mei 1617. Afgedrukt bij Tiele, Bouwstoffen, eerste deel. Document XVII, D, pag. 215 en 216.

bezaten zij tegenover ons niet" ¹⁾), wij achten dit een onredelijke, om niet te spreken van klakkelooze beschuldiging, temeer waar Tiele in een noot wel een zeer poover bewijs van een groote zaak levert. Coen had het volle recht nakoming van de contractbepalingen te eischen, ging zulks niet goedschiks, dan maar kwaadschiks.

Aan Reael schrijft hij in den reeds eerder genoemden brief van 7 November 1616:

„Omme de periculeuse consequentie, seyt U.E. de vremdbelingen met geweld promptelijck uyt de Molucos niet geweert te hebben. Isser periculeuser consequentie, bidde ick U.E., dan haerlieden aldaer te gedoogen? Sy sijn dit jaer, soo ick verstae, met elff joncken aen Mackian geweest, ende vandaer vertrocken, sonder eens gevisiteert te zijn. Het is door genaede Godts soo verde gebracht, dat de meeste inlantse negotianten van Amboyna ende Banda geweert sijn, maer nu wort my van de Javaenen (als een nieuwe, ongehoorde maere) verhaelt, dat de joncken in de Molucos mogen vaeren. Voorwaer, U.E. is grootelijcx geabuseert, ende behoort oock d'indignatie van de Tarnatanen niet te ontsien, want andere meesters dienende sijn.

Ick weet wel dat het de Tarnatanen hart vallen sal, maer sal den meester 't cryten van den passient ontsien, hoe can het accident genesen worden? De doot moet nootlijck, soo op herde seeren geen vehemente remedien gebruyckt worden, volgen.

Hoe U.E. het keert ofte went, de vremdbelingen gedoogende, en sal geen goet gaern spinnen, maer alle onse handel nootlijck, dat Godt verhoede, verlooren moeten gaen" ²⁾).

Hoewel het thans zoover gebracht is, schrijft Coen in Augustus 1617 aan Heeren XVII, dat op Ambon het laatste

¹⁾ Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, pag. XXXV/XXXVI. Tiele noemt hier als voorbeeld de meening van Coen over het gebeurde te Djohor. (Zie Coens brief van 1 Januari 1614, Bescheiden, dl. I, pag. 26). Wel verre van contractbreuk te sanctioneeren geeft Coen o.i. juist als zijn meening te kennen dat de Compagniesdienaren, wier houding hij laakt, zich bij die gelegenheid verkeerd gedragen hebben, omdat zij in het gevecht tusschen Djohor en Atjeh neutraal hadden moeten blijven, wegens de contractverplichtingen van de Nederlanders aan beide partijen.

²⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 175.

jaar geen vreemdelingen zijn verschenen, „moveren de heeren generael, admirael ende advocaet Dedel groote swaricheyt omme d'inlantsche vreemdelingen van de Molucquen, Amboina, Hitto, Lauwo ende Cambello met geweld te weeren seggende dat niet verstaen connen hun commersie swaerlijck te gedoogen, dat sulcx te doen seer dangereus is; dat geen van die natie verplicht sijn vreemdelingen geen acces op haer landt te geven". Verleden jaar met de Engelschen, nu met de inlandsche kooplieden. Het is te hopen, dat zij hiervan niet zooveel hooren, — het is betreurenswaardig dat er onder ons zulke lange tongen zijn — als verleden jaar de Engelschen, „opdat daerop mede soo stouten invasie in 't gemaecte contract niet en doen als d'Engelsen op Pouleron gedaen hebben.

Ter saecke comende . . . waertoe vyolente remedien gebruyct, als men sachte heeft; ende soo geen sachte connen helpen, waerom geen vyolente gebruyct alsser geen middel-expedienten zijn . . .

Dat die van de Molucquen ende Hitto, Louwa ende Combello niet verplicht en sijn, vreemdelingen geen acces op haer landt te geven, weet ick seer wel, hebbe oock nooyt geseyt dat men haer soude vergen de vreemdelingen te weeren, maer wy moeten 't doen. Wy hebben met die van den lande gecontracteert, dat d'inlantsche vreemdelingen gehouden souden wesen alle de naegelen, nooten ende folye aen ons te leveren, ende dat geene van de plaetsen souden mogen vervoeren. Nu uut cracht van 'tgemelde contract d'inlantsche vreemdelingen sulcx aengeseyt zijnde, gelijk jaerlicx gedaen is, ende syluyden teghen soo gherechtigen ordonnantie de naegelen, nooten ende foelie steelwijs vervoerende, wat onrecht (ben ick genootsaect d'E. heer generael te vragen) wortter dan gedaen, als men alsulcke goederen prijs maect? wat wortter onbehoorlicx geattenteert, als men alsulcke lieden van daer weert?

Doen den gouverneur Blocqmartens in desen gevalle seeckere nagelen op Hitto prijs maecte, liet capiteyn Hitto datelijck daertegen den voorcoop van alle nootlickheden aen

d'onsen op de marckt verbieden, off deed de merckt schorten, maer wat recht had capiteyn Hitto daertoe? Het was een stoute insolentie, daermede hy vyoleerden 't contract met U.E. gecomitteerden gemaect, dat met geen soeticheyt genesen worden sal.

Doen wy ende sy, namentlijk de Tarnatanen ende Ambonesen, genoeg met den vyant te doen hadden, wierden sy door den noot, maer niet uyt liefde, in dwang en devoyr gehouden. Nu sy geen vyandt meer en vreesen, dertel en weelich zijn, sal men haer gedoogen sulcx tegen ons te plegen? Sullen wy tot een danck aannemen, dat men ons gelijk een roede in 't viere werpe?

Voorwaer ick hope dat het Godt noch de Nederlantse couragie niet sal gedogen. . . . Ick bidde de heeren, dat de consideratie by verstandige mach overwogen worden, ende maect dat het beste geëxecuteert wort, alsoo het meer dan tijt is ende anders nimmermeer wel sal gaen. Wy moeten alles selfs met macht ende geweld, daer 't vereyscht wort, in dwange houden ofte d'een met d'ander dwingen. Hoe connen wy 't alles waernemen? seggen eenighe. Andre dunckt het noch veel vremder, dat men den vyandt plaets maecken zoude. Sy willen datelijck (gelijck het goede bloedt) tot de wonde uyt, sonder te considereren dat het accident allenskens van d'andre leden (de rationale cracht in 't lichaem behoudende) genesen can worden''.

Coen had voorzeker niet de bedoeling de Bandaneezen uit wraak of voor straf dood te hongeren, want hij vervolgt: „Dit bekenne ick de heeren, dat, so men de vreemdelingen van Amboina, Banda en Molucqen weert, dat wy d'inwoonders dan van alle nootlickheden moeten voorsien off dat hun met recht over ons souden mogen beclagen''¹⁾.

Een dag later, nl. 23 Augustus 1617, wordt hij met eenparigheid van stemmen ter vergadering te Middelburg tot Gouverneur-Generaal benoemd.

Een maand nadat Coen deze benoeming ontvangt, nl. in Juli 1618, schrijft hij over de kwestie:

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 262, 263 en 264.

„De vrienden van de Mollucquen, Anboyna ende Banda (vreesen), soo sy onderstonden volgens U.E. ende mijn advyse de joncken van Anboyna te weeren, dat de geheele welstandt van de genneraele Compagnie in de waechschale en duysent peryckulen stellen souden. Sy stellen my vraechsgewijs voor, wat redenen wy hebben omme de joncken van Anboyna te weeren. Senden oock translaet van eene missive, door den coninck van Ternaten aen d'Anboynesen geschreven¹⁾ (waervan by dese oock cotype gaet), daerinne ditto coninck advyseert met de Nederlanders gecontracteert te hebben, dat alle de nagelen aen haer alleen geleverd worden souden, waertegen van de admirael Maetelieff beloofd is, geen Moorsse coopliden van daer te weeren. De vrienden seggen en doen seer wel, menende dat de oorspronck van de questie en trouble by ons sy, dat die soecken te beeteren.

Was de feyl aen ons, 't waere oock de beste, de redelijkste ende de gevoechelijkste remedie. Dan weynich worter bedacht hoe de boosen, en quaet van haer gedoogende, in haer boosheyt gestijft en oorsaeck gegeven worde noch meer te doen. Doch alsoo men tijt en standt aensien moet ende eenige jaren lang van U.E. weynich assistentie becomen hebben, soo worden genootsaect de simmulatione en sachticheyt van de vrienden t'avoueren ende voor goet t'erkennen, alsoo 't noch beter is niet te beginnen dan ten halven verlegen ende beschaemt te blyven. Dan de reden ende 't recht welck wy hebben is daeromme te min niet. . . . Wasser geen misdaet, wy hadden daertoe geen recht. Dan off die trouloose Mooren duysentmael beloven alle de nagelen aen ons te leveren ende sy doen se dies niettegenstaende vervoeren, ende als eenige nagelen daerover aengeslagen en prijs gemaect worden, stellen hun met geweld daertegen; wat sal men dan doen, ende wat sullen haer schoone belofften de Compagnie helpen?"

Men zegt nu wel, dat wij gehaat worden omdat wij de prauwen aanhouden, maar, herinnert Coen o.a., toen ik in 1613 in Ambon was, werden de specerijen tégen contract en belofte, reeds aan de Engelschen verkocht, „eer men oyt

¹⁾ Zie hiervoor pag. 115, nt. 2.

onderstaen hadde de joncken van die quartieren te weeren; wat redenen hadden sylieden daertoe? Wat oorsaecke was haer oyt gegeven, wat deucht is de Tarnatanen gedaen, sy die van ons gevoet, behouden ende beschermt sijn, ende veel min (gelijck U.E. seer wel seggen) tegen haer vyanden dan de snee tegen de zonne bestaen can? Met schepen heeft men de joncken by ende van haer geconvoyeert. Wat redenen hebben sij, om soo een enorm attent te doen? Heeft men haer eenige jaren niet toegestaen, ende gegeven, wat selffs begeerden? Haer weelde is te groot. Wat joncken, wat negotie ende wat assistentie hebben de Tidoresen gehadt in alle de tijt met de Spangiaerden verbonden geweest sijn? D'eene quelt de armoede ende d'andre de weelde . . .

Ten besluyt segge U.E. dat veel inwoonderen van de Molucquen, Anboyna ende Banda een onwetende, hoveerdiche, dertele, trotse, ongeregelde ende minne natie is, die immer soo weynich met den anderen verdragen can, als met ons in ruste en vrede leven connen. Eck soud gerne een coninck op sijn eygen handt willen sijn. Met enkele armoede ende noot, ofte met geweld en dwang moeten zy gedwongen ende gehouden worden, off 't en sal daer nimmermeer wel wesen¹⁾).

Voor de zooveelste keer doet Coen dan „seer demoedelijcken” een beroep om geld, schepen en volk te zenden, „opdat wat groots mogen verrichten, ende maect dat geen tijt meer soo onnuttelijck verslyten”. Nog is het tijt, laat ons niet meer verzuimen. Reeds zeven jaar geleden had de kwestie met Banda geregeld en de Molukken beter verzekerd kunnen sijn, terwijl de onlusten op Ambon ten deele wel voorkomen hadden kunnen worden. Indien gij ons Uw zaken toevertrouwt, zendt dan de behoorlijke middelen en indien gij vreest daartegen niet voldoende retouren te ontvangen, of, indien deze wel ontvangend, niet kunt verkoopen, „gelijck d'absurde exuse voor desen geweest is”, wil mij dan p.o. van mijn post ontheffen, „want het broot van de Compagnie te vergeeffs niet en begeere, ende sooder t'onsen tyde (door de

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 369 en 370.

gebreeken van anderen) niet verricht wort, de reprosesse daarvan niet geerne hooren soude" ¹⁾).

In September 1617 schreef Coen aan Heeren XVII, dat hij hoopte, dat Reael te Bantam zou komen, omdat het hoog tijd werd, dat hij en Reael elkander eens ontmoetten, „Dewyle wy met den andren in d'aldervoorneemste pointen, daer de welstant van de genneraele Compagnie aen dependeert, gants discordeeren ende na eenen doel geheel contrarie maxime gebruycken, als te weten, d'eene soete middelen ende d'andre herde, sal, naer vrientlijke conferentie en claer bewijs, het beste door den byeen weesende raet gecosen ende gebruyct connen worden, dat Godt geve" ²⁾).

Het is jammer, zegt Van der Chijs, dat Reael niet flink genoeg was om zijn houding, in weerwil van allerlei tegenwerking, door te zetten. „Zoo liet hij, te Jakatra aangekomen, zich door bevelen uit Nederland nopens de wijze, waarop de Engelschen moesten behandeld worden — en zeker niet minder door invloed van Coen — verleiden den 22sten November (1617) zijne handtekening te plaatsen onder een vernieuwd protest tegen de vaart der Engelschen naar Poeloe Roen" ³⁾).

Uiteraard was, na de verovering van de twee Engelsche schepen, de verhouding tusschen de concurrenten te Bantam er niet beter op geworden. Zij maken dagelijks „een grooten bouhas, d'eene tijt willen se na Banda revengie gaen halen, den andere willen se onse scheepen alhier met geweld aantasten, dan sullen se haere revengie met represaille in de Hoofden (het Kanaal-K.) wel becomen, ende dan willen se ons alhier den beck breecken; in voegen dagelicx nieuwe dreygementen vernemen en claerlijk blijkt, dat gans confus sijn" ⁴⁾).

Opdat niemand van deze hernieuwde waarschuwing, waartoe door den Raad van Indië onder voorzitterschap van Reael

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 375 en 376.

²⁾ Ibid., pag. 277 en 278.

³⁾ Van der Chijs, pag. 103.

⁴⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 281.

te Bantam besloten werd, onwetend zij, „als oock om ons rechtveerdig doen al de werelt te vercondigen, hebben wy goet gevonden de geheele acte buyten aen onse poorte, soo tot Bantam als Jacatra, in publicque aen te slaen”.

De Engelschen vertellen daarop den Pangeran van Bantam, dat de Nederlanders hun niet alleen den handel op de Molukken, Banda en Ambon willen verbieden, maar ook op Bantam. „Den Pangeran heeft datelijck d'acte ontboden, ende alsoo men die niet aff cost crygen, is de geheele poorte ten hove gebracht (!)” Toen de Pangeran echter hoorde, dat Bantam niet genoemd werd, „heeft hy hun over d'onbeschaemde logenen heftich bestraft, seggende dat hy met de Mollucquen, Anboyna noch Banda niet te doen en hadde ende dat het hem niet aenginck”.

Het spijt Coen, dat hij steeds maar weer over deze verhouding moet schrijven, maar „het can aldus niet bestaen. Connen wij geen vrienden sijn, laet ons d'oorloch publicceeren ende laet ons oorloch voeren, want het te schandelijck ende moordadich is, dat d'een den ander sal vermoorden en doen vermoorden, 't sy oock onder wat pretext dat het mach wesen, sonder datter eenich recht over gedaen worde”¹⁾.

Met dat al bestaat vooreerst nog niet de gelegenheid om den handel in de Molukken, Ambon en Banda „vreedelijck, sonder aenstoot” te bezitten en te handhaven. „Sal 't met geen vrede connen wesen, soo moet het met macht geschieden. . . . Mijn heeren, d'onachtsaemheyt heeft u veel quadt gedaen. Met de minste macht, daer men nu niet mede verrichten can, had het overlange in de Mollucques, Anboyna ende Banda wel beschickt connen worden”²⁾, luidt Coens conclusie in Januari 1618.

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 305. Tiele verhaalt in zijn Europeërs (achtste gedeelte, hoofdstuk 8, pag. 345), hoe de Pangeran van Bantam slechts op een voorwaarde „recht” wilde doen tusschen de Nederlanders en de Engelschen, wanneer de eersten diens hulp inroepen naar aanleiding van een aanslag van de Engelschen op de loge der Compagnie te Bantam, nl. „op de Javaansche manier”, dat wilde zeggen door het betalen van geldboeten aan den Pangeran. Pieter de Carpentier antwoordde hierop: „dat het in ons land de wijze was oog om oog, tand om tand en lijf om lijf”.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 317.

De jaren 1618 en 1619 verlopen, zonder dat in den toestand op de Banda-eilanden merkelijke verbetering komt. Reael bezoekt na zijn vertrek van Bantam deze eilanden en verovert in overleg met Van der Haghen en Lam twee Engelsche schepen, welke tot ondersteuning naar Roen onderweg zijn. Weersomstandigheden verhinderen een aanval op Roen — het „cley n iseren lantgen”, volgens Van der Haghen — zoodat wordt besloten de negorij Lontor aan te tasten, „want er was geen twijfel aan of de Lontoreezen, gesteund door de Engelschen, behoorden tot de raddraaiers van den tegenstand tegen de onzen”, schrijft Tiele¹⁾. Lam, die dezen tocht onderneemt met 580 man, moet door gebrek aan stormladders, gereedschap en water onder de muren van de op een hoogte gelegen, zwaar versterkte negorij, terugkeeren. Dergelijke vliegende tochten, schrijft Coen aan Van der Haghen, versterken onze vijanden meer „dan alle haer macht machtig is. Men hadder behoort leger te slaen ende de saecke met ernst ende gemack by der handt te nemen, oft naer te laten. 't Is hier gegaen gelijck het met den hondt ginck, die na de schaduwe greep ende het vlees liet vallen”²⁾.

Desalniettemin sluit Reael op 25 Juni met de negorijen Selamon en onderhoorigheden en Rosengein opnieuw een contract, waarbij van beide zijden alle verleden oneenigheden worden „vergeven ende te niete” gedaan³⁾. De geest van dit door Reael gesloten contract is even monopolistisch, als wanneer het was gemaakt door één van de „onverbeterlijke monopolisten”, waarvan Van der Chijs zegt, dat deze schier alles waagden „om dat toppunt hunner wenschen, dat ideaal hunner droomen, den alleenhandel in noten en foeli te bereiken”⁴⁾.

Steeds opnieuw, zoo ook nu, zullen de Bandaneezen het contract eerbiedigen, zoolang zij onder den indruk zijn van de macht der Nederlanders, of ook, volgens Van der Chijs, „totdat zij bemerk(t)en aan anderen, voornamelijk Oosterlingen,

¹⁾ Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, pag. XXXIII.

²⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 463.

³⁾ Heeres, Corpus Diplomaticum, dl. I, pag. 133.

⁴⁾ Van der Chijs, pag. 105.

die producten voordeliger van de hand te kunnen geven" ¹⁾). Dan is het weer afgeloopen.

Met ongeveer 25 schepen, de grootste met een bezetting van 70 man, waartegen de Engelschen soms 250 koppen op één schip sterk zijn, eenige jachten en een bezetting op kantoren en forten van 1500 man, „soo coopliden als soldaten, swarten en overgeloopen Spangiaerden" in geheel Indië, moet Coen den handel waarnemen en op den vijand letten, terwijl volgens schrijven van Heeren XVII van 10 April 1618 de Engelschen „al wederom thien schepen toe soudent rusten," en kennelijk in de Molukken òf met geweld òf met vriendschap, handel willen verkrijgen. Coen moet daarom de Molukken met een flink aantal schepen, zoowel tegen de Engelschen als anderen verzekeren, „sonder met eenige tochten, 't sy naer de custe van Arabien, naer Suratte, Malacca, de Manillas of andere plaetsen, de Moluques, Amboina ende Banda van de noodge schepen t'ontblooten . . . Ondertusschen willen wy U.E. altesmen ten hoogsten gerecommandeert hebben, goede sorge te dragen ende alle mogelijke debvoiren te doen, dat ons jaerlicks goede ende rijke retouren gesonden mogen werden" ²⁾).

Coen, die een 60 schepen permanent in Indië wenscht te houden, zet ongeveer terzelfder tijd uiteen, dat hij een groote vloot van 25 schepen en 10 jachten verlangt, waarvan er 8 of 10 onmiddellijk met retouren kunnen worden terug verwacht, terwijl de rest naar de kust van Koromandel, Soerate, de Molukken, Ambon en Banda moeten worden gezonden „omme den oorloch naer behooren offensiff met gemack te voeren". Daarnaast zijn dan nog tallooze schepen noodig om Malakka aan te tasten, of althans te benauwen, evenals Macao, alsmede voor het onderhouden van „den binnenvaart" van Bantam op Atjeh, Priaman, Tikoe, Djambi, Indragiri, Kampar, Kendal, Patani, Siam, Kambodja, Japan, Soekadana, Bima, Solor en Timor. Met alle de schepen ende

¹⁾ Van der Chijs, pag. 105.

²⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 404.

al 't volck, welck U.E. in 't landt hebben, can het thiende deel van 't gene ons beveelen niet waergenomen worden. . . . U.E. gelieve te considereren, hoe fijn hier sitten met de vyantschap van alle de werelt op den hals. Meer dan duysent sijn U.E. vyanden tegen een van d'onse stercq. Evenwel en gebreect ons daeromme de corrage niet, maer de cleene consideratie, die bij U.E. gebruyct wort, beswaert ende verdriet ons aldermeest" ¹⁾).

Heeren XVII schreven bij Coens benoeming tot Gouverneur-Generaal, dat hij zelf naar de Molukken moest reizen „om 't gouvernement aen te nemen, ende met uwes predecessours advijs ende goeden raet, in de Moluques alle goede ende behoorlijcke ordre te stellen" ²⁾). Opdat het niet zal schijnen, dat er twee hoofden zijn, zal ik den naam van Gouverneur-Generaal niet eerder aannemen, dan nadat Reael is ontslagen, had Coen toen geantwoord. In October 1618 komt hij daar nog eens op terug. Zal hij „innewaerts vaeren" of te Bantam blijven? „In dese quartieren is veel te verrichten ende sijn de swaricheden mede groot. Innewaerts is op verscheyde plaetsen niet weinich waer te nemen, dan wat can ick ende wat sal ick sonder macht doen? Een spot van de werelt off d'gener, die ons niet seer gunstich sijn, soude niet geerne worden. . . . Voorwaer U.E. soud ons (soo van d'Almogende niet gesterckt wierden) de moet bycans benemen" ³⁾).

In plaats van zelf te gaan, voorwaarde om zoo snel mogelijk dezen hoogen post te bekleeden, stelt Coen Reael pas per brief van 24 October 1618 van diens „verlossing" op de hoogte, en verzoekt hem „in alles voort te varen" ⁴⁾). De bringer van dezen brief krijgt uitdrukkelijk opdracht Reael bij het overhandigen der missiven mede te deelen, dat „heeren Mayores sijn versoeck geaccordeert hebben, als namentlijck, dat met d'eerste schepen naert 't vaderlandt sullen mogen keeren" ⁵⁾).

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 388, 389.

²⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 376.

³⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 400 en 401.

⁴⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 452 e.v. Bijzondere opmerking verdient het feit, dat Coen zijn in Juni 1618 ontvangen benoeming eerst op 4 Oct. d.a.v. in zijn Raad ter tafel brengt. (Zie Bescheiden dl. III, pag. 458).

⁵⁾ Ibid., pag. 486.

Is het niet teekenend dat Coen, zelfs in zijn brief aan Reael met geen woord rept over de hem door Heeren XVII „expresselijck” opgedragen last Reael „met d’eerste schepen over (te) seynden” omdat zij niet gedoogen „dat hy aldaer langer soude blyven”¹⁾.

Alvorens Coen het beseft, zal hij echter het fort te Jacatra moeten verlaten om in de Molukken hulp te halen tegen de Engelschen. Vijf van de tien uitgezonden Engelsche schepen zijn nl. inmiddels te Bantam gearriveerd, waar de Engelsche vloot einde 1618 dan 15 schepen sterk is. Kort daarop, 14 December 1618, nemen de Engelschen, „sonder dat oyt geinsinueert zijn geweest”, bij wijze van repressaille, het Nederlandsche schip „Swerten Leeuw”. „Uyt geheel Indien souden se ons slaen. Den Generael Coene, die haer sooveel quaets gedaen hadde, couste que couste, souden zy levendich oft doodt hebben, jae hadden hem alrede”. Schriftelijk verzoek om teruggave van de „Swerten Leeuw” en „dat anders gedrongen wesen zouden, onse revenge wederomme met geweld te halen” richtte niets uit²⁾.

Coens aandacht was gedurende het afgelooopen jaar zeer in beslag genomen door de voorgenomen versterking van het kantoor te Jacatra, om althans minder afhankelijk te zijn van den Pangeran van Bantam. De vorst van Jacatra legde eveneens versterkingen aan en hielp de Engelschen met het versterken van hun loge, die aan de overzijde van de rivier Liwong, tegenover die der Nederlanders lag. Toen de rivier naar de zeezijde met palen werd afgezet, voelde Coen zich als opgesloten in een kooi, terwijl het gerucht liep, dat de Nederlanders door 7000 Javanen van Bantam en Jacatra zouden worden aangevallen.

Hoewel de partijen, naar eeuwenoud gebruik, elkander probeerden te sussen, begreep Coen, dat hij den eersten slag moest geven, wilden zij het fort behouden. Dit geschiedde door, na gedane „insuniatie”, op 23 December de Engelsche loge stormenderhand te nemen en te verbranden. Een brief van

¹⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 377.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 421 en 423.

30 December 1618 aan Reael bevat het bevel van Coen, „uyt crachte van commissie onser hoger overicheden”¹⁾ — en dit is zijn eerste bevel als Gouverneur-Generaal — om alle macht bijeen te verzamelen en zoo spoedig mogelijk naar Bantam te komen. Dienzelfden avond verschijnen 11 Engelsche schepen voor Jacatra en wordt besloten, dat Coen zich nog dien nacht zal inschepen om tegen de Engelschen slag te leveren. „Soo 't gevieler, dat wy (des Godt verhoede) de nederlaeghe creghen, maect revenge te becomen ende d'eere van de Nederlanders weder te releveren”, voegt Coen nog toe aan den brief aan Reael.

Op 2 Januari 1619 wordt met de 7 Nederlandsche schepen tegen de 11 Engelsche slag geleverd, zonder dat een der partijen kamp geeft. Den volgenden dag telt de Engelsche vloot 14 schepen en door gebrek aan kruut en manschappen besluit de scheepsraad weer terug te vallen op het fort. Juist voor de kust echter wordt besloten over bakboord te gaan, aangezien van het fort toch geen hulp kan worden verwacht, en eenmaal daar zijnde, kon men waarschijnlijk niet weer vertrekken, maar zouden en scheepsmacht en fort in handen van de Engelschen kunnen vallen. Pieter Van den Broecke, aangewezen commandant van het fort, wordt een boodschap gezonden zoo mogelijk het fort te houden tot terugkeer met grooter macht uit de Molukken, en, indien dat niet mogelijk is, zich eerder aan de Engelschen dan aan den vorst van Jacatra over te geven. Na nogmaals alle mogelijkheden te hebben overwogen, wordt den steven naar Ambon gericht.

Gedurende deze reis verhaalt Coen Heeren XVII het gebeurde en doet een vurig beroep om toch de noodige schepen en menschen te zenden en dit niet voor beuzelingen en onnoodige zaken te houden.

„Ick sweer U by den Alderhoogsten, dat de Generale Compagnie geen vyanden en heeft, die haer meer hinder ende schade doen dan d'onwetenheyt ende onbedachtheyt (hout het my ten beste) die onder U.E. regneert ende den verstandige overstempt. . . .

¹⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 493.

D'Almogende wil U.E. moet geven, om haer rechtvaardich recht cloeckmoedelijck met grote courage te vervolgen. Dit doende sullen U.E. (hoe qualijck de saecken nu oock schynen te staen) geen vyanden crencken.

Dewyle ick voor dees tijdt (Godt betert) anders niet doen can, de handen ende voeten my genoechaem gebonden sijn, de spraecke ende 't gesichte als benomen is, vermits door gebreck van middelen niet verrichten connen, hebbe per passe tempo niet naerlaten connen, veel ydele pratgens, meer dan anders gewoon sijn, in desen te verhalen, U.E. biddende, alles ten goede (gelijck die geschreven sijn) met aendacht aen te horen. . . .

Soo U.E. niet van sinne sijn, jaerlijcx grote menichte van schepen, volck ende alle notelijckheden te senden, bidde ick andermael, my metten eersten te doen verlossen, ende dit versoeck ten besten te nemen, want ick sonder grote middelen U.E. begeren niet voldoen can. . . .¹⁾

In de Molukken worden 16 schepen en 1 jacht verzameld en treedt Coen vanaf 10 Maart 1619 officieel als Gouverneur-Generaal op²⁾. In Februari verscheen een Engelsch jacht op Roen met de tijding, dat de Engelschen de „Swerten Leeuw” genomen en de Nederlandsche vloot op de vlucht gejaagd hadden; het fort Jacatra was vrijwel in hun handen en daarna zouden zij naar de Banda-eilanden komen. „Hierover hebben d'Engelse op Poeloe Roen veel schoten met groof geschut geschooten, evenals off ons al overwonnen hadden”. Zonder invloed blijft deze tijding echter niet op de Bandaneezen. Die van Slamma alsnu hare vruchten ophoudende, om d'uitcompst van saecken te sien ende dan daarmede met de sterckste de vrede te maecken. Dit willen se niet wel bekennen, alsoo diverse excusen doen; dan t'is seecker datter veel vruchten onder hun sijn³⁾.

¹⁾ Uit Coens brief van 14 Januari 1619, Bescheiden, dl. I, pag. 439, 440 en 442. Naar opzet en inhoud is deze brief merkwaardig, indien men bedenkt, onder welke omstandigheden hij werd geschreven, nl. terwijl Coen op weg was naar Ambon. Niet-tegenstaande hij „a l'improvisto” van Jacatra was vertrokken, alwaar alle „schriften en pampieren” waren achtergebleven, geeft Coen een gedetailleerd en chronologisch verslag van de gebeurtenissen sinds zijn vorigen brief van 12 November 1618.

²⁾ Vgl. M. A. van Rhede van der Kloot, De Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal van Ned.-Indië pag. 32, met Bescheiden, dl. II, pag. 523 e.v.

³⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 457 en 458.

Dat Coen bij Van der Chijs niet veel goeds kan doen, blijkt uit zijn opmerking, dat Coen, toen hij op Ambon hulp zocht om de Jakatrasche veste te ontzetten, „hoezeer hij wel wat anders te doen had dan aan handel denken, toch niet kon nalaten even een schip naar Banda te zenden” om de gereedliggende partij noten en foelie te halen¹⁾.

Het duurt tot eind Mei alvorens Coen weer te Jacatra arriveert en dan is het meer geluk dan wijsheid, dat het fort nog in Nederlandsche handen wordt bevonden. Wat zich in deze 5 maanden tusschen Jacatranen, Bantammers, Engelschen en Nederlanders heeft afgespeeld, wordt niet recht duidelijk, ligt trouwens buiten het bestek van dit werk. Onderhandelingen met den vorst van Jacatra, intimidatie door de Engelschen en jaloerschheid van den Pangeran van Bantam, die den vorst van Jacatra afzet en dit zelf in bezit neemt, verhinderen dat, in spijt van de zorgeloosheid van de Nederlandsche bezetting — zij worden er later voor gestraft door Coen (!) — het fort in andere handen overging. Volgens Coen werd hier de bedrieger bedrogen.

Onmiddellijk na aankomst besluit Coen zich de ruimte te verschaffen tot de definitieve vestiging van een bestuurszetel met eigen souvereiniteit, teneinde in de toekomst niet slechts op „Godts genade en discretie van de Mooren, onse vyanden”, te moeten leven. „De coninck van Bantham heeft den coninck van Jacatra uyt sijn rijck geseth, ende wy hebben die van Bantham daer weder uytgeslaaghen, van meninge sijnde de plaetse in te houden soolanghe het den Heere gelieft”²⁾.

Wij betaalden de vestiging van Batavia met één, de tegenpartij met 9 dooden.

Wanneer Coen in de moeilijkste omstandigheden geestkracht genoeg bezat om den Bestuurders in *patria* moed in te spreken en tot doorzetten op te zweepen, hoeveel te meer reden bestaat daartoe, nu na jaren van noeste consequente plichtsbetrachting eindelijk een vast punt is verkregen, van waaruit

¹⁾ Van der Chijs, pag. 105.

²⁾ Uit een brief van Coen aan Van Leeuwen, koopman te Soekadana, gedateerd 14 Juni 1619. Bescheiden, dl. II, pag. 563.

de geheele handel kan worden bestuurd en waar kolonie kan worden geplant.

Onmiddellijk na de verovering van Jacatra wordt aan den bouw van een fort en stad begonnen. Bantam, waarmede geen overeenstemming kan worden bereikt, wordt geblokkeerd, de hoofdmacht voor Jacatra gehouden om de Engelschen, die bij Coens komst te Jacatra een goed heenkomen hadden gezocht, „op sijn onversient comende”, slag te leveren. De schepen, welke kunnen worden gemist, worden uitgestuurd om den handel waar te nemen, en wanneer 8 schepen van een vloot van elf, welke begin van dat jaar uit Nederland was vertrokken, in Jacatra arriveeren, worden nogmaals zes schepen, ditmaal naar Sumatra's Westkust gezonden, om handel te drijven en op „d'Engelsen eenige advantage te soecken”. Zeven Engelsche schepen worden op verschillende plaatsen genomen, o.a. twee voor Patani, blijkbaar tot groot genoeg van de Pataneezen, die „publycke liedekens op haer wyse gemaect hebben”¹⁾.

In dit jaar wordt het fundament gelegd voor Groot-Nederland.

In het geheel bedraagt begin 1620 de scheepsmacht in Indië, waaronder begrepen de veroverde schepen, 38 schepen en jachten, waarvan er 17 echter nauwelijks boven water kunnen worden gehouden en welke weinig meer presteeren „dan de bulleman daer men de kinderen mede te bedde jaecht”²⁾.

In Januari staat Coen voor de moeilijke keus „off boven de vlote die tegen d'Engelsen voor Bantam gehouden dient, in Banda sooveel macht bijeen connen brengen, dat die bestant sy om Lontor aen te tasten ende te onderstaen off een eynde aen den oorloch aldaer sullen connen maecken. . . . Hierop omtrent 2 maenden gedacht, gedelibereert ende rypelijcken gelet wesende, is eyntlijcken den 18 February by de comman-deurs, oppercoopliden ende schippers van de presente vloot geadvyseert, door de raden van Indien geconfirmeert ende

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 511.

²⁾ Ibid., pag. 554.

meteen oock goet gevonden de tocht op Banda voor dit jaer uut te stellen ende ons eerst van d'Engelsen te verseecken" ¹⁾). In plaats daarvan wordt Frederik Houtman als Commandeur van 7 schepen naar Banda en de Molukken gezonden om orde op zaken te stellen en de Engelschen voor te zijn of vandaar te weren.

Meester te worden van den belangrijkste handel van de geheele wereld, zoo ziet Coen het en zoo wil hij het. Zijn militaire macht bestaat uit handelsschepen, zijn militarisme uit drang tot bescherming van den handel. Hiervan wil hij een nationale zaak maken. Ook Heeren XVII moeten dit belangrijker achten dan de winsten. „Worden U.E. van de participanten te seer om d'uytdeling gequelt, dat men de gront van de sake aen de hoge ende mogende heeren Staten Generael behoorlijk verthone. . . . Doch al soude de hulpe van 't gemene landt noch wat tarderen, verliest daeromme de moet niet. Ontsiet de macht van Spangien evenwel niet, veel min d'ondercruypinge van d'Engelsen, Francen, Denen ende andere, noch ontrouwe van de Mooren, jae, oock geensins d'excessive grote lasten ende oncosten, maer equipeert (willende wel doen) jaerlijcx meer ende meer, gaet recht door see, sonder yemant aen te sien . . . Hadde d'Almogende de generale Compagnie niet merckelijck geholpen, lange ware die geruineert. En versoect doch Godt niet meer; gebruyct de middelen die de Heere de Vereenichde Nederlanden verleent. Equipeert jaerlijcx royal, want tegen ende met alle de machtichste coningen van de werelt hebt ghylieden te doen. Ontsiet niemant, Godt sal U helpen. Bindt ons niet langer de handen ende voeten, siet watter met clene middelen gedaen is, forniert ons soo grote middelen als d'Almogende de Vereenichde Nederlanden verleent heeft, opdat wat groots mogen doen ende niet meer tijdt onnuttelijck verslyten. Gants niet hebben gedaen, ten aensien van 't gene datter te doen is ende

¹⁾ Uit Coens brieven van 22 Januari en 11 Mei 1620. Bescheiden, dl. I, pag. 528 en 541. Van 20 December 1619—18 Februari 1620 hebben Gouverneur-Generaal en Raden en de Breede Raad der Vloot overlegd welk gebruik er van de vloot gemaakt moest worden. (Zie de proposities, adviezen en conclusies van de vergaderingen van 20, 22 en 27 December 1620, 17 en 18 Februari 1621. Bescheiden, dl. III, pag. 564, 566, 569, 570, 586 en 587).

door de Vereenichde Nederlanden gedaen can werden. . . . Betaelt ons doch niet meer met preatgens ende vercort Uselven niet langer" ¹⁾).

En dan, plotseling, komt op 27 Maart 1620 het bericht, dat op 30 Juli 1619 tusschen de Nederlandsche en Engelsche O.I. Compagnie een overeenkomst is tot stand gekomen, waarbij beide Compagnieën voor eigen en afzonderlijke rekening elkanders vrijen handel in Indië zullen erkennen. De peperinkoop op Java zal voor gezamenlijke rekening zijn, terwijl de Engelsche O.I. Compagnie een derde zal genieten van den omzet in de Molukken, Ambon en Banda. Vier Nederlanders en vier Engelschen zullen aan het hoofd van een vloot van twintig schepen, tien van elke partij, een Raad van Defensie vormen en pas na 2 of 3 jaren zal worden uitgemaakt, of en waar de Engelschen fortten zullen mogen bouwen.

Eén dag na ontvangst van dit bericht wordt de grens van Jacatra vastgelegd en de eerste Baljuw, Jan Stijns over stad en land van Jacatra aangesteld „alle ende een iegelyken onder onse dominie, jurisdictie off bescherminge staende, van wat staet off natie hy sy, ordonnerende ende bevelende allen ende een iegelijcken den voornoemde Jaen Steyns in sijn offitie van balliouw te erkennen ende gehoorsaemen als ons eygen persoon" ²⁾).

Volgens Stapel ³⁾, zouden Coen en zijn Raad naar aanleiding van jurisdictie-geschillen binnen Jacatra tusschen de Engelschen en de Nederlanders, waarbij o.a. een Engelsche bottelier wegens het mishandelen van een Chinees door Coen tot de geeseling werd veroordeeld, hebben besloten tot een betere regeling van politie en justitie. Als eersten maatregel noemt Stapel dan de grensbepaling van Jacatra en het aanstellen van Stijns als baljuw. Dit is onjuist. Wel stelde Coen na de overeenkomst met de Engelsche O.I. Compagnie in

¹⁾ Uit Coens brief van 22 Januari 1620. Bescheiden, dl. I, pag. 531, 532 en 533.

²⁾ Uit de Commissie voor Jan Stijns, gedateerd 28 Maart 1620. Bescheiden, dl. II, pag. 674.

³⁾ Stapel, Bijdragen tot de geschiedenis der rechtspraak bij de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, deel 89, pag. 48, 1932.

den loop van het jaar 1620 orde op allerlei gebied, maar de grensbepaling van Jacatra en de benoeming van een baljuw geschiedde uitsluitend naar aanleiding en vóór de inwerking-treding van de overeenkomst met de Engelsche O.I. Compagnie en zijn kennelijk bedoeld geweest om door een zuivere positiebepaling van de Nederlanders tegenover de Engelschen jurisdictie-geschillen juist te voorkomen.

Hoe onverhoeds Coen deze overeenkomst — „ontydich accoord” noemt hij het — ook overvalt op het oogenblik, dat hij den Engelschen de baas meende te zijn, gehoorzamen zal hij, tegen eigen overtuiging in en tot nadeel van de Compagnie, waartoe hij dan ook de Engelsche vloot laat opsporen en met hen overleg pleegt. Maar van Jacatra, „daerop niemant anders iet heeft te pretenderen”¹⁾, moet ieder afblijven en in de Molukken, Ambon en Banda zal hij — weliswaar tot ontstemming van Van der Chijs — zooveel specerijen opkopen als doenlijk is, alvorens de overeenkomst voor Indië ingaat.

Aangezien het „den knecht niet en roert wat de meester doet”, accepteert Coen „den herden toom”²⁾, waarmede hij wordt gebreideld, waarachtig niet zonder zijn meening te kennen te geven in korte bijtende vragen en sarcastische zinnen:

„Heeft het U.E. aen goede advysen gebroocken?”

„Heeft men ghaest om bloetstortinge voor te comen? Eere zy soo goeden genegenheit”.

„Grooten danck zijn zy U.E. schuldich, want hadden haerselven met recht uut Indien geholpen, ende de heeren hebben hun daer werder middenin geseth”.

„Niet een sandenken van 't strandt hadden zy in de Moluccos, Amboyna noch Banda te pretenderen. Ende soo met recht van oorloge iets begeerden, waeromme slaen sy de Spangiaerden van Ternate ende Tidor niet?”

¹⁾ Uit de Resolutie van Coen en zijn Raad genomen in het fort Jacatra op 29 Maart 1620. „Welck ontydich accoord, hoewel onse victorie daerdoor infructueus, 't goede progres wederhouden worden sal ende te duchten is, dat het den Staet der Vereenichde Nederlanden meerder onlust, en den handel op Indien veel twist, tweedracht en groote schade, dat Godt niet en geve, veroorsaken sal, evenwel sullen moeten onderhouden.” Zie Bescheiden, dl. III, pag. 592 en De Jonge, dl. IV, pag. 221. Men lette op het verschil in datum der Commissie en der Resolutie.

²⁾ Uit Coens brief van 11 Mei 1620. Bescheiden, dl. I, pag. 543—545, 554, 555.

„Met ontelbare eerschoten hebben ons d'Engelsen gegroet ende wy haer weder na onse wyse”.

„De liefftallege vrientlijkheyt van d'Engelsen is nu soo groot, dat het overweecht. Daer wort van geen leet geclaecht, maer soo grooten danckbaerheyt bewesen alsoff wy haer het leven gegeven hadden”¹⁾).

Goed ware het geweest een overeenkomst te sluiten, indien beide Compagnieën met aan het hoofd gelijke krachten zich gelijk hadden ontwikkeld, hoewel de vraag dan blijft geoorloofd, welke gevolgen uit een dergelijke samenwerking voor de inlandsche bevolking waren gesproten. Geef evenwel vrij baan hem, die hoog boven den middelmaat uitsteekt en met het recht, beschouwd in den geest van zijn tijd, over muren durft springen. Gaarne plukkend de vruchten van wat hun eersten dienaar in toomeloze energie-ontplooiing in Indië voor den geest stond, nl. het onbestreden handels-monopolie, nagestreefd door elke natie, die moed genoeg bezat om den weg naar Indië te bezeilen, schrokken Heeren XVII tegelijkertijd terug voor de consequenties en sloten een accord, gelijkstaand aan het wegtrekken van de springplank onder des springers voet.

Aangezien de mensch gewoonlijk alles interpreteert, zooals hij het gaarne wenscht, schrijft Coen, zullen nu wel weer weinig schepen en menschen gezonden worden. Hij weet maar al te goed, dat voldoende macht en middelen hem ontbreken, maar den Engelschen ontbreken de juiste kennis en het juiste bestuur. Indien ooit, dan moeten wij nu zorgen de sterkste te zijn, „want daer en is ter werelt niet, dat de mensche soowel als macht ende geweld by 't recht gevoecht in redelijckheyt houde noch beter recht verleene”²⁾).

Hoewel het accord in plaats van vrede wel eens grooter vijandschap ten gevolge zou kunnen hebben, heeft het toch één lichtzijde, omdat het „in sulcken voegen gemaect is, dat de meeste advantage hebben sal, die de cloeckste sy”³⁾), schrijft Coen 31 Maart aan Frederik Houtman. Hij kan of wil

¹⁾ Zie noot 2, pag. 136.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 554.

³⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 675.

niet ontkennen dat, met het oog op veel belangrijke zaken, een accoord met de Engelschen hoog tijd was, maar hierin is veel te overhaast gehandeld. „Wat te vooren ons gevoelen geweest zy, ja selfs in den alderdesolaetsten staet, connen onse voorgaende missiven getuygen”¹⁾, schrijft hij 31 Juli 1620, na ontvangst van een nadere toelichting dezer overeenkomst.

Het is zeer waarschijnlijk, dat Coen eerst heeft gemeend den geheelen handel op alle kantoren in Indië met de Engelschen te moeten deelen, maar het schijnt een kwestie van geld te worden voor de plaatsen buiten Java en de Molukken, Ambon en Banda. Het accoord verschaft geen retouren en daarom moet meer geld worden gezonden dan ooit te voren. Indertijd heeft men ons uitgelachen, omdat wij 1.200.000 realen per jaar vroegen, maar indien dat gebeurd ware, zou het aan retouren niet ontbroken hebben en geen reaal overbodig zijn geweest. „Ontsiet d'oncosten niet, sy sullen wel rijckelijck weder incomen ende misschien eerlang tot Jacatra selfs gevonden worden. Siet toe dat d'Engelsen U.E. geen voordeel meer aff en sien, geeft goede advysen gelooff, hebt wat gedult, ende vertrouwt d'Almogende Godt, soo sal u niemant deeren”²⁾).

Indien Heeren XVII zorgen, dat hun positie in Nederland niet zwakker wordt, Coen zal dat voor Indië wel klaar spelen. Alle kantoren worden van stonde aan onderricht in den verfolge vriendschappelijk en als bondgenooten met de Engelschen om te gaan.

„U.E. sy gerecommandeert met d'Engelse natie goede vrientschap ende eenicheyt te houden ende haerlieden (soo iemant in noot geraecten) na uysterste vermooghen t'assisteren, doch sult oock goede sorge draghen dat de gerechticheyt van de Compagnie, haer eere ende reputatie niet vercort worde, gelijk mede dat d'Engelsen U.E. noch d'onse in geenige saecke en vercloecken. Het gemeene spreekwoord: wees trouw ende vertrouwt niemant, sult alsoo niet verstaen alsoff d'Engelsen niet souden moghen vertrouwen, maer

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 560.

²⁾ Ibid., pag. 580.

brengh mede dat men altoos trouw moet wesen ende niemant dan met een goet ommesien ende goede circonspectie vertrouwen sal. Alle questie ende querelle sullen U.E. na uytterste vermoghden vermyden ende insonderheyt voorkomen dat door d'onse geen redenen van misnoegen aen d'engelsen gegeven worde ende datter van onse syde geen feyl tegens 't accoort door de heeren Mayores met d'engelsen gemaect, begaen worde''¹⁾), luidt het in de Instructie aan Willem Jansz., Commandeur van de 5 Nederlandsche schepen uit de Nederlandsch-Engelsche vloot van 10, welke midden 1620 een tocht naar Manilla tegen de Spanjaarden gaat ondernemen.

Deze tocht, alsmede een in het volgend jaar ondernomen tocht naar Goa, vormen de eenige gemeenschappelijke krijgsbedrijven en richten betrekkelijk weinig uit.

Al spoedig openbaren zich in de samenwerking tusschen Engelschen en Nederlanders de door Coen voorziene moeilijkheden. Beide partijen wantrouwen elkander trouwens te sterk dan dat van nuttige samenwerking iets kon komen. „Van eersten aff, nadat de tydinge van U.E. accoort becomen hadden, hebben wy d'Engelse natie seer minnelijck bejegend, alle behoorlijcke eer en deucht bewesen. Sy naemen t'aen, presumeerende dat het haer toequam''²⁾), schrijft Coen in October 1620.

Scherp ziet hij echter toe, dat zijn gezag te Jacatra onaangetast blijft. De Engelschen mogen pretendeeren, dat de helft van „'t coninckrijck van Jacatra'' hun toekomt, Coen zal het hen anders doen inzien; zij mogen trachten een fort op te richten, Coen zal hun dat verbieden; zij mogen huizen en een kantoor bouwen, Coen zal hun de plaats aanwijzen; zij mogen, met beroep op eigen rechtsbevoegdheid, een Chinees mishandelen, Coen zal, „nadat verscheyde faulten ongestraft gebleven waren vermits 't uutterste recht altoos niet gedaen dient''³⁾), den betreffenden Engelschman in het openbaar laten geeselen; zij mogen beweren, dat zij niet worden vertrouwd,

¹⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 736.

²⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 593.

³⁾ Ibid., pag. 577.

klagen, dat hun geen recht wordt gedaan en den Koning van Engeland groote oneer, dreigen, dat zij geen Nederlandsche officieren van fort, stad of land erkennen en het land verlaten zullen, „op alle dese onredelijckheden sijn wy gedrongen geworden met hooge woorden herder uyt te vaeren dan onsen aert medebrengt. Hebben haer aengeseyt dat alle officieren elck in sijn graet begeerden erkent te hebben, dat geen moetwille noch insolentie van haer volck ongestraft costen laeten, maer recht ende justitie administreeren souden. Stont het haer niet aen, mochten vertrecken ende gaen daer vandaen quamen”.

Coen concludeert dan: „Het schijnt dat met goet doen niet voldoen connen. Al crakende sal de waegen voortgaen, tot dat hy in 't rechte spoor zy. 't En is geen wonder dat het d'Engelsen hert valt in Indien te wonen, daer wy 't hoogste gebiet hebben. Derhalven sullen oock niet naerlaten met goeden lanckmoet behoorlijcke discretie te gebruycken om d'onlust van onse vrienden soo veel mogelijk is, te versoeten ende allenskens na behooren te gewennen”¹⁾.

Alhoewel Coen er steeds naar heeft gestreefd het accoord ten volle na te komen, moet hij dikwijls in den geest van het „j'embrasse mon rival, mais c'est pour l'étouffer” gedacht hebben.

De Engelschen zitten nog steeds, zij het onder moeilijke omstandigheden en aan den leiband van de bewoners, op Roen; de Nederlanders lijden op Ai honger en dorst. Negen-tien Nederlanders, die van Ai op Neira rijst gaan halen, worden door de Lontoreezen, met wie de oorlogstoestand ongewijzigd bestaat, doodgeslagen op de terugreis. Het Engelsche bericht van de vlucht der Nederlandsche vloot had de bewoners van Selamon ertoe gebracht de noten niet meer te leveren, maar toen deze, na het verloop van de westelijke moesson, bemerkten, dat de Engelschen niet naar de Banda-eilanden kwamen, hadden zij de noten weer aan de Nederlanders aangeboden. Einde 1619 was ook dat weer afge-

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 593/594.

loopen. „De trouwherticheyt onser natie wort hier voor een groote slechticheyt gehouwen, ende de trouloossheyt deser Mooren voor een groote cloeckheytt¹⁾), schrijft Coen in Mei 1620.

De in begin van dat jaar, na twee maanden delibereeren gevallen beslissing den tocht naar Banda voorloopig uit te stellen, sloot zeer zeker niet de mogelijkheid van overeenstemming op contract uit. „Int gevele dat die van Lontor tot vrede inclyneerden, sal men met haer in stilstant van wapenen wel moghen treden off anders een provisioneel verdrach maecken, mits d'aprobatie ende ratificatie op ons welgevallen refereerende, alsoo meer dan reden is, dat d'articulen off conditie sien, *eer wy daeraen gebonden worden*”²⁾ ³⁾, luidt het in de Instructie aan Frederik Houtman van 28 Februari 1620.

Het is Houtman, niettegenstaande ernstige pogingen om met de Bandaneezen tot overeenstemming te komen, niet mogen gelukken een overeenkomst tot stand te brengen.

Eenige tot nu toe niet gepubliceerde brieven⁴⁾ handelend over de periode, voorafgaand aan de expeditie van Coen naar de Banda-eilanden in 1621 en over het bezoek van Houtman aldaar, toonen aan, dat Van der Chijs ongelijk heeft, wanneer hij zegt, dat de tocht van Coen niet alleen nagelaten had *kunnen* worden, maar ook nagelaten had *moeten* worden, aangezien de Bandaneezen hun specerijen leverden en feitelijk verzet niet meer plaats had, hetgeen voldoende had moeten zijn. Deze brieven van Houtman, Van Antzen, gouverneur op Banda en Aart Gijsels, opperkoopman op Ambon, werpen een ander licht op de situatie en bewijzen, dat de Nederlanders in hun tegemoetkomende houding ook toen nog verder zijn gegaan, dan voor de Bandaneezen goed was.

„Op ons welbehagen is die van Lontor ende gants Banda door de gouverneur Van Antzen vrede gepresenteert”, schrijft Coen aan Heeren XVII⁵⁾. Van Antzen poogt, niet-

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 543.

²⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 647.

³⁾ Cursiveering van mij.

⁴⁾ Zie bijlagen XII, XIII en XIV.

⁵⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 569.

tegenstaande een vrijburger door de bewoners van Selamon wordt vermoord, met deze en de bewoners van de negorij Lontor „in gespreck” te komen. Noch Van Antzen eerst, noch Houtman later, die in April 1620 op Banda arriveert, gelukt het met de inwoners van Selamon of met die van Lontor, die met elkaar niets te maken willen hebben, tot overeenstemming te komen.

Het is merkwaardig en niet minder karakteristiek te zien, hoe besloten wordt, dat men den Bandaneezen „de maet voor dees tijt soude vol meeten, opdat onse meester haer over ons niet te beclagen souden hebben, (dat) wy de noten en foelie om een cleijne gifte affterlaten souden”, en dat terwijl Houtman ertegen is omdat „de saecke daermede veraftert wordt”.

Wanneer de Bandaneezen na een vergeefsche poging om een boete los te krijgen, vervolgens voor het bijeenroepen van een vergadering „schenckagije ende vereeringe” wenschen, waarvan Houtman zegt: „een vereeringe uyt liberaliteyt is een cleyne saeck, maer niet tot boete oft dat wij sulcx gehouden sijn”, wanneer de Bandaneezen dan 150 realen eischen en toegewezen krijgen in plaats van de aangeboden 2 lasten rijst en 100 realen-waarde aan kleeden, wanneer Houtman naar Bandasche gewoonte — en hij doet het — moet antichambreeren op Neira en moet bidden en smeeken om specerijen geleverd te krijgen, dan is daarmede (het zij ten overvloede) nogmaals aangetoond, op welke wijze de zaak in den loop der jaren inderdaad werd „veraftert”.

Ook de pogingen van Houtman loopen op niets uit, zoodat hij adviseert „met een bastante macht herrewaerts (te) come(n), omme eens een eijnde van de oorloch alhier te hebben, want voorwaer hoe wij langer wachten hoe het meer ende meer sijn perijckel sal hebben”¹⁾.

Evenals het bericht van de overeenkomst met de Engelsche O.I. Compagnie Coen onmiddellijk bedacht had doen zijn op handhaving zijner positie te Jacatra, zoo bracht ditzelfde be-

¹⁾ Behalve Houtman, Van Antzen en andere dienaren van de Compagnie, vindt ook de onbekende briefschrijver uit Ambon (zie pag. 39, noot 3) „dat wel opt hoochste nodich soude wesen dat de macht yegens Decemb. herrewaerts aangewent werde omme Banda met belegeringe ernstelijck aen te tasten”.

richt hem met des te meer klem tot de overtuiging, dat de Banda-eilanden, hetzij goedschiks, hetzij kwaadschiks, tot het nakomen der contracten moesten worden gebracht, aler de Engelschen, daartoe hulp verleenend. nog meer voordeelen dan één derde van de opbrengst zouden kunnen eischen. De tocht naar Banda, schrijft hij in Juli 1620, is uitgesteld om eerst met de Engelschen af te rekenen en nu is ondertusschen het accord afgekomen. Wat zullen wij nu doen? Onze menschen zullen niet graag voor of samen met de Engelschen vechten; vervolgens kibbelen over den halven of dubbelen om den heelen buit zou niet te pas komen, terwijl de moeilijkheden nog grooter worden, indien een gedeelte van de Bandaneezen Nederlandsche, een ander gedeelte Engelsche, Spaansche of Portugeesche onderdanen zouden moeten worden. „Hierover bidden U.E. ons goeden raedt te geven wat doen sullen, terwyle door U.E. met d'Engelse Compagnie gedebatteert wort om scheytpaelen te stellen; want het quaetste voorstellen, om dat behoort hebben, eertijts uut gelijk verschil tusschen de Spangiaerden ende Portugiesen in de Molluccos een heftigen oorloch rees. Wy sullen niet beginnen, maer is d'insolente, dertele vermetelheyt van d'Engelsen niet groot genoeg om sulcx te doen? 't Is waer dat (Gotloff) haer vinger in de mondt hebben, dan soo wy beten, soudensy misschien alsoo ontstelt worden dat met een ander derde qualick te payen soudensy wesen" ¹⁾).

Kolonisatie van de Banda-eilanden met Chineezen en Compagniesdienaren, wier contract met de Compagnie is afge-loopen, alsmede met vanuit Nederland te zenden mannen en vrouwen, heeft Coen reeds lang aangeraden en heeft de volledige instemming van Heeren XVII, maar er is nog nooit iets van gekomen. Behalve het groote doel, nl. om van Indië een tweede Nederland te maken, was dit, voor zoover de Banda-eilanden betreft, des te meer noodig door het gebrek aan arbeidskrachten, gevolg van het feit dat vele Bandaneezen van Neira en Ai op Groot Banda waren gaan wonen. Het omgekeerde, nl. dat Bandaneezen van Groot Banda naar de

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 580.

Nederlanders overliepen, kwam echter ook nogal eens voor.

Wanneer Heeren XVII dan in overleg met de Engelsche O.I. Compagnie het plan opvatten om Kaap de Goede Hoop te koloniseeren en tot een pleisterplaats voor de Oost-Indiëvaarders te maken, een plan, dat pas in 1652 door Jan van Riebeeck zal worden verwezenlijkt, antwoordt Coen in October 1620: „Hoe soude men connen geloven, dat U.E. door goede stabile redenen tot soo een disseyn gemoveert worden? 't Voornemen is niet te misprysen, maer waeromme hebben U.E. duslange in Amboyna ende Banda geen colonie geplant, . . . dit soude de rechte middel wesen om de Compagnie van de jaerlijcxte groote excessive oncosten te ontlasten ende haer van die landen te verseeckeren, en dies niettegenstaende zijt ghylieden daertoe niet te bewegen" ¹⁾. Coen adviseert het eene te doen, maar het andere niet na te laten. Was het maar eerder gebeurd!

Het accoord met de Engelschen zal den Bandaneezen, Amboneezen en Ternatanen waarschijnlijk wel vrees inboezemen „ende hun alle te samen voor een tijt ende uytterlijcken schijn wel gerust houden" ²⁾, maar dat zal slechts een schijnvertooning zijn. „Byaldien dit aenstaende West-mousson, sonder verlet van negotie, tijtlijck macht genoch byeen connen brengen, sullen ons daermede persoonlijk na Banda vervougen, om U.E. voor mijn vertreck naer t'vaderlandt, met Godes hulpe noch een notabile dienst te doen, ende de staet van de Mollucques, Amboyna ende Banda op goeden voet te brengen, sonder hulpe van d'Engelsen. Dienen dit wel te doen om in ruste en vrede te geraecken, off anders soud het 't oude deuntien worden . . . Met het hoofd tegen de muyr te loopen is oock niet geraden, waerover ons dus lange van de Bandanesen hebben laten abuyseeren, tot een seer groote schade, schande en disreputatie van onse natie, want alle de Mooren oordeelen dat de Bandanesen duslange door haer cloeckheyt tegen ons bestaen hebben. Die van Loehoe sijn seer genegen het exempel te volgen, seggen platuyt dat zy 't mede soo wel als de Bandanesen sullen doen" ²⁾.

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 586.

²⁾ Ibid., pag. 591.

Wel hebben de Engelschen erop aangedrongen om vrede met de Lontoreezen te sluiten en hun bemiddeling daartoe aangeboden, maar Coen zag daarin een poging de Nederlanders te verhinderen op de Banda-eilanden meer macht te verkrijgen en zelf „de schoone persoonagie speelende, de voorneemste handel aen haer te trecken, het haentje te wesen ende ons met haer genade te voeden”¹⁾. Coen is daarvan uiteraard niet gediend, „slimmer oorloch” in plaats van vrede zou daarvan het gevolg kunnen zijn. De uitlegging der overeenkomst baarde toch al zooveel moeilijkheden. Op 26 December 1620 wordt door den Raad van Defensie een ingewikkelde, uit 22 punten bestaande regeling betreffende den handel in de Molukken, Ambon en Banda vastgesteld. De geest, waarin deze regeling is getroffen, blijkt uit punt 14, waar wordt bepaald, dat de gezamenlijk te gebruiken pakhuizen „niet geopent ofte gesloten mogen werden, dan elck met sijn eygen bysondere sleutel”²⁾, een ceremonie, welke ook heden ten dage door kluisbezitters met gepasten ernst wordt verricht. „Vermits door Godts genade ’t hecht in de handt hebben en d’Engelsen niet beter mogen, sijn wy aldus verdragen, maer waeren zy de sterckste, het contract door U.E. gemaect soud ons niet helpen: wy souden Indien wel haest moeten ruymen. Hierover dienen U.E. te besorgen dat altoos de sterckste zijn, off ’t en sal niet welgaen”³⁾.

Toen Coen den Engelschman, die een Chinees had mishandeld, in het openbaar had laten geeselen, hadden de Engelschen gevraagd, of Coen van plan was overal in de Molukken, Ambon en Banda gelijk recht te doen. Coen had geantwoord, „dat elcke plaetsen sijn manier en recht hadde, genochsaem op sulcken voet als hier gedaen wierd, ende dat geen last hadden veranderinge te doen”⁴⁾. Vraag en antwoord zullen zoowel Coen als den Engelschen ruime stof tot nadenken hebben gegeven.

¹⁾ Uit een brief aan Houtman, gedateerd 31 Maart 1620. Bescheiden, dl. II, pag. 679. Vgl. de Resolutie van den Gouverneur-Generaal en zijn Raad van dienzelfden datum. Bescheiden, dl. III, pag. 593.

²⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 31.

³⁾ Uit den brief van Coen aan Heeren XVII, gedateerd 8 Januari 1621. Bescheiden, dl. I, pag. 616/617.

⁴⁾ Ibid., pag. 577.

Nauwelijks zijn dan ook verschillende schepen vanuit Nederland binnen gekomen, of Coen verzoekt het advies van zijn Raad over de vraag, of de tocht naar Banda thans zal geschieden en zoo ja „off d'heer Generael met de macht innewaerts sal gaen, off hier blyven ende eymant anders de last bevelen”. Op deze en eenige andere vraagpunten moet de Raad „metten aldereersten finale resolutie” nemen¹⁾. Veertien dagen later, nl. op 24 December 1620, besluit de Raad van Indië „naer rype deliberatie eenstemmelijck” en vindt het om „verscheyde redenen hoochnodig”²⁾, dat Coen met 12 schepen naar de Banda-eilanden zal vertrekken. Houtman en Martinus Sonck, de advocaat-fiscaal der O.I. Compagnie zullen hem hierbij vergezellen.

In den Raad van Defensie, overwegende de groote noodzakelijkheid om den handel op de Molukken, Ambon en Banda voor beide Compagnieën op goeden voet te brengen, verklaart Coen op 1 Januari 1621, „dat de Nederlanders bereyt waeren om volgens 't accord gesamenderhant eenige exploitien te doen. Hierop hebben de gecommitteerden van d'Engelsen verclaert hun den eysch van saecken kennelijck te sijn, ende seer genegen te wesen om gesamentlijck eenige exploitien te doen, soo de middelen hadden, maer alsoo hun tegenwoordich volck ende schepen tot soo een exploit noodich, ontbreecken, ende de middelen, die tegenwoordich hebben, elders employeren moeten, dat derhalven voor dees tijt geen behoorlijcke macht byderhant ende te velde connen brengen, omme met gesamender hant yets voor te nemen. Is daerop by den Generael Coen verclaert, dat de Nederlanders dan allene sullen onderstaen, omme de middelen by haere meesters uytgesonden dan wel te employeeren, wat d'Almogende Godt, ten gemeenen beste, in de Mollucquen, Amboyna, ende Banda sal gelieven te geven”³⁾.

Uit een brief aan Heeren XVII, geschreven na afloop van

¹⁾ Propositie van Coen aan de Raden van Indië, gedateerd 11 December 1620. Bescheiden, dl. III, pag. 670.

²⁾ Resolutie van den Gouverneur-Generaal en Raden gedateerd 24 December 1620. Bescheiden, dl. III, pag. 674.

³⁾ Resolutie van den Raad van Defensie, gedateerd 1 Januari 1621. Bescheiden, dl. IV, pag. 36.

den tocht naar de Banda-eilanden, blijkt dat Coen het zoo heeft ingericht, dat hij de hulp van de Engelschen „met eere mochte derven”¹⁾. Niettemin zal hij verheugd geweest zijn, toen hij uit het antwoord van de Engelschen vernam, dat zij niet in staat waren voldoende hulp voor dezen tocht te verleenen. Coen achtte zich geenszins geroepen hen tot andere gedachten te brengen.

Aangezien de zwakste schakel de sterkte van een keten bepaalt, en een keten van gesmeed ijzer meer in Coens bedoeling moest liggen dan een gordel van smaragd, dienden, na Jacatra, voor alles de Banda-eilanden het sterkst te zijn.

Samenvatting

Wanneer wij thans nagaan, welke het voornaamste kenmerk is van deze periode van 1614—1621, dan treft allereerst het feit, dat de moeilijkheden principieel gelijk zijn aan die van de eerste periode. Van jaar tot jaar worden de tegenstellingen grooter, niettegenstaande de allengs met alle eilanden en plaatsen gesloten contracten tot een „eeuwigh verbondt en onveranderlijke broederlijke vrundschap”, om „van nu aff aen in een eeuwigen ende vasten peys te leven ende te handelen”, en zonder van weerszijden „gedachtigh (te wesen eenige moeyte offte overlast voor desen, t’zij ten tijden van den oorloghe offte pays, malcanderen aengedaen”²⁾.

Het recht van voorkoop uit de eerste contracten wordt vervangen door steeds strenger monopolie-bepalingen, ten einde de Bandaneezen te dwingen hun beloften na te komen.

De Nederlanders stellen zich terecht op het standpunt: wij hebben daar nu eenmaal bepaalde voordeelen verkregen boven andere naties en daarvan willen wij de vruchten plukken. Hoe straffer monopolietactiek der Nederlanders, hoe sterker het verzet der Bandaneezen; hoe sterker het verzet der Bandaneezen, hoe straffer monopolietactiek der Nederlanders.

De Bandaneezen willen van geen verplichtingen weten en

¹⁾ Brief van 16 November 1621. Bescheiden, dl. I, pag. 646.

²⁾ Zie de contracten, gesloten met de Bandaneezen in de jaren 1616, 1617 en 1618.

begrijpen maar al te goed, dat de Nederlanders vóór alles de specerijen in handen willen hebben.

Engelschen en Portugeezen wekken de Bandaneezen op de specerijen aan hen en niet aan de Nederlanders te leveren, hetgeen dan ook grif gebeurt, hetzij dat daartoe Engelsche schepen bij de Banda-eilanden verschijnen, hetzij dat de Bandaneezen zelf of de Javanen en Makassaren zorgen, dat de Engelschen en Portugeezen een min of meer groot deel in handen krijgen.

Aangezien geen rechtsstaat aanwezig is en de vorsten en hoofden in geheel Indië slechts door geschenken ertoe gebracht kunnen worden orde op zaken te stellen, dienen de Nederlanders hun eigen recht te zoeken.

Nietswaardige Compagniesdienaren, de voor de Nederlanders ondoorgrondelijke psyche van de inlanders, de moord op Verhoeff en de daarop volgende reacties, de najiverige concurrentie der Engelschen, resulteerend in de overeenkomst met de Engelsche O.I. Compagnie, het aarzelend optreden van sommige Compagniesdienaren in Indië, de onvoldoende steun uit Nederland en niet in 't minst de houding en onderlinge verdeeldheid van de Bandaneezen zelve, vormen de factoren, welke het *wanneer* en *hoe* van de Banda-expeditie bepalen. Het *waarom* werd bepaald door Coens vaste overtuiging van zijn goed recht de Bandaneezen tot naleving van de gesloten contracten te brengen.

„Salt 't met geen vrede connen wesen, soo moet het met macht geschieden . . . Met harde sporen willen dese of die natie bereden wesen, mits dattet oock met billickheyt en discretie geschiede, omme de hertneckicheyt voor te comen”¹⁾.

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 317 en dl. II, pag. 470.

HOOFDSTUK V

DE GEBEURTENISSEN OP DE BANDA-EILANDEN VAN 17 FEBRUARI TOT 20 APRIL 1621¹⁾

De verovering van Lontor; de onderwerping van Selamon

Nog vóór Coen den 13den Januari 1621 van Jacatra naar de Banda-eilanden vertrekt, een reis welke, om tot Ambon te komen, 30 dagen duurde en 150 opvarenden het leven kostte, hadden de Engelschen reeds 3 schepen en een fregat oostwaards gezonden. „Wat zij in hun schild voerden, laat zich gemakkelijk raden. Zij moesten de Hollandsche expeditie, zooveel mogelijk, dwarsboomen”, schrijft Van der Chijs.

Op Ambon komt de „kapitan-Hitoe”, een Amboneesch hoofd, die de Compagnie steeds zijne diensten aanbood, namens de Bandaneezen vrede verzoeken, waarvoor Coen kortweg bedankt, omdat „de bedriechelijcke accoorden van de Bandanesen al te wel ervaeren hadden omme ons wederomme te laten abuyzeeren”. Frederik Houtman schrijft hierover in een brief aan Heeren XVII, hoe Coen den „kapitan-Hitoe” mededeelt, „dat geen accord met de Bandanezen te

¹⁾ De bronnen, voor dit hoofdstuk gebruikt, zijn de volgende:

a. Brief van Coen aan Heeren XVII van 6 Mei 1621, Overgekomen Brieven en Papieren in het jaar 1622, eerste boek (boek T) fol. 7ro e.v., A.R. Vgl. Colenbrander, Bescheiden, dl. I, pag. 625 e.v.

b. Resolutiën van den Breeden- en Krijgsraad, den Krijgsraad, de Gecommitteerde Raden, den Gouverneur-Generaal en Presente Raden van Febr. 28; Maart 1, 2, 4, 5, 6, 6, 7, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 13, 14, 14, 17, 24, 27, 28; April 3, 5, 6, 12, 12, 14, 15, 19, 19, 1621. Colenbrander, Bescheiden, dl. III, pag. 684—712.

c. Brieven van Coen aan Herman Van Speult, Gouverneur van Ambon, gedateerd Maart 15 en 23; April 6 en 11, 1621. Colenbrander, Bescheiden, dl. III, pag. 21—29.

Zie voor dit hoofdstuk Van der Chijs, pag. 113—138.

Zooveel mogelijk, nl. indien het niet storend is, worden in den tekst van de volgende hoofdstukken de documenten, waaruit wordt geciteerd, genoemd. Waar dit niet geschiedt, kan een aanhaling toch gemakkelijk in de bij elk van de volgende hoofdstukken te noemen stukken worden gevonden.

maecken was, alsoo altijd bij haer gebrocken werden" ¹⁾).

Den 27sten Februari arriveert Coen met zijn vloot voor het fort Nassau op Neira. De Engelschen, die door het Engelsche fregat en door een brief, die Coen zelf van de Engelschen te Jacatra had meegenomen, waren ingelicht over de bestaande plannen, maakten bij monde van Robert Hayes, opperkoopman op Roen, bezwaar tegen de voornemens der Nederlanders, aangezien zij een accoord met de Lontoreezen gesloten en aldaar een kantoor hadden gevestigd. Hayes stelde voor te wachten op de komst van de Engelsche schepen, die te Ambon hun anker hadden uitgeworpen.

In de vergadering van den Breeden- en Krijgsraad ²⁾ van 28 Februari wordt geadviseerd, „dat men eerstdaechs, soo haest mogelijk is, met voorgenomen tocht sal voortvaeren sonder nae d'Engelse schepen te wachten, alsoo wy haer van onser syde tot Jacatra genoehsaem voldaan hebben". Den Engelschen werd derhalve verzocht, gelijk Coen aan Heeren XVII rapporteert: „soo sij t'accoort door haer ende onse meesters gemaect wilden naercomen ende onderhouden, dat haer van de vijanden by ons souden vervoegen". Dit was echter geenszins de bedoeling der Engelschen, integendeel, toen zij op Roen hadden gehoord van het accoord, hadden zij schielijk vier stukken geschut aan de Lontoreezen gegeven en, was er meer tijd geweest, zij zouden de Nederlandsche vloot waarschijnlijk met een goede batterij het invaren van het Lontoreesche gat hebben verhinderd, meent Coen. Terwijl deze met zijn vloot voor Neira ligt, varen de Engelschen dagelijks bij die van Lontor over en weer, „sonder ons te kennen".

Op grond van het feit, dat de Engelschen een contract met de Lontoreezen hadden gesloten, waarmede hun landgenooten te Jacatra niet op de hoogte geweest zouden zijn, acht Van

¹⁾ Uit een brief van Frederik Houtman aan Heeren XVII, Overgekomen Brieven en Papieren van het jaar 1622, eerste boek (boek T) fol. 103, A.R. Van der Chijs merkt op, dat deze kapitan-Hitoe, die door een pela (soort van verbond) met de Bandaneezen was verbonden, ongaarne zag, dat deze geheel ten onder zouden worden gebracht, omdat een al te groot gezag van de Nederlanders zoo dicht in zijn buurt tegen zijn belangen indruischte.

²⁾ De Breede- en Krijgsraad bestond uit de gouverneurs, opperkooplieden, schippers, kapiteins en andere officieren, zoowel van de vloot als van het leger. Vgl. Colenbrander, Bescheiden, dl. III, pag. XXI, noot 1.

der Chijs het „minstens twijfelachtig, of Coen naar regt en billijkheid het Engelsche verzoek heeft afgewezen; en die twijfel vermindert niet, aldus Van der Chijs, wanneer men in aanmerking neemt dat Coen in de Engelschen geen bondgenooten, geen medestanders, maar slechts vijanden, helpers van de Bandaneezen zag”. Het feit evenwel, volgens Van der Chijs, dat de Engelsche schepen, gezonden vanuit Jacatra, de instructie hadden om „de Hollandsche expeditie zooveel mogelijk te dwarsboomen”, onthief Coen reeds geheel van eenige verplichting het verzoek van Hayes ter vergadering van den Breeden- en Krijgsraad te bespreken. Bovendien, Coen kon toch moeilijk iets vriendschappelijks zien in de actie der Engelschen om aan Lontor geschut te leveren, onmiddellijk na het bekend worden der overeenkomst, en evenmin in het dagelijks heen en weer varen naar Lontor, terwijl Coen voor Neira lag. De Lontoreezen op hun beurt wisten heel goed, hoe zij de gegadigden tegen elkaar moesten uitspelen. De *mondeling*e boodschap van Coen aan Hayes, dat deze kwestie te Jacatra ampel was besproken en dat de Engelschen zich aan de zijde van Coen dienden te scharen, was derhalve ruimschoots voldoende. „Een weinig meer beleefdheid en hoffelijkheid zijnerzijds in de behandeling van dat verzoek”, gelijk Van der Chijs wenscht, kon onder de gegeven omstandigheden niet van Coen worden verwacht en moet Van der Chijs als een soort van hyper-critiek worden aangerekend.

Op 1 Maart wordt door den Krijgsraad¹⁾, terwijl allerlei voorbereidingen voor een aanval worden getroffen, het verzoek van den „kapitan-Hitoe”, die vanaf Ambon was meegegaan, ingewilligd om met een prauw naar Selamon te mogen varen, „ende toesegginge gedaen soo eenige inwoonders van daer brachte, deselve vry ende vranck na haer plaetsen soude laten keeren”. Een „eewich accoord” met uitsluiting van alle andere naties wordt daarop aangeboden, waarop Coen antwoordt geen ander accoord te willen „dan in sulcker voegen, dat verseeckert mogen wesen 't selvige onderhouden en niet

¹⁾ De Krijgsraad bestond uit den Gouverneur-Generaal, de presente Raden (van Indië), de Commandeurs en de Kapiteins van het leger. Vgl. Colenbrander, Bescheiden, dl. III, pag. XXI, noot 2.

weder gebroocken worden sal". Aangezien de Bandaneezen niet kunnen toestaan dat op de voornaamste plaatsen een fort wordt opgericht, „is de handeling van vrede naergebleven”.

Op den 6den Maart wordt in den Krijgsraad door de commandeurs en kapiteins eenstemmig geadviseerd, dat het beste is de macht in twee groepen te verdeelen en dat allereerst zal worden getracht met 10 compagnieën onder Willem Van Antzen, gouverneur van Banda en commandeur van het 1ste regiment, en Jan Van Hoeven, kapitein op Ai en commandeur van het 3de regiment, Lakoei, gelegen aan de Zuidzijde van het eiland, te veroveren, terwijl 5 compagnieën onder Jan Van Gorcum, commandeur van het 2de regiment, aan de binnenzijde zullen landen om vandaar naar Lontor op te trekken. Door Coen en zijn Raad wordt hierop nader „gedelibereert ende overleyt, wat nu best ende geraetsaemst dient gedaen, namentlijck

off men 't selvige alsoo in 't werck sal stellen,

off men de aengeboden vrede met de Bandanesen sal aennemen ende met haer in accoort treden,

off datmen de schepen elders gebruycken ende hunluyden met het vaertuych dat hier gebracht hebben, mettertijt matteren ende verduyren sal,

waarop naer rype deliberatie by d'E. heer Generael ende voorsz. presente raden eenstemmich is geconcludeert ende besloten ten meesten dienste ende welstant voor de Generale Compagnie best ende geraden te sijn, datmen de macht tegenwoordich gebruycken ende daermede 't lant van Banda op morgen vroech met Godes hulpe aentasten sal, in sulcker forme ende manieren als hier voren by de respective commandeurs ende cappiteynen is geadviseerd, waertoe ons Godt Almachtich zynen Heyligen Zegen ende victorie over onse vyanden wil geven”.

Men ziet, nog wordt de mogelijkheid overwogen om met de Bandaneezen een accoord te treffen. Het advies van den Krijgsraad vindt geen uitvoering, omdat een ter verkenning vooruitgezonden schip, het jacht „Hert”, en een galei voor Lakoei worden weggeschoten.

Op 8 Maart wordt met de geheele macht een landing ondernomen op het strand tusschen Kombir en Ortatten, maar de versterkingen op het smalle bergpad noodzaken de Nederlanders onder het hoongelach der Lontoreezen onverrichterzake naar de schepen terug te trekken.

„Nadat aen d'onse harde en behoerlijcke vermaninge gedaen hadde”, schrijft Coen aan Heeren XVII, wordt op Donderdag 11 Maart Lontor werkelijk van twee zijden aangevallen, een trucje, dat de Bandaneezen te laat doorzien hebben. Drie boven elkaar gelegen, zwaar bemuurde versterkingen, maakten Lontor en omliggende negorijen, mede door hun natuurlijke ligging, welhaast onneembaar. Aangezien de Lontoreezen slechts een frontaanval verwachtten, sloegen zij op de vlucht, zoodra zij bemerkten, dat de Nederlanders, via Lakoei, reeds in Lontor stonden en verloren daardoor, geheel onverwacht, hun uitnemend verdedigbare stellingen. Lontor, Madjangi, Lakoei, Samar en Orattaten — de negorijen op Westelijk-Groot Banda — worden door de inwoners verlaten en deze zijn „t'eenamael van 't lant gevlucht”, gelijk het luidt in de resolutie van de Gecommitteerde raden¹⁾, van Vrijdag 12 Maart²⁾).

Op dien dag, dus één dag na de verovering van Lontor, komen de bewoners van de negorijen op de oostzijde van Groot Banda, nl. van Selamon, Kombir, Waier en Denner hun onderwerping aanbieden, „waerop door d'E. heer Generael hen aengedient is daertoe wel gesint te sijn, maer dat eerst ende alvorens haer stercten souden ruyneren, slechten ende verlaten, ende daerbeneffens aen ons overleveren alle haer musquetten, roers ende bassen die sy souden mogen hebben, ende dat haer alsdan door den E. heer Generael soude aangewesen werden een plaetse daer sy gerustelijck ende vre-

¹⁾ Gecommitteerde Raden bestonden uit den Gouverneur-Generaal, de presente Raden en de Commandeurs van het leger. Dit college is een uitbreiding van dat van Gouverneur-Generaal en presente Raden en krimpt daartoe geleidelijk weer in. Zie Colenbrander, Bescheiden, dl. III, pag. XXI, noot 3.

²⁾ „In Lontor, Madjangi, Luchuy, Ortatten ende Sammer hebben wy becomen 8 stucken geschut, ontrent 70 bassen, 283 sockels foelie ende 348 bhaer noten muscater” lezen wij in den origineelen brief van Coen. Bij Colenbrander is daar een foutje ingeslopen, aangezien in de Bescheiden staat: 20 bassen en 341 bahar nootmuskat.

delijck onder onse bescherminge soudē wonen, ende de noten ende foelie aen ons ende onse bontgenoten te leveren sonder eenigen anderen heer van 't geheele lant te kennen als d'E. Hoog Mogende Heeren Staten Generael van de Vereenichde Nederlanden". Met de waarschuwing, dat bij niet opvolging Selamon eveneens zal worden aangetast, vertrekken de afgevaardigden, die beloven een en ander over te brengen aan de hoofden en er zorg voor te zullen dragen, dat deze voorwaarden worden nagekomen.

In de verwachting, dat de inwoners van deze negorijen alsmede die van het eiland Rosengein den volgenden dag de gestelde voorwaarden zullen accepteren en uitvoeren, waarmede dan het voornaamste deel van zijn taak op de Banda-eilanden zou zijn uitgevoerd, neemt Coen Zaterdagmorgen 13 Maart in den Gecommitteerde Raad de beslissing, dat een tingan¹⁾ naar Ambon zal worden gezonden, om daar „de tydinge van de conqueste van Banda ruchtbaer te maecken", en Van Speult, Gouverneur van Ambon, de opdracht te brengen tegen de komst van Coen de voornaamste hoofden bijeen te roepen, teneinde op een Landdag de zaken aldaar te regelen. „Wy syn van meningē ons met den aldereersten na Amboyna te vervoegen, om saecken van grooten gevolge te verrichten ende den Staet van de Compagnie te verseecken", schrijft Coen aan Van Speult 15 Maart 1621.

Wanneer evenwel de inwoners van Selamon c.s. in den loop van den dag de „haere aengeboden vrede niet en vervolgen, maer in plaetse van dien veele uytvluchten ende verlangingen van tijt soecken, sulcx dat naer alle aparentie met haer niet en sullen connen handelen, maer het uysterste mede moeten doen", wordt des avonds in den Krijgsraad besloten, dat Selamon Maandagmorgen zal worden aangevallen, indien zij Zondag niet op de voorwaarden zullen zijn ingegaan. Zondagmiddag wordt door den Krijgsraad „andermael goetgevonden", indien om 12 uur 's nachts geen tijding van Selamon is ontvangen, tot den aanval over te gaan.

Op het laatste oogenblik schijnen die van Selamon c.s. de

¹⁾ Roeisloop.

voorwaarden te hebben geaccepteerd, althans in de resolutie van de vergadering van de Gecommitteerde Raden van Woensdag 17 Maart wordt mededeeling gedaan van het feit, dat „die van Slamma, Wayer, Ouwendender, Comber ende Rosangijn genootsaect sijn geworden, hunluyden ons welgevallen t'eenemael te onderwerpen . . . omme als getrouwe onderdanen onder onse bescherminge in vrede te wonen”. In zijn brief van 6 Mei schrijft Coen, dat deze onderwerping „op genade ende ongenade” is geschied. Den advocaat-fiscaal Sonck en den Gouverneurs Houtman en Van Antzen wordt in deze vergadering van 17 Maart opdracht gegeven een ontwerp te maken „van de artijckelen die men die van Slamma, Wayer, Ouwendender. Comber ende Rosangijn sal doen beeedigen”.

Niet in 't minst uit de woorden: „Alsoo Godt de Heere ons de victorie over 't geheele lant Banda verleent heeft”, blijkt uit het geheele verslag dezer vergadering, dat Coen meende spoedig Banda te kunnen verlaten. Opdat bij de eerste gelegenheid „finale resolutie” kan worden genomen, wordt ieder verzocht schriftelijk advies te geven over verschillende punten, o.a. waar de inwoners van Selamon c.s een woonplaats zal worden gegeven; welk garnizoen op de Bandaeilanden na het vertrek der vloot dient te worden achtergelaten en welk bedrag of hoeveel vruchten door de vrijburgers en de Bandaneezen aan de Compagnie moet worden opgebracht ter bestrijding van de „groote ende zwaere excessive oncosten”.

Van 19—23 Maart begeeft Coen zich naar Ai, waarvan, gelijk bekend, het meerendeel der inwoners naar Roen was uitgeweken. Op Roen waaien reeds de vredesvlaggen en de bewoners van dat eiland onderwerpen zich op gelijke voorwaarden als die van Selamon, tot groote spijt en nijd van de Engelschen, die in een fort, bestaande uit 9 stukken geschut, met „cleene hutkens opt cleyn eylandeken” Nailaka¹⁾ zitten, waarvan zij, schrijft Coen, zich niet schamen te zeggen, „dat dit 't eenige fort is, welck de coninck van Engelandt in Indien heeft”.

¹⁾ Schiereilandje van Roen.

„Aldus hebben wy door Goodts genade de moetwillige, trotse Bandanezen (die soo lange voor de haentiens van Indien vernaempt zijn geweest) sonder bloetstorting, tegen opinie van veele, overwonnen”, rapporteert Coen dan in zijn brief aan Heeren XVII.

De komst der Engelsche schepen uit Ambon kon deze feiten niet meer veranderen of te niet doen.

Dat Coen in eerbiediging van de met de Engelschen gemaakte overeenkomst deze een fort met negen stukken geschut genadig kon laten behouden, daarentegen werd genoodzaakt het laatste geweer van den laatsten Bandanees in zijn bezit te krijgen, vormt de tragiek van de volgende gebeurtenissen.

Wanneer Coen op 6 April aan Herman Van Speult schrijft, dat sedert 23 Maart, datum van zijn vorigen brief, geschreven in 't fort Revenge op Ai, niets bijzonders tusschen de Nederlanders en Bandaneezen is voorgevallen, integendeel, „sy houden haer stil, comen vryelyck by ons en d'onse by haer, al off noyt oorloch gehadt hadden”, en verder mededeelt, dat die van Selamon, Waier, Dender, Rosengein en Roen hun versterkingen geslecht, hun wapens ingeleverd, hun land aan de Nederlanders hebben opgedragen en bezig zijn nieuwe huizen aan het strand te bouwen, terwijl dagelijks de noten en de foelie aan het fort worden geleverd, lijkt het, alsof de toestand reeds gestabiliseerd en Coens taak op de Banda-eilanden is afgelopen. Weliswaar had hij op 15 Maart aan Van Speult geschreven: „Het waere mijns oordeels best, dat alle de Bandanesen t'eenenmael van 't landt verdreven; dan het schijnt dat de Nederlantsche aert soo strengen recht qualijck doen connen”, maar de Lontoreezen — de belangrijkste tegenstanders — waren reeds van het eiland gevluht en de rest had zich onderworpen; dit was het voornaamste en hiermee meende Coen zijn doel, nl. „om nieuwe rebellie voor te comen”, bereikt te hebben. Wel was hij „van meninge de vleugelen van de Bandanesen noch meer te corten ende voor eerst soo grooten garnisoen in Banda te laeten, dat t'onder gehouden mogen werden ende niet meer met zoo grooten vloote

herwaerts behoeven te comen'', zooals het in den brief aan Van Speult van 23 Maart luidt, maar het is zeer zeker niet, gelijk Van der Chijs meent en helaas de algemeene opinie geworden is¹⁾, een vooropgezet doel van Coen geweest alle Bandaneezen van de eilanden te verjagen of opzettelijk uit te hongeren.

De onderwerping van de Bandaneezen verliep echter niet zoo vlot, als Coen wel gaarne gezien had. De bewoners van Lontor, Ortatten, Madjangi, Lakoei en Samar waren namelijk na de verovering van Lontor niet van het eiland gevlucht, maar hadden zich in het gebergte terug getrokken. Op 24 Maart, onmiddellijk na Coens terugkeer van Ai en na het vernemen van dit bericht, wordt in den Krijgsraad besloten, dat den volgenden dag 4 Compagnieën van 70 man onder Jan Van Gorcum zullen worden uitgezonden om de gevluchte Bandaneezen te zoeken. Het blijkt evenwel, dat deze Bandaneezen inmiddels naar Selamon. Waier en Dender zijn getrokken en de 20 of 30 personen, die Van Gorcum in de bergen vindt, worden insgelijks daarheen gezonden. Sedert dien zijn zij dagelijks „hare principalen by ons zendende, versoeken pardon ende plaetse (daer 't ons gelieft) tot woninge. Wy sijn in bedenckinge wat best geraden sy, dat die van Lontor ende haere consoorten plaetse in 't landt vergunnen, mits dat de principalen eenige van haere kinderen tot verseeckeringe aen ons overleveren, off dat hun 't landt verbieden ende t'enemael daeruyt dryven'', schrijft Coen in bovengenoemden brief van 6 April aan Van Speult, even voor de vergadering van den Breeden- en Krijgsraad aanvangt, waarin zal worden beraadslaagd, wat met de gevluchte Bandaneezen dient te worden gedaan. De kapiteins, opperkooplieden en schippers moeten schriftelijk advies geven, hoe met die van Lontor c.s. moet worden gehandeld, aangezien deze er zeer op aandringen om op het eiland te mogen blijven en bereid zijn alles te doen wat de Nederlanders begeeren. De Raad moet keus bepalen tusschen twee mogelijkheden, nl.:

1: „off het oirbaer ende geraden sy, ingevallen de voor-

¹⁾ Vgl. Tiele, Europeërs, negende gedeelte, vierde hoofdstuk, pag. 256.

neemste Orankayen van de voorsz. plaetsen haere kinderen aen ons in ostagien¹⁾ ende verseeckeringe van voortaan geen quaet jegens ons meer aen te vangen, wilden in onse handen overgeven, dat men henluyden alsdan alhier mede op 't lant sal laten ende aenwysen alsulcke plaetsen als ons goetduncken sal,

2: off dat het beter is datmen de voorsz. overwonnen ende gevluchte Bandanesen van de vijff boven genoemde plaetsen altsamen met gewelt van 't lant doet vertrecken''.

Van de 25 uitgebrachte adviezen blijken 19 raadsleden er voor te zijn hen op het land te laten onder de voorgestelde voorwaarden, „ende by faute van dien hunluyden altsamen met gewelt van 't lant te doen verdrijven''. De resterende zes adviseeren „hunluyden van 't lant te verdryven, nademael van dit volck anders niet te verwachten staet als ter gelegender tijt haere schelmstukken weder in 't werck te stellen''. Coen bedankt hierop de raadsliden voor hun goede adviezen onder de mededeeling „d'selve met de presente raden van Indien (te) oversien, naerder daerop (te) letten ende resolveren sal van den besten dienst gedaen tot meeste verseeckeringe van dese eylanden''.

Deze nadere beraadslaging met den Raad van Indië vindt niet direct plaats, maar uit den brief aan Van Speult kan worden opgemaakt, dat het advies van de meerderheid is opgevolgd. Immers deze brief luidt dan verder: „De kinderen van d'Orancays hebben geeycht. De gesanten sijn met dese bootschap na haere principalen gevaeren, met toeseggen, dat doen sullen al wat wy begeeren. Watter op volgen wil, sal den tijt leeren. Wij hoopen 't hier cort te maecken, doch soudon niet gaerne vertrecken voordat den standt verseeckert sy, ende soo geen genoeg en becomen, soud wel connen gebeuren dat wederomme de wapenen in de handt namen, alsoo het schijnt beter te wesen, dat de Bandanesen 't enemael uyt het landt dryven, dan een twijffelachtige staet naerlaten. Wat Godt geven wil sal den tijt leeren''.

Van der Chijs deelt hierover mede: „Of het gevoelen der

¹⁾ Onderpand. Het eischen of aanbieden van gijzelaars loopende onderhandelingen tot overeenkomst of als teeken van trouw was een normaal verschijnsel.

meerderheid al dan niet in den smaak van Coen viel, blijkt niet. . . . Zeker is, dat geen besluit werd genomen. Eerst zes dagen later, den 12den April, hield Coen aan boord van zijn admiraal-schip eene vergadering met de voornaamste orang-kaja's. . . ." etc.¹⁾

Op 11 April schrijft Coen aan Van Speult, dat door den Raad van Indië „noch geen finaël arrest" is genomen op het door den Breeden Raad gegeven advies. Dat dit „finaël arrest" niet direct is genomen, duidt op een bezadigd zoeken naar den juisten weg. Den Bandaneezen werden evenwel nog op 6 April de voorwaarden kenbaar gemaakt, maar hiervan vermeldt Van der Chijs niets. Evenmin vermeldt Van der Chijs de gebeurtenissen van 8—12 April.

Op 8 April worden door de Lontoreezen, bij wijze van onderpand, drie zonen gezonden, naar hun zeggen van de voornaamste orang-kaja's, doch Coen zendt deze weer terug met de mededeeling, dat hij een zoon van alle belangrijke orang-kaja's verlangt. Op 10 April verschijnt de Sjahbandar van Lontor tezamen met den „kapitan-Hitoe" en brengen 9 orang-kaja's zonen, welke door Coen worden aangenomen, evenwel onder het voorbehoud, dat hij van elken resterenden orang-kaja eveneens nog een zoon verlangt en dat anders deze negen eveneens zullen worden teruggezonden. „De vreesse isser soo in, dat het schijnt ons voldoen sullen. 't Gaet buyten mijn gissinge, want hadde liever gehadt dat weygerich bleven, om de Lontoresen met recht uyt het landt te mogen dryven ende verseeckerder staet te becomen. Dan de wille Godts moet geschieden ende nae de Goddelijke schikkinge moeten ons voegen", schrijft Coen aan Speult in den brief van 11 April.

De opinie dat de uitroeiing van de Bandaneezen Coens vooropgesteld plan is geweest, steunt op deze zinsnede. O.i. geheel ten onrechte. Gaarne had Coen de Lontoreezen van het eiland verdreven, maar ook dit standpunt is door de zich ontwikkelende gebeurtenissen gevormd en levert geenszins het bewijs, dat Coens plannen met de Lontoreezen van tevoren reeds vast

¹⁾ Zie hierna pag. 160.

stonden. Naar Coens meening zou de staat der Banda-eilanden nimmer kunnen worden verzekerd, indien de Lontoreezen daar bleven. Dit voorop gesteld, dient in deze uitdrukking veeleer een bewijs te worden gezien van de tegemoetkomende houding van Coen tegenover de Lontoreezen, een tegemoetkoming, naderhand betreurd en verder gaand dan Coen voor zichzelf kon verantwoordten, maar waaraan hij zich, niet in 't minst door zijn geloofsovertuiging en wars van alle woordbreuk, gebonden achtte.

Den volgenden dag, 12 April, belegt Coen een vergadering van den Raad van Indië, tezamen met den kapitan-Hitoe en de voornaamste hoofden van Selamon, Waier, Ouwendender, Kombir en Rosengein. Zijn het enkel utiliteits-overwegingen, welke hem hiertoe brengen, of hoopt hij door dit overleg den Bandaneezen toepassing van de strengste maatregelen te besparen? Terwijl het weer nog gunstig was waren de Lontoreezen c.s. met inzet van de volle macht, op die plaats van het eiland zeker nog wel te overwinnen geweest. Welke motieven meer gegolden mogen hebben, Coen wenschte niet overhaast te handelen, zelfs niet met het oog op den landdag te Ambon. In den brief van 11 April aan Van Speult lezen wij nog: „Alsoo den dach van 20 April, die U.E. tot een generaele landtdach bestemt heeft, hardt begint te naecken, sullen U.E. soo selffs niet tijttlijck derwaerts mogen vaeren, met Schiedam off een ander expres schip advyseeren wat aldaer gedaen dient”.

Coen wenscht van de hoofden van Oost-Banda en Rosengein de opinie te vernemen, hoe met de Lontoreezen en consorten, waarvan hunlieden „kennelijck is dat die altijts de principale autheurs ende belhamers sijn geweest van langduerige oneenicheyt ende oorlog alhier in Banda”, moet worden gehandeld, en, indien wordt besloten hen in het land te dulden, welke woonplaats hun dient te worden aangewezen. Coen stelt dit advies op prijs, „alsoo sylieden vrunden en onder den anderen getrouwt sijn, malckanderen aert ende conditie beter dan wy kennen”. Tegelijkertijd licht hij hen in over zijn eigen meening, nl. dat hij hen niet in het land zal dulden, tenzij de orang-kaja's van Selamon, Waier etc. zich

verplichten de Lontoreezen en consorten te helpen straffen en aan den Gouverneur van Banda over te leveren, indien deze „hun weder quamen te verlopen,” op straffe anders mede „ten uystersten aengetast en geruyneert te worden”.

Dit voorstel wijst erop dat Coen de Lontoreezen eveneens op het eiland wilde laten.

Is in de dan volgende samenspraak tusschen de orang-kaja's onderling en met den „kapitan-Hitoe” vervolgens, „in Bandanese tale gesproocken”, een beslissing genomen, welke noodlottig voor de Banda-eilanden werd? Waren de in de bergen gevluchte bewoners van het westelijk gedeelte van Groot Banda, ook de daar wonende Bandaneezen van Nera en Ai, alle eensgezind en van de partij der Oelisiba's? Hebben toen soms allerlei voor Coen en de zijnen onbegrijpelijke motieven een rol gespeeld? De gebeurtenissen wettigen deze vragen, want waarom maken deze orang-kaja's, alle van de partij der Oelilima's, later onderscheid tusschen deze vluchtelingen in de bergen, wanneer zij aan de Nederlanders moeten worden uitgeleverd? . . .

Het advies luidt: „dat hun best geraden dacht den naem ende grootsheyt van Lontor t'eenemaal uyt te doen, ende dat het volck onder de steden van Slamma, Wayer, Ouwender, Comer ende Rossengijn souden verdeelen, gelijk de gouverneur Speult in Amboyna nu cortelinge met die van Hottomoury gedaen heeft; want soo men haer by den anderen laet, te besorgen is, dat weder 't hoeft opstecken en andermaal rebelleren souden, gelijk die van Hottomoury, naerdad d'eerste mael door den gouverneur Houtman overwonnen wierden, deden. Dit is, seyden voorsz. orangkays, haer advijs; d'heer Generael mocht met synen raet daerover naer haer goetvindinge disponneren, syluyden presenteerende met eede te beloven ende sweren dat voorsz. Lontoresen ende haere consoorten in dwang ende goede onderdanicheyt souden onderhouden, ende soo haer secrete desseynen niet ontdecken ende 't gebiet¹⁾ van onsen gouverneur niet naerquamen, dat met hunlyuden naer ons welgevallen mochten handelen”.

¹⁾ gebod.

Dat uit dit advies blijkt, gelijk Van der Chijs zegt, dat de oude partijschappen der Oelilima's en Oelisiba's temidden van de rampen, welke het Bandasche vaderland troffen, vergeten, althans op den achtergrond waren geraakt — omdat anders die van Selamon c.s. niet in het belang van personen, afkomstig uit de negorij Lontor of van Ai zouden hebben gesproken — mag worden betwijfeld. Niet alleen dat de gebeurtenissen in het verleden geen eensgezindheid in tijden van gevaar vertoonden, maar dit advies kan ook zoo worden verstaan, dat die van Selamon hierdoor kans zagen die van Lontor onder hun heerschappij te brengen.

Interessant is de dan volgende opmerking van Van der Chijs, nl.:

„Coen kende die partijschappen; en ongegrond is de veronderstelling niet, dat hij van de vergaderde orang-kaja's een ander, meer met zijn plannen en wenschen overeenstemmend advies verwachtte. Gevolgen heeft dit advies niet gehad”.

Deze veronderstelling moge Van der Chijs niet ongegrond vinden, toch past zij niet in zijn betoog, waar het immers voor hem vast staat, dat Coen reeds vóór zijn komst op de Bandaeilanden was besloten van contract noch bemiddeling iets te willen weten. Waarom zou Coen prijs stellen op het advies van een groep Bandaneezen, die hij toch wilde uitmoorden? . . .

Dat ook dit advies geen gevolgen heeft gehad, wie zal zulks volhouden in de wetenschap, dat nog denzelfden avond door Coen en zijn Raad over de verdeling der schepen tot vertrek wordt besloten, „alsoo Godtloff door de conqueste van Banda de saecken alhier verricht sijn, 't geheele lant in vrede gebracht ende den tijt genaeckende is, dat metten eersten de schepen weder dienen te vertrecken”? Juist door deze vergadering met de verschillende Bandasche hoofden en door het daar uitgebrachte, tot tevredenheid en goede hoop stemmende advies meent Coen de situatie in handen te hebben en wordt beraadslaagd, welke schepen zullen vertrekken en waarheen. Van der Chijs moge dan schrijven, dat Coen thans voor de derde keer (de beide eerste keeren op

13 en 17 Maart) meende, dat zijn taak op de Banda-eilanden ten einde was gebracht, maar dat hij even snel als vroeger op pijnlijke wijze daarvan werd verlost, maar dit strekt Coen slechts tot eere!

Coen zelf hoopt waarschijnlijk dan toch nog de vergadering van 20 April te Ambon te kunnen bijwonen, althans er wordt besloten, dat het Admiraal-schip „Nieuw Hollandia”, tezamen met een achttal andere schepen, „soo haest d’selve gereet, al ’t gene alhier dient te blijven gelost, ’t fortgien op Lontor gemaect ¹⁾ ende alles alhier in goeden stant gebracht sal sijn, van hier sullen vertrecken na Amboyna ende ankeren voor Hyto omme aldaer, alsmede op Loehoe, Combello, in, haest te verrichten ’t gene van noode sal wesen, ende alsdan voorder te verseylen na de Mollucques”.

Den 13den April, tegen den avond, worden 8 roers gebracht, „daervan ’t een maer goet was”, met de mededeeling, dat dit alle wapens waren, die zij bijeen hadden kunnen krijgen; de rest was in de bosschen begraven, welke zij zouden gaan zoeken. Coen geeft deze 8 roers terug en biedt hun nog 8 nieuwe aan! Indien zij niet genegen zijn „hen onder ons te submitteren”, zullen zij óf opnieuw moeten vechten, óf het land moeten verlaten. Den 14den April worden 22 oude roers gebracht, terwijl Coen het aantal, dat in hun bezit is, op „mogelijck wel meer als 500” schat. Aangezien zij dus niet alleen zeer traag zijn in het inleveren van hun musketten en geen zonen van orang-kaja’s tot onderpand brengen, maar bovenal, aangezien zij, inplaats van beneden te komen, boven in de bergen hun huizen maken, roept Coen op 15 April opnieuw den Breeden- en Krijgsraad bijeen, om nogmaals hun schriftelijk advies en goeddunken te vernemen, „hoe het met die van Lontor ende haere consoorten hebben sullen terwyle de macht nu nogh by den anderen is”.

Nog neemt de Raad van Indië geen beslissing, maar wordt eerst de Breede- en Krijgsraad opnieuw gehoord.

Overwegende, dat de Lontoreezen niet aan de voor-

¹⁾ Op 27 Maart, na het bericht dat de Lontoreezen niet van het eiland waren gevlucht, was door de Gecommitteerde Raden besloten een versterking bij Lontor te maken. Bescheiden, dl. III, pag. 701.

waarden hebben voldaan, „daeraen apparent is niets goets in de sinne hebben . . . ende aen al haer doen claerlijcken genoch bemercken ende bespeuren can dat ons alleen met praetiens en schoone beloften soecken te payen soo lange de macht hier by den anderen is, ende daernaer weder haer oude persoenagie te spelen”, wordt thans met eenparigheid van stemmen (24 personen) geadviseerd hen „op 't gevoechlijcxst off met geweld” van het land te verdrijven en daartoe de toegezegde hulp van die van Selamon c.s. in te roepen, hen allen als vijanden beschouwend, ingeval deze in gebreke mochten blijven.

Eerst den 19den April, in welken tusschentijd blijkbaar niets anders is gebeurd dan dat nog eens 27 oude roers zijn ingeleverd, nemen Gouverneur-Generaal en Raden terzake een beslissing.

Overwegende hoe „tot twee verscheyde reyse by den E. heer Generael alle de presente oppercoopluyden, cappiteynen ende schippers in volle vergaderinge voorgedragen ende in deliberatie gegeven is hoe het met die van Lontor ende haere consoorten, die met Godts genade met de wapenen overwonnen, uyt haere steden ende vasticheden gejaecht ende alsnoch hier op 't lant sijn, hebben sullen”;

overwegende hoe op den 6 den dezer met de meerderheid van stemmen werd geadviseerd hen lieden in het land te laten blijven, mits de zonen der voornaamste orang-kaja's in onderpand werden gegeven en al hun roers en musketten werden ingeleverd, en dat men hen met geweld van het land zou trachten te krijgen, indien aan deze voorwaarden niet werd voldaan;

overwegende de traagheid niet alleen in het overleveren der zonen, maar ook dat slechts eerst 8, daarna 22 en vervolgens 27 oude en bedorven roers „ende dat noch meest Japponse”, werden ingeleverd, terwijl bovendien geconstateerd wordt dat zij in het gebergte opnieuw woning maken;

op grond waarvan op den 15den dezer eenstemmig is geadviseerd, dat men die van Lontor c.s. met geweld van het land zal zien te krijgen, waartoe de hulp van die van Selamon, Waier, Dender, Kombir en Rosengein zal worden ingeroepen, welke, in geval van weigering, eveneens tot vijanden

zullen worden verklaard, waardoor de oorlog opnieuw zal beginnen;

welke voorn. adviezen thans door den heer Generaal en zijn Raad geresumeerd en overzien zijnde, daarnaast gelet op het feit „hoe die van Lontor altijd de meeste roervincken, autheurs ende belhamers zijn geweest van den lang-duyrigen oorloge alhier, ende dat soo lange syluyden op 't lant sijn, hetselve lant in geen vrede sal cunnen gehouden worden;

Is derhalven tot meeste verseeckeringe van dese eylanden eenstemmelijck verstaen ende goetgevonden, die van Lonthor ende consoorten geen plaetse in dese eylanden te vergunnen, al waer 't schoon dat alle de principaelste haere kinderen met al haer roers ende musquetten in onse handen overgaven, ende datmen oversulcx d'eerste gegevene advysen van de meeste der brede ende crijchsraets personen verwerpen, ende de minste aennemen sal'';

waartoe morgen, in de vroege, de heer Gouverneur Sonck en de commandeurs Van Gorcum en Van Hoeven met hun compagnien naar Selamon zullen vertrekken om den orang-kaja's van Lontor, Ortatten, Madjangi, Lakoei en Sammer mede te deelen dat zij zich met hun vrouwen, kinderen en wapens naar het fort op Neira moeten begeven om vervoerd te worden naar de plaats, welke de heer Generaal zal bepalen, waarbij hun behoud van leven, goederen en vrijheid van godsdienst wordt gegarandeerd;

zoo die van Lontor c.s. hieraan geen gevolg geven, zoo zal „aen die van Slamma, Wayer, Ouwendender, Comber ende Rossangijn uyt den name van den E. heer Generael belast worden, ons volgens gedaene beloften van gehoorsaemheyte jegens die van Lontor ende haere consoorten te assisteren ende hunluyden in handen van den heer Generael over te leveren, op pene dat andersints, by gebreck, soowel als die van Lontor voor vyanden verclaert ende met geweld aengetast sullen worden, tot welcken eynde alle de macht gereet gehouden sal worden, omme als d'heer Generael 't sy by dage off by nachte drie schoten schiet, datelijck aen boort van sijn E. te comen ende d'ordre van sijn E. te executeren''.

Aangezien de heer Generaal den Landdag, welke op 20 April te Ambon zal worden gehouden, niet zal kunnen bijwonen, „vermits d'eylanden van Banda eerst verseeckert, die van Lontor verdreven ende d'andre Bandanesen soo gebreydelt dienen te wesen, dat niet behoeven te vresen voor eenen nieuwen oorloch, . . . soo is goetgevonden dat d'heeren gouverneurs Houtman ende Van Antzen, beyde raden van Indien, met eenige andre personen tot een suite van 25 in 't getal, van hier na Amboyna sullen verseylen” . . .

„Actum in 't schip Nieuw Hollandia geanckert leggende by de vlote op de rede voor 't fort Nassouw in Banda, datum ut supra. Was onderteeckent Jan Pietersz. Coen, Frederick Houtman, Willem van Antzen, Martinus Sonck, Pieter Dirckz., Jan Kunst, Jan van Gorcum, Thijs Cornelisz. Vleyshouwer, secretaris”.

Van 24 Maart tot 19 April heeft Coen ernaar gestreefd met de Lontoreezen c.s. tot overeenstemming te komen. Reeds den 11den April (zie zijn schrijven aan Van Speult), stond het bij Coen vast. dat slechts één methode, nl. de verwijdering der Lontoreezen, de juiste was. De toegezegde hulp van die van Selamon in de vergadering van 12 April geven evenwel gegronde hoop, dat het advies van de meerderheid in de vergadering van 6 April, toch juist is geweest. Wanneer dan in de vergadering van 15 April het nu eenstemmige advies anderszins luidt, wordt in de „finale resolutie” van 19 April, terug gegrepen op het advies van de minderheid van 6 April, daarmede te kennen gevende, dat deze minderheid het van den beginne bij het juiste eind heeft gehad.

Aan Heeren XVII verslag doende in zijn brief van 6 Mei 1621, schrijft Coen:

„Nadat ons lang genoch bedocht ende op het doen der Bandanezen wel ernstlijck gelet hadden, siende dat haer huysen vant geberchte niet off en braecken, maer die van Lontor ter contrarie nieuwe bouden, dat niet dan weynich quaet geweer overgaven ende apparentelijck het goede achter de handt hielden ende seer traech waeren int overgeven van de voorneemste haer kinderen tot onderpant,

wierd eyntlijck verstaen, dat licht weder rebelleren souden, soo haest de vloot vertrocken waere, ende dat van Banda niet verseeckert connen wesen, soo lange het volck van de verdreven plaetsen (door welcke voor dese altijt nieuwe rebellie ende oorloch verweckt is) int landt blyven, waerover goet vonden, haer met wil off onwil vant landt scheep te doen gaen, omme tot Jacatra vervoert te worden”.

Van der Chijs schrijft hierover, nadat hij heeft medege-deeld, dat het advies van de orang-kaja's van Selamon geen gevolgen heeft gehad en dat de Bandaneezen eerst 8 en daarna 22 oude geweren brachten:

„Later bragten zij nog eens 27 oude en bedorven roers, misschien omdat zij geen betere bezaten; want bekend is met welke ellendige vuurwapenen de inlander zich weet te behelpen.

Onwil en gehechtheid aan oude woonplaatsen, gesteund door inlandsche of liever Oostersche traagheid, werkten ontwijfelbaar mede tot het langzame verhuizen en het onvol-doend uitleveren van wapenen, — motieven, welke begrepen, noch erkend werden door de Westersche voortvarendheid, waarmede Coen en de zijnen bezielde waren. Dezen maakten uit een en ander slechts op, dat de Bandaneezen tijd zochten te winnen, hopende, dat de Nederlandsche schepen spoedig zouden moeten vertrekken — een conclusie welke misschien juist, maar ook even goed ten eenenmale onjuist kan geweest zijn, aangezien Nederlandsche schepen meermalen langer in de Bendasche wateren vertoefden dan toenmaals Coens vloot”.

Wanneer de Bandaneezen hebben geweten, dat Coen eveneens van plan was in Ambon en de Molukken orde op zaken te stellen — en dat is niet onwaarschijnlijk —, terwijl bovendien de regentijd op komst was (in de vergadering van 28 Februari was reeds de meening „dat men de voor-genomen tocht niet lange mach dilayeeren, alsoo de regentijt op handen is, ende 't gene men meent te verrichten binnen een maent sal moeten gedaen worden”), dan was deze tactiek nog zoo dom niet, temeer waar zij bijna gelukte.

Van der Chijs vervolgt dan:

„Doch hoe dit zij, in de vergadering van den 15den April werd met algemeene stemmen besloten „haer (t.w. de uitgeweakenen uit Lontoor, enz.) op 't gevouchlycxte ofte met geweldt van 't landt te dryven ende daertoe te gebruycken de hulpe van die van Slamma en haer consoorten; en so die in gebreecke blyven, dat haer al te saemen voor vyanden verclaeren ende met geweld aentasten sullen”.

„Eerst vier dagen later, den 19den April, werd vastgesteld, dat de gouverneur van Banda, Sonck, en de commandeurs . . . etc.”. (Volgt dan de instructie, welke Sonck wordt medegegeven; zie hierboven).

In de vergadering van den Breeden- en Krijgsraad van 15 April werd evenwel niets besloten, doch slechts advies uitgebracht. Coen heeft den Lontoreezen nog vier dagen gegeven, waarin de 27 geweren werden aangebracht, welke Van der Chijs reeds vóór de vergadering van 15 April noemt. Pas op 19 April wordt door Coen en de Raad van Indië *besloten* de Lontoreezen te verjagen, waarbij dan direct wordt bepaald, wie daartoe naar Selamon zullen trekken.

In de vergaderingen van den 6, 12, 15 en 19 April zit een climax, welke Van der Chijs en anderen ten eenen male is ontgaan. De gebeurtenissen ontwikkelen zich, zij het in een voor de Bandaneezen ongunstige richting, stap voor stap. Overtuigd en overtuigend geeft Coen hieraan uitvoering.

HOOFDSTUK VI

DE GEBEURTENISSEN VAN 20—30 APRIL 1621¹⁾

Het verraad en de tuchting van Selamon

Voor de volgende gebeurtenissen dienen wij, naast den brief van Coen van 6 Mei 1621, onze volle aandacht te schenken aan het Journaal *De Conqueste van het eilant Banda*. Het is op deze publicatie van Leupe, dat het oordeel van De Jonge, Tiele en bovenal van Van der Chijs is gebaseerd. Wij hebben ons afgevraagd, of dit Journaal inderdaad als het belangrijke gegeven moet worden beschouwd en wijzen daartoe allereerst op eenige onduidelijkheden en onjuistheden, die wij erin aantreffen.

1. Direct in den aanvang wordt medegedeeld, dat Coen 12 Februari in Banda arriveert. Dit moet zijn 27 Februari.

2. Zondagavond 7 Maart wordt in den Krijgsraad besloten bij het krieken van den dag bij Ortatten aan land te gaan. Het Journaal vermeldt: „Den 7en Maert sijn wij vertrocken met de heele macht aen lant ontrent Lonthor . . . Geen bequaemheynt vindende, sijn op den middach vertrocken”. Dit geschiedde niet op 7 maar op 8 Maart.

3. Woensdagavond 10 Maart wordt in den Krijgsraad het besluit van Dinsdag 9 Maart nogmaals overzien en nagegaan of alles gereed is „omme desen aenstaenden nacht te imbarqueren ende op morgen met den daghe met Godes hulp te landen”. Het Journaal vermeldt:

¹⁾ Bronnen:

a. Brief van Coen aan Heeren XVII van 6 Mei 1621.

b. Resolutie van den Breeden- en Krijgsraad en van den Gouverneur-Generaal en presente Raden van 24 April 1621. Bescheiden, dl. III, pag. 713/714, alsmede eenige met name genoemde resolutiën van vroegeren datum.

c. *Conqueste van het eilant Banda* (zie bijlage XV en Leupe's publicatie).

Zie voor dit hoofdstuk Van der Chijs, pag. 129—154.

„Den 10en Maert sijn wij vertrocken achter 't lant tusschen den houck van Lonthor ende Lakoy ende aldaer gelant, (alwaer cappiteyn Isbrant Cornelisz., schipper op 't schip Hollandia, eerst op de clippen naer de hoochte was opclimmende, van capt. Jan van Gorcum aengeroepen wiert hem soude believeen wat neerwaerts te comen om de stormladders te willen vastmaken, opdat sij te bequamer souden mogen opcomen, 't welck hij gedaen heeft, daerover een soldaet bij hem sijnde, sijn been was quetsende, aldus) ons behelpende mette stormladders en andere de clippen opgeclommen ende alsoo boven gecomen" ¹⁾.

Van Gorcum had evenwel de opdracht met zijn regiment aan het strand bij Ortatten loos alarm te maken om de aandacht der Lontoreezen af te leiden, terwijl de twee andere regimenten Lontor in den rug zouden aanvallen. Verderop in het Journaal wordt dit trouwens vermeld, wanneer de schrijver over deze groep bij Ortatten mededeelt: „hebben haer in ordre gestelt ende een man om leeg gesonden bij Capⁿ. Gorcum, die metten trouw op strand haer avonture was verwachtende". Jan Van Gorcum is wel naar Lakoei geweest, maar dat was op 5 Maart om te zien hoe het jacht „Hert" het maakte.

4. Nadat de verovering van Lontor is beschreven, vervolgt het Journaal:

„Die van Sallamme, Waeijer ende Demmer, die haer in haere vasticheden stille hadden gehouden omme te sien met wie de canse draeijen soude, verstaen hebbende de onderganck van die van Lontor . . . soo sijn sij met een corte resolutie gecomen met een vrede vlagge bij d'Heer Generael, . . . ootmoet verzoekende, met seeckere artijckelen bij haerlieden gemaect ende overgegeven".

Hierna volgen de 8 voorwaarden, welke door die van Selamon zouden sijn ingediend en vervolgens „d'artickelen die sijluijden ons belooft hebben", met aan het einde de opmerking, dat „die accoort is beswooren bij alle Orangcaijs

¹⁾ Het tusschen () geplaatste gedeelte wordt door Leupe merkwaardigerwijze niet vermeld.

boven verhaelt, ende sijn alsoo van den anderen gescheiden''.

Volgens Van der Chijs betuigden de inwoners van Selamon c.s. zich te willen onderwerpen op deze 8 voorwaarden.

Nu wordt in de *Overgekomen Brieven en Papieren in het jaar 1622*, tweede boek, ongefolieerd, A.R. het contract van 9 Mei 1621 gesloten met Roen, vermeld, alsmede een brief van gelijken datum van de orang-kaja's van Roen en Ai, welke brief dezelfde 8 voorwaarden bevat¹⁾. Met Van der Chijs begripen wij niet, hoe die van Selamon c.s. gelijke voorwaarden stellen. Wij zijn echter van meening, dat het Journaal hier volkomen onbetrouwbaar is en deze 8 voorwaarden van Roen ten onrechte toeschrijft aan Selamon, aangezien, gelijk hiervoren vermeld, de onderhandelingen met die van Selamon geheel anders zijn verlopen. Deze hebben zich, zoowel volgens de resolutie van de vergadering van de Gecommitteerde Raden van 17 Maart — waarin pas werd besloten een ontwerp-contract vast te stellen — alswel volgens den brief van Coen van 6 Mei, zonder voorwaarden onderworpen. Van der Chijs suggereert, dat Coen een onjuiste voorstelling aan Heeren XVII geeft door de mededeeling, dat de onderwerping van Selamon „op genade ende ongenade” zou zijn geschied, maar ook hij heeft opgemerkt, dat in de beschrijving van het Journaal iets niet klopt. Na de voorwaarden te hebben opgesomd, die Coen volgens de Resolutie van de Gecommitteerde Raden, van 12 Maart aan de afgevaardigden van Selamon mede geeft²⁾, schrijft hij dat volgens het Journaal de orang-kaja's van Selamon eenige door Coen medegedeelde artikelen bezworen zouden hebben. Van der Chijs concludeert dan: „dat bezworen schijnt echter niet vóór den 17den Maart plaats te hebben gehad”.

5. De onderwerping van Selamon dateerend op 12 Maart, deelt de Journaalschrijver onmiddellijk daarop mede, dat bij Lontor een fort werd gebouwd, waarna „d'heer Generaal voorder alle deligentie heeft gethoont”, en naar Ai is vertrokken. Het Journaal vermeldt dan verder, hoe de hoofden van

¹⁾ Zie Bescheiden, dl. III, pag. 716 e.v.

²⁾ Zie hiervoor, pag. 153.

Roen en Ai komen, „versouckende ootmoet aen den Heer Generael, met haer lieden brengende een schootel met eerde met een nootenboomken, bocken, clappessen, benannessen, pinnan ende andere vruchten van den lande, presenteerende also het lant ende vruchten in handen van den Generael en den raet”. De hoofden vertrekken daarna om met hun mede-eilanders over de door Coen gestelde voorwaarden te spreken. „Het is grootelijcx te verwonderen ende gaet alle verstant te buijten, dat dese menschen die soo vast waren geseten, in seer corten tijt haer lant abandonneerden, want Pouluron is een hooch clipachtich lant, d’opcomste seer perciculeus, soo dat sij bij touwen van rottang gemaect opclimmen om in haer vasticheijt te comen, ja is soo te seggen naer mensche-lijcke wijse, onwinbaer”. Nadat Coen alle zaken „in goede ordre gestelt” heeft, vertrekt hij weer naar Neira. Aldaar terug gekomen, wordt, volgens het Journaal, Sonck onmid-dellijk daarop tot Gouverneur van Banda benoemd, i.p.v. Van Antzen, die lid van den Raad van Indië wordt. Terzelfder tijt zou Jan Van Hoeven vrijburger gemaakt zijn. Hierna deelt het Journaal mee, hoe „die van Pouluron met hare geheele gemeente beraetslaecht hebbende . . . soo sijn sij eijndelijck gecomen . . . ende hebben eenen vasten onverbreeckelijcken paijs gemaect voor eeuwich op deselfde artickelen als die van Sallamme, Waeijer, Demmer ende Comber gesloten, als hier voren gespecificeert staen”.

Dat deze voorstelling ten eenen male onjuist is, blijkt uit één der brieven van Coen aan Van Speult en uit verschillende Resolutiën.

Het onder 4 als waarschijnlijk gestelde wordt zekerheid, wanneer wij zien, dat de Journaalschrijver bij de onderwerping van Roen met geen woord rept over den brief van de orang-kaja’s van Ai en Roen van 9 Mei. Het wordt daar voorgesteld, alsof Coen weer naar Neira zou zijn vertrokken in afwachting van het antwoord van de bewoners van Roen op de door Coen gestelde voorwaarden van onderwerping. Uit de mededeeling dat deze „eijndelijck gecomen” zijn, kan dan niet anders worden geconcludeerd, dan dat Coen wel zeer

veel geduld heeft geoeffend en dat de overeenkomst van 9 Mei daarvan het resultaat is geweest. Dat dit evenwel werd verkregen tegen inwilliging van de genoemde 8 voorwaarden, achten wij zeer onwaarschijnlijk. Het zal veeleer zoo zijn geweest, dat Coen geen enkel bezwaar had, ja het zelfs noodig oordeelde, met zijn handteekening zijn volle instemming en sanctie aan dezen brief te verleen, die geheel, zoowel naar vorm als inhoud buiten de overeenkomst staat. Is het gewaagd te veronderstellen, dat de brief is geschreven door een groep orang-kaja's, die opgelucht waren, dat zij zich onder de hoede van Coen konden stellen? Of is de geest van dezen brief, bijv. de zinsnede: „de daet des Generaels behaecht ons duysentfout, dat hy het lant Banda onderhouden wil”, louter een kenmerk van Oostersche wellevendheid? — Het werd geschreven na de gebeurtenis op 8 Mei! *Vormis orang kaja's*

Afgezien van het feit, dat Coen wel niet weer naar Neira zal zijn terug gegaan zonder dat hij wist, waar hij met de bewoners van Roen aan toe was, blijkt uit niets, dat de onderwerping van Roen bijzondere moeite of tijd heeft gekost. Integendeel, terwijl de Journaalschrijver er verwonderd over is, dat dit zoo vlot verloopt en de brief van de orang-kaja's van 9 Mei uitgaat van het „fait accompli” der onderwerping, blijkt uit Coens brief aan Van Speult van 23 Maart, geschreven vanuit het fort Revenge op Ai, dat de bewoners van Roen „haer landt ons mede opgedragen, haer stercten geraseert ende hun wapenen overgegeven” hebben. Door de inmiddels ontstane moeilijkheden met de Lontoreezen heeft pas op 9 Mei de onderteekening (desalniettemin!) plaats gehad.

Uit dezen brief aan Van Speult blijkt meer. Coen schrijft, dat hij 5 dagen geleden op Ai is gearriveerd en van plan is dienzelfden dag weer naar Neira terug te keeren. Hij is daar dus geweest van 19—23 Maart. Het Journaal daarentegen geeft den indruk, dat deze tocht heeft plaats gehad, *nadat* werd besloten een versterking bij Lontor te bouwen (dit besluit viel pas op 27 Maart, omdat Coen na zijn terugkomst te Neira werd ingelicht over het feit, dat de Lontoreezen nog op het eiland waren) en *voordat* de mutaties t.a.v. Sonck,

Van Antzen en Van Hoeven vielen (dit geschiedde op 3 April). Van der Chijs volgt het Journaal — dat bovendien nog mededeelt, dat het fort bij Lontor reeds in een vergevorderd stadium van aanbouw was bij Coens terugkeer op Neira — en concludeert derhalve ten onrechte, dat deze tocht naar Ai tusschen 28 Maart en 3 April moet hebben plaats gehad.

6. In het laatste gedeelte van het Journaal wordt vermeld, dat op 4 Mei Sonck met de kapiteins Schot, Colve en Wijnant Brants nogmaals naar de hoogte trekt. Sonck was op dien datum bezig verschillende orang-kaja's aan een verhoor te onderwerpen. Met kapitein Schot wordt kapitein Ros bedoeld (ook reeds eerder wordt die naam ten onrechte genoemd) en tenslotte heeft deze tocht niet op 4 Mei, maar op 2 Mei plaats gehad.

7. Onmiddellijk na dezen tocht staat vermeld:

„Voorder is den Heer Generael metten raet vergadert ende hebben geresolveert een eijnde van de saeke te maecken.

Hebben vooreerst afgevordert d'Heer Frederick Houtman, out Gouverneur ende eersten Raet van Indiën, om als Gouverneur te commandeeren in de Molucus, ende is vertrocken naer Malleije.

Als noch is vertrocken d'Heer Willem van Antsen, Raet van Indiën naer Jacatra”.

De heeren Houtman en Van Antzen zijn evenwel 20 April tezamen met het jacht „Eenhoorn” naar Ambon vertrokken om aldaar Coen bij den Landdag te vertegenwoordigen. Houtman werd aldaar pas op 5 Juni tot Gouverneur van de Molukken benoemd en vertrok van Ambon naar zijn standplaats met het schip „Zeelant” op 10 Juni. Van Antzen is, waarschijnlijk gelijk met Coen op 24 Juni, vanuit Ambon naar Jacatra vertrokken.

8. Volgens het Journaal is op 14 Mei de overeenkomst met Roen gesloten. Dit moet zijn 9 Mei.

9. Tenslotte zij vermeld, dat het Journaal den tocht naar de in de bergen gevluichte Bandaneezen einde Juli laat plaats vinden. Dit is echter op 6 Juli geschied.

Dit zijn de duidelijk aanwijsbare fouten in het Journaal.

Daarnaast is het evenwel zeer onvolledig. Reeds wezen wij erop, dat de schrijver blijkbaar niet heeft geweten, dat Selamon c.s. eenige dagen op zich liet wachten, alvorens de voorwaarden van Coen te accepteren. Evenmin wordt vermeld, dat Van Gorcum 25 Maart met 4 compagnieën de bergen intrekt om te zien, wie zich daar nog bevinden. De belangrijke beraadslagingen, die plaats vinden in de eerste drie weken van April, zijn den schrijver blijkbaar eveneens geheel onbekend geweest, althans hierover wordt met geen woord gesproken. Deze en de voorgaande werden dan ook alle gevoerd in de kajuit van het Admiraal-schip de „Nieuw Hollandia” en daar is de schrijver kennelijk niet bij tegenwoordig geweest. Na het relaas over den tocht van Coen naar Ai wordt in het Journaal plotseling medegedeeld, dat Sonck op 20 April met 5 compagnieën naar Selamon vertrekt.

Het is op dit materiaal, dat Van der Chijs zijn conclusies heeft gebouwd, materiaal, waarvan hij zelf zegt: „De volgorde der feiten, welke na de togt van den Lontoorschen Sjahbandar moeten hebben plaats gehad, is zóó onzeker, dat het mij niet is mogen gelukken te ontdekken, wat op elken dag is gebeurd. . . . Volgens den schrijver van de „Conqueste”, een ooggetuige, is er heel wat meer gebeurd, dan Coen noodig heeft geacht aan het papier toe te vertrouwen. Ongelukkig heeft die schrijver in dit gedeelte van zijn verhaal verzuimd, voldoende tijdsaanwijzingen in te vlechten, waardoor 't voor ons onmogelijk is na te gaan, hoe de feiten elkaar hebben opgevolgd. Er schiet derhalve niets anders over dan hem op den voet te volgen”.

Betwifelend of het een verzuim dan wel een onmogelijkheid voor den schrijver is geweest deze tijdsaanwijzingen in te vlechten, omdat hij pas later deze gebeurtenissen heeft beschreven, willen wij aan de hand van de feiten en van alle gegevens een poging doen, de chronologie vast te stellen, waarbij wij ons mede laten leiden door de overtuiging, dat Van der Chijs zich onvoldoende rekenschap heeft gegeven van de mogelijkheid van het verhaalde.

Coen verhaalt in zijn brief van 6 Mei, hoe Sonck op 20 April naar Selamon vertrekt, alwaar den Lontoreezen c.s. den eisch werd kenbaar gemaakt, „nadat te vooren haer tien kinderen, musquetten ende roers wedergegeven waren”. Eveneens worden die van Selamon c.s., „onse nieuwe onderdanen”, aan hun belofte en plicht herinnerd, voor het geval de Lontoreezen onwillig blijken. „Die van Slamma beloofden d'ordre naer te comen ende ons t'assisteeren. Savonts waeren veel Orangkays met vrouw ende kinderen aen strant gereet, zoo zy zeyden om t'inbarqueren, maer 's nachts zijn weder int bosch geretireert. Evewel cregen daerna met hulpe van die van Slamma ontrent 340 lontoresen (soo mans, vrouwen als kinderen aen boort”.

Uit het Journaal zien wij, hoe Sonck, te Selamon gekomen, inkwartiering eischt en daartoe een tempel vordert. Die van Selamon worden hierover zeer bedroefd, „ende ommekeerende hebben sij met malcanderen gesproocken ende sijn wedergekeert tot den Gouverneur, versouckende, dat sij haren sabbat daer noch eens in mochten houden, 't welck noch twee dagen soude aengeloopen hebben”. Sonck wil daar niet in toestemmen, omdat zij wel over meer tempels beschikken en betreft de moskee. In een direct belegde vergadering van zijn raad met den orang-kaja van Selamon „Jarrem” en anderen, maakt Sonck het doel van zijn komst kenbaar en vraagt „off sij geenen middel en wisten om de gevluchte Bandaneesen van Lonthor, Lackoy, Samber en Orentatte, die met vrouwen en kinderen, slaven ende slavinnen, op een seer hoogen berch gevlucht waeren, daer aff te mogen krijgen; gaven voor antwoort haerlieder devoir daerin te doen, ten dienste van de Heer Generael”. Den volgenden morgen vroeg vergadert Sonck opnieuw met de hoofden en vraagt hun, of zij de zaak bij de hand wilden nemen. „Seyden Jae”. Nadat deze hoofden „tsamen int lange met malcanderen hadden beraetslaecht” en Sonck henlieden instructies heeft gegeven, vertrekken zij naar de hoogte en komen reeds spoedig daarna met den Sjahbandar van Lontor, die Sonck met een gouden kris vereert, en eenige slaven, terug. Dit duurde „met groote neersticheyt” den geheelen dag.

Des middags komt een deputatie vrouwen, „seer cierlijk gecleet”, om genade smeeken voor haarzelve, hare mannen, kinderen en slaven, onder belofte, dat allen van de hoogte zullen komen. Zij doen een voetval voor Sonck, „waerop d’Heer Gouverneur haer dede opstaen, seggende sy waren wël gecomen, gaff ten antwoorde alsoo d’Heer Generael t’scheep was in de vloote, hem daervan soude adviseeren”. De vrouwen bieden aan dien nacht daar te blijven „tot breeder verseeckeringe, ’t welck geconsenteert sijnde, is haerlieden een huys geordineert daer sij altsamen ingingen, ’t welck met schiltwacht beset wiert, opdat haer geen overlast van iemand en soude geschieden”. Coen krijgt hiervan direct mededeeling en „sijn tsaemen daerover verblijft geweest, meijnende dit alles ter goeden trouwen geschieden”.

Hadden de Nederlanders reeds gedurende den eersten nacht „seer veel schiltwachten uit gestelt ende seer neerstelijck de ronde gegaen”, er wordt niet vermeld, dat die van Selamon eveneens de wacht hielden. Dit schijnt pas den volgenden dag gevraagd te zijn, „seggende sijlieden haer (die op den berg waeren) niet en betrouden”, en wordt door Sonck toegestaan. Een hanglamp, welke dien nacht neervalt in het kwartier van Sonck en diens raadslieden, veroorzaakt een hevige opschudding. De Nederlanders meenen, dat zij door die van Selamon en Lontor tezamen worden aangevallen; de inwoners van Selamon zeggen naderhand, dat zij meenden, dat de Nederlanders hen wilden aanvallen. Er wordt veel heen en weer geloopt, die van Selamon vluchten weg, evenals de deputatie vrouwen en de Nederlanders schieten „seer dapperlijck om den vijant verbaest te maecken”. De orangkaja Jarrem komt verbaasd vragen wat er aan de hand is, waarop Sonck zegt, dat het „maecken van den allarm een abuys was”.

De Journaalschrijver verklaart dit bezoek van Jarrem, opdat daardoor alle wantrouwen der Nederlanders zoude worden geweerd, aangezien „door de goede voorsienicheyt Godts haer boos voornemen ende mordadicheyt” zou zijn belet. Die van Selamon, vreezende dat de Nederlanders het

20-21 Apr.

21 Apr.

21-22 Apr.

tevens op hen zouden hebben gemunt en ziende, dat deze hun tempel en huizen in beslag hadden genomen, zouden nl. met die van Lontor een „verbont” hebben gemaakt, „meijnende ons al tsaemen te slaen bij nachte”. Verontrust door dit alarm, stuurt Coen nog 4 compagnieën van de vloot naar Selamon, waar evenwel inmiddels de rust is teruggekeerd.

Het is waarschijnlijk tengevolge van dit nachtelijk alarm, dat de aan het strand verzamelde, maar nog niet ingescheepte Lontoreezen „int bosch geretireert” zijn, zooals in Coens brief van 6 Mei wordt medegedeeld. Hoewel hieruit moet worden gelezen, dat reeds op den avond van 20 April de eerste groep Bandaneezen aan het strand gereed moet hebben gestaan, is uit de gegevens van het Journaal welhaast niet anders te concludeeren, dan dat hiermede 21 April is bedoeld, hetgeen trouwens overeenstemt met Coens mededeeling aan Van Speult in zijn brief van 20 April, dat de Bandaneezen hebben geantwoord den volgenden morgen aan het strand te zullen komen ¹⁾.

Van der Chijs, wiens meening wij steeds zoo beknopt mogelijk zullen weergeven, oordeelt, dat dit onbeduidend voorval van het neervallen van een lamp voldoende was „om onder de overal en altijd verraad ziende Europeanen een paniek te verwekken. Een iegelijk vloog op en greep naar zijn wapenen. Het was stik donker; zoo donker als slechts een Indische nacht zonder maneschijn kan wezen; en, hoewel de duisternis tot voorzichtigheid maande, ging men toch zoo wild en woest te werk, dat de een den ander kwetste”. Tegenover den zenuwachtigen, alle hoeken en gaten doorzoekenden Sonck, stelt Van der Chijs orang-kaja Jarrem, „de eenige die zijn bezinning niet verloor”. In een noot schrijft Van der Chijs dan:

„De schrijver van de Conqueste gelooft bepaald, dat de Bandaneezen voornemens zijn geweest de Ned. troepen te overvallen. „Daer toe die gevluchte van de hoochte in haer volle geweer tot omleege gecommen waeren, seer nae by 't huys van den Orang-Cay Jarren, wesende niet verre van onse schildwacht, daer van wy de kennisse daernaer hebben ge-

¹⁾ Bescheiden, dl. III, pag. 30.

creghen by haer lieder eygene confessie". Maar behalve die „confessie", door „torture" afgedwongen, weet hij geen ander bewijs om (lees: voor) zijn opvatting aan te voeren. De tegenwoordigheid der vrouwen is bewijs genoeg, dat hij zich vergist".

Afgezien van de vraag, of de Bandaneezen inderdaad dien nacht een aanval op het leger van Sonck hadden beraamd, is het in het geheel niet te verwonderen, dat de Nederlanders door dit plotseling lawaai in het geweer kwamen en dubbel op hun hoede waren. Zij konden niet weten, dat het maar een onbeduidend voorval was! Het was nu eenmaal zóó, dat overal en altijd gevaar dreigde en zij waren tenslotte maar een handjevol vreemdelingen in een vijandige omgeving. Dat de tegenwoordigheid der vrouwen bewijs genoeg was, dat geen plan tot vijandelijkheid bestond, moge worden betwijfeld. Deze komst kan wel een onderdeel van de plannen hebben gevormd, evenals het merkwaardige verzoek om dien nacht de wacht te mogen houden.

Zeer onwaarschijnlijk evenwel is de weergave in het Journaal van de feiten, welke dan volgen. Van der Chijs neemt deze over en deelt mede, hoe Sonck in den morgen van 22 April een dertigtal musketiers, onder bevel van luitenant Cranevelt, naar de hoogte stuurt, waar die van Lontor c.s. zich hadden verschanst. Hij vervolgt:

„Welke de reden is geweest, waarom Sonck deze uitzond, is niet duidelijk. Want de Bandanezen betoonden „alle goetwillichey". Zij gehoorzaamden aan het bevel om te verhuizen en „Jarren" bragt „als nu ende als dan wat volcks aen, die nae boort gebracht wierden". Er bestond alzoo volstrekt geen reden om langer vijandig te handelen; integendeel, met eenige bedaardheid en geduld zouden vermoedelijk allen zich aan het onvermijdelijke, aan den wil der Nederlanders hebben onderworpen.

Maar Sonck vertrouwde de bedoelingen der Bandanezen niet, hoewel deze zich achtereenvolgens als schapen ter slagbank lieten leiden, en zijn argwaan bedierf, wat kalmté en goed overleg tot een gewenscht einde zouden hebben

gebragt. Waarschijnlijk verleidden hem ook werkeloosheid en verveling tot den ondoordachten stap. In plaats van zijne soldaten te sparen en geduldig toe te zien, hoe de Bandanezen zich zelve allengs executeerden, waagde hij zijn manschappen aan een roekeloozen tocht.

X
Want naauwelijks was Craeneveldt, „de loop van gestroyde rys ende sagu volgende”, met de zijnen voor de verschanste Lontorezen zichtbaar geworden, of dezen, meenende — en te regt, — dat men hem kwam overvallen, stelden zich te weer, kwetsten drie soldaten, staken Craeneveldt met eene lans door den arm en verminkten zijn bediende „in den buyck leelycken”. Craenveldt moest retireren. . . .

Waartoe diende deze gewaagde, hoogst inpolitieke togt? — Het antwoord op deze, allezins geoorloofde vraag zal wel altijd op zich laten wachten”.

Hierna geeft Van der Chijs de „merkwaardige conferentie” weer, welke dienzelfden dag tusschen Coen en eenige hoofden, nl. een sjahbandar van Lontor, een orang-kaja, eveneens van Lontor, genaamd „joncker Dirck Calenbacker” en den „paep” (priester) van Waier a/b. van de „Nieuw Hollandia” zou zijn gevoerd.

Niet alleen ondoordacht en „inpolitiek”, maar tegenover die van Selamon c.s., die, volgens Van der Chijs hun verplichtingen nakwamen, zou deze tocht van Cranevelt bovendien hoogst onrechtvaardig zijn geweest, tenzij deze daardoor van hun verplichtingen werden ontslagen. Met uitzondering van het medegedeelde over het spoor „van gestroyde rys ende sagu”, hetgeen aan Coens brief van 6 Mei is ontleend, volgt Van der Chijs in deze weergave der feiten het Journaal, waarbij hij zich laat leiden door de zinsnede: „Niettegenstaende alle goetwillicheyd van de Bandaneesen, sooen heeft d’Heer Gouverneur haer niet betrouwt; hij heeft onder ’t beleijt van den Luytenant Craenevelt een partije van dertich musquetiers naer boven gesonden op de hoochte”. Uit het Journaal valt moeilijk iets anders te concluderen, dan dat deze tocht, alsmede de „conferentie” inderdaad op 22 April, den morgen na het nachtelijk alarm, hebben plaats gehad.

Hetgeen Coen in aansluiting op de mededeeling, dat de Bandaneezen zich weer in het bosch teruggetrokken hadden, over deze gebeurtenissen rapporteert, luidt aldus:

„Evenwel cregen daerna met hulpe van die van Slamma ontrent 340 Lontoresen (soo mans, vrouwen als kinderen) aen boort. Alsoo vernamen hoe de gevluchte van Nera, Labetacque ende Puloay (die in Lontor woonden, doen de stadt innamen ende aldaer de sterckste waren) haer selven exemteerden ende van die van Slamma mede uytgesondert ende aengehouden wierden als geen volck van Lontor zijnde, hebben eenige van Lontor hierover geclaecht, seggende hoe wy 't volck van Nera, Labetacque ende Puloay (die de principaelste roervincken van den oorloch ende haer verderff waren) int landt souden laten. Hierop hebben cont gemaect, dat niet alleene de naturale Lontoresen begeerden, maer oock alle degene, die daar woonden, doen wy de stadt innamen.

't Meeste volck van Slamma, gelijk oock de hoofden (mede van dat geslacht wesende) vonden wy die van Slamma¹⁾ onwillich tot overleveringe van deselvige, ende terwyle ons met schoone beloften trayneerden, sijn de resterende Lontoresen met die van Nera, Labetacque ende Puloay int geberchte gevlucht; hebben haer op de top vant hoogste geberchte by Slamma versterct ende daer van Slamma en de omleggende plaetsen gebracht de provisie die becomeen kosten, die van Slamma, Wayer, Ouwendenner (na geseyt worde) te vier ende te swaerde dreygende, soo hun by haer niet en vervoechden. De guyterye bespeurende, resolveerden wy die van Slamma in verseeckeringe te nemen, ende alsoo ontrent 50 soldaten int geberchte gesonden waeren om te besichtigen wat daer passeerde (terwyle over dese resolutie besich waeren), sijn zy de loop van gestroyde rijs ende sagu volgende, onwetende gecomen ter plaetse daer de gevluchte haer verstercten, van dewelcke datelijck vyff van d'onse gequetst wierden, ende alsoo door steylte vant geberchte by de vyanden niet comen kosten, sijn weder affgetrocken ende hebben de huysen met rijs ende sagu daerontrent wesende in brandt

¹⁾ In de Bescheiden zij deze laatste woorden „die van Slamma” uitgevallen.

gesteecken. Hierop sijn die van Slamma met 5 compagnien soldaten omsingelt ende aen boort gebracht, stercq wesende . . .¹⁾ zielen”.

Wanneer Van der Chijs dit „officieele verslag” als het belangrijkste gegeven had beschouwd en daarnaást het Journaal had geraadpleegd, zou hij tot andere conclusies gekomen zijn, bijv. dat de tocht van Cranevelt niet op Donderdag 22 April, maar op Vrijdag 23 April moet hebben plaats gehad. Maar Van der Chijs stelde in Coen geen vertrouwen. Zijn begeerte, „nopens het ontstaan van die „bloedvlek” meer te weten”, vertroebelde vanaf den aanvang zijn vermogen tot oordeelen en deed hem alleen vertrouwen stellen in het Journaal.

Uit den brief van Coen blijkt, dat tusschen de Bandaneezen — als steeds en niet in het minst in de ure des gevaars — reeds spoedig een belangrijk meeningsverschil aan den dag kwam. Weliswaar kregen de Nederlanders 340 personen aan boord, maar een deel der uit Lontor en omgevende negorijen gevluchte Bandaneezen, nl. degenen die oorspronkelijk van Neira, Labetaka en van Ai afkomstig waren, maakten met verschillenden van Selamon een afspraak, ten gevolge waarvan de eersten door de laatsten in de uitlevering werden ontzien, „als geen volck van Lontor zijnde”. Hierover komen enkele Lontoreezen klagen. Wie het zijn, die daarover klagen, wordt door Coen niet medegedeeld. Het Journaal evenwel geeft verslag van een onderhoud tusschen Coen en eenige orang-kaja's. Het gevoerde gesprek is natuurlijk niet stenographeerd, zegt Van der Chijs, zoodat niet kan worden nagegaan, in hoeverre de weergave juist is. Hij vervolgt dan: „al is het geheele gesprek uitsluitend het product van zijn vinding”, toch blijft deze episode uit de „Conqueste” een hoogst belangrijk stuk, omdat dit het eenige, Nederlandsche document is, waarin de grieven der Bandaneezen en de tekortkomingen der Nederlanders op Banda zijn opgeteekend”. De mogelijkheid van zuivere phantasie heeft Van der Chijs blijkbaar overwogen, en wij achten dat hij daarmee op

¹⁾ Niet ingevuld.

het juiste spoor is geweest. De conclusie van deze bespreking, luidende dat „tot breeder verseeckeringe van dese belofte ende onderlinge vrientschap is besproocken, dat de orangcaijs overleveren sullen haere kinderen die mannelijck sijn, in handen van d'Heer Generael, onder belofte van daermede te doen als eijgen”, kan nl. niet juist zijn, aangezien de termijn binnen welken Coen de zonen had geëischt, sedert de vergadering van 19 April, verlopen was. Deze samenkomst moet of op een vroegeren datum hebben plaats gehad, of — en dat is waarschijnlijker — het is de samenkomst geweest, waarop Coen in zijn brief duidt, wanneer hij schrijft, dat eenige van Lontor hebben geklaagd. Terwijl Jarrem, zoo het scheen, zijn plicht deed, zijn de sjahbandar van Lontor en Dirck Callenbacker (eveneens een Lontoorsch hoofd), tezamen met „den paep van Waeijer” (een bemiddelaar?) naar Coen gegaan om over het optreden van de hoofden van Selamon te klagen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat daarbij de gebeurtenissen uit het verleden ter sprake zijn gekomen; het licht, dat de Journaal-schrijver hierop werpt, is zeker niet onbelangrijk.

Coen maakt hierop bekend, dat niet alleen de Lontoreezen aan de uitgevaardigde maatregelen zijn onderworpen, maar allen die in Lontor woonden, t.t. dat deze plaats werd ingenomen. Uiteraard wordt Sonck een boodschap gezonden goed toe te zien, dat dit inderdaad zoo wordt uitgevoerd. Wanneer echter blijkt, dat de hoofden en inwoners van Selamon allerlei bezwaren maken, gaat Coen zelf daarheen. De voornaamste orang-kaja's worden ontboden, waarna Coen hen wijst op hun nalatigheid, zoowel in het vervullen van hun belofte als in het nakomen van het „contract van vrede tsamen aengegaen”. Zonder uitstel dienen zij thans beneden aan het strand te gaan wonen, waarbij hun wordt beloofd, dat niemand hunne vrouwen, kinderen, have of goed eenig leed of schade zal aandoen, „maer ter contrarie iets gebeurende ten hoogsten gestraft soude worden”. Door „schoone beloften” laat Coen zich overtuigen dat deze zaak in orde komt. Na met Sonck de kwestie nogmaals breedvoerig te hebben besproken, gaat hij weer aan boord.

Zonder dat Sonck zulks had gemerkt, bevond zich nog steeds een gedeelte van de uit Lontor en omgeving gevluchte Bandaneezen te Selamon. De afspraak, welke sommigen van Selamon met dit gedeelte van de Bandaneezen hadden gemaakt, dreigde, toen Coen zoo stevig op zijn stuk stond, spaak te loopen. Dezen laatsten wordt de grond te heet onder de voeten en zij vluchten naar de overige Bandaneezen, die zich reeds op een hoogen berg hadden teruggetrokken, medenemend alle provisie die zij te Selamon en omliggende plaatsen kunnen bemachtigen, daarbij de inwoners van Selamon, Waier en Dender dwingend zich bij hen te voegen. De meegenomen provisie veroorzaakt het spoor van rijst en sago, door Cranevelt gevolgd in het beklimmen der hoogte. Deze tocht moet hebben plaats gehad ná Donderdag 22 April, toen het leek, alsof alles in goede orde zou verloopen, en vóór Zaterdag 24 April, toen werd besloten Selamon aan te tasten. Een andere conclusie, dan dat deze tocht op Vrijdag 23 April heeft plaats gehad, is niet wel mogelijk.

„Het spoor van rijst en sago”, door Van der Chijs nog wel overgenomen, had hem op het idee moeten brengen, dat er wel gegronde reden geweest moet zijn de „goetwillicheijt” der Bandaneezen te wantrouwen. Het beknopte antwoord op diens rethorische vraag: „waartoe diende deze gewaagde, hoogst inpolitieke togt?” luidt derhalve: Om te zien of en op welke wijze de Nederlanders konden bereiken wat door kwade trouw van de Bandaneezen mislukte!

Dat deze tocht inderdaad Vrijdag 23 April heeft plaats gehad, vinden wij bevestigd in de resolutie van de vergadering van den Gouverneur-Generaal en Raden gehouden te Jacatra op 13 Augustus 1621, waar Jan Claesz. van Stockholm 100 realen toegewezen krijgt, omdat hij op „23 April op den tocht met den luytenant Cranevelt boven Slammas voor een sterckte van de Bandaneezen door sijn rechterarm geschooten is, sulcx dat van ditto quessuer een lamme arm gehouden heeft”¹⁾).

Een andere conclusie van Van der Chijs, getrokken uit het

¹⁾ Bescheiden, dl. III, pag. 753.

verhaalde in het Journaal is, dat Coen na de vergadering van Zaterdag 24 April¹⁾ te Selamon zou zijn geweest. Wij lezen nl. in het Journaal, hoe, na de reeds besproken „conferentie”, zonen van orang-kaja's worden uitgeleverd en hoe één van hen mededeeling doet van het plan der Bandaneezen om het leger op Selamon te overvallen en den Generaal of Gouverneur te dooden, in den nacht dat de lamp viel.

„D'Heer Generael ende die van sijnen rade, dit aldus verstaen hebbende, ende door de voorgaende saecken quaet vermoeden hebbende, heeft den Gouverneur daer van geadviseert, goede toesicht soude hebben, ten anderen soo de tijt verliep ende sonderlinge geen voordeel en deden, geresolveert waren alle d'orangcaijs, mitsgaders die van Salamme, jonck ende out, t'scheep te doen comen 't sij met minne ofte anders, hem de saecke met die van sijnen raet recommanerende daerinne voorsichtichlijck te handelen.

D'Heer Generael is in persoone boven op de hoochte van Salamme gecomen om den wech te bereijden, om te beter tot sijn voorgenomen resolutie te geraecken. Hij heeft de principaelste orangcaijs bij hem ontbouden . . . (volgt dan dat deze aan belofte en contract worden herinnerd) d'Heer Generael is voort doort quartier gegaen, 't selve besichticht hebbende, is weder in de tente gecomen rusten, metten anderen int breede beraetslaecht hebbende, is weder nae boort veretrocken aen 't schip Hollandia, alwaer hij in devotie d'uijtcampste van desen aenslach soude verwachten.

Den Gouverneur t'Sonck metten raet hierop niet slaepende, hebben capⁿ Coinget belast, het volck dat beneden was wel bijeen soude houden, ende soo wanner het tijt was om aen te tasten hem daarvan soude waerschouwen”. Hierna volgt het relaas van den aanslag op Selamon.

Het commentaar van Van der Chijs luidt:

„Deze, op zich zelve staende, door geen enkel bewijs gestaafde verklaring van een kwa-jongen viel bij het aan de Nederlandsche zijde algemeen heerschende wantrouwen als op een gloeiende plaat.

¹⁾ Zie hierna, pag. 188.

Coen en zijne raadslieden, in wier kraam die verklaring zeer goed te pas kwam, hechtten daaraan zooveel waarde, dat zij haar onmiddellijk aan Sonck overbriefden, met last — „alsoo den tyt verliep ende sonderlinghe geen voordeel en deden”, — alle orang-kaja's, ook die van Selamon, naar boord te zenden, „'t sy met minne ofte anders”. Van der Chijs vervolgt:

Coen zelf ging naar Selamon „omme te beter tot syne voorgenomen resolutie te geraecken”. Hij ontbood de voornaamste orang-kaja's en gelastte hun, na eene boet-predicatie over hunne nalatigheid in het nakomen van het contract, „sonder eenich wtstel” met hunne vrouwen, kinderen, slaven en bezittingen naar het strand af te dalen, waar niemand hen eenig leed zoude doen, — „ter contrarien iets gebeurde, ten hoochsten gestrafft soude worden”.

„Alweder lieten de orang-kaja's zich executeren, zonden atwat zij hadden naar beneden en ontnamen, zoo doende, aan Coen alle voorwendsel om hun kwaad te berokkenen.

Maar de Raad had in zijne hooge wijsheid besloten, dat het eiland Lontoor ontvolkt moest worden; en dit, voor dien tijd begrijpelijke, maar toch hoogst onverstandige, heden ten dage nog niet goed gemaakte besluit was oorzaak, dat de langzame, doch zekere onderwerping der Bandanezen hun niet meer baatte.

Coen inspecteerde het Nederlandsche kampement te Selamon, rustte onder eene tent een weinig uit, onderwijl „int breedte” met zijne officieren beraadslagende, en ging naar boord terug, „alwaer hy in devotie (sic) d'uytcompste van desen aenslach soude verwachten”, als wilde hij geen ooggetuige wezen van het onregt, hetgeen zoo aanstonds zoude gepleegd worden”.

Het Journaal op den voet volgend, geeft Van der Chijs dan een beschrijving van de inbezitneming van Selamon.

Er kan evenwel geen twijfel aan bestaan, of Coen is te Selamon geweest, alvorens in de vergadering van 24 April de inwoners van Selamon tot vijanden werden verklaard. Hoewel het Journaal de volgorde der feiten anders voorstelt, staat daar toch ook zeer duidelijk, dat Coen te Selamon is gekomen

„om te beter tot zijn *voorgenomen* resolutie te geraecken”. Hier wil de schrijver blijkbaar mededeelen, gelijk ook uit het vervolg blijkt, dat Coen de inwoners van Selamon vooralsnog naar de overeengekomen condities wenschte te behandelen. Indien reeds was besloten die van Selamon c.s. eveneens van het land te verdrijven, dan had Coen hen zeker niet aan hunne beloften en verplichtingen herinnerd.

Juist daarvoor vermeldt het Journaal weliswaar, dat Coen en zijn Raad — nadat zij inlichtingen van een orang-kaja's zoon zouden hebben ontvangen over een *voorgenomen* overval — Sonck adviseeren goed op te letten, terwijl deze bovendien wordt ingelicht over hun besluit die van Selamon als vijanden te beschouwen en ook deze allen aan boord te laten brengen, maar dit laatste nu kan weer niet juist zijn, aangezien Sonck zelf aanwezig is geweest in de vergadering a/b. van de „Nieuw Hollandia”, toen dit besluit op 24 April genomen werd. O.i. doelt de schrijver hier op een boodschap, welke Sonck ontvangt om goed toe te zien, dat geen uitzonderingen op de uitleveringen der Bandaneezen mogen worden gedoogd. Toen dit geen voldoende effect sorteerde, of wel om zich met de situatie op de hoogte te stellen, is Coen daarna zelf naar Selamon gegaan. Na de hoofden van Selamon op hun verplichtingen te hebben gewezen, sturen deze, dusdanig in den hoek gedreven en „geenen beter middel vindende alst volbrengen”, inderdaad hun vrouwen, kinderen, etc. naar het strand. Zelf blijven zij blijkbaar te Selamon om hun beloften in het uitleveren der Lontoreezen c.s. na te komen. De Raad had toen nog niets „in zijn hooge wijsheid” besloten en Coen gaat hoopvol gestemd naar boord terug. Na diens vertrek vluchten de „verstekelingen”¹⁾ plotseling naar de hoogte en wordt Cranevelt op onderzoek uitgezonden. Sonck en zijn

¹⁾ Zie nog „Begin ende Voortganch der Oost-Indische Compagnie”, dl. II, 19, fol. 78 en „Waerachtich verhael van 'tgeene in de eylanden van Banda, in Oost-Indien, in den jaere sestion-hondert eenentwintich ende tevooren is ghepasseert”, alwaar: „Die van Lontor ende andere eerst met geweld veroverde (nagelegen) plaetsen, schuylden onder d'andere Bandanesen”. Dit pamflet, uitgegeven in 1622 en ontleend, voor het grootste gedeelte zelfs woordelijk, aan Coens brief van 6 Mei 1621, wettigt de veronderstelling, dat Heeren XVII het noodig geoordeeld hebben de publieke opinie over de verovering der Banda-eilanden in te lichten.

raad, „hierop niet slaepende”, gaan òf zelf naar de schepen, òf sturen een boodschap naar Coen om hem van het gebeurde te verwittigen, waarop deze „de guyterye bespeurende” onmiddellijk den Breeden- en Krijgsraad bijeenroept. Diegenen van Selamon, die niet mee zijn gevlucht, het spel verloren ziende, weten niet anders te doen dan zich bij Coen te beklagen, voorgevende, dat zij zoo goed hun best deden.

Hierop volgt dan de vergadering van den Breeden- en Krijgsraad van Zaterdag 24 April, waarin advies wordt uitgebracht en de vergadering van Gouverneur-Generaal en Raden, waarin een beslissing wordt genomen t.a.v. de inwoners van Selamon c.s. Het meerendeel van de raadsleden, misschien alle, bevond zich te Selamon¹⁾ en wordt expresselijk naar het Admiraal-schip geordonneerd. De resolutie van deze vergadering luidt:

„Alsoo verleden nacht verstaen hebben hoe de resterende inwoonderen van Lontor ende haere consoorten, wesende meest volck voor desen van Nera, Labetacque ende Pouloway verdreven, in 't geberchte gevlucht wesen souden, met resolutie niet schiep te willen gaen, maer dat liever hebben wy die van Slamma, Ouwendender, Wayer ende consoorten mede ruineren ende altesamen met den anderen gelijcke fortuynen genieten, alsoo hun niet lieff soud sijn dat die van Slamma, Ouwendender en Wayer met haere consoorten gracie vercregen ende in haer volcomen staet bleven sitten, ende dat wy hun (namentlijk die van Slamma ende haer consoorten) maer een dach respijt gegeven hadden om die van Lontor te doen inbarcqueren, ende, nu vier dagen getryneert ende gepractiseert hebben, ons het voorsz. comen aendienen, seggende hoe geen raet weten om de Lontoresen te doen inbarcqueren, jae dat selfs met den swaerde van haer gedreycht worden,

is door d'E.heer Generael den breeden raet op 't schip Nieuw Hollandia byeengeroepen sijnde, voorgesteld wat sy

¹⁾ Dinsdagmorgen 20 April waren 11 van de 21 leden met hun compagnien naar Selamon vertrokken en in den nacht van Woensdag op Donderdag waren nogmaals verschillende compagnien gezonden. Sonck en Van Gorcum, lid en gecommiteerd lid van den Raad van Indië bevonden zich eveneens vanaf Dinsdag te Selamon.

gevoelen dat hierop ten dienste van de Generale Compagnie behooren te doen, namentlijk

óff de resterende plaetsen mede sullen ruineren, van 't lant lichten die becomen connen ende alsoo procederen dat t'eenemael onse wille met de Bandanesen mogen doen,

óff dat de resterende Lontoresen en haere consoorten, die men seyt in 't geberchte gevluucht te wesen en hun daer verstercken, met die van Slamma, Ouwendender, Wayer ende haer consoorten in 't lant souden laten in staet gelijk de saecken nu sijn,

waerop by de voornoemde raetspersonen gelet wesende ende hunluyder advysen affgeeyst sijnde, hebben eenstemmelijck geadviseert, datmen die van Slamma, Wayer en Ouwendender, soowel als die van Lontor ende haere consoorten, sal sien met wil off met geweld van 't lant te crygen ende vervoeren daer 't d'E.heer Generael gelieven sal".

Dit advies wordt door den Raad van Indië, aangezien die van Selamon c.s. „haere beloften niet naer en comen ende niets goet in sin hebben", onmiddellijk „eenstemmich gelaudeert ende goetgevonden", en ondertekend door Jan Pietersz. Coen, Martinus Sonck, Jan Kunst, Jan van Gorcum en Thijs Cornelisz. Vleyshouwer, secretaris.

Van der Chijs schrijft hierover:

„De redenen, door Coen zelve voor zijn voorstel aangevoerd, gaven hem geen regt dat voorstel te doen. Hij wist, dat die van Selamon alles deden, wat zij vermogten om hem te believen en zijn bevelen ten uitvoer te leggen; en desniettemin gaf hij in overweging hen te „ruineren". Dit strijdt met elkaar. Coens voorstel was dan ook niet het gevolg eener logische redenering, maar uitsluitend het gevolg van zijne zucht om aan de zaak een einde te maken en van zijn verlangen naar vertrek. Maar, al werd zijn Westersch ongeduld niet bevredigd door de Oostersche langzaamheid van de Bandanesezen, daarom was hij nog niet bevoegd het voorstel te doen om hen te verderven.

Moge aan alwat hij tot den 24sten April op de Banda-eilanden verrigtte, een glimp van recht en rechtvaardigheid

gegeven kunnen worden, zijne latere handelingen aldaar verdienen niet meer dan het stigma van verregaande willekeur.

Hij verloor blijkbaar zijn bedaardheid en daarbij alle bezadigdheid. Hij was het wachten moede en beging door zijn ongeduld onbillijkheden en zelfs gruwelijke wreedheden.

Niet twijfelachtig was, welke beslissing de breede raad zou nemen op het dilemma, zooals Coen dit had geformuleerd . . . (volgt het advies).

Dit fraaije advies werd nog wel schriftelijk gegeven en door 21 personen onderteekend.

De resolutie van dien dag, — eene resolutie, een Tilly waardig — luidt: „dat men die van Slammas, Wayer ende Ouwendender, alsook haer beloften niet nae en comen ende niets goets in zin hebben, so wel als die van Lonchor en consorten sal soecken van 't landt aan boort te crygen; ende dat tot dien eynde een landtocht doen sullen omme overal de huysinge te verbranden, het resteerende vaertuygh te lichten ofte vernielen ende de Bandanesen door noot te dwingen by ons te comen of van 't landt te vertrecken". Tot zoover Van der Chijs.

Blijkt reeds uit de vergaderingen van 6, 12, 15 en 19 April, dat Coen zoo min als zijn bedaardheid als zijn bezadigdheid heeft verloren, wij achten thans ook bewezen dat hij evenmin in „verregaande willekeur" t.a.v. de Bandaneezen is vervallen. Nadat Coen de hulp van die van Selamon c.s. tegen die van Lontor c.s. had ingeroepen, voor het geval deze zich niet naar Coens eischen wilden schikken, en nadat gene zich daarvoor borg hadden gesteld, was er geen plaats meer voor willekeur. Het besluit, genomen op 24 April, ware een uiting van onaandoenlijke gestrengheid geweest, indien die van Selamon c.s. niet in staat waren geweest hun belofte te volvoeren. Het blijkt evenwel een strikt rechtvaardig en zeer begrijpelijk besluit geweest te zijn, nu duidelijk is, dat zij niet willens waren de beloofde hulp te geven, maar naar eigen inzicht en onderlinge afspraak de maatregelen interpreteerden. Evenals een contract bestaat om gehouden te worden zoo bestaat een toezegging om gestand te worden gedaan. Coen kon en mocht niet anders handelen. Hij was zichzelf een wet.

Hiervóór is gezegd, dat Coen de hoofden van Selamon zeker niet aan hunne beloften en contract zou hebben herinnerd, indien hij nà de vergadering van Zaterdag 24 April te Selamon was geweest. Nog veel minder ware dit geschied, indien Coen en zijn Raad reeds toen van het plan tot een overval op het leger te Selamon op de hoogte waren geweest, gelijk de voorstelling in het Journaal is en door Van der Chijs wordt overgenomen. Met hoeveel te *meer* recht had, in dat geval, Coen de bedoelingen der Bandaneezen kunnen wantrouwen en korte metten met hen kunnen maken en hoeveel te *minder* recht had Van der Chijs om te spreken over „het verraad (van de Nederlanders) aan Selamon gepleegd”. Aangezien in de vergadering van 24 April evenwel met geen woord over een vermoed voorgenomen verraad der Bandaneezen wordt gesproken, moet aangenomen worden, dat dit pas later aan Coen en de zijnen bekend is geworden.

Wanneer besloten wordt die van Selamon aan te tasten op grond van het feit, dat deze hun beloften niet nakomen (en zeker niet, gelijk Van der Chijs, in navolging van het Journaal naïvelijk meent, op grond van een kwajongens-verklaring), is Coen niet op de hoogte geweest met het bestaan van de aanvalsplannen der Bandasche hoofden. Hij had deze dan zeker niet tezamen met alle anderen in de „Dragon” laten inschepen! In den brief van 6 Mei wordt nl. in den aanvang medegedeeld, dat 789 zielen in de „Dragon” zijn ingescheept, terwijl aan het einde van dezen brief pas wordt gezegd, dat 45 orang-kaja's wegens „haer valschen handel ende boos voornemen op nieuws uyt den Dragon gelicht ende geprehendeert zijn”.

Dat Coen pas op het laatste oogenblik, dus nadat alle gevangen genomen Bandaneezen reeds waren ingescheept, van het voorgenomen verraad heeft vernomen — op welke wijze dat is geschied, wordt door Coen niet medegedeeld — blijkt eveneens uit een brief, gericht aan de Raden van Indië te Jacatra van 29 Mei 1621¹⁾. Daarin is sprake van een (niet meer aanwezigen) brief, geadresseerd aan hetzelfde college

¹⁾ Bescheiden, dl. III, pag. 40.

en verzonden per „Dragon”, waarin Coen verslag heeft gedaan van de gebeurtenissen op de Banda-eilanden, met inbegrip van de verovering van Selamon. Sedert de verzending van dien brief, schrijft Coen, is hier te Banda niets bijzonders gebeurd „dan dat al de Orangkays uyt den Dragon gelicht, om redenen als per nevensgaende copie van sententie blijkt, met den sweerde gerecht sijn”. Hieruit blijkt dat dit „lichten” moet zijn geschied, kort vóórdat de „Dragon” is vertrokken en nádat Selamon is aangetast.

Was de beslissing, genomen op Zaterdag 24 April, dras-
tisch, de uitvoering was het niet minder. Coen schrijft hier-
over:

„Hierop sijn die van Slamma met 5 compagnien soldaten omsingelt ende aen boort gebracht, stercq wesende . . . zielen. D'andre van Ouwendenner, Wayer, Rossangin ende Comber (daerby door verlet van regen niet tijts genoch by comen costen) hebben haer mede int geberchte by den hoop begeven, dootslaende een ouden coopman met een assistent ende jongen, die by haer resideerden ende langer dan 't behoorde ver-
toeffden. Alle de prauwen, correccoren ende joncken hebben wy van alle plaetsen gelicht, verbrant ende stucken geslagen, de voorsz. steden van Slamma, Wayer ende Ouwendenner t'eenenmael geslecht ende verbrant. Die van Rossangin sijn mede van haer eylandt opt geberchte by d'andre gevlucht. In deser vougen sijn alle de steden ende plaetsen van gants Banda ingenomen ende verdestruweert, uytgesondert alleen Puloron, dat in esse laten, vermits hun stille houden.

Met het schip den Dragon senden wy na Jacatra 789 zielen, te weten 287 manne, 256 vrouwen, 246 kinderen”.

Het Journaal beschrijft de gebeurtenissen uitvoeriger, te weten de vernieling van Selamon, een vergeefschen tocht van 2 compagnien nogmaals den berg op en een tocht met „tingans” naar Waier en Denner, waar eveneens alles wordt verwoest, zonder er Bandaneezen aan te treffen. Wel vinden zij daar de lijken van een onder-koopman en zijn assistent, die ongeveer 6 weken geleden, naar Waier gezonden waren om toe-

zicht te houden op het afbreken der versterkingen. De zwaar gewonde bediende van den onder-koopman deelt mede, dat deze door de inwoners van Waier werden gedood, toen Selamon werd aangetast, alerzij in het gebergte konden vluchten.

Hoewel deze personen aan Waier wel zeer langen tijd hebben gegeven om aan de opgelegde voorwaarden te voldoen, zoo moet worden geconstateerd, dat zij wel aan een groot gevaar werden blootgesteld, toen inmiddels werd besloten Selamon aan te tasten, blijkbaar zonder dat zij te dier zake tijdig werden gewaarschuwd.

In hoofdzaak vanuit Selamon worden de Bandaneezen aan het strand gebracht om te worden ingescheept. Het Journaal vermeldt, dat 1322 personen, jong en oud, naar boord werden gezonden. „Hoe datter mede gedistribueert is bij die, die de macht hadden, ick spreekte van wechschenken als vercoopen, 't en roert mij niet". Aangezien begin Mei 789 personen naar Jacatra zijn vervoerd, is de rest misschien verhandeld, of heeft zich vrijgekocht.

Volgens het Journaal en Van der Chijs is er door de Compagniesdienaren geroofd en geplunderd. Het is niet onwaarschijnlijk, dat er onder alle rangen elementen geweest zullen zijn, wien het spreekwoord, dat de Journaalschrijver citeert: „sijt gij hoer ofte dieff, hebt gij gelt ick heb u lieff, swijcht van mij, ick swijch van dij", uit het hart zal zijn gegrepen. Zeker is echter, dat zulks niet met toestemming van hoogerhand is geschied! Op last van Sonck worden verschillende huizen en een tempel in brand gestoken, „'t welck schrikkelijk om te sien was, daer wiert veel costelijckheit verbrant, van cleederen, gout, silver, gemunt ende ongemunt, schoone porceleijnen als andere. Den Gouverneur en wou niet toelaeten dat men iets berchden, ja dede selve de kisten die schoon ende wel gestoffeert waren in den brant werpen, die menich soldaet sonder eenich perijckel verijckert souden hebben".

Van der Chijs citeert ditzelfde gedeelte uit het Journaal, ten bewijze n.b. dat de Nederlanders, in plaats van hun plicht te doen, aan het rooven en plunderen sloegen. De bijvoeging, dat menig soldaat zonder risico hierdoor ver-

rijkt had kunnen worden, wordt evenwel weggelaten.

Het Journaal en dus Van der Chijs geven den indruk, alsof men hier met een ordelooze bende vrijbuiters te doen heeft, een horde „brandstichters en vernielallen”, die voor niets terug deinzen. Twee adelborsten en een soldaat, buiten hun kwartier aangetroffen en volgens den Journaalschrijver ten onrechte van plunderen verdacht, worden ter dood veroordeeld. Hierover schrijft Van der Chijs:

„Een verschrikkelijk staaltje van een geregtelijken moord op een zeer jeugdigen, door het lot aangewezen adelborst, in die dagen gepleegd, vlecht de schrijver van de Conqueste in zijn verhaal. De meermalen genoemde Commandeur, Van Gorcum — nog wel een der voornaamste hoofd-officieren van Coens leger — maakte eigenhandig de strop, waarmede de ongelukkige adelborst, in weerwil van de ernstige voorbeden zijner makkers, is opgehangen „ende smeerde hem met een stuck speckx, omdat de swarte beul geen goede handelinghe daervan hadde”.

„Zulke lieden waren de veroveraars van Groot-Banda; en wat wonder, dat zij die verovering op zulke ruwe, met alle regt en billijkheid strijdende wijze volbragten. Arme Bandanezen, die in zulke handen moesten vervallen!”

Een dergelijk zede-meesteren evenwel, over personen en hun handelingen uit de 16de en 17de eeuw, geeft blijk van een volkomen gemis aan historisch inzicht, met name van het te dien tijde geldende „crijchsgebruick”¹⁾.

Algemeen gold¹⁾, dat stormenderhand veroverde steden mochten worden geplunderd, hetgeen voor de soldaten steeds een buitenkansje was. Weliswaar trachtten de bevelhebbers zulks zooveel mogelijk in de hand te houden, door bijv. slechts eenige dagen voor de plundering te bepalen, of door maatregelen dit zoo ordelijk mogelijk te laten verlopen, terwijl eveneens de mogelijkheid bestond een plundering af te kooplen, maar, wat ons land betref, deden zoowel Geuzen als Spanjaarden op deze wijze hun voordeel, waarbij de weer-

¹⁾ Zie J. W. Wijn, Het krijgswezen in den tijd van Prins Maurits, hoofdstuk III en IX.

bare, mannelijke bevolking geacht werd de aanspraak op lijfsbehoud te hebben verbeurd.

Niettegenstaande verbodsbepalingen, o.a. tegen het dooden of mishandelen van weerloozen, vrouwen en kinderen, kwamen doodslag, mishandeling en eigenmachtig brandstichten bij elke plundering voor. Bij Aduard werden in 1593 door de Spanjaarden in de „furie” kinderen over de borstwering in de gracht geworpen, terwijl te Oudewater vrouwen voor enkele daalders werden verkocht. Alles wat door den oorlog werd verkregen — marteling der inwoners van een stad om achtergehouden goederen te voorschijn te brengen, was geen zeldzaamheid — werd het eigendom van den overwinnaar, een „faveur haer toegestaen door het Landt, het welck na Reghten alle goede Buyten magh naer sigh trecken”, gelijk Gerard Feltman het formuleert¹⁾. De buit was tijdens het verkrijgen en verdeelen belangrijker dan een menschenleven. Wijn noemt het twisten over de verdeling van den buit een der groote kankerplekken in de toenmalige krijgstuicht.

Werd de burgerij geenszins ontzien, hoeveel te minder gold dit voor de combattanten. Indien niet een dusdanige slachting had plaats gevonden, dat er na den strijd geen gevangenen overbleven, konden de overwonnenen zich vrijkopen, tenzij speciale wraak- of haatgevoelens andere maatregelen noodzakelijk maakten. Als meest wreede uitingen noemen wij het ophangen aan één of twee beenen en den wurgingsdood voor de geheele, of na loting, voor een gedeelte der bezetting. Spaansche acten spannen deze onsierlijke kroon door Parma's bevel de dappere verdedigers van Sichein, toen deze zich tenslotte op genade en ongenade moesten overgeven, stuk voor stuk met een zwaren hamer te laten doodslaan²⁾.

¹⁾ Gerh. Feltman, Aenmerckingen over den Articulbrief ofte Ordonnantie op de Discipline Militaire, derde druk, anno 1716, pag. 283 (eerste druk anno 1676).

²⁾ Wij ontleenen dit laatste aan het belangwekkende werk Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den tachtigjarigen oorlog, van Joh. Brouwer wien men zeker niet van overdrijving zal kunnen verdenken.

Brouwer ontleent dit aan Alonso Vázquez, Guerras de Flandes, t. I, pag. 102. Bor verhaalt deze gebeurtenis in de volgende bewoordingen: „dootsmijtende, vermoordende, verdrinckende ende onthalsende meest alle die daer inne waeren, om een exempel te statuieren dat soodanighe cleyne stedekens hem niet en souden teghenstaen. . . Den oversten ende meer andere zijn in haere deuren opgehenghen”. Pieter Bor, Nederlantsche Oorlogen, uitg. 1621, twaalfde boek, fol. 13.

Het wreedaardig karakter der oorlogen te dien tijde werd niet in het minst veroorzaakt door het gebrek aan discipline. Werd een tocht ondernomen naar meer afgelegen streken, wie bekommerde zich dan nog om krijgsartikelen? Ongetwijfeld constitueerden de bestaande Artikelbrieven¹⁾ en het toenmalige krijgsgebruik een soort oorlogsrecht, maar dat was in wezen niet anders dan een gewoonterecht, onderworpen aan de variabele eischen van plaats en omstandigheid, waarbij ergerlijke schendingen ook van dit gewoonterecht niet uitbleven. Dronkenschap, spelen, vechten, diefstal en roof, afpersing, mishandeling van burgers, verkrachting en brandstichting, ziedaar de weinig illustere opsomming, welke Wijn geeft van de „buitensporigheden”, die evenwel het gewone spoor vormden, waarin de toenmalige soldatesca zich bewoog.

Indien nu dit de Europeesche oorlogsgebruiken waren, kan dan worden verwacht, dat andere maatregelen werden toegepast in dat deel van de wereld, dat geacht werd het bezit te zijn van diengene, die er het eerst kwam en de meeste macht bezat?

En toch blijkt in Coens leger een discipline te hebben geheerscht, welke menig bevelhebber uit dien tijd in Nederland en daar niet alleen, ten voorbeeld kon strekken. Terwijl hier te lande dikwijls de hand werd gelicht bij het verkrijgen en verdeelen van den buit, zoo mocht bij de expeditie op de Banda-eilanden niemand zich iets toeigenen. Maar na de beëindiging ontving elk naar zijn rang een bepaald aantal realen, de Compagnie inclus, in overeenstemming met de daarvoor geldende bepalingen.

Het feit, dat te Selamon alles moest worden verbrand en niet was toegestaan, „dat men iets berchden”, wijst evenwel op iets veel belangrijkers, nl. dat wij hier niet zoozeer met een oorlogshandeling hebben te doen dan wel met een strafexpeditie. Coen beschouwde de inwoners van Selamon als onderdanen en deze worden niet geplunderd maar gestraft.

De schrijver der *Conqueste* zou zich gaarne van alles heb-

¹⁾ Een korte samenvatting van den in de Nederlanden geldenden Artikelbrief van 1590 is te vinden in het Journaal van Anthonis Duyck, uitgave Lodewijk Mulder, 1864, dl. II, bijlage IV, pag. 470. Deze uit 7 artikelen bestaande samenvatting werd bij elke monsterring voorgelezen.

ben toegeëigend en hij is zeer verontwaardigd, dat zulks niet wordt toegestaan. Blijkt reeds hieruit — het is niet de eenige plaats waar in dit Journaal van diepgaande interesse in buit getuigenis wordt afgelegd — de afkeer van dezen ooggetuige tegen de krijgstucht, zijn visie op het voorval met de 2 Adelborsten en den soldaat geeft blijk van een volkomen miskenning daarvan.

Zoowel het Civiel als het Crimineel recht, dat in Indië zou gelden, moest in 1621 nog vrijwel geheel beschreven worden ¹⁾. Het *Oprichtingsoctrooi* der O.I. Compagnie van 1602, alsmede de *Instructie voor Pieter Both*, van 14 November 1609 en de *Ordonnantie en Instructie voor den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indien*, van den 22sten Augustus 1617, verschaffen naast de *Scheepsartikelbrieven* de eenige op schrift gestelde gegevens voor de uitoefening van de rechtspraak. Wel regelt in het jaar 1620, Coen bestuur en rechtspraak, maar dat betrof slechts Jacatra. S. mood, 2.

Art. 35 van het *Octrooi* machtigde de O.I. Compagnie „eenige forteressen, ende versekertheden te bouwen, gouverneurs, volck van oorloge, ende Officiers van Justitie, ende tot andere nootelijcke diensten, tot conservatie van de plaetsen, onderhoudinge van goede ordre, politie ende Justitie, een-samenlijck tot voordering van de neringe, te stellen” ²⁾.

Art. 3 van de *Instructie voor Pieter Both* luidt:

„Alle aanklagten van mesusen, overtreding der artikelbrieven, ordonnantiën en bevelen, zoo van de Comp. als van den Gouverneur-Generaal en die van zijnen raad, alsmede over alle onbehoorlijke handelingen en mishandelingen in 't stuk van commercie van de Comp., zullen . . . beregt en gedecideerd worden, naar dat de Gouverneur-Generaal en die van de raden van India, in billijkheid en goede conscientie, ten dienste van den lande en profijt van de Comp., zullen bevinden te behooren” ³⁾.

¹⁾ Vgl.: Bijdrage tot de Geschiedenis der Rechtspraak bij de Ver. O. I. Compagnie van Stapel in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië, dl. 89 en 90.

²⁾ Van der Chijs, Plakaatboek, dl. I, pag. 2.

³⁾ *ibid.*, pag. 5.

Dit wordt in art. 8 van de *Ordonnantie en Instructie van 1617* nader aldus omschreven:

„Zullen mede de voorschreven Gouverneur en Raden van Indie magt en autoriteit hebben, gelijk hunlieden dezelve magt en autoriteit wordt gegeven mits dezen, . . . om in alle civiele en criminele en halszaken regt te doen, sententie te geven en dezelve, zonder admissie van eenig verder appel of provocatie, ter executie te stellen”¹⁾.

Hoewel pas bij schrijven van Heeren XVII gedateerd 4 Maart 1621, het uitdrukkelijke voorschrift werd gegeven „rechten ende wetten sal U.E. aldaer doen observeren, die hier in Hollandt geobserveert werden”²⁾, zoo blijkt uit de regeling van bestuur en rechtspraak, getroffen in 1620 onmiddellijk na de verovering van Jacatra, dat Coen toen reeds dezen weg bewandelde. Wanneer hij in 1628 een Instructie voor de Militairen vaststelt — de eerste Indische rechtsregeling voor militair strafrecht — ligt daaraan, gedeeltelijk zelfs woordelijk maar verder aangepast aan de Indische toestanden, de *Artikelbrief ofte Ordonnantie op de Discipline Militaire*, uitgevaardigd in het leger te Arnhem op 13 Augustus 1590, ten grondslag.

Art. 22 van dezen Militairen Artikelbrief van 1590, die tot het einde der 18de eeuw de basis heeft gevormd voor het militair strafrecht hier te lande, luidt:

„Die uyt het Leger, belegerde Stadt ofte Huys, sonder speciaal consent van sijnen Hopman ofte Overicheyt loopt, om eenigerhande oorsaecken, het zy om voedinghe oft anders, sal gehangen worden”.

Pappus, die in zijn belangrijk commentaar op dezen Artikelbrief³⁾ in het algemeen aangeeft, op welke wijze de artikelen werden uitgelegd en nageleefd, teekent bij dit 22ste artikel aan:

„Jae de Hopluayden mochten selfs niemant verlof gheven

¹⁾ Van der Chijs, Plakaatboek, dl. I, pag. 31.

²⁾ Colenbrander, Bescheiden, dl. IV, pag. 497.

³⁾ Peter Pappus Van Tratzberg, Articulbrief waer by eenighe Annotatien ghevoecht zijn, anno 1636, pag. 88 (eerste druk anno 1603).

Wij nemen deze artikelen over, zooals zij staan afgedrukt bij Feltman.

tot dier tijdt als de Vyandt voorhanden was want sulcx was by halsstraffe verboden”.

Feltman, een tweede commentator, wiens *Aenmerckingen over den Articulbrief*¹⁾ van belang zijn door zijn geschiedkundige bewijzen van in de practijk opgelegde straffen, merkt over dit artikel op, dat de doodstraf moet volgen, zelfs wanneer het kwartier werd verlaten om den vijand afbreuk te doen. „Want in den oorlogh alle de geene die buyten ordre yets gedaen hebben, met de doodt gestraft worden, de sake hebbe zoo goeden uytslagh gehadt als se wil”¹⁾.

Was deze Militaire Artikelbrief van 1590 in eerste instantie opgesteld en bedoeld voor de militairen in de Republiek der Nederlanden, voor den tocht op Banda waren door Coen op 5 Maart 1621 12 artikelen bekend gemaakt en door het geheele leger bezworen, t.w. de *Articulen ende ordonnantien, waernaer door last ende bevel van den E. Heer Gouverneur Generael yder soldaet geduyrende de voorgenomen tocht (die Godt wil segenen) sich sal hebben te reguleeren*²⁾.

Artikel 4 luidde:

„Dat niemant hem sal vervoirderen uyt sijn compagnie off gelit te gaen sonder concent off bevel van sijn cappiteyn, op peene alsvoren”. (nl. „op peene, soo wie ter contrarie bevonden sal worden gedaen te hebben, sonder genade volgens krijchdiscipline, andere ten exempel, aen den hals sal gestraft worden”).

De schrijver van de *Conqueste* moge nu verzekerd zijn geweest, dat de beide Adelborsten en de soldaat niet hebben geplunderd en zijn beschrijving moge Van der Chijs ertoe brengen den Nederlanders een „verschrikkelijk staaltje van geregtelijken moord” in de schoenen te schuiven, in feite hebben wij hier o.i. te doen met een overtreding van het vierde artikel van de *Artikelen tot den tocht op Banda*. Zij werden niet gevonnist wegens plunderen, maar voor het verlaten van hun kwartier, d.i. de plaats, waar een militair krachtens zijn opdracht behoort te zijn.

¹⁾ Zie hiervóór, pag. 195, noot 1. Feltmans *Aenmerckingen*, pag. 135.

²⁾ Zie bijlage XXI.

Het feit, dat verschillende wapenbroeders hun bemiddeling willen verleenen, wijst erop, dat de verdachten zich inderdaad niet aan plundering hebben schuldig gemaakt. Of deze wapenbroeders daarvan zelf wel vrij uitgingen? Verzwakten de beklagden hun zaak door tegenover Sonck — toen deze hen aanhield en ondervroeg, wie hen gelast had hun kwartier te verlaten — te wijzen op het feit, dat zij niet hadden geplunderd, in gelijke mate achten wij de voorspraak hunner verdedigers verzwakt door het vragen om „genade” i.p.v. het „eischen van recht”. Misschien zijn deze wapenbroeders, in de veronderstelling verkeerd dat plundering werd ten laste gelegd, het laatste van plan geweest, toen zij zich naar de terechtzitting spoedden, waarbij een eigen kwaad geweten, overtuigd van onschuld der verdachten inzake plundering, hen tot des te meer spoed maande, . . . slechts een beroep op genade bleef over, toen zij de ware aanklacht vernamen.

Mocht evenwel dit vonnis ten onrechte zijn geveld — wij achten het weliswaar uitgesloten —, dan nog kan Coen daarvan geen verwijt worden gemaakt. Deze mocht, ja moest zich verlaten op de inlichtingen van den bevelhebbenden officier, Gouverneur Martinus Sonck, die het gebeurde onmiddellijk aan Coen heeft gerapporteerd. Dat Sonck dit, gelijk in de *Conquête* wordt vermeld, „ten quaetsten heeft aengedient”, komt ons onwaarschijnlijk voor, al was het alleen wegens het feit, dat onze onbekende verslaggever wel geen inzage zal hebben gehad van deze mededeeling. Er is evenwel geen enkele aanwijzing, dat de advocaat-fiscaal Sonck (juridisch geschoold en waarschijnlijk stammend uit een bekende juristenfamilie te Hoorn) niet zeker van zijn zaak is geweest. Hij, de rechter, heeft het feit zelf kunnen constateeren en dat komt maar zelden voor.

Dat 2 van de 3 veroordeelden gratie verkregen, wijst erop, dat het recht niet eens in volle gestrengheid werd toegepast ¹⁾.

¹⁾ Het aanwijzen door het lot van dengene, die de straf had te ondergaan, kwam veelvuldig voor. Zoo liet Maurits in 1601 uit 169 gevangenen 12 man door loting ter dood brengen. Vergelijk Wijn, pag. 113, waar deze een eeresaluut brengt aan den soldaat, die terwille van een jongeren kameraad, na te zijn vrijgeloot, voor een tweede maal een greep in de urn met briefjes deed.

In tegenstelling met den Journaalschrijver en Van der Chijs, die in het smeren van den strop met een stuk spek een soort sadistisch genoegen van Van Gorcum zien, zijn wij van meening, dat deze zijn verantwoordelijkheid ten volle begreep en daarmede alleen beoogde den strop snel te laten toehalen en daardoor den dood van den veroordeelde te verzachten. Dit blijkt ook overduidelijk uit de toevoeging dat „de swarte beul geen goede handelinghe daarvan hadde”.

Hoe zou Van der Chijs hebben geoordeeld over het scherpen van een zwaard of valbijl bij onthoofding?

Insteede van veroordeelende minachting, dient het veeleer onze bewondering te wekken, dat onder de gegeven omstandigheden in dien tijd de discipline te velde werd gehandhaafd, waarbij eigen landgenooten niet werden gespaard.

HOOFDSTUK VII

HET PROCES TEGEN DE ORANG-KAJA'S¹⁾

Hoe met de „Dragon” 789 Bandaneezen naar Batavia zijn gezonden en hoe 45 orang-kaja's werden gearresteerd, is U in onzen vorigen brief medegedeeld, schrijft Coen op 16 November 1621.

„Op de becomen kennisse scherp ondersoeck gedaen zijnde, bevonden aen haer eygen confessie, hoe de Bandanesen van eersten aff, nadat Lontor overwonnen en haer in genade aengenomen hadden, hun datelijck boven op 't gerberchte begost hadden te verstercken, terwyle ons met schoonen schijn trayneerden, dat tegen d'aengenomen conditie veel van haer beste wapenen achter de handt hielden ende voorgenomen hadden haer een maent off twee na ons vertreck wel te dragen om credit te becomen, de forten dan off te loopen ende 't volck te vermoorden. Item doen ons leger in Slamma was om ons naerder van de Bandanesen te verseecken ende de quaetwillige te prevenieren dat doen in de wapenen waeren geweest, om ons leger t'overvallen; dat eenich slecht volck aen boort sonden om ons t'abuzeeren; dat voorgenomen hadden op drie verscheyde tyden ende plaetsen de Generael Coen te vermoorden, namentlijk op Slamma, in 't schip *Hollandia* ende int schip den *Dragon*. Item dat voorgenomen hadden 't volck van den *Dragon* te vermoorden ende met het schip door te gaen off den brant daerin te stecken ende alsoo met den anderen te sterven.

¹⁾ Bronnen:

a. Brief van Coen aan Heeren XVII van 16 November 1621.

b. Conqueste van het eiland Banda.

c. Het vonnis, geveld over de Bandaasche orang-kaja's.

d. „Examinatie” en „Belijdenisse” dezer hoofden.

Zie voor dit hoofdstuk Van der Chijs, pag. 157—160.

By den raedt hierop gelet wesende, zijn alle de gevangen orangkays ter doot verwesen ende 44 met den swaerde gerecht. Twee hebben haer selven in torture verstict, ende een isser over boort gesprongen ende verdroncken”.

Volgens dezen brief hebben de verdachten bekend. De Journaalschrijver evenwel zegt, dat hem daarvan niets bekend is. Deze deelt mede, dat de orang-kaja's verschillende malen door Coen en zijn raad zijn gehoord, en daarna „gecondemneert ter torture om seeckerheijt te weten van haer conspiratie, volgende de bekentenisse van den cousijn van de huijsvrouw van joncker Dirck, als vooren verhaelt. . . . D'executie vant pijnigen aen de voor verhaelde gevangen Bandaneesen heeft sijnen voortganck gehad, dewelcke seer rigoureuus heeft toegegaen. Den fiskes heeft haerlieder alle hare delicten voorgelecht, soo oude als nieuwe, ten deele als voren verhaelt, verstaen hebbende uwt een persoon die onmondich was, als wesende bloetvriend van joncker Dirck orangcaij; waer over datter twee orankcaijs bij haer ontkennen blijvende doot gepijnicht ende over boort geworpen sijn. Wij en hebben nooit connen verstaen dat sijliede iets tot haeren laste gelecht bekend hebben, maer ten contrarie geprotesteert van innocencie ende niet anders betracht en hadden, blijckende bij hare voorgaende acte van deligentie int aenbrengen van haer volck, den vrede mette Hollanders gemaect in aller getrouwicheijt te houden staen, bereijt wesende daer bij te leven ende te sterven. Eijndelijck soo sijn sij bij d'Heer Generael ende den raet, op den achtsten Meij anno 1621, gecondemneert ter doot”.

Tiele schrijft hierover:

„Na een schijnproces waarbij hun op het getuigenis van een onmondige en op onbewezen beschuldigingen allerlei delicten te laste gelegd werden, liet Coen hen allen ter dood brengen”¹⁾).

Van der Chijs deelt mede, dat geen enkel in dit proces geëdiend hebbend stuk bewaard is gebleven, zoodat het meest afdoende middel om uit te maken wie gelijk heeft, ontbreekt. Hij vervolgt dan:

¹⁾ Tiele, Bouwstoffen, eerste deel, pag. XLV.

„Waarschijnlijk is 't niet, dat onder zoo vele gepijnigden niet één zoude geweest zijn, die bekende, alwat men hem wilde laten bekennen.

Bovendien, in 1621 moge men waarde hebben gehecht aan bekentenissen, onder torture afgelegd; voor ons hebben natuurlijk dergelijke bekentenissen hoegenaamd geen waarde, zoodat voor onze beoordeeling van het vonnis weinig of niets afdoet, of de gepijnigde Bandanezen als dan niet bekend hebben, wat Coen hun in den mond legt.

Eene andere kwestie — eene kwestie van meer belang, — is, of in 1621 de gepijnigden, met of zonder bekentenis, des doods schuldig waren.

De door Coen geïmproviseerde regtbank zeide: ja! doch gronden voor dit ja zoeken wij te vergeefs, aannemende, dat die ooit zijn opgeschreven.

Volgens geen, mij bekend regt bestond er in 1621 eenige term om de gepijnigden ter dood te veroordeelen. Wat zij gedaan hadden of voornemens waren geweest te doen, — onverschillig of zulks waarheid dan wel verzinsel of leugen was, — dit alles berustte op zelfverdediging en constitueerde alzoo geene misdaad.

De Bandanezen waren met de Nederlanders in oorlog; en volgens oorlogsregt mogten zij alles doen, wat hun te laste werd gelegd.

Maar zoo naauw zagen niet regters als Sonck c.s.

Oogendienaren van den geweldigen Coen; vol wrok over het slechts gedeeltelijk slagen der expeditie en vermoedelijk bevreesd voor den invloed en de wraak der gepijnigde hoofden, wanneer deze met hunne landgenooten te Jakatra mogten aankomen, vonden zij het waarschijnlijk practischer hen allen ter dood te veroordeelen dan de kans te loopen van later hunnerzijds moeilijkheden te ondervinden.

Is deze voorstelling de ware, — tijdgenooten deelen haar met ons, — dan hebben we in casu met niets anders dan met een geregteijken moord te doen; en dan mogt Mr. J. K. J. de Jonge met volle regt schrijven, dat op Banda de naam der Nederlandsche natie met eene schier onuitwischbare bloedvlek is beklad”.

In navolging van Van der Chijs schrijft Huybers:

„Coen beweert dat er zeer bezwarende getuigenissen verkregen werden omtrent samenzweringen, onbetrouwbaarheid, verraad, moord; andere bronnen weerspreken dit. De processtukken zijn verloren, de zaak is niet geheel uit te maken. . . . De wraakoefening eindigde met een beestachtigen gerechtelijken moord”¹⁾.

Geerke deelt mede, dat de 44 hoofden voor een rechtbank moesten verschijnen, samengesteld uit Sonck, den gouverneur van de Molukken (bedoeld is Banda), een soort Nederlandsche Vargas, en vier kapiteins. Hij vervolgt dan:

„Een rechtbank? Neen, nog erger dan de Bloedraad, een commissie der wrake. Bij de pijniging overleden twee van de gemartelden, of er van verraad iets gebleken is? Het is onbekend; alleen verzekert Coen dat er veel bekend is; maar hoe die bekentenissen luiden, zegt hij niet”²⁾.

Mac Leod vraagt zich af:

„Of het billijk was, na deze afgedwongen verklaring de orang-kaja's te straffen, mag betwijfeld worden, zij werden echter ter dood gebracht”³⁾.

Stibbe schrijft dat Coen „een bloedgericht” hield, waarbij een groot deel der orang-kaja's „door beulshanden om het leven” kwamen⁴⁾.

Stapel vermeldt, hoe Coen 800 gevangenen naar Jacatra zond maar 47 orang-kaja's bij zich hield.

„Twee dagen later zonden de vluchtelingen uit het gebergte onderhandelaars met geschenken. Coen eischte overlevering van alle verzetslieden, tot vervoer naar elders, en erkenning van de souvereiniteit der Compagnie. Nog vóór het antwoord op deze eischen kwam, liet hij 47 gevangene hoofden, na een ondervraging, waarbij kwistig gebruik gemaakt werd van de pijnbank, ter dood brengen”⁵⁾.

¹⁾ Huybers, Een kranig Hollander, pag. 114.

²⁾ Geerke, Jan Pieterszoon Coen, pag. 169.

³⁾ Mac Leod, De Oost-Indische Compagnie als zeemogendheid in Azië, eerste deel, pag. 271.

⁴⁾ D. G. Stibbe, Neerlands Indië, eerste deel, pag. 305.

⁵⁾ Stapel, Geschiedenis van Ned.-Indië, uitgaaf der Ned. Historische Bibliotheek, pag. 72.

Van der Woude, om ons hiertoe te bepalen, oordeelt dat het een duistere dag was voor de Compagnie, toen de orang-kaja's, wien Coen geen bekentenis kon ontwingen, werden terechtgesteld.

„Ook ditmaal was Coen zichzelf. Hij stelde geen voorbeeld, hij vernietigde eenvoudig wie hem in den weg trad”¹⁾.

Volgens welk recht nu zijn de Bandasche hoofden strafbaar gesteld? Of is de situatie inderdaad zóó geweest, gelijk de meening is van Van der Chijs, dat de orang-kaja's — hetzij zij al of niet bekenden — geen strafbaar feit hadden gepleegd, aangezien zij uit zelfverdediging in oorlogsomstandigheden handelden? Zijn deze lieden om praktische redenen door oogendienaren van den geweldigen Coen ter dood veroordeeld? Of, gelijk Tiele's meening in diens „Europeërs” is, omdat Coen deze hoofden als de gevaarlijkste Bandaneezen beschouwde en slechts terwille van eenigen in zijn raad, die misschien verontschuldigen naar voren brachten, hen althans niet zonder vorm van proces uit de wereld wilde helpen? ²⁾

Dat een menschenleven, laat staan dat van een „trouwe-looze Moor”, gelijk alle inlanders geacht werden te zijn, in dien tijd anders stond aangeschreven dan eenige eeuwen later, wie zal daarover verwonderd zijn? Schrijft niet een bekend Nederlandsch rechtsgeleerde in 1686:

„Hals-straffen die de menschen de doodt doen gevoelen, ende in continuatie van pijn bestaen, als levendig verbranden, voornamelijk met een langsaem vier, en diergelijke, zijn bij ons niet in 't gebruik, op dat de menschen lang in pijn des doodts zijnde niet tot wanhoop souden koomen, ende onmachtig worden om haer gedachten tot Godt te richten; deswegen als de grootheid van de misdaet swaerder straffe ver-eijst, soo doet men sulcx met bewijsinge van schrickelijckheit nae de doodt, als met het aengezicht en handen te smooken, indien het brandstichters zijn, of met het lichaam

¹⁾ Van der Woude, Coen, pag. 132.

²⁾ Tiele, De Europeërs, negende gedeelte, hoofdstuk 4, pag. 258.

op een rad, 't hoeft op een paal te setten en diergelijks.

't Is evenwel niet gezegt, dat branden, raebraken, en andere pijn-duirende doodt-straffen noyt t'enigen tijde plaetse souden connen hebben, indien de grousaemheit van Vaders en Prinsenmoort of andere ongehoorde schelmstukken niet toe mochten laten het gewoonelijke medelijden te gebruiken" 1).

De Leidsche hoogleeraar Mr. Bavius Voorda maakt ruim een eeuw later, o tempera o mores!, een fijngevoelig onderscheid, wanneer hij schrijft:

„Ook kan ik aan van Leeuwen" — wiens opvattingen over pijnigen hij bestrijdt — „toestaan, dat de maate, 't zij van zwaardere of van lichtere pijniging, eenigzins afhangd van het meer of min gruwelijke der misdaad, om welke men pijnigen wil, en naar de zwaarte der misdaad mede moet geregeld worden. Zwaar, bij voorbeeld, mag men pijnigen om een misdaad die met een pijnlijke dood, dan om een misdaad, die met een zachte dood gestraft moet worden: mits de Rechter altoos in 't oog houde, dat zelfs in geval van de aller-gruwelijkste misdaad met de zachtste soort van pijniging worde begonnen, en men zoo trapsgewijze opklimme" 2).

Pijnigen, invaliditeit ten gevolge hebbend, is volgens Voorda ongeoorloofd, *immers* zelfs bij slaven — deze werden als voorwerp, nimmer als *persona* beschouwd — moest in dat geval de schade aan den eigenaar worden vergoed.

Indien een dergelijke miskennis van menschelijke waarden, althans in onze oogen, in Nederland heerschte, hoe zou dan in Indië, waar landgenooten tijdens reis en verblijf als ratten omkwamen, een andere meening hebben kunnen heerschen 3). Hoezeer dergelijke waardeeringen en opvattingen tegen *ons* rechtsbewustzijn indruischen, men vergete toch niet, dat recht een veranderlijk begrip is, nl. de spiegel van den

1) Ulrik Huber, Hedendaegse Rechtsgeleertheit, IIIde boek, XXII kapittel, pag. 523.

2) Bavius Voorda, Crimineele Ordonnantien, tweede hoofdstuk, par. XXVIII, pag. 228, 1792.

3) Volgens Holland Rose, medewerker aan de „The Cambridge History of the British Empire", vol. I, page 127, stierven toentertijd gedurende reis en verblijf in Indië 8 van de 10 zeelieden.

tijd waarin het wordt toegepast. Onze taak is na te gaan, of Coen het toen geldende recht heeft toegepast.

Alvorens op het proces tegen deze orang-kaja's zelve in te gaan, dienen wij onze aandacht te wijden aan een onderwerp dat vele eeuwen lang pennen van de meest vooraanstaande juristen in beweging heeft gebracht. Eer en aanzien of armoede en de meest smadelijke dood waren hierbij betrokken. Wij doelen op de aangifte (*revelatio, denunciatio*) en niet-aangifte (*non-revelatio*) van Staatsmisdaden.

Moraliter dient elkeen een misdrijf te voorkomen of te verhinderen, indien zulks in zijn macht ligt. Slechts een uitdrukkelijke strafbepaling evenwel kan dit nalaten strafbaar doen zijn. In alle wetgevingen van alle tijden komen dergelijke strafbepalingen voor, nimmer echter zoo veelvuldig en overeenstemmend als ten aanzien van misdaden tegen de veiligheid van den Staat, het *Crimen laesae Majestatis*¹⁾.

De Mozaïsche wetten reeds vorderden in enkele gevallen aangifte en wel zeer speciaal in het geval van afgodendienst, waarbij slechts kinderen t.a.v. hun ouders en de vrouw t.a.v. haar man van aangifte werden vrijgesteld. In den theocratischen bestuursvorm van Israëel gold afgodendienst als een inbreuk op de Majesteit van Israëls Koning, Jehovah, waardoor tevens de maatschappelijke grondveste van het Israëlietische Staatsgebouw werd aangetast.

De Chineezzen hielden er een zeer uitgebreid begrip van Majesteitsschennis op na en straften niet-aangifte met den dood.

Hoewel het aan bestrijders niet ontbrak, waartoe o.a. Königswarter behoort, zoo is de eeuwen door het Romeinsche Recht te dezer zake aldus geïnterpreteerd, dat niet alleen de schuldigen aan Staatsmisdaden met den dood en verbeurdverklaring van alle goederen dienden te worden gestraft, terwijl diegenen, die voor de schuldigen tusschen beide trachtten te komen, eveneens strafbaar waren, maar dat ook op de bloote

¹⁾ Wij ontleenen het volgende aan het artikel van Mr. J. L. Königswarter: Geschiedkundig overzicht der Wetgeving van de voornaamste Volken, omtrent het straffen der niet-aangifte (*non-révélation*) van Staatsmisdaden, Nederlandsche Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving 1839, eerste deel, pag. 165 e.v.

wetenschap, het kennis dragen zonder meer van het bestaan van het plan tot zulk een misdaad de doodstraf stond. Hoewel deze eensluidende interpretatie o.i. ternauwernood toestaat te spreken van een verkeerde uitlegging van het Romeinse Recht, gelijk Königswarter doet, kunnen wij het pro en contra van dezen strijd, hoe interessant ook, buiten beschouwing laten, aangezien in den tijd die ons bezig houdt, het gevoelen eenparig was¹⁾.

In Duitschland werd deze aangelegenheid in gelijken zin geregeld door de onder Keizer Karel IV in het jaar 1356 uitgegeven Rijkswet, bekend onder den naam „Gouden Bul”²⁾.

Een wet van 22 Augustus 1610 legde den Priesters in Frankrijk de verplichting op de misdaad van hoogverraad aan te geven, indien deze in den biechtstoel was bekend gemaakt, terwijl een ordonnantie van Lodewijk XI uitdrukkelijk voorschreef: „Dorénavant ceux qui sauront ou auront connaissance de quelque conspiration contre le Roi, la Reine, le Dauphin et l'État, seront tenus et réputés criminels de lèse majesté, et punis de semblables peines, que les principaux auteurs, conspirateurs et conducteurs des crimes s'ils ne le révèlent ou envoient révéler au Roi ou à ses principaux juges et officiers des pays où ils sont, le plutôt que possible leur semblera, après qu'ils en auront connaissance”.

Vroegere wetgevingen in Rusland, Italië en andere Europeesche landen stelden eveneens de doodstraf op de niet-aangifte van zoodanige misdaden.

¹⁾ Terwijl Königswarter zich voor zijn tijd terecht beroept op den geheel anderen band tusschen Vorst en Onderdaan dan die welke in vroegere tijden bestond, zoo geldt dit onderscheid niet voor den tijd, welke ons bezighoudt, waarin de middeleeuwsche opvattingen t.a.v. veroveringen naverkten in de eerste experimenteële koloniale verhoudingen, ingeleid door de Pauselijke bullen, waarbij het heidenland den Christenvolkeren ten erf werd gegeven.

²⁾ Hoe ingeworteld deze opvatting was, blijkt uit het feit, dat het nieuwe Strafwetboek van Oostenrijk van het jaar 1803, volgens Königswarter, eveneens de ware beginselen over medeplichtigheid uit het oog verloor, terwijl, om nog een voorbeeld te noemen, bij de beraadslagingen in 1834 en 1835 over het Hannoversche Ontwerp, het voorstel, de Katholieke geestelijken van de verplichting tot aangifte te ontheffen, verworpen werd, daarbij trouw blijvende aan het in Duitschland algemeen geldend beginsel, dat Biechtvaders verplicht waren in de biecht gedane bekentenissen te dier zake mede te deelen. Uitbreiding van ontheffing der verplichte aangifte tot meerdere bloedverwanten werd in het algemeen de grootste concessie geacht, welke men geven kon.

Gaan wij nu na, welke opvattingen te dezer zake in de Nederlanden golden. Zonder verder in het verleden te duiken dan tot 1570, het jaar van de Crimineele Ordonnantie van Philips, welke uitdrukkelijk naar het Romeinsche Recht verwees en waardoor dus gelijke opvatting als de hiervoor genoemde ook in de Nederlandsche gewesten gold, kunnen wij ons hier bepalen tot art. V en art. VI van den Militairen Artikelbrief van 1590. Art. V luidt:

„Die yet gedaen, ofte geconspireert heeft tegens de Heeren Staten, het Landt, Steden ofte Plaetsen des selfs, ofte eenige Gouverneuren ofte Capiteynen van dien, waer door de gemeene Landen in eenige schade ofte periccul souden mogen comen, mitsgaders die daer toe sullen consenteren, sullen sonder eenige genade gehangen worden”.

Pappus schrijft in zijn commentaar op dit artikel, dat een dergelijke samenzwering voor een der grootste delicten wordt gehouden, waarbij ook diegenen, die daarin toestemmen, „sonder ghenade” gestraft moeten worden.

Feltman deelt in zijn *Aenmerckingen* hierover mede, dat „het quaedt voornemen voor den daedt werdt gehouden”¹⁾. Verschillende voorbeelden worden door hem genoemd: een zekere Maucat, die op zich had genomen Prins Maurits dood te schieten, werd 1 Augustus 1603 geradbraakt; verschillende personen, die met den vijand overleg pleegden, zonder tot de daad zelve te komen, boetten dit eveneens met hun leven, o.a. Johan Otten, pastoor te Emmerik, „desseyn op Schenken-schans hebbende, is onthalst, en het Hoofdt gestaect, in October sestien hondert dertigh”.

Over hen, die hun toestemming tot een dergelijke samenspanning hebben gegeven, of daarvan kennis droegen, schrijft Feltman: „in welck cas oock die raedt of daedt daertoe hebben gegeven, ja het geweten en niet geopenbaert hebben, ter doot veroordeelt worden. Gelijck sulcks Antonio Veniero neffens den Biechtvader van Biscayer Joan Jauregni, die den aghtsten Maert vijftien hondert twee en tachtigh

¹⁾ Feltmans *Aenmerckingen*, pag. 76 e.v. Zie ook Pappus' Annotatien, pag. 68 en 69. Vgl. hiervoór, pag. 195 nt. 1 en pag. 198 nt. 3.

hoogstgedaghten Heere Prince tot Antwerpen door het hoofdt schoot, wedervaren is, waer van handelt Meteren d.p.I.lib.II. in anno 1582. Daerom wiste vry beter den Minnebroeder, aen wien een Edelman uyt Normandie gebieght hadde, dat hy de gedaghten wel eer hadde gehadt van den Koningh Franciscus I. te dooden, eghter nu daer van berouw hadt, want hy sulcks heeft te kennen gegeven, en daerop is den voorschreven Edelman, al was hy in de bieght geabsolveert, met de doodt gestrafft". In dit geval waren in Frankrijk dus zelfs de gedachten niet vrij.

Bestond de straf wel uit het met vier paarden uit elkaar getrokken worden, de gewoonlijke straf zegt Feltman — en hij schrijft dit in 1716 na de ampliatio van dezen Artikelbrief op 9 Mei 1705 — is hangen en vierendeelen, waarna het hoofd en de vier stukken ten toon worden gesteld. Dit gebeurde o.a. in 1673 nog te Gorcum aan een „Boer van Lakerveldt, die de Stadts Grachten hadde gepeylt, op dat sich de Fransschen daer van souden kunnen dienen" en in 1699 te Coevorden aan een soldaat „die om de Fortresse te verspieden, aldaer was komen dienst soecken", terwijl in 1716 buiten Zwolle de galgen nog te zien waren, „waer aen de quartieren van een verrader hebben gehangen". De zeer gruwelijke straf die in 1584 op Balthasar Gerards werd toegepast, nl. het uitschroeien van het vleesch op vele plaatsen en daarna levendig vierendeelen van onderen beginnende, waarna hem het hart in het gezicht werd geworpen, wordt door Feltman een 130 jaren later met instemming gememoreerd.

Artikel VI van den Militaire Artikelbrief luidt:

„In gelijcke straffe sullen vervallen alle de geene, die yet sulcks geweten, ende hare Capiteynen ofte Oversten dat niet te kennen en sullen gegeven hebben".

Feltman teekent hier nogmaals bij aan, dat degenen, die eens met een dgl. plan hebben rondgelopen, maar er daarna van hebben afgezien, de doodstraf verdienen. „De reden daer van is, dat men niet verseeckert is, of zoodanigen Persoon niet wederom van sinnen mochte veranderen, en de selve te werck stellen".

Dat Feltman het hiervoren uiteengezette voor geen anderen uitleg vatbaar acht, blijkt uit zijn opmerking, „dat de geene die zoodanige conspiratiën hebben geweten, en niet geopenbaert, alzoo mogen werden gestraft, sulcks heeft seer wijdloopigh uyt de Historien, heylige Schrifture, Concilien, als oock uyt de geestelijcke ende wereldlijcke Rechten gedemonstreert, Larrea d. alleg. fiscal. 65. per tot”.

Moge hieruit blijken, dat in de Nederlanden de misdrijven tegen de veiligheid van den Staat en de niet-aangifte daarvan in gelijke mate strafbaar werden geacht, een nadere bewijsvoering is noodzakelijk, voor het geval gesteld wordt, dat de Militaire Artikelbrief slechts voor Militairen was bedoeld, alhoewel de „Boer van Lakerveldt” het tegendeel heeft moeten ervaren. Wij kiezen daartoe uitspraken van Simon van Leeuwen, Julius Clarus en Philips Wielant.

In zijn bekend Rooms-Hollands-Regt schrijft Van Leeuwen: „Misdaad tegens de Hoogste-Magt ende Overigheid, is Crimen laesae Majestatis, of Hoogste-Magt-schenderije, ende is wel de grootste misdaad die van yemand begaan kan werden.

Werd verstaen niet alleen van opentlijke Koninxs, of Princen-moord, de welke naar gelegenheid van de misdaad niet te hard gestraft en kan werden; maar van alderley t'Samen-swering, Verraderije, ende wat meerder in spijt, ende tot agterdeel van de Princen van den Lande, ofte het gemeene beste, wt arren moede werd begaen, ende gepleegt werd, sulxs dat ook daar in de wil voor de daad werd genomen, al ist dat die tot de saaken niet en komt.

Aan dese misdaad zijn ook schuldig die geene die van het Verraad wetende 't selve niet en hebben ontdekt”¹⁾.

De straf is volgens Van Leeuwen het zwaard, verbeurte van goederen en uitroeiing van den naam en het geslacht, tenzij de omstandigheden van de misdaad deze verzwaren of verminderen, waarvan hij dan verschillende voorbeelden geeft, zoowel van diegenen, die aan dergelijke misdaden zelf schuldig waren, „als over die geene, de welke 't selve geopenbaert

¹⁾ Simon van Leeuwen, Rooms-Hollands-Regt, boek IV, deel XXXIII, pag. 405, 1664. Over den „practicus” Simon van Leeuwen, zie J. Kiers, De bevelen des Konings, Utrecht 1938, pag. 39.

zijnde, sulxs niet tijdelijk en hadden aangebragt ende bekend gemaakt" ¹⁾).

Julius Clarus schrijft:

„Sed quaero, quae fit poena committentis crimen laesae Maiestatis? Resp. quòd est poena mortis. Et de consuetudine solent huius criminis rei viui (vivi) in frusta scindi, et appendi in locis eminentibus ciuitatum, seu castrorum, in quibus delinquerent" ²⁾).

Philips Wielant, 16-eeuwsch Vlaamsch rechtsgeleerde met zeer veel invloed in de Noord-Nederlanden, autoriteit ook op dit terrein, gaat zelfs zoover door als zijn meening te kennen te geven, dat in staatsgevaarlijke aangelegenheden zonder vorm van proces eenige personen ter dood gebracht mogen worden om pas daarna uit te maken, of zij de werkelijke schuldigen zijn. Hij oordeelt dat dit geschieden mag, „als de sake haeste begeert; soe dat metten differerene meerdere inconvenient dan gemeenen proffijte toecommen mochte; Gheelijck als in de tijden van commotien oft beroerten van volck, daermen vijfve ofte zessen van den principaelsten beroerders subijtelijck den hals aff haut; ende daer naer disputeert oft wel gedaen is; want in sulcke notoire dangeruese zaken gheen ordine ghehouden en is" ³⁾).

Het zijn deze opvattingen welke Coens handelingen in Indië bepaald hebben, opvattingen, welke alle voortvloeiden uit de sterk levende en ontwikkelde souvereiniteitsgedachte dier tijden, waarin een gezant in zijn persoon den door hem vertegenwoordigden staat verbeeldde en uit dien hoofde vorstelijke onderscheiding deelachtig werd. Indien dit in het algemeen zoo was, hoeveel te sterker heeft Coen dat beleefd, in wien de Republiek zulk een waardig drager der zich ontplooiende Souvereiniteitsgedachte heeft mogen bezitten.

¹⁾ Vgl. nog Aitzema, Nederl. Hist., derde boek, pag. 393 e.v. Aitzema wijdt hier ongeveer 60 pag.'s aan een voorgenomen aanslag op Prins Maurits in het jaar 1623.

²⁾ Julius Clarus, Sententiae receptae, lib. V, par. Laesae Maiest. Crimen. Pag. 61 in de editie van 1582 te Frankf. a. Main.

³⁾ Ph. Wielant, Practijcke Criminele, naar het eenig bekende handschrift uitgegeven door Aug. Orts, Gent 1872, Maatschappij der Vlaemsche Bibliophilen, 3de Reeks, n°. 15. Cap. III.

Wanneer Van der Chijs zegt, dat de Bandaneezen volgens oorlogsrecht alles mochten doen wat hun ten laste werd gelegd, dan is dit onjuist. Coen achtte zich, na het teruggeven van de orang-kaja's zonen en de ingeleverde musketten, met die van Lontor opnieuw in oorlog. Selamon c.s. evenwel had na de verovering van Lontor onderwerping aangeboden en de voorwaarden, vervat in het contract van eind Maart of begin April, aanvaard en beloofd na te komen, nl.:

„1. Dat sij luijden altsaemen sullen sweeren ende bekennen de Ed. Mo. Heeren Staten ende sijn princelijcke Exell. voor haer ende haerder naecomelingen hoeft ende Heeren, belovende deselve in aller getrouwicheijt (sonder eenighe listicheit) te dienen, als oock mede aen den Gouverneur die van den Generael hier in sijne plaetse gelaten sal werden. . . .

2. Dat se haer lant mette casteelen ende vruchten geven in handen van den Generael, gelijk sij ook bij deesen waerlijcken (sonder eenigh bedroch) in sijne handen geven. . . .

4. Sullen oock geen sterckten mogen maecken. . . .

8. Soo beloven ende sweeren sij, haer te houden tegens haren heere, gelijk een goede oprechte gemeente betaemt, ende sonder eenige list naer te comen alle de ordonnantie ende geboden die hij hen geven soude.

9. Dit alles sweeren sij luijden niet alleen voor haer selven, maer voor alle de geene die op haer lant sullen comen wonen, belovende oock te helpen dattet van andere naergecomen soude worden, ende te helpen straffen, die daer tegens sullen comen te doen”¹⁾.

Dit contract nu, dat zoo kort geleden aanvaard en bezworen was, werd door die van Selamon c.s. — en daartoe mochten gerekend worden allen die zich daar bevonden en zich als inwoners van Selamon uitgaven, i.c. allen die daar gevangen genomen en naar boord van de „Dragon” vervoerd werden — „onse nieuwe onderdanen” en „tegen d'aengenomen conditie” zegt Coen uitdrukkelijk, met de voeten getreden.

¹⁾ De voorwaarden dezer overeenkomst worden vermeld in bijlage XV. Zie ook Heeres Corpus Diplomaticum, dl. I, pag. 160.

Mocht Coen eerst nog in de meening hebben verkeerd dat die van Selamon, hoewel zij de bepalingen van het contract violeerden, zelve min of meer het kind van hun eigen (mis)rekening werden, weshalve hij het op 24 April voldoende achtte hen mede aan te tasten en van het land te doen vertrekken, geheel anders werd de situatie, toen hem bleek — Coen vermeldt niet de bron hiervan —, dat die van Selamon willens en wetens, vanaf de verovering van Lontor, met andere Bandaneezen hadden samengespannen en dat hun onderwerping maar een schijnonderwerping was. Hierdoor werd de veiligheid en hoogheid van den Staat, waarvan Coen zich de representant wist, in gevaar gebracht.

Het recht van verovering, een recht geheel overeenstemmend met de Oostersche opvatting in het algemeen en de Indonesische adat in het bijzonder¹⁾ en in zijn gevolgen van volkomen dienstbaarheid begrijpelijk voor den inlander, verplichtte den overwonnene tot strikte gehoorzaamheid en trouw aan den overwinnaar. Daarentegen was er niets wat Coen verplichtte een contract met de Bandaneezen af te sluiten. Toch geschiedde dit en toen de Bandaneezen dientengevolge „haer lant mette casteelen ende vruchten” in Coens handen gaven, eigen justitie en militie verloren en schatplichtig werden, behielden zij desalniettemin — zij het op bepaalde voorwaarden — hun zelfstandigheid in het leveren der vruchten²⁾. Wanneer Lam in 1616 den Bandaneezen volgens Coen een te hoogen prijs toestaat en hem daarover een verwijt wordt gemaakt³⁾, rechtvaardigt dit het vermoeden, dat Coen na de verovering de zelfstandigheid der Bandaneezen in het leveren der specerijen toch ook aan prijsvoorwaarden bindt. Niets verhinderde hem om tegen belachelijk lage prijzen de Bandaneezen tot levering te dwingen. Niets daarvan! Achtte Coen ten tijde van Lam een hoogen prijs funest in zijn gevolgen, nu de Banda-eilanden in zijn macht zijn, laat hij

¹⁾ Zie: S. J. Ottow, *De oorsprong der conservatieve richting*, Utrecht, 1937, pag. 18.

²⁾ Vgl. De Haan, Priangan, derde deel, § 607 die dit contract vergelijkt met het in 1609 afgesloten contract tot uitsluitende levering van diamanten met den onafhankelijken vorst van Sambas.

³⁾ Bescheiden, dl. II, pag. 135. Vgl. pag. 89 hiervóór.

dezen onveranderd en schrijft aan Heeren XVII: „U.E. con-
nen daerinne alsnu alsulcke wetten stellen, als haer E.
wijsheyt ende discretie sullen vinden te behooren”.
Dat Coen met die van Selamon, en nadat dit op een fiasco
uitgelopen is, op 9 Mei nog met Roen een contract afsluit,
verdient de uitdrukkelijke aandacht, ten bewijze van het feit
dat hij het veroveringsrecht niet in zijn volle consequentie
uitbuitte. Geen dwangcultuur noch willekeurig veranderde
prijzen, geen uitroeiing of verdelging, maar slechts de vesti-
ging van de handelssouvereiniteit met de minimum voor-
waarden als waarborg, vormde het doel dat Coen, als
handelssouverein, zich voor oogen stelde in zijn verovering
van de Banda-eilanden. Hij had, als representant der Repu-
blik, de Bandaneezen in genade aangenomen en beschouwde
zich als de „Bescherm- en Gebiedende Heer”¹⁾, waartegen
de Bandaneezen hadden beloofd zich als goede onderdanen
te gedragen.

Of deze de consequenties daarvan ten volle gerealiseerd of
begrepen hebben, doet er in het raam van dien tijd niets toe.
Van meet af dat de Bandaneezen getoond hadden een contract
te willen en te kunnen sluiten, werden zij als redelijke wezens
beschouwd. Als zoodanig bezaten zij volgens de natuurrechts-
leer van Hugo de Groot q.q. de juiste kennis van het begrip
der goede trouw, der *bona fides*. Deze door de menschelijke
rede ingegeven kennis werd geacht onveranderlijk te zijn
naar tijd en plaats en dienovereenkomstig werden de Banda-
neezen behandeld. Deze opvatting, gevoegd bij de volken-
rechtelijke voorstellingen der zeventiende eeuw omtrent de
rechtsgeldigheid van den contract- en conqueste-titel, ver-
klaart niet alleen, maar rechtvaardigt tevens de verhouding
van de Nederlanders tot de Bandaneezen.

Indien men vertrouwen in Coens karakter stelt — hiertoe
moet men komen wanneer men al zijn brieven leest, welk
genoegen Van der Chijs niet heeft kunnen smaken — en zijn
handelingen en reacties kent, welke alle worden gekenmerkt

¹⁾ Uit het contract gesloten met Roen op 9 Mei 1621, Corpus Diplomaticum, dl. I,
pag. 162. Ook Bescheiden, dl. III, pag. 716.

door een strikte toepassing van het bestaande recht, indien de omstandigheden het gedoogen niet eens in uiterste gestrengheid, dan moet reeds de terechtstelling als zoodanig van deze orang-kaja's, hoe huiveringwekkend ook, het vermoeden doen opkomen, dat hier wel bedoeld werd een zeer ernstig misdrijf te straffen.

Dit vermoeden wordt geheel bevestigd door de lezing van het vonnis dat over deze orang-kaja's is geveld. Ook al wordt het niet met die woorden gezegd, dit is een vonnis naar aanleiding van *Crimen laesae Majestatis*. Het luidt:

„Alsoo de principaelen ende overhooffden vant groot eylant Banda, tegenwoordich gevangen, . . . (volgen de namen) de heeren commissarisen, van den Ed Heer Gouverneur Generael dier tijt daertoe geccommitteert, bekent ende beleden hebben,

ende den heer Generael mitsgaders voorsz. commissarisen uyt deselve hare confessien genochsaem is gebleeken, dat niettegenstaende de Ed Heer Generael haer in genaden aengenomen ende zy haer ende 't haere zijn Ed. voornoemt onderworpen hebben, met beloften dat haer als goede onderdanen van de Hooge Mogende Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden souden dragen,

sy, gevangen, ter contrarie ondertussen genade verwierven, onder den anderen gecomplotteert ende geresolveert op 't hoogste vant' geberchte haer opnieuw tegens ons te verstercken ende hare principaelste wapenen achterde hant te houden, jae, hebben deselve tegens d'onse weder indehant genomen, de gemaecte accoorden verbroocken ende d'onse sonder eenige Insinuatie vyantlijk uyt hare voorsz. versterkinge aengetast,

voorders hebben niet alleen haren eet ende beloften van gehoorsaemheyt ende getrouwicheyt verbroocken, maer selfs den persoon van den Ed. Heer Gouverneur-Generael onderstaen te willen vermoorden,

Ende het leger dat van zijn Ed. op Slamma gesonden was, om den hals te brengen, waertoe alreeds haer gantsche macht versamelt hadden, ende soude haer boos voornemen int

werck gestelt hebben, Indien die van Wayer haer vrouch genoch op Slamma vervoeght hadden,

dat voorder soo trouwloos gehandelt hebben, dat sy, gevangenen, in 't schip den Dragon gescheept sijnde, andermael geresolveert hebben den Ed. Heer Generael te vermoorden met een Cris die eenen genaempt Tandoute verborgen hadde, Om welcke moort te effectueren soot scheen elck graeger als d'ander is geweest,

dat sy gevangenen mede voorgenomen hebben, het volck vaerende opt schip den Dragon als in zee soudensijn ende kans sagen om aen eenich lant te ontcomen, om den hals te brengen, oft het schip in den brant te steecken, ende alsoo met den anderen te sterven.

Dat sy gevangenen noch aen lant sijnde, in gemene vergaderinge met den andren geresolveert hebben de persoonen die van wegen den Ed. Heer Generael op Ouwendenner ende Wayer resideerende te vermoorden, gelijk op den 25 en April geschiet is,

Dat sy gevangenen met een schoon gelaet ende geveysde woorden onderstaen hebben van d'Ed. Heer Generael te verwerven onder onse fortens alhier te mogen wonen, met voornemen ende resolutie dat haer een maent oft twee wel soudens dragen, om ondertusschen credit te becomen, ende haer slach waernemende, het volck, tot bewaringh vant fort sijnde, te vermoorden ende 't fort in te houden;

dat voorts uyt alle de voorn. gevangenen doen ende handel niet anders bespeurt wort, als haer proceduren gestreckt te hebben volgens hare aengeboorene boosheyd tot bedroch, verraet, moort ende wat meer tot vernielinge van mensche lijcke beloften ende menschen selue soude kunnen verdacht worden,

Ouersulcx in een plaetse, daer men Justitie is doende, niet behooren geleden maer andren ten exempel gestraft te worden.

Derhaluen soo ist dat de Ed. Heer Gouverneur Generael mitsgaders de brede Raet van de vlote, met rype deliberatie doorgesien ende ouerwogen hebbende alle t'geene ter materie dienende is ende heeft mogen moveren,

DOENDE RECHT, acht van de voorn. gevangenen als principalen ende belhamers van voorsx. boosheden, gecondemneert ende gesentieert hebben,

Condemneren ende sententieren haer mits desen, levendich gequartiert ende hare hooffden op staecken gestelt te worden; voorder dat de resterende sesendertich onthalst ende haer hooffden mede op staecken gestelt sullen worden.

Aldus gesententieert int schip Nieuw Hollandia, geankert leggende voort Casteel Nassauw op Nera in Banda, ady VIII en May a(nn)o 1621 (volgt onderteekening)"¹⁾.

Dit vonnis bevat een tenlastelegging, waaraan feiten ten grondslag moeten hebben gelegen en duidt niet op een proces, dat slechts voor den vorm werd gevoerd, gelijk Tiele meent. De uitvoerige motiveering — iets dat in die dagen en nog lang daarna (eerst in 1827 werd daarin voor Indië verandering gebracht) niet verplicht was — wijst op de groote zorgvuldigheid, waarmede deze zaak, mede door den ervaren fiscaal Sonck, is behandeld.

Dat hier niet volgens oorlogsrecht is gevonnist, blijkt uit het feit, dat hier voor het eerst in de lange reeks van vergaderingen de Breede Raad der Vloot optreedt, hoewel dienzelfden dag de Breede en Krijgsraad evenwel heeft vergaderd om te beslissen inzake de in de bergen gevluchte Bandaneezen²⁾. Ook de uitdrukking, dat de straf „anderen ten exempel" moet zijn, wijst erop, dat geen belligerenten maar onderdanen werden gevonnist.

Op grond van het hiervoor uiteengezette meenen wij, dat zoowel De Jonge, Tiele als Van der Chijs, ook zonder dat zij dit vonnis kenden, tot een ander oordeel over de gebeurtenissen op de Banda-eilanden hadden kunnen geraken. Hoeveel te meer geldt dit evenwel voor Colenbrander en latere geschiedschrijvers. Echter, toen de officieele gegevens door Colenbranders Bronnenuitgave onder ieders bereik waren, was het oordeel over Coens optreden op de Banda-eilanden zoo vast verankerd, dat nader onderzoek niet noodig geoor-

¹⁾ Zie bijlage X.

²⁾ Vgl. Bescheiden, dl. III, pag. 715.

deeld, ja zelfs opzettelijk gemeden werd. Evenmin als van zoovele andere gegevens, die in zijn Bronnenuitgave voorkomen, heeft Colenbrander in zijn *Levensbeschrijving* van dit vonnis de beteekenis weten te waardeeren. Met geen woord wordt het bij de behandeling van de gebeurtenissen op de Banda-eilanden genoemd. Slechts bij een opsomming van de te Jacatra ten tijde van Coen gevelde vonnissen wordt het gedeeltelijk gememoreerd. Drie jaren na de publicatie van dit vonnis schreef Colenbrander in zijn *Koloniale Geschiedenis*: „Na een proces dat niets anders was dan een schijnvertooning, en waarin de pijnbank dienst deed om tot bekentenis te dwingen van de meest onbewezen delicten werden allen (de orang-kaja's) ter dood gebracht”¹⁾.

Gronden voor dit vonnis, voltrokken aan de orang-kaja's, zoeken wij te vergeefs, aannemende dat die ooit geschreven zijn, schrijft Van der Chijs. Het is evenwel op bovengenoemde wel-geformuleerde gronden, dat deze orang-kaja's door Coen en den Breeden Raad werden ter dood veroordeeld en zeker niet om „practische” redenen door een „geïmproviseerde rechtbank”, bestaande uit „oogendienaren van den geweldigen Coen”. Bovendien waren Sonck, Van Gorcum, Van Hoeven en Maarten Jansen slechts diegenen, die het verhoor hebben afgenomen bij de pijniging.

Dat de feiten van de tenlastelegging wel degelijk een misdaad constitueerden en nog wel de grootste, die in die tijden kon worden bedreven, moge, gezien de contractverhouding welke met Selamon bestond, duidelijk zijn.

Hiervoor gold geen pardon, maar paste slechts harde rechtspleging.

Nadere bewijsvoering is echter noodzakelijk!

Nadere bewijsvoering

Trachtten wij ernaar onze bewijsvoering zonder het vonnis op te bouwen, nu wij hierop nader in moeten gaan, kunnen wij niet verzwijgen, dat onze bronnenopgaaf onvolledig is geweest. Het bronnenmateriaal is met de op pag. 7 genoemde

¹⁾ Colenbrander, *Koloniale Geschiedenis*, dl. I, pag. 116.

stukken nl. niet uitgeput, aangezien nog genoemd moeten worden een aantal bekentenissen van de ter dood gebrachte Bandasche orang-kaja's¹⁾. Deze documenten, „Examinatie” en „Belijdenisse”, bevinden zich in de *Overgekomen Brieven en Papieren in het jaar 1622*, tweede boek, en gaan onmiddellijk vooraf aan de *Sententie* van 8 Mei 1621.

Wij hebben deze documenten niet eerder genoemd, niet alleen omdat zij aan andere geschiedschrijvers onbekend zijn gebleven, maar bovenal, omdat Van der Chijs als zijn meening te kennen geeft — en nog nimmer is iemand daartegen opgekomen — dat, ook al hechtte men in 1621 waarde aan bekentenissen onder pijniging afgelegd, voor hem „natuurlijk dergelijke bekentenissen hoegenaamd geen waarde hebben, zoodat voor de beoordeeling van het vonnis het er weing of niets toe doet of de gepijnigde Bandaneezen al dan niet bekend hebben wat Coen hun in den mond legt”. Hoewel dus terecht betwijfeld mag worden in hoeverre de landsarchivaris tot een andere conclusie ware gekomen, indien hij de bekentenissen onder oogen had gehad, meenden wij het loyaler, naast het vonnis, ook deze bekentenissen pas nu in onze bewijsvoering op te nemen. Ook indien zij inderdaad verloren waren geraakt, achten wij het bewijs geleverd, dat niet alleen voldoende gronden voor het vonnis worden aangegeven, maar bovenal dat, indien deze gronden juist zijn — Coens brief van 16 November 1621 laat daarover o.i. geen twijfel bestaan —, daarmede wel degelijk termen aanwezig waren om, volgens het in 1621 geldende recht de doodstraf over de schuldigen uit te spreken.

Een strafproces met gebruik der pijnbank was in ons vaderland tijdens de Republiek algemeen, aldus Van Heijnsbergen²⁾. Sinds de opkomst van het inquisitoire proces, ook genoemd extra-ordinaire, naast en in de plaats van het accusatoire, waarbij de verdachte geen partij meer was maar voorwerp van onderzoek, vormde de pijnbank een wezenlijk onderdeel der procedure. Veel aanhangers en een niet minder

¹⁾ Zie bijlage I—IX.

²⁾ P. Van Heijnsbergen, *De pijnbank in de Nederlanden*, pag. 65.

groot aantal tegenstanders hebben gedurende haar bestaan hun meening over de al- of niet-wenschelijkheid van de pijnbank kenbaar gemaakt, merkwaardigerwijs zonder dat overigens verlichte denkbeelden den drager daarvan tot een bestrijder maakten. Niet als eerste, maar evenmin als de laatste, ging de jonge Bataafsche Republiek, op voorgang van Gelderland, in 1798 over tot afschaffing der pijnbank.

Welke groote bezwaren de foltering ook mogen hebben aangekleefd, deze methode van zoeken naar de materieele waarheid — want als zoodanig moet het doel der foltering gezien worden — beteekende een wezenlijke verhooging der rechtszekerheid, vergeleken bij de vuur-, water- en kruisproeven, het baargerigt en de gewijde broodproeven der Middeleeuwen.

Veel belangrijks wat over de „tortuur” geschreven is¹⁾, kunnen wij voorbij gaan. Vermelden wij slechts dat de strenge beginselen van het toenmalige recht pijniging voorschreven in het bijzonder in zaken van *Crimen laesae Majestatis*, hetzij om het feit zelve aan het licht te brengen, hetzij om de namen van de medeplichtigen te ontdekken, waarbij ook zij gefolterd konden worden, die in alle andere gevallen het privilege van vrijstelling genoten. Is bij de uitgesproken voorstanders geen schijn van aarzeling inzake het geoorloofde van de toepassing der pijnbank bij dit *Crimen* te ontdekken, dit principe vinden wij eveneens overgenomen in de *Practijcke Criminele* van Philips Wielant, voorstander van een gematigde toepassing der foltering. Anthonius Matthaeus, hoogleeraar aan de Universiteit te Utrecht en volgens Van Heijnsbergen, behoorend tot de „weinig uitblinkende criminalisten hier te lande tijdens de Republiek”, door de Monté ver Loren genoemd een der „meest verlichte criminalisten der 17de eeuw” en uitgesproken tegenstander van de pijnbank, acht slechts in twee uitzonderingsgevallen de pijniging geoorloofd. Als eerste geval noemt hij het *Crimen laesae Majestatis*

¹⁾ Zie Van Heijnsbergen alsmede J. Ph. de Monté ver Loren, Geschiedenis van de wetenschap van het strafrecht en strafprocesrecht in de Noordelijke Nederlanden vóór de Codificatie, dl. II, afl. II, van de Geschiedenis der Nederlandsche Rechtswetenschap, samengesteld in opdracht van de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen.

en acht pijniging geoorloofd, omdat het algemeen belang opweegt tegen de strengheid van het recht, al is deze strengheid dan misschien niet strikt rechtvaardig. (*licet ex iniquo aliquid trahat*)¹⁾.

Vermeld zij hiernaast nog, dat, toen verlichte denkbeelden der 18de eeuw ook op dit terrein doordrongen en Frederik de Groote in 1740 het voorbeeld gaf in de afschaffing der tortuur, hij haar evenwel handhaafde in drie gevallen, nl. bij „Massenmord”, landverraad en majesteitsschennis.

Geheel in deze lijn en in volkomen overeenstemming met de nimmer gepubliceerde *Instructie* van Reael van 10 Juli 1618²⁾, welke aan de meerderheid van het rechterlijk college overliet om in geval van ernstige delicten tot de pijniging over te gaan, werden de Bendasche orang-kaja's, na een voorloopig onderzoek door Coen en zijn Raad, tot de pijnbank veroordeeld. Door het publiceeren dezer naar ons inzicht uiterst belangrijke *Instructie* vervalt het beroep, dat door historici in sommige gevallen gedaan wordt op de *Ordonnantie op den Stijl* van Philips van 9 Juli 1570³⁾.

Het bewijs, dat de vorm van dit proces in alle opzichten juist is geweest, met name of de verdachten buiten pijn en banden opnieuw hebben bekend, gelijk de *Instructie* van Reael en ook het in Nederland geldende strafproces voorschreef, is in de documenten niet te vinden. Hier zij evenwel een bewijs uit het negatieve toegestaan. Immers, indien de Bendasche hoofden hun bekentenissen zouden hebben herroepen, zouden zij opnieuw zijn gepijnigd. Aangezien dit niet het geval is geweest, moge geconcludeerd worden, dat zij hun bekentenis niet hebben teruggenomen.

Stel evenwel, dat de orang-kaja's toch hun bekentenis hebben herroepen! In dat geval verwijzen wij naar een vonnis van het Hof van Holland van 1581, waarin een beklagde

¹⁾ de Monté ver Loren, pag. 142.

²⁾ Zie bijlage XI.

³⁾ Zie bijv. inzake de Ambonsche Conspiratie De Jonge, dl V, pag. IX, Stapel: Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, dl. LXII, pag. 219 en 222, Geschiedenis van Ned. Indië, dl. III, pag. 159. Coolhaas, Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, dl. 101, eerste afl., 1942.

schuldig geacht werd, niettegenstaande deze na pijniging zijn bekentenis herriep. Aangezien het feit toch voldoende was bewezen, achtte het Hof een tweede pijniging niet noodzakelijk¹⁾. De slechte naleving van Philips' Ordonnantie, (welke, hetzij betwist, hetzij aan plaatselijke keuren ondergeschikt gemaakt, zoodat, om met Van Heijnsbergen te spreken, „iedere rechtbank hare eigen rechtspleging had”²⁾), deed reeds in de Nederlanden een veelvuldigheid in procesvorm ontstaan, welke het onmogelijk doet zijn om uit te maken wat wel en wat niet in overeenstemming was met het plaatselijk strafprocesrecht. Overwegende hetgeen Wielant en Matthaeus schrijven over het *Crimen laesae Majestatis*, behoeft het in het geheel geen verwondering te wekken, indien de zwaarte van het misdrijf den vorm van het strafproces op de Banda-eilanden in meer dan één opzicht zou hebben beïnvloed. Hier te lande was het althans wel zoo. Gaf het bestaan der pijniging zonder tot bekentenis te leiden in het algemeen aanleiding tot vrijspraak, meermalen vonden veroordeeling en executie plaats, niettegenstaande de verdachte zijn onschuld volhield. Dit ondervonden in 1638 een viertal geestelijken te Maastricht, wien ten laste werd gelegd „dat haar in den Biegt was opening gedaan” van het verraad dier vesting, hetgeen zij hadden moeten openbaren. Niettegenstaande hun ontkenning, zoowel vóór, tijdens, als na de pijniging, werden zij ter dood veroordeeld. Naar de mate hunner schuld werden in dit geval de hoofden al of niet „op een yzere Pinne gesteken”, de lijken ter plaatse, „op een eerlijke plaats” of in de kerk begraven³⁾.

Hoe luidden nu de bekentenissen der Bandasche hoofden, waaraan Coen en de zijnen voldoende waarde hebben toegekend om het doodvonnis uit te spreken? Zulks zeker zonder zich hierbij te bekommeren om de vraag, of men volgens de

¹⁾ Van Heijnsbergen, pag. 59.

²⁾ Ibid., pag. 64.

³⁾ F. A. van der Kemp, Magazijn van stukken tot de Militaire Jurisdictie betrekkelijk, dl. I, pag. 243 e.v., 1783. Zie het artikel van W. R. H. Wakker: De toepassing van de pijnbank in onze militaire rechtspleging, gepubliceerd in de Militaire Spectator, vierde serie, dertiende deel, 1888, pag. 654, waar meerdere voorbeelden worden gegeven.

„liberale” opvattingen van de tweede helft der 19de eeuw dit al of niet zoude sanctioneeren!

Wij rangschikken hiertoe de gegevens naar de feiten, welke in de tenlastelegging van het vonnis worden genoemd, nl.:

- A. Besluit een fort te maken.
- B. Overval op het leger te Selamon.
- C. Besluit Coen te dooden.
 - α aan land.
 - β aan boord.
- D. Besluit de Nederlanders op Waier te dooden.
- E. Besluit de „Dragon” te overrompelen en in brand te steken.
- G. Betreffende het inleveren der geweren.

A. *Besluit een fort te maken*

„De Sabandar van Lonthor” deelt mede, dat hij na de verovering van Lontor eerst naar Waier vluchtte met de bedoeling het eiland te verlaten, maar hij werd door Jarang (Jaram, Jarom, Jorangh, Jarren, Jarran, Jarrem, Yaeram) opgehouden. Deze vroeg hem waarom hij zoude vluchten; hij moest eerst het einde maar eens aanzien, terwijl zij tezamen met die van Lontor nog sterk genoeg waren om de Nederlanders te weerstaan, of dat althans te probeeren. (bijlage I, 1)¹⁾.

(Deze mededeeling doet de sjahbandar van Lontor blijkbaar zonder te zijn gepijnigd, verderop tenminste staat aangeeteekend: „Gepijnigt sijnde seijt. . .”) (I, 4.)

Leve verklaart, dat orang-kaja Jarang onmiddellijk na de verovering van Lontor, beraadslaagde een fort op den berg te maken, waarmede van stonde aan werd begonnen. Verklaart tevens, dat de inwoners van Waier en Denner boven Waier eveneens een fort maakten. (II, 13.)

Ajock „paep (van) Denner” verklaart, dat de Sjahbandar van Lontor het fort op den berg heeft gemaakt en wel in hoofdzaak op aandringen van Jarang.

Maniasse, alias Calebacker, orang-kaja van Lontor ver-

¹⁾ Deze cijfer-combinatie verwijst naar de bekentenissen in de bijlagen I—IX.

klaart, dat „Sabander van Rato” (van Neira) het fort heeft laten maken en dat Jarang teweeg heeft gebracht dat het weer werd afgebroken, aangezien dien van Selamon toegestaan was in vrede te blijven wonen. Rato heeft het daarna echter weer laten opbouwen, met het plan zoolang daar te blijven tot Coen vertrokken zou zijn om daarna te vluchten. (V, 3).

Orang-kaja Codiali verklaart, dat na het mislukken van den aanslag op het leger te Selamon, gezamenlijk besloten was een fort op den berg te maken, waaraan allen hebben gewerkt. Zij waren van plan allen daarheen te vluchten, wanneer zij nog een dag of twee aan land waren gebleven. (VIII, 2.)

Kalrijaelo van Selamon, orang-kaja Assan van Lontor en orang-kaja Bijro van Lontor verklaren, dat allen hebben geweten, dat het fort boven op den berg werd gemaakt. (IX, 1, 2, 3).

B. Overval op het leger te Selamon

„De Sabander van Lonthor” verklaart, dat Jarang en de Sjahbandar van Neira besloten het leger te Selamon bij nacht te overvallen, maar dat die van Lontor daar niet mede bekend waren. (I, 3.) Verklaart verder, hoe hij op een nacht in het huis van Jarang was gekomen, alwaar Jarang, Wattiquiack, sjahbandar van Labetaka, Coedia Alij, sjahbandar Catru, Mailassa en sjahbander Nera, bijeen waren en overleg pleegden den Gouverneur en het geheele leger op Selamon te vermoorden; aangezien de vrouwen van den sjahbandar van Lontor voor een groot gedeelte reeds ingescheept waren, kon hij hierin niet toestemmen, waarop Jarang hem op een wetboek of „moehaff” liet zweren deze zaak geheim te houden. (I, 15.) Jarang, Nera, Gringering (van Selamon), Waier en Denner zouden elk een aantal mannen leveren voor den overval. Toen tevens manschappen van Neira en Labetaka werden geëischt, ontkende Jarang, dat deze te Selamon waren en zond Jarang iemand naar Waier en Denner om assistentie. (I, 17, 20.)

Leve verklaart, dat Jarang in den nacht, dat de tempel werd ingenomen, boodschappers uitzond naar Waier, Denner,

Kombir en de Lontoreezen met de mededeeling, dat zijn vrouwen en levensmiddelen „boven” waren en dat zij wel een aanval op het leger wilden doen, waartoe die van Waier, Denner en Kombir genegen waren, maar de Lontoreezen wilden in hun versterking blijven. (II, 8.) Dit alles werd overlegd in het huis van orang-kaja Gringegringe, waar orang-kaja Jarang en de voornaamsten van Selamon aanwezig waren. Het plan ging niet door, aangezien dien nacht in het leger alarm werd gemaakt. (II, 9, 10.)

Codzo, orang-kaja van Lontor, Modini van Lontor en Tatou van Ortatten belijden allen aanwezig te zijn geweest bij de beraadslaging het leger op Selamon te overvallen. (III, 2, 3, 4.)

Ajock „paep (van) Denner” verklaart, dat die van Neira eerst voorstelden aan die van Selamon, Waier, Denner, enz., om het leger te overrompelen, maar dat deze daar eerst niet toe genegen waren. In een vergadering in het huis van Jarang van 2 à 300 man werd daartoe evenwel besloten. De door het leger te Selamon uitgestelde wachten deden dit plan echter niet doorgaan. (IV, 14.)

Maniasse, alias Calebacker, orang-kaja van Lontor verklaart, dat Jarang op den dag vóór zij werden ingescheept, verzocht bij nacht een uitval op het leger te doen. (V, 2.) Verklaart verder bij de beraadslaging te zijn geweest, waarin werd besloten het leger te overrompelen, aangezien de Bandaneezen werden geëmbarqueerd. (V, 11.)

Orang-kaja Jarang bekent met de andere orang-kaja's te hebben overlegd, het leger op Selamon te overrompelen, hetgeen niet is doorgegaan, omdat die van Waier te lang op zich lieten wachten. (VII, 1.)

Orang-kaja Codiali verklaart, dat hij en Jarang, tezamen met die van Waier, Denner, Lakoei en Neira hebben overlegd, het leger te Selamon te overvallen, hetgeen niet is doorgegaan aangezien in het leger alarm werd gemaakt. (VIII, 1.)

Orang-kaja Assan van Lontor, Byro van Lontor, Malimresy van Selamon en Erbeij Boero van Selamon verklaren, dat werd besloten, het leger te overvallen en de Nederlanders dood te slaan. (IX, 2, 3, 5, 6.)

C. Besluit Coen te dooden

α. aan land

„De Sabander van Lonthor” verklaart met de anderen te hebben voorgenomen, Coen met zijn raad op Selamon te laten komen om hem daar een maaltijd aan te bieden. Zij zouden dan getracht hebben een contract te maken om vervolgens Coen en de rest te vermoorden. Twee personen waren aangewezen om Coen te dooden en daarna zou elk zijn best hebben gedaan iemand voor zijn rekening te nemen. (I, 24, 25.)

Mamoc, orang-kaja van Lontor belijdt, dat Jarran de eerste was, die voorstelde Coen te vermoorden. Hij zou het zelf doen en alle orang-kaja's van Selamon, Waier en Denner stemden daarin toe; Codzo, orang-kaja van Lontor belijdt dat Wattemeena de eerste was die voorstelde Coen te vermoorden en „dreef het feit geweldig voort om t'selve int werck te stellen hoe eer hoe beter”, hetgeen door alle orang-kaja's werd goed gevonden; Modini van Lontor belijdt, dat GrinGringe met een kris den eersten stoot zou hebben gegeven, terwijl alle orang-kaja's er in toestemden den Generaal te dooden; Tatou van Ortatan belijdt hetzelfde. (III, 1, 2, 3, 4.)

Ajock, „paep (van) Denner”, verklaart, dat de sjahbandar van Lontor, orang-kaja Jarang en Coedia Alij overlegden Coen te vermoorden, hetgeen deze eveneens aan hem voorstelden, maar hij zag daartoe geen gelegenheid. (IV, 3.) Verklaart verder dat alle orang-kaja's en sjahbandars van Lontor, Selamon, Neira en Labetaka op 2 of 3 na, in een vergadering, samengeropen door Jarang en den sjahbandar van Lontor, overeenstemden, Coen te vermoorden. Zij zouden daartoe „een brief van accort” vragen aan boord van Coens schip, hem en die verder „inde galderije” zouden zijn dooden, terwijl anderen diegenen, die „in de cajuijt waeren”, voor hun rekening zouden nemen. Den „Kapitan-Hito”, aan wien dit plan den volgenden dag wordt kenbaar gemaakt, verbiedt het en zegt het te zullen beletten. (IV, 5—10.) Kalebacker is niet aanwezig geweest bij de beraad-

slaging om Coen te vermoorden, maar had daartoe zijn toestemming gezonden. (IV, 21.)

Maniasse, alias Calebacker, orang-kaja van Lontor, verklaart, dat hij niet aanwezig is geweest bij de beraadslaging om Coen te vermoorden, die op Selamon vermoord zou zijn geworden, wanneer hij niet zoo spoedig weer was weggegaan. (V, 11, 12.)

Jarang bekent met de andere orang-kaja's te hebben overlegd om Coen te vermoorden, en verklaart, dat Maniasse, alias Calebacker, door ziekte verhinderd, daarbij niet tegenwoordig is geweest, maar zijn toestemming had gezonden (VII, 1, 2.)

Kalrijaelo van Selamon belijdt, dat orang-kaja Ring Ring overlegde Coen op Selamon te doorsteken, indien hij daar langer was gebleven; Erbeij Boero belijdt, dat alle orang-kaja's hebben overlegd om Coen te vermoorden. (IX, 1, 6.)

β. aan boord van de Hollandia of Dragon

„De Sabander van Lonthor” verklaart, dat orang-kaja Boibay een brief van Coen zou gaan vragen, teneinde goede behandeling te erlangen op de plaats, waarnaar zij vervoerd zouden worden, in de hoop dat Coen dan zelf wel eens a/b. van de „Dragon” zou komen, waarop zij hun plan zouden uitvoeren. Indien zij niet konden bewerkstelligen dat Coen a/b. van de „Dragon” kwam, zouden orang-kaja Patikiack (Pate), orang-kaja Boibaj en Tudon, (Tandour, Touloute, Tandoute) welke laatste een kris had, a/b. van het schip van Coen gaan om hem een dergelijken brief te vragen, waarbij genoemde Tandour Coen zou dooden. (I, 13, 24.)

Leve verklaart, dat de Bandaneezen wenschten, dat Coen met zijn Raad eens a/b. van de „Dragon” zou komen, waarna zij allen tezamen zouden sterven. De orang-kaja's hadden dit overlegd, zonder dat de slaven hiervan wisten. Wanneer Coen a/b. kwam, zouden zij hem met messen en rieden (bamboestokken?) dooden. (II, 17, 19.)

Ajock, „paep (van) Denner”, verklaart dat Tandoute, Iderees en nog iemand Coen zouden dooden, maar dat dit werd ver-

hinderd, doordat zij uit het schip werden gelicht. (IV, 17, 18.)

Boijbaj verklaart, dat hij met Pate Ciack en Tandoute, na het door alle orang-kaja's in het schip genomen besluit, waarbij Jarang zijn dienst aanbood, Coen zou vermoorden, maar dat Pate Ciack den steek zou geven. (VI, 1, 2, 3.)

Orang-kaja Codiali verklaart dat zij tezamen met orang-kaja Jarang, Sjahbandar van Lontor, Callebacker, (Joncker Dirck) Hadiaij . . . en den orang-kaja van Lakoei hadden besloten Coen te vermoorden en dat Callebacker en den sjahbandar van Lontor dit zouden uitvoeren. Indien Coen niet a/b. van de „Dragon” zou komen, dan zouden deze trachten a/b. van Coens schip te komen, en, wanneer Coen weinig menschen bij zich had, het plan daar volvoeren. (VIII, 3, 4.)

D. Besluit de Nederlanders op Waier te dooden

„De Sabander van Lonthor” verklaart, dat de inwoners van Waier en Denner besloten de daar aanwezige Nederlanders te dooden, toen zij bemerkten, dat de Lontoreezen en andere Bandaneezen a/b. werden gehouden. Allen stonden in de wapenen en de sjahbandar van Lontor had nog gepoogd den koopman te waarschuwen, maar toen was het reeds te laat. (I, 12.)

Leve verklaart, dat verschillende orang-kaja's van Lontor last hebben gegeven aan die van Waier en Denner de daar aanwezige Nederlanders te dooden, wanneer zij a/b. van de schepen werden vastgehouden. (II, 1.)

Ajock, „paep (van) Denner”, verklaart, dat de Nederlanders op Waier en Denner met algemeene goedkeuring „wt bloetgericht” werden gedood. (IV, 16.)

Maniasse, alias Callebacker, orang-kaja van Lontor, verklaart, dat sjahbandar Rato en die van Labetaka hebben overlegd om de Nederlanders op Waier en Denner den hals af te snijden. (IV, 4.)

Orang-kaja Codiali verklaart, dat de orang-kaja van Waier te Selamon voorstelde om de Nederlanders te Waier te vermoorden, hetgeen hij en Jarang goedkeurden. (VIII, 7.)

E. Besluit de „Dragon” te overrompelen en in brand te steken

„De Sabander van Lonthor” verklaart van Jarang gehoord te hebben, hoe deze met Code Aij a/b. van de „Dragon” overlegd had alle Nederlanders, die in het schip waren, te vermoorden. (I, 4.) Verklaart verder, dat zij allen tezamen besloten het schip, in zee zijnde, te verbranden en alle Nederlanders te vermoorden. (I, 26.)

Leve verklaart, dat in zee al het volk zou zijn vermoord, terwijl Iderees a/b. van de „Dragon” hem had gevraagd of hij ook wist waar het kruit lag. (II, 18, 23.)

Ajock, „paep (van) Denner”, verklaart dat de sjahbandar van Nera het schip in brand wilde steken, maar dat die van Rosengein daar tegen was. (IV, 4.) Verklaart verder, dat hij met den sjahbandar van Nera en den Sjahbandar van Rosengein had overlegd het schip in brand te steken, maar zij vreesden, dat het niet wilde branden als „atap”. (IV, 12.)

Orang-kaja Codiali verklaart, dat zij eerst het schip in brand wilden steken, maar niet wisten waar het kruit lag en dat daarna alle orang-kaja’s hadden besloten het schip, in zee zijnde, te overrompelen, alle Nederlanders te dooden en dan ergens aan land zien te komen, hetgeen Callebacker op zich nam. (VIII, 5, 6.)

Orang-kaja Kalrijaelo van Selamon, orang-kaja Bijro van Lontor en Erbeij Boero van Selamon belijden, dat alle orang-kaja’s hebben overlegd en geweten de „Dragon” in brand te zullen steken. (IX, 1, 3, 6.)

G. Betreffende het inleveren der geweren

„De Sabander van Lonthor” verklaart, dat hij goede geweren heeft willen inleveren, maar dat deze voor slechte werden geruild door Waier en Denner. (I, 18.)

Leve verklaart in een vergadering van Waier en Lontor te zijn geweest, waar besloten werd, dat van de 80 geweren welke Lontor bezat, zij er 30, meest slechte, zouden inleveren. (II, 7.)

Ajock, „paep (van) Denner”, verklaart dat de slechte geweren van Lontor werden geruild tegen de goede van Sela-

mon, Waier en Denner. Jarang, Gringegrine en Coedja Aij brachten de slechte geweren aan Coen.

Niettegenstaande zeer zeker verschillen tusschen de onderlinge verklaringen zijn aan te wijzen, speciaal in de persoonsduiding — een verklaring hiervoor moge gezocht worden in het feit, dat ieder zooveel mogelijk de schuld van zich af trachtte te schuiven — zoo vertoonen deze verklaringen toch een merkwaardige overeenstemming in de feitelijkheden. Verschil van opinie, belangen-tegenstelling en vrees moge hun plannen beïnvloed of gestagneerd hebben, een veelvoud van overleggingen en pogingen overtuigde Coen, dat de beloften van de Bandaneezen, welke hun onderwerping hadden aangeboden, niets waard waren. Behalve dat zij door de feiten, die Coen zelf kon constateeren, als het traag inleveren der geweren en het vluchten naar de inmiddels gemaakte versterking, van waaruit zij Cranevelt en zijn musketiers zonder waarschuwing aanvielen, hun eed en beloften van gehoorzaamheid en trouw braken, bleek uit het onderzoek, dat zij het plan beraamden het leger te Selamon te overvallen en Coen te dooden, zoowel toen zij nog aan land waren, als nadat zij a/b. van de „Dragon” waren ingescheept, waarbij dan tevens de „Dragon” in brand gestoken en de bemanning gedood zou worden ¹⁾).

Meer nog dan de overeenstemming in feitelijkheden, zijn het verschillende losse opmerkingen in deze bekentenissen, die erop wijzen, dat deze woorden den gepijnigden niet in den mond zijn gelegd. Merkwaardig zijn bijv. de mededeelingen, dat

1. Jarang den Sjahbandar van Lontor laat zweren den overval op het leger geheim te houden; (I, 15.)
2. de Bandaneezen op den berg „naert schijn” naar beneden zouden komen; (I, 21)
3. Jarang zijne vrouwen naar boven zou hebben gestuurd en in de „Dragon” voor het meerendeel slavinnen zouden zijn ingescheept; (II, 8, 12.)

¹⁾ De geheime betrekking, welke de Bandaneezen steeds met anderen, en in dit geval met de Engelschen, onderhielden, zullen een gedeelte van hen niet weinig in hun verzet gestijfd hebben. Uiteraard zijn de verklaringen hieromtrent afgelegd, bij de berechting van de Ambonsche conspiratie niet onbekend geweest.

4. Leve opgedragen werd, toen hij uit de „Dragon” werd gehaald, „dat niet clappen soude” en moest zeggen dat die van Lontor reeds voor het grootste gedeelte waren ingescheept; (II, 14, 15)

5. de Kapitan-Hitoe verklaarde, dat hij de plannen zou beletten; (IV, 7)

6. Ajock verklaart, dat Callebacker niet aanwezig is geweest bij de beraadslaging om Coen te doodden, (IV, 21) hetgeen door Callebacker zelf eveneens wordt verklaard, (IV, 11) terwijl Jarang gelijke mededeeling doet. (VII, 2.)

Niet in alle opzichten zijn deze Documenten duidelijk. En volstrekt onverklaarbaar is, dat de verklaringen van Boijbaj en Jarang resp. 15 en 25 Mei zijn gedateerd, terwijl de in het vonnis genoemde Jarom, de hoofdschuldige, ongetwijfeld dezelfde is als Jarang. Aangezien, in tegenstelling met de andere documenten, deze verklaringen copieën zijn en ook in het onderschrift duidelijk afwijken van de formulering der andere documenten, moeten deze stukken welhaast bij het copieeren foutief zijn gedateerd¹⁾.

Verder komen de namen van de gepijnigden niet alle overeen met de namen, welke in het vonnis worden genoemd. De documenten, aangeduid als „Belijdenisse”²⁾ en onder teekend door Cornelis de Langhe, een soort substituut fiscaal³⁾, geven belijdenissen van personen, wier namen, uitgezonderd Assan, niet in het vonnis voorkomen. Document no. IX „Belijdenisse der Bandaneesen 1621 den 7 May int schip Enckhuisen”, munt door het onderschrift: „present ons onderges. int schip Z(ierick)zee de vijfden May a(nn)o 1621, Corneles de Langhe”, evenmin uit in duidelijkheid. En toch meenen wij aan de formulering van dit Document groote waarde te moeten hechten, en wel omdat hier zoo uitdrukkelijk vermeld en herhaald wordt, dat allen *hebben geweten*, dat het fort boven op den berg werd gemaakt.

¹⁾ Dat zulks meer voorkwam blijkt uit noot 3, pag. 39 en noot 1, pag. 340, bijlage XX. Ook bij den brief van 10 Augustus 1620 is het onderschrift met de dateering door een andere hand geschreven.

²⁾ Zie bijlagen III en IX.

³⁾ Vgl. Bescheiden, dl. III, pag. 627.

Nu moge Stapel schrijven: „dat de vluchtelingen zich zóó krachtig hadden versterkt, moest natuurlijk bekend zijn geweest aan de 47 orang-kaja's, die als gevangenen in het kasteel Nassau op Naira opgesloten zaten. En deze hadden niets gezegd! Op aanklacht van Coen werden zij door den raad op de pijnbank verhoord”¹⁾, deze zienswijze parodieert den feitelijken toestand. Reeds deze niet-geopenbaarde wetenschap maakte volgens het geldende recht allen des doods schuldig.

Dat deze onze opvatting inderdaad juist is, blijkt op overtuigende wijze uit een vonnis, geveld tegen 3 Javanen te Jacatra door de Raden van Indië, de presente kooplieden en schippers, mitsgaders den Krijgsraad van het fort, gedateerd 22 October 1619²⁾, terzake van „horribel ende execrabel opseth voorgenomen tegens den persoon van de E. heer Generael, smakende (na) crymen lese majestatis”, welke zaak „ten alderswaersten behoort gestraft te worden opdat andere door hare verdiende tormenten een schrick ingedrukt werde van soo verradischen schelmstuck niet voor te nemen, late staen te volbrenghen”. Wij lezen in het vonnis, hoe één van de drie verdachten na veel „soete vermaningen ende herde dreygementen” den gecommitteerden den juisten gang van zaken openbaart, waarna de andere twee „andermael ge-examineert ende halstarrich” bij hun ontkennen blijvende, naar de pijnbank worden verwezen. „Vastgemaect ende opgehaelt sijnde” bekennen deze.

Blijkt hieruit reeds, gelijk ook uit het Journaal inzake de Bandasche hoofden, dat het verwijzen naar de pijnbank niet lichtvaardig geschiedde, terwijl de vorm, althans in dit geval, niet op een uitermate zware trap van pijnigen duidt, wij verwijzen met nadruk naar dit vonnis wegens de opgelegde straffen en de formuleering daarvan. Twee schuldigen worden nl. veroordeeld „op een cruys geleyt ende alle de leden van

¹⁾ Stapel, Geschiedenis van Ned.-Indië, dl. III, pag. 150. Stapel geeft hier een uitgebreidere beschrijving der gebeurtenissen dan in zijn kleine uitgaaf, maar deze beschrijving, mede gebaseerd op de bestaande literatuur, gaat in bronnenstudie niet verder terug dan Pieter Van Dams Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie, van 1701 en laat eveneens veel te wenschen over.

²⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 186.

onderen opwaerts stucken geslagen ende haer lichamen ter spiegel ende exempel van andre op raders gestelt (te) sullen worden", terwijl de derde „niettegenstaende wegen sijn kennisse van de voorsz. verraderije een wreede doot mede verdient hadde, nochtans, ten respecte 't selve door hem is uytgebracht, 't leven toegeseyt ende ten selven respecte van d'E. heer Generael 't leven vergunt is", waarop hij voor eeuwig tot slaaf van de Compagnie verklaard wordt.

Hoewel het voor de ter dood veroordeelden uiteindelijk geen verschil maakt, zoo heeft Coen dit vonnis, toen het hem dienzelfden dag ter goedkeuring werd voorgelegd „door sonderlinghe clementie ende genade belieft te versachten", door hen te veroordeelen „dat sy levendich aen een paël geworcht, daernaer 't hoeft affgeslagen, haer lichaemen gequartiert ende op staken gestelt sullen werden"¹⁾.

¹⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 188. Dit is het eenige vonnis, gevelde tegen Javanen van de ongeveer 250 vonnissen van 1614—1621 uitgesproken te Bantam en Jacatra; de resteerende zijn vrijwel alle gevelde over Compagnies-dienaren. Wanneer men deze naleest, handelend over diefstal, messnijden, dronkenschap, onachtzaamheid, wangedrag, insubordinatie, slapen op schildwacht, rumoer en insolentie, verbreeking van trouwbelofte „met seecker Ballische vrouwe", laster, verwonding, doodslag etc., dan valt het op, hoe dikwijls gratie of clementie i. p. v. „rigeur van justitie" wordt geprefereerd.

HOOFDSTUK VIII

DE „WREEDE TERECHTSTELLING” EN HET LOT DER GEVLUCHTE BANDANEEZEN¹⁾

Van der Chijs, het Journaal volgend, deelt over de terechtstelling der Bandasche orang-kaja's het volgende mede:

„Buiten het fort Nassau werd met lange bamboe-staken een ronde omheining gemaakt, welke men op den 8sten Mei met een aantal soldaten afzette.

Binnen die omheining werden de veroordeelden geboeid gebracht. Acht hunner, die volgens de regters de meest schuldige waren, plaatste men afzonderlijk; de overige stonden als een troep schapen in een verwarden hoop. Niemand „dan alleen paeter ende maeter” mogt overigens „op lyfstraffe” binnen de omheining komen.

Onder een slagregen werd aan de veroordeelden hun vonnis voorgelezen, waarna zes Japanezen met scherpe zwaarden in de eerste plaats de acht voornaamste orang-kaja's door midden kapten, het hoofd afsloegen en de rompen „in vier quartieren smeten” om daarna de overigen te onthoofden en eveneens te vierendeelen, „welcke executie seer wreedelycken was om aen te sien”.

Allen stierven zonder zich in het minst tegen hunne beulen te verzetten. Slechts één hunner vroeg in het Hollandsch: „myn Heeren, en isser dan geen genade?”

¹⁾ Bronnen:

- a. Brief van Coen aan Heeren XVII van 16 November 1621.
- b. Conqueste van het eiland Banda.
- c. Verhael van eenige oorlogen in Indië van Aart Gijsels.
- d. Eenige brieven van Sonck, Van Speult en Van Gorcum, geschreven na Coens vertrek van de Banda-eilanden.
- e. Resolutiën van den Breeden- en Krijgsraad en den Gouverneur-Generaal en Presente Raden van April 27, Mei 1, 4, 8 en 12, 1621. Bescheiden, dl. III, pag. 714—720. Zie voor dit hoofdstuk Van der Chijs, pag. 157—164.

De afgeslagen hoofden werden op bamboezen gestoken en de brokstukken der verminkte lijken daaraan gehangen.

„Aldus sijn sy gepasseert”, schrijft de Anonymus der Conqueste, „Godt weet, wie recht heeft. — Dit volbracht synde, syn met verbaestheyt ider vertrocken nae syn quartier, gheen behaeghen hebbende in sulcken coophandel”.

In het Verhael van eenighe oorlogen in Indië (1622) leest men ter zake: met waerheyt moet gesecht worden, dat door d'onse te rigoreus geprocedeert is in 't ombrenghen van de principale hoofden van 't landt. Wel is waer, dat sy een straffe waerdt geweest syn, maer te straffe ende wreede sententie (is geweest) 44 van de opperste hoofden te vierendeelen ende onthooffden. Wy moeten weten, dat sy voor de vryheyt van haer landt gevochten hebben, daer wy soo mennighe jaeren lyff ende goet voor opgesteld hebben. Civielder recht had men daer over connen doen, 't sy dan met haer op een galeyte te bannen off op d'een off d'ander landt te brengen, daer nummer off souden hebben gekost. Dus doende, soude ommers van haer geen schade meer te verwachten syn geweest¹⁾. Maer 't en is dat niet geweest; eenige hebben eenen eeuwigen naem willen naer laeten, daer mettertyt oock wel een boucxken als vande Spaengiaerden in West-Indië van gemaect soude worden”. Van der Chijs vervolgt:

„Die tijd is thans angebroken; thans is dat „boucxken” geschreven: thans wreken zich de schimmen van de mishandelde Bandaneezen door hunne moordenaren aan de algemeene verachting prijs te geven.

Tijdgenooten, gewoon aan wreede en ligtvaardige executiën, spraken luide hunne afkeuring uit over hetgeen Coen toeliet, zoo niet gelastte aan weerlooze en eigenlijk onschuldige Bandasche hoofden te verrigten; met hoeveel te meer regt mogen wij onze verontwaardiging over zoodanige handelwijze, ons afgrijzen van zulk moorden te kennen geven.

Ware voor Coen niet reeds een standbeeld opgerigt, ik

¹⁾ In een noot merkt Van der Chijs hierbij op, dat de schrijver van dit „Verhael” derhalve oock van oordeel is, dat vrees voor wraak op het vonnis van invloed geweest is.

betwijfel of zulks nog zoude verrijzen. Aan zijn naam kleeft bloed.

Wat toch kan hem genoopt hebben zoo onmenselijk te handelen, terwijl hij geheel in zijne magt had het onregtvaardige vonnis zijner geïmproviseerde regtbank naar willekeur te wijzigen en te verzachten of geheel te niet te doen?

Wie zal thans nog een afdoend antwoord op die vraag geven, terwijl hij zelf zich niet verwaardigd heeft zijn gedrag te rechtvaardigen? Zoude hij zulks onnoodig hebben geacht of zoude hij daartoe geene kans hebben gezien?

In 1615 hadden Heeren Bewindhebbers naar Indië geschreven: „souden nu geraden vinden . . . de principaelle (Bandanezen) wt te doen roeyen”.

Misschien herinnerde zich Coen in 1621 dien last en kwam het bloeddorstige bevel, waarbij schuld of onschuld der uit te roeijen personen niet in aanmerking was genomen, al te stipt na.

Een argument om zich achter te verschuilen leverde dat bevel aan Coen voorzeker op, maar meer niet. Zwak blijft dan ook de poging, door De Jonge beproefd, (dl. IV, bladz. CXLIII, noot) om hem te verontschuldigen”.

Het oordeel weerlegd

Hoewel een woord van deernis met de Bandaneezen zeer zeker op zijn plaats is, zoo krijgt dit woord in het door Van der Chijs geciteerd *Verhael* uit den mond van Aart Gijsels¹⁾ een wrangen bijmaak, wanneer wij diens oordeel over Coen en zijn latere houding nagaan. Hoe verdienstelijk en belangrijk zijn *Verhael* ook moge zijn, het ademt den geest van groote jalouzie, die volgens Gijsels in Indië heerscht en bevat een sterk persoonlijken inslag tegen Coen. Op 23 October 1620 werd Gijsels wegens de gevolgen van zijn „lichtvaardich gelooff”, betoond bij zijn optreden te Japara, tot 100 realen boete veroordeeld²⁾. Kan zijn vijandige houding t.a.v. Coen hiermede in verband worden gebracht? Met Colen-

¹⁾ Zie hiervóór, pag. 9 onder no. 6 der bronnen.

²⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 225.

brander¹⁾, meenen, wij deze vraag bevestigend te mogen beantwoorden. Zijn aanstelling (op denzelfden dag van zijn veroordeeling!) tot Commandeur en „opperhoofd” van het thuisvarende schip „Walcheren” — in verband met het afloopen van zijn dienstverband²⁾ —, heeft Gijsels in zijn eenzijdige beoordeeling niet kunnen matigen.

Zijn brief van 4 Mei 1620³⁾ aan Coen, zijn verdere mededeelingen in het *Verhael*, alsmede zijn optreden 10 jaren later, wekken sterk het vermoeden, dat zijn oordeel over de verovering van de Banda-eilanden veeleer bedoelt afbreukte doen aan Coens naam, dan dat het een oordeel is, voortgekomen uit den grond van zijn hart.

Gijselsoordeelt in dit *Verhael* (geschreven na aankomst in de Nederlanden), over de noodzakelijkheid der verovering aldus: „Met het eylant van Banda sijn wij tot het jaer a^o 1621, in de maent van Martio, in oorloch geweest. Deese oorloge waeren oock nootwendige oorloge, want het is een race van een natie, daer nyemant ter werelt met can accorderen, een gebroetsel van alle geslachten ende quartieren des werelts; . . . In somma, deese Bandaneesen sijn al tsamen Mooren, veelal stricter ende superstitieuser als de Tarnatanen ende Ambooneesen, ende willen haer gans niet onder bedwangh van yemant geven, maer hebben tot dier tijt haer landt willen vrij houden. 't Is eenen schelmsen hoop, die niemant vrij en houdt, noch ontsiet. Sij hebben tot diuersche maelen menichte van Portugeesen gemassacreert, door oorsaeck dat sij vreesden, dat sij eenen voet op 't landt souden bekomen, gelijk sij den onsen oock dickmaels hebben gedaen, eer wij ons daer hebben kunnen verseecken. Ende naer dat wij op Neera tfort Nassauw hebben gehadt, hebben diuersche contracten gemaect, die sij datelick, soo wanneer sij haer schoonste sagen ende onse scheepen vertrocken waeren, wederom

¹⁾ Ook Colenbrander verklaart op deze wijze Gijsels' houding en merkt daarbij op, dat Gijsels zich in patria tot echo maakte van voor Coen nadeelige geruchten, hem betichtend van wreedheid, dubbelzinnigheid, willekeur, ja dat Coen „dol, rasent ende uitsinnich” zou zijn. Zie Bescheiden, Levensbeschrijving, pag. 4, nt. 4. Wij bepalen ons tot Gijsels' opvatting in diens „Verhael”.

²⁾ Bescheiden, dl. III, pag. 652.

³⁾ Zie bijlage XII.

gebroocken hebben, ouersulcx genootsaecht sijn geweest van deesen oorloch een ende te maecken, in vougen dat het eylant voornt op dato voors. is verouert ende de inwoonders van daer naer Jacatra vervoert, door oorsaeck dat gevreest wiert dat men nummer met haer rust noch vrede soude hebben, want sij nummer met goeden ooghen souden kunnen sien dat wij heerschappije ouer 't landt hadden, want sij recht vuyt seggen, dat haer Mahomet toestaet den Christenen geen gelooff te houden. Daerom best dat men daer in voorsien heeft met haer van daer op een ander plaets te brengen. Doch met waerheyt moet oock gesecht worden, dat door d'onse te rigoreus geprocedeert is int ombrenghen vande principale hooffden vant landt . . ."enz. (zie hiervoor).

Verderop schrijft Gijsels (wij vertrouwen dat Coen beter toe dan hem): „nu wij hier souverain sijn, nummer moeten gedoogen, dat eenige vreemde natie hier compt handelen, anders souden de Comp^a de proffijten onttrocken worden”.

Hoe het gegaan zou sijn, wanneer Gijsels de teugels in handen had gehad, blijkt uit het volgende:

„Deese landen hebben van sich seluen geen broot, sagouw noch rijs, dat haer altijt van ander plaetsen toegebracht is, ende haer noyt hebben kunnen beletten, anders hadden 't landt over langen tijt onder ons commandement gehad; ouersulcx te vragen staet, off hier geen groote quantiteyt rijs getrocken sall worden die tot groote avance vande Compaignie sall vercocht worden. Van gelijcken oock alle custlijwaetten, Chineesche waeren ende ander coopmanschap, die daer gebracht sall worden, ende dat tot sulcken prijs, als men seluer sall willen ende begeeren: want daer niemant tegen sal hebben, door oorsaeck wij souverain sijn. . . . Noch bouens de proffijten vooren genoempt, soo sal de Compaignie een goudt-mijn hebben aen haere nooten ende foly: want geen natie een noot off blat foly sal kunnen bekomen, als alleenlicken vuyt onsen handen, soo dat deselue sullen kunnen stellen, soo daer in Indien als hier, tot sulcken prijs als wij willen, daer bij off te meeten is, hoedanich de proffijten sullen weesen”.

Ook al zal op verre na niet zooveel meer geleverd worden

als vroeger, wegens het gebrek aan werkkrachten, „daer tegens eenen ander middel kan gebruyckt worden. Hoe minder waer, hoe hooger prijs: want de marckt nu aen ons staet”. Hoewel deze opvatting ongetwijfeld van klaar inzicht getuigt in „the struggle for trade” — gelijk deze tijd het best kan worden aangeduid —, zoo herinnert de houding van dezen gerepatrieerden koopman aan den bekenden stuurman aan den wal.

In het gedeelte van het relaas, waarin hij handelt over de maatregelen, welke vervolgens op de Banda-eilanden genomen moeten worden, schrijft Gijsels:

„Al waer 't schoon soo dat niemants te vreesen hadden, soo sal men altijts voor deese inwoonders op sijn hoede dienen te weesen: want het vuyttermaten quade schelmen sijn. . . . Ick twijffel, off t'eylandt Pouwloron oock niet verseeckert soude dienen: want sij all mede den vorigen aert ouer hem hebben, soo dat men op Nera, Banda ende Pouwloron sterck garnisoen soude dienen te houden, off ten waer dat men de Pouwloronneesen van daer dede vertrecken op Banda ende Nera, dat gevouchlick soude konnen geschieden, soo 't landt met geweld ingenomen wiert, doch met will ende contentenment van haer sal men 't soo verre niet brengen. Dit eylandt is vuytter maten sterck ende quaelick aen te koomen, daerop sij haer verlaeten ende hun te trotser houden: oversulcx daerop geresolueert most worden haer te verdrijuen, off daer garnisoen te houden: want anders sal 't niet sijn met haer, ende sullen altijt, wanneerse haer schoonst sien, hun personagie spelen”.

Tenslotte nog één citaat uit dit *Verhael* van Gijsels, nl. hoe hij over de justitie denkt:

„De sommige van dese raetspersoonen sijn een hoop jonge bengels, die quaelick weeten wat het recht in heeft, meenende schoon ende fraey te sijn, dat een persoon off sulcken siell als 't dan is, van leeven ter doot helpen condemneeren; . . . deese saeck op 't hoochst gerecommandeert sij, want ick in dit point niet buytten propoost, maer bij experientie spreek: want het, Godt beter't, soo gaet, dat den gantschen stant van Indien aen een persoon ende stem hanght, gelijk

oock doen alle de dependentien van dien: want geenige van des Generaels creatueren soo stout souden weesen, die iets souden dorven contrarieren dat van hem voorgesteld off geproponceert wordt". — Sapiienti sat!

Het is interessant na te gaan, op welke wijze Gijsels zijn gouverneurschap van Ambon (1631—1634) heeft uitgeoefend, nadat hij weer naar Indië vertrokken, in 1631 met deze positie wordt bekleed. Onmiddellijk na zijn aankomst op 24 Maart 1631 aldaar, oordeelde hij in een brief aan Gouverneur-Generaal Specx, dat er geen ander middel was „om ons te ontlasten van den overvloed der nagelen ende den overlast der trouweloze Mooren", dan „dat wij hare nageleboomen ruyneren ende in den grondt verdelgen" ¹⁾.

In de Inleiding van het deel der Opkomst-serie waarin deze brief wordt gepubliceerd, merkt Heeres op: „Dit vernietigingsplan, door anderen niet noodig gekeurd ²⁾, was voor hem een „gerechtige saecke". Of Gijsels ook een klein plaatsje verdient in het „boekskén", dat er volgens hem zou worden opengelegd van de wreede handelingen der dienaren van de Oost Indische Compagnie?" ³⁾

In 1634 („om verscheijden particulariteitjen ende excessen", waarbij hem o.a. financieele knoeierijen ten laste waren gelegd ⁴⁾) van zijn post ontheven, verschijnt Gijsels in 1635 desalniettemin als Commissaris-visitateur der kantoren van Ambon en Banda, opnieuw te Ambon. Na een mislukten aanval op een weerspannige negorij, vernietigt hij alle nagelboomen en schrijft op 27 April 1635 aan den G.G. Hendrik Brouwer: „t Is sulcx ende waarachtich, Ed. Heere, dat wij den Quimelaha met de destructie der 15 negerijs ende het raseeren haarder treffelijcke nagelboomen ende vruchtboomen, soodanigen ramp ende ongeval hebben toegebracht, dat wij sustineeren dese luyden 't selve haar leven niet sullen connen verwinnen, hoe oock den Quimelaha dese belegeringh, off hij schoon

¹⁾ Uit een brief van Gijsels aan G. G. Specx, gedateerd 23 Mei 1631. Gepubliceerd in Tiele's Bouwstoffen, tweede deel, bewerkt door Heeres, Document XLVIII, pag. 186.

²⁾ Zie noot bij Heeres.

³⁾ Ibid., pag. XLV, Inleiding.

⁴⁾ Ibid., pag. LVIII.

onverwonnen blijff, smarten zal kan bij alle verstandigen lichtelijck geoordeelt worden" ¹⁾).

Wanneer Heeres spreekt over „de hondsche bejegening" der inlanders, doelend op de behandeling der Amboneezen tijdens deze „veelvuldige hongitochten" ²⁾, dan concludeeren wij, dat Gijsels veeleer zijn hand in eigen boezem had behooren te steken, dan vanuit Nederland de daden van Coen te critiseeren en geenszins verdient tot op den huidigen dag als een voor-zijn-tijd-verlicht-man te worden beschouwd ³⁾).

Ongetwijfeld is de executie van deze Bendasche hoofden hard geweest, maar zij was niet onrechtvaardig. Straffere terechtstellingen vonden te dien tijde in de Nederlanden en andere Europeesche landen plaats ⁴⁾).

Het wezen der straf werd bepaald door twee elementen, t.w. het element der vergelding, alsmede dat der afschriking ⁵⁾. Was er in die tijden reeds een enkel rechtsgeleerde, die ook het element der verbetering van den delinquent wenschte opgenomen te zien ⁶⁾, ook deze legde evenwel daarnaast den nadruk op de afschrikkende werking, die de straf moest hebben. In het in 1764 uitgegeven werk *Verhandeling over de misdaden en derselver straffen* van Johan Moorman, oordeelt deze onthoofding een nuttige straf, omdat „de toestel tot het onthoofden als daer is het ontbloten van den hals, en het uittrekken des sweerds, sowel als den slag, d'aenschouwers een gril doet over het lijf gaen" ⁷⁾. In dit verband noemen wij nog de meening van Calkoen in zijn *Verhandeling over het voorkomen en straffen der misdaden*

¹⁾ Tiele's Bouwstoffen, tweede deel, bewerkt door Heeres, Document LXII, pag. 271.

²⁾ Ibid., pag. LXI.

³⁾ Hoewel Gijsels in *patria* nog hooge posten heeft bekleed (Michiel de Ruyter heeft nog als schout-bij-nacht onder hem gediend), heeft hij tengevolge van vermeende miskenning vanaf 1647 met den keurvorst van Brandenburg in verbinding gestaan om te komen tot oprichting van een niet-nederlandsche concurrerende O.I. Compagnie. Tot „Geheimrat" van den keurvorst benoemd, zijn deze plannen evenwel niet verwezenlijkt. (Zie Nieuw Nederl. Biogr. Woordenboek, I, pag. 1010, i.v. Gijsels).

⁴⁾ Wij verwijzen naar het artikel van J. Domela Nieuwenhuis, Bijdrage tot de kennis der straffen in Nederland, gepubliceerd in het Tijdschrift voor Strafrecht, dl. XIV, pag. 1 e.v. 1902.

⁵⁾ Vgl. de Monté ver Loren, Geschiedenis van de wetenschap van het Strafrecht etc. pag. 101, 112, 132/133, 139, 148, 156, 160, 169, 173, 178, 204.

⁶⁾ Ibid., pag. 132/133 en 139.

⁷⁾ Ibid., pag. 169.

van 1778, waar deze schrijft, dat het beoogde doel der afschrikking bereikt wordt door de uitvoering van het vonnis zoo openbaar mogelijk plaats te doen vinden. Deze handeling moet zijn „ernstig, staatig, deftig, treurig, aandoenlijk, Godsdienstig en overeenkomstig met het gewigt der zaak”, terwijl de tenuitvoerlegging van doodstraffen „niet zonder de aandoenlijkste plegtigheden, die op het gemoed der aanschouweren diepen indruk maaken” moet geschieden¹⁾.

Het element der afschrikking kwam nergens duidelijker tot uiting dan in de specifieke straf, gesteld op landverraad. Het *Rechtsboek van den Briel* van den stadssecretaris Jan Matthijssen, het oudste werk uit de Noordelijke Nederlanden, waarin over Strafrecht en Strafvordering wordt gehandeld²⁾, wees hier in het begin van de 15de eeuw in de volgende woorden op: „die haren heer of steden verraden salmen halsen ende na quartiren, ende setten thooft op een stake ter hoechster poirten van des heren hove of van der steden, ende die quartiren heften anden poirten dair meest uitganct ende inganct is, anderen tot enen exemp^l”²⁾.

De roerende uitdrukking in het Journaal: „mijn Heeren, en isser dan geen genade”, herinnert aan den pathetischen inslag, welke meerdere malen in de verslagen uit dien tijd voorkomt. Zie bijv. den brief van Gijsels van 4 Mei 1620 aan Coen, waarin mededeeling wordt gedaan van den moord, welke Marten Van der Strenghe, opperkoopman op Banda op zijn jongen Paulus Meusz. pleegt en waarbij Gijsels dezen jongen in den mond legt op het oogenblik dat Van der Strenghe hem zal dooden: „Sr. wilt gij mij dus dooden?”³⁾

Het verleenen van gratie zal in dit geval bij Coen geen punt van overweging gevormd hebben; daarvoor was het misdrijf te ernstig, het vonnis te vanzelfsprekend.

¹⁾ Ibid., pag. 204.

²⁾ Ibid., pag. 99 en 101.

³⁾ Overgekomen Brieven en Papieren in het jaar 1621, eerste boek (boek R), fol. 244 v°. Van gelijke strekking is de mededeeling in het Journaal, dat het tijdens de executie zoo enorm regende „dat het een ieder verwonderde”. Vergelijk ook het door Coolhaas in zijn artikel over de Ambonsche conspiratie medegedeelde over storm, duisternis en groote sterfte bij de executie van de Engelschen. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde v. Ned.-Indië, deel 101, pag. 65, alsmede Emanuel Van Meteren, Historiën, dl. IV, pag. 185 (uitg. 1751) naar aanleiding van de executie van Balthasar Gerards.

22
Dat de veroordeelden echter met het zwaard werden ter dood gebracht — het privilege van edelen en officieren — en op zoodanige wijze, dat de eerste slag tevens de genadeslag was, moet, hoe vreemd het in moderne ooren moge klinken, zonder twijfel als clementie worden beschouwd¹⁾.

Tenslotte merken wij op, dat er geen enkele aanwijzing is voor de veronderstelling, dat het vonnis anders uitgevoerd dan geformuleerd is. Slechts de 8 hoofdschuldigen werden gevierendeeld, de 36 anderen onthoofd.

Signaleeren wij hier weer een onwaarheid van den Journaal-schrijver? Wanneer men diens oordeel leest, is men geneigd deze gebeurtenis voor immer te laten rusten, hetgeen dan ook maar al te gaarne en veelvuldig is geschied. Hoewel het onbegrijpelijk is, dat de schrijver eerst ten volle van een aanslag op het leger te Selamon overtuigd is geweest, („die tsamen mejnden haar exploot dien nacht te executeeren ende int werck te stellen, . . . daarvan wij de kennisse daarna hebben gegregen bij haerlieder eijgen confessie²⁾), alsoo ghij noch verstaen sult”, terwijl hij daarna, naar aanleiding van de ondervraging, mededeelt, „wij en hebben nooit connen verstaen dat sijliede iets tot haeren laste gelecht bekent hebben, maar ter contrarie geprotesteerd hebben van innocencie”), zoo wordt meer onbegrijpelijks in dit verhaal duidelijk, wanneer wij lezen dat, na de berechting, ieder naar zijn kwartier ging „geen behagen hebben in sulcken coophandel”. Hierdoor wordt duidelijk, dat de schrijver, wie hij ook geweest moge zijn, behoorde tot het kamp der kooplieden, het kamp van diegenen, die zoo snel mogelijk zoo veel mogelijk geld wilden binnen halen, een methode, die de ontwikkeling van de Engelsche Oost-Indische Compagnie in den weg stond en waar ook de Ver. Oost-Indische Compagnie aan zou zijn bezweken,

¹⁾ Wij verwijzen hier nog eens naar Brouwer, Kronieken van Spaansche soldaten. Brouwer verhaalt, hoe de commandant van Sichem op bevel van Parma aan den hoogsten torentrans moest worden opgehangen. Deze verzocht als edelman door het zwaard te mogen sterven, hetgeen geweigerd werd. Om aan den onteerenden dood van verwurging te ontkomen, rukte de commandant zich los uit de handen van den beul en sprong van den toren (pag. 12). Vgl. ook Van Meteren, dl. IV, pag. 339.

²⁾ Weliswaar doelt de schrijver hier op de confessie van den orang-kaja's zoon, maar zijn voorstelling blijft toch onbegrijpelijk.

had Coen niet al zijn krachten ingespannen deze zaak tot een nationaal belang te maken. De handel was voor Coen, talloze brieven getuigen ervan, hoe belangrijk en voordeelig op zichzelf ook, het middel om den Staat der Nederlanden groot en sterk te maken. Wanneer deze handel door middel van verdrag verkregen kon worden, des te beter, maar indien het noodig was voor de waarborging daarvan de souvereiniteit over een bepaald gebied te vestigen, dan geschiedde zulks. Slechts de koopman, die tegelijkertijd staatsman was, was voor deze taak berekend.

Hunter¹⁾ oordeelt zeer juist aldus: „Holland's conquest of the Indian Archipelago was, in truth, a conquest by treaty not less than by war. Always ready to fight, she regarded fighting chiefly as an instrument of trade. Her object was not, as Portugal's had been, to take vengeance on the „*nefandissimi Machometi secta*” (Bull of Nicholas V. 8 th. January, 1454) for the loss of the Holy Places in Palestine, or to swell the pride of a Royal House by new Asiatic titles, and to bring the kingdoms of the East within the Christian fold, but by establishing a sufficient degree of sovereignty over the islands to prevent them from selling their spices to any European nation but herself. Where she found a stringent supremacy needful she established it; where a less control sufficed, she was at first willing to leave the princes and peoples very much to themselves”.

Dit tweeledig karakter heeft de opkomst van de Compagnie bevorderd, haar ontwikkeling gehinderd, haar ondergang verhaast, het oordeel van tijdgenoot en nageslacht vertroebeld.

Dat het handhaven van tucht in het veld te dien tijde onder die omstandigheden ware grootheid openbaart, heeft de Journaalschrijver niet begrepen; dat Coen tijdens de gebeurtenissen op de Banda-eilanden Staatsman en geen Koopman was, is niet tot hem doorgedrongen.

Het grootste bezwaar, dat wij tegen dit Journaal hebben, is echter het feit, dat op meerdere plaatsen, soms zeer evident, blijkt, dat de schrijver, die deze gebeurtenissen eerst later

¹⁾ Hunter, A history of British India, pg. 342.

heeft beschreven, niet alleen de feiten met elkaar verward en in verkeerde volgorde neerschrijft ten gevolge van de onjuiste herinnering van oorzaak en gevolg, maar, wat erger is, dat hij, niet wel ingelicht zijnde, eigen interpretatie van de gebeurtenissen voor de waarheid wil laten doorgaan. De feiten worden zoo goed mogelijk aan elkaar geplakt en in den verklarenden tekst de phantasie ruim baan gegeven.

Het is ons helaas niet gelukt den schrijver te indentificeeren. Soms is de vraag bij ons opgekomen, of wij hier wel met een ooggetuige te doen hebben. Wie hij ook zij, het is niet waarschijnlijk, dat Nicolaes Van Waert, die door Colenbrander als de schrijver wordt aangewezen, het is geweest. Deze bleef namelijk als luitenant van de „tingans” op de Banda-eilanden achter¹⁾ en wordt o.i. aan het einde van het Journaal genoemd, omdat hij den brief van Sonck, waarin de gebeurtenissen van 6 Juli e.v.²⁾ worden medegedeeld, naar Jacatra brengt. Uit de beschrijving der gebeurtenissen bij het vertrek van Coen concludeeren wij, dat de schrijver a/b. van het Admiraal-schip de „Nieuw Hollandia” geweest moet zijn, waarin tevens de vrijburgers van Jacatra waren ondergebracht. Aangezien Jacatra vanaf 25 Augustus 1621 Batavia wordt genoemd en het Journaal spreekt over „’t casteel Batavia”, moet het welhaast na dien datum zijn geschreven. Het is niet uitgesloten, dat het zelfs veel later is gebeurd, nl. in Nederland. De uitdrukking „geduerende onse lichdaegen aldaer” wijst erop, dat de auteur, resp. *autor intellectualis*, met de „Nieuw Hollandia”, die van 12 Juli tot 17 November 1621 volladen op vertrek te Jacatra heeft liggen wachten³⁾, naar patria is vertrokken. In het *Register van de brieven en papieren per „Hollandia” aen bewinthebberen gesonden*, omvattende 36 documenten, wordt dit Journaal niet vermeld, hoewel het er naderhand bij de bundeling van deze stukken wel tusschen is gevoegd. Merkwaardig is dat in de inhoudsopgave van deze gebundelde documenten⁴⁾ pas later dit

¹⁾ Zie Bescheiden, dl. III, pag. 702 en 723.

²⁾ Zie hierna.

³⁾ Zie Bescheiden, dl. I, pag. 641 en 688; dl. III, pg. 737, 767, 778 en 785.

⁴⁾ Brieven en Papieren overgekomen in het jaar 1622, tweede boek (boek V).

Journal is bijgeschreven, hetgeen erop wijst, dat men toen geen anderen weg zag dan tusschenvoeging op de plaats, waar het naar chronologische volgorde behoorde. De door de Oost-Indische Compagnie gevolgde politiek, dat niemand buiten dienstverband iets over de Compagnie mocht schrijven of openbaren, zal bij dit alles zeker een rol hebben gespeeld.

Uit Gijsels' *Verhael van eenighe oorlogen in Indië* blijkt, dat ook deze zijn gegevens aan het Journal of deszelfs auteur heeft ontleend. Hij stelt zich immers eveneens op het standpunt, dat alle 44 orang-kaja's gevierendeeld zouden zijn. Uit het vonnis had Gijsels anders kunnen lezen!

Dat wij niet hebben kunnen ontdekken, wie de schrijver is geweest en waar of wanneer het werd geschreven, is evenwel niet van invloed op de karakteriseering, die wij tenslotte van dit Journal willen geven, nl.: eenzijdig, onjuist, verward, partijdig. Veel wordt weggelaten, hier en daar wordt sterk overdreven, op een klein aantal feiten en beweegredenen wordt een fel, doch eenzijdig, licht geworpen. Een dergelijke methode moge Rembrandt beroemd hebben gemaakt en door Busken Huet, in navolging van Bagehot, de beste historiestijl worden genoemd, deze schrijver is daardoor voor ons een onbetrouwbaar getuige.

Het lot der gevluchte Bandaneezen

Ondertusschen waren 789 Bandaneezen naar Jacatra vervoerd en hadden Coen en de zijnen beraadslaagd, wat met de nog resterende paar duizend in het gebergte diende te geschieden. Op 27 April werd in den Breeden- en Krijgsraad de vraag voorgelegd, „wat voorder gedaen dient, omme ons van de resterende Bandanesen t'eenenmael te verseeckeren”; waarover verschillende meeningen ten beste werden gegeven. Na daarover 4 dagen gedacht en beraadslaagd te hebben, werd in de vergadering van den Gouverneur-Generaal en de Presente Raden van 1 Mei besloten, den volgenden dag een tocht in het gebergte te ondernemen, „omme de gelegentheyt van 't selvige ende de versterckinge van de gevluchte te besichtigen”. Dit geschiedt den volgenden dag en de Banda-

neezen, de Nederlanders ziende, vallen uit en dooden 9 en verwonden 35 Nederlanders. Hetzij daarvoor, hetzij daarna, in ieder geval tijdens de ondervraging der Bandasche hoofden heeft Coen met de gevluchten op den berg contact gehad. Volgens het Journaal werden „den ouden Capⁿ Hitto, een groot Orangcay, met sijn soone ende volck die met den Generael van Amboyna gecomen waren, met een orangcay naar Salamme gesonden, om met de gevluchte Bandaneesen, die op de hoochte waren, te spreekken, haer presenteerende de vrede; maer 't was al te vergeeffs, sij bleven bij haere voorgenomen resolutie. Dit geschiede tot diversche reyse, maer 't was en bleeff al 't selve.

Daerna is noch gesonden den overste orangcay ende pape van Pouloron ter selver oorsaecke, haerlieder veel schoons presenteerende; maer sij en wouden van de saecke niet handelen, hij is oock meermaelen derwaert gevaren, gaven hem ten lesten voor antwoord, metden Generael niet te doen en hadden, ende dat hij hem niet vervoorderen en soude daer meer te comen, ofte sij wisten wat sij met hem te doen hadden”.

Van der Chijs meent, dat Coen meer belang had bij een overgave der gevluchte Bandaneezen dan deze zelf en hecht derhalve meer geloof aan de voorstelling van den gang van zaken in het Journaal, dan aan hetgeen Coen hierover schrijft in zijn brieven van 6 Mei en 16 November 1621, nl.: „De gevluchte Bandanesen souden gaerne vrede maecken, maer alsoo haer geweer niet eerst willen overgeven, vinden niet geraden met haer te accorderen. . . . Cappiteyn Hittoe ende die van Puloron sijn hiervan eenige dagen tusschen spreekers geweest. Dese vrede is bij de Bandanesen versocht om ons te bedriegen ende te beter middel te become omme van 't landt te vluchten; maer soo haest verstonden, hoe voorsz. Orangkays gerecht waeren, hebben d'onderhandelingen naergelaten ende haer ellende met groot gecarm ende geweene beclaecht”.

Terwijl dus ongetwijfeld tusschen beide partijen onderhandelingen zijn gevoerd — waartoe behalve de „Kapitan-Hitoe” zelfs eenige hoofden van Roen hun bemiddeling

verleenden, evenwel zonder dat zulks tot resultaat leidde —, kunnen wij, zoowel in de voorstelling van het Journaal — waarschijnlijk weer een voorstelling, waarin de schrijver zijn eigen visie van het geval geeft, maar welke o.i. voor Coen onverdeeld gunstig luidt — alswel in de beschrijving welke Coen geeft, slechts een bevestiging zien van onze overtuiging, nl. dat Coen zijn uiterste best heeft gedaan de Bandaneezen, nadat hij in de verovering van Lontor zijn kracht en vastbeslotenheid had getoond, door rede tot overgave te brengen.

Dat aan de zijde der Bandaneezen een groot wantrouwen heerschte, past geheel in het kader van dien tijd en moet meer worden geweten aan het optreden van Portugeezen, Engelschen, Spanjaarden en ook Nederlanders, dan dat zulks Coen als persoon treft. Evenmin als Coen zich door Spanjaarden, Engelschen, Franschen of Denen van zijn plaats wilde laten verdringen, zoo wenschte hij ook niet door „ontrouwe van Mooren” te worden genomen. „Alsoo wij door geweld niet meer pretenderen dan ons met recht toekomt, sijn niet van meenighe, plaetse sonder redene t’occuperen”. In zijn handelingen op de Banda-eilanden wilde Coen eens en voor altijd afrekenen met de opvattingen, welke Herman Van Speult — nadat Coen, van Neira komend, aldaar was gearriveerd — in zijn brief van 22 Juni 1621 aan H. XVII aldus omschrijft: „haer spreekwoord dat sij plachte te gebruycken was dat de Hollandse hont wel baste maer niet en beet. Ja de voorsz. Bandanesen waren soo verde buyten alle schaemte gecomen dat sij haer niet en ontsagen de Mooren van hier te instueren, seggende weet ghij geen raet met de Hollanders, doet als wij doen, smijter een deel doot ende daernaer sulle u dandere noch groote geschenken toegeven”¹⁾.

Het wantrouwen tegen de Nederlanders en hun hoop het verzet zoolang te rekken dat de hoofdmacht zou aftrekken, of hulp van anderen zou opdagen, wilden de gevluchte Bandaneezen van geen onderwerping doen weten.

¹⁾ Overgekomen Brieven en Papieren in het jaar 1622, eerste boek, (boek T) ongefolieerd. Zie bijlage XIX. Van Speult, Gouverneur van Ambon en Raad van Indië oordeelt in dezen brief het vonnis, voltrokken aan de Bandasche hoofden „eene rechtveerdige straffe over alle hare moordadigheden soo sij met de onse gepleecht hebben”.

Na den tocht van 2 Mei wordt op 4 Mei den Breeden- en Krijgsraad opnieuw in bedenking gegeven wat gedaan moet worden, of „op 't gebrechte leger slaen om t'onderstaen oft de gevluchte met geweld vandaer becomen connen, dan oft onderstaen sullen haer mettertijt door hongersnoot te dwingen”. Nadat de raadsleden „haer vier dagen bedacht hadden”, adviseeren op 8 Mei 15 hunner, geen leger daarheen te zenden, aangezien het dagelijks regent en de gevluchten zeer moeilijk van het gebergte te krijgen zijn, maar, indien het weer en de tijd zulks toestaat, alle fruitboomen bij Selamon, Waier en Denner te vernielen en met behulp van tingans „alle toevoer van buyten te weeren ende de gevluchte mettertijt te dwingen”. Twee leden adviseeren om met de geheele macht den vijand op den berg aan te vallen en vervolgens de fruitboomen te vernielen.

Daar de aanhoudende regen elk ondernemen onmogelijk maakt en „de gevluchte Bandanesen niet dan met lanckheyt van tijt ende hongersnoot te dwingen sijn”, zoodat „de saecken van Banda met ghemack volvoert moeten worden”, wordt in de vergadering van den Gouverneur-Generaal en de Presente Raden van 12 Mei besloten, dat Coen met 4 schepen naar Ambon zal vertrekken, terwijl de resteerende schepen en bemanningen „tot benouwinge van de gevluchte” op Banda zullen blijven.

Coen vertrekt op 16 Mei en laat aan Sonck een „Ordre” achter¹⁾, waaruit het volgende:

„U.E. sy ten hoogsten gerecommandeert de gevluchte Bandanesen soovele te benouwen ende vervolgen als doenlijcken is, totdat het lant selfs verlaten of haer in uwe handen begeben.

Met de gerebelleerde gevluchte Bandanesen sal U.E. geen accoort noch vrede maecken, maer den oorloch continueeren totdat t'eenemael t'ondergebracht ende uytgeroeyt zijn.

Alle de voorneemste Orangkays, die met geweld off behendicheyt becomen condt, sult met der doot doen straffen, als insonderheyt Orangkay Umberato van Lonthor, Wattimena

¹⁾ Bescheiden, dl. III, pag. 33.

van Labetaque, Sabandaer Ratu van Naira, Ringe Ringin van Slamma ende andere meer. Met de gemeene lieden ende slaven sal U.E. naer gelegenhteyt van tijt en saecken handelen in voegen dat van haer verseeckert blyven ende een goet deel van d'oncosten met de vlote gedaen betalen mogen. . . .

Soo het de gevluchte tot toecomende Weste mousson uythouden, sult alsdan de baye van Slamma, Wayer ende Ouwendenner doen besetten ende aldaer te lande leger slaen offte ten minste met vliegende tochten al vernielen daer de gevluchte eenich onderhout van becomen connen. Insonderheyt dient U.E. te letten ende voor te comen, dat de gevluchte door d'Engelsen, van die van Pouloron ende andre met geen geschut, cruyt, vivres noch andersints geassisteert worden. Wij bevelen U.E. sulcx in aller manieren voor te comen. Item soo cloeck ende voorsichtich te handelen, dat met Godes hulpe de gevluchte Bandanesen becomen ende alle d'eylanden Banda in ruste ende vrede besetten mogen".

Coen kent geen genade voor de orang-kaja's die aan de samenzwering hebben medegewerkt, noch voor de „gerebeldeerde gevluchte Bandanezen"; de gemeene lieden en slaven evenwel moeten zoo worden behandeld, „dat van haer verseeckert blyven . . . ende alle d'eylanden van Banda in ruste ende vrede besetten mogen"¹⁾.

Blijkt uit het bovenstaande, dat het tijdens de laatste dagen van Coens verblijf op de Banda-eilanden niet aan pogingen heeft ontbroken om den Bandaneezen den hongerdood te besparen — een meening, die lijnrecht ingaat tegen de gangbare opvatting, dat de Bandaneezen met opzet zouden zijn uitgemoord —, ook na Coens vertrek heeft men ernaar gestreefd hun dit lot te besparen. Niet dat deze Bandaneezen dan een prinsleven zouden hebben gekregen, want waarschijnlijk had Coen, wanneer hij hen in zijn macht had kunnen krijgen, hen voor een belangrijk deel of als slaven gebezigd of verkocht, of naar Jacatra vervoerd. Maar ook een dgl. ge-

¹⁾ Wanneer naderhand blijkt, dat veel Bandaneezen naar Roen zijn gevlucht, schrijft Coen 6 September 1622; „'t Schijnt dat daer veel volck van de verdrevene gevlucht is, daer dient sorge gedragen ende voorgenomen te worden dat dese lieden wederomme geen quae parten beginnen". (Bescheiden, dl. I, pag. 729).

dwongen overplaatsing was in die tijden een normale, zij het weinig begeerde zaak, getuige de strooptochten van Sabadin, Ternataansch stadhouder op Ceram, waarover Coen in zijn brief van 31 Juli 1620 aan H. XVII schrijft:

„Voorsz. Kimmella Sabadin, stadthouder van den coninck van Ternate op Loehoe residerende, heeft eenige jaren lang met die van Loehoe, Combello, Hittoe ende consoorten op d'omliggende landen groote conquesten van volck gedaen ende veel plaetsen affgeloopen. In September 1619 zijn zy weder met 30 correcorren ende 50 prauwen op Hatue ende Lisbatte geweest (sijn plaetsen onder de coninck van Batsian staende) ende hebben van daer op Loehoe gebracht 800 à 1000 zielen, in vougen dat nu in twee jaeren van daer becomen hebben 1840 zielen, ende zijn van meninge weder derwarts te vaeren, om al te lichten en op Loehoe te brengen dat becomen connen. Wat haer disseyen zy, behooren de verstandige wel te connen affmeten”¹⁾.

Van der Chijs schrijft over de gebeurtenissen, na Coens vertrek:

„Nadat Coen van Banda was vertrokken, werden overeenkomstig zijnen last troepen gelegerd in de negorijen Lontoor en Samar, op Rosengein en op Poeloe Roen „omme alle toevoyer van den vyandt te weeren”, en vervolgt dan

„Het slechte weder maakte echter, dat van dit „weeren” niet veel gebeurde.

Met eenige, in de bosschen verborgen prauwen wisten Bandanezen naar Ceram te ontsnappen om hulp in te roepen „by haer vrienden”: en werkelijk kwam den 27en Junij eene vloot van ± 20 korakora's bij Rosengein opdagen. Maar bemerkende, dat op dit eiland Nederlandsche troepen aanwezig waren, hield die vloot dadelijk af om een kleine baai, beoosten Selamon gelegen en „Nennei” geheeten, in te loopen, waar zich vijf orang-kaja's met 2 à 300 minderen inscheepten en in weerwil van het stormachtige weder zee kozen.

Ook met in allerijl gemaakte of gerepareerde prauwen ont-

¹⁾ Bescheiden, dl. I, pag. 565.

snapten ettelijke Bandanezen. Althans gevangen Bandanezen verklaarden zulks later, daarbij voegende, dat één dier prauwen met \pm 250 man vergaan is.

Niet alleen naar Ceram, maar ook naar de Kei-eilanden schijnen die vlugtelingen hunnen koers genomen te hebben. Want nog heden ten dage worden op laatstgenoemde eilanden afstammelingen van de in 1621 gevlugte Bandanezen in vrij grooten getale aangetroffen (Zie over deze o.a. *Tijdschrift Bat. gen.* XV, 359).

Een overlooper van de Bandanezen, die zich nog op de bergen van Lontoor bevonden, berigtte, dat zijn landgenoten kruit, lont noch lood meer hadden en van honger vergingen. Ook verklaarde hij zich bereid den weg te wijzen, welke naar hun versterking leidde.

Deze hulp, gevoegd bij handzamer weder, deed Sonck besluiten met 372 man, — meer kon hij wegens ziekte (vooral beri-beri) niet bij elkaar brengen, den 6den Julij bij Selamon te landen en de bergen te beklimmen.

Onverwachts viel hij den vijand aan, wien 't „aen geen couragie gebrack”, maar niets anders dan steenen en sage-sage (werp-spietsen) overschoot om zich te verdedigen. Een klein uur duurde desniettemin het gevecht, waarna de vijand op de vlugt sloeg. Boven gekomen, vonden de Nederlanders 1800 woningen (hutten?), meer dan 1500 prauwen (sic), 6 à 700 graven („daer lagen noch 9 dooden onbegraven, moeder ende kint bij den anderen”), 7 bassen en 1 falcoen; „voorts geen buyt, alleenlyck een blinde vrouwe”. De troepen bleven twee nachten op het plateau, doch moesten wegens de koude af-trekken, alles verbrandende en, zooveel mogelijk, vernielende, wat verbrand en vernield kon worden.

Den 8 sten Julij ging de troep naar den berg van Waier, welke zonder weerstand werd bezet. Zeven Bendasche mannen werden gevangen genomen en 40, die zich niet wilden overgeven, gedood. Bovendien werden 66 vrouwen en kinderen gevankelijk naar Selamon en vervolgens naar Neira weggevoerd. Op dezen berg vond men 1000 huizen, minder graven dan op den anderen berg en 9 bassen.

„Dese twee bergen”, schrijft Coen, „syn alsoo gelegen ende versterct, dat niet wel met geweld te winnen syn”.

Na afloop van deze feiten werden dagelijks patrouilles het bosch ingezonden om de overal verstrooide vlugtelingen op te zoeken. Een „goede partye, doch meest vrouwen ende kinderen”, werd op die wijze achterhaald. Van 16 Mei tot omstreeks half Julij werden 476 Bandanezen opgepakt. Eenige vlugtelingen, die van geene overgave wilden weten, moesten gedood worden; „andere hebben haer selve van de clippen geworpen ende 't lijff gemorselt”. Van der Chijs vervolgt:

„Met het oog op den hardnekkigen tegenstand en de wanhoopige daden van menigen Bandanees kan ik moeijelijk als juist aannemen, wat Coen omtrent hunne volharding schreef. „Ons bedunckens”, deelde hij ter zake aan zijn superieuren mede, „is de meeste paert door geen hartneckicheyt, maer door bedroch ende toedoen van haer overhooffden omgecomen. Want d'eersucht ende hoovaerdye in meest alle de regenten van dese landen soo groot is, dat liever hebben, dat alle haere gemeente vergae, dan haer eere gecrenckt worde”.

„Ter wille van de misplaatste eerezucht van zijne regenten offert geen volk zich op; een hooger beginsel moet daaraan ten grondslag liggen. X

En zoo was eindelijk bereikt, wat de Heeren Meesters in Nederland zoo lang en vurig hadden gewenscht. Al de Banda-eilanden waren hun onbetwistbaar eigendom geworden, — wel is waar, ten koste van het bestaan der Bandasche natie, maar wat kon dit schelen aan de Hollandsche patriërs, die het beheer der O.I. Compagnie in handen hadden, mits zij zelve niet onder een vreemd juk gekromd gingen. In werkelijkheid waren zij geen hair beter dan de Spanjaarden, wier tyrannie zij zoozeer verfoeid hadden.

Zij zouden voortaan de onbeperkte heerschers over het land der noten en foeli zijn; dit doel hadden zij bereikt en daarmee was alles, wat zij hadden laten verrigten, voor hun geweten in orde”. Tot zoover Van der Chijs.

Allereerst moeten wij opmerken, dat een vergelijking met den oorlog tegen Spanje, ten eenenmale niet opgaat. De ver-

houding tusschen de Europeesche staten — wij wezen er reeds op — kan niet vergeleken worden met de verhoudingen in den Archipel. Maar bovendien: de opstand der Nederlanders was een verzet van een volk tot handhaving van zijn privilegiën tegen een Overheid die deze bezworen en ze nochtans geschonden had. De oorlog der Nederlanders tegen Banda was de straf voor de schending door de Bandaneezen van een eveneens bezworen verplichting van volkenrechtelijken aard. In beide gevallen was de strijd een sanctie van de geschonden goede trouw.

Maar bepalen wij ons tot de feiten. Wij ontleenen deze aan de onuitgegeven brieven van Sonck van 6 Juni, 3 Juli en 13 Juli 1621 en van Jan Van Gorcum van 29 Juli 1621¹⁾.

Sonck, in zijn brief van 6 Juni verslag doende aan Coen van de gebeurtenissen sinds 16 Mei, deelt mede, dat hij het bosch van Ai gelijkelijk tusschen de Nederlanders en de „swarten” heeft verdeeld. Door weer en wind gehinderd, duurde het tot 1 Juni al eer Sonck met Van Gorcum een bezoek aan Rosengein kon brengen, alwaar 100 soldaten waren gelegerd. Drie personen van Rosengein kwamen inmiddels de onderwerping van de 70 nog aanwezige eilanders aanbieden en tijdens het bezoek van Sonck aan dit eiland deelt hij hun mede, dat zij op het eiland mogen blijven wonen, mits zij hun geweren inleveren. Deze Rosengeiners verklaren, dat nog 40 of 50 van de hunnen op het eiland Groot Banda in het gebergte zijn, voor wie zij tevens genade verzoeken, Sonck voorstellende naar hen toe te gaan, „omme haer aen te dienen hoe sij met ons waeren gevaren, ende voorts te onderstaen ofte haer weder op Rossingeijs wilden begeven”. Sonck staat hun dit verzoek op 3 Juni toe en vertrekt den volgenden dag weer naar Neira, onderweg 2 Rosengeiners bij Selamon aan wal zettend. Den 5den Juni komen deze beide personen eveneens op Neira met de mededeeling, dat het den Bandaneezen „seer qualijck genoechden dat haer in onse handen hadden overgegeven” en dat deze hun niet hadden willen toestaan met hunne mede-eilanders te spreken, die vastgehouden werden, tot zij weer waren vertrokken. Dienzelfden dag komt

¹⁾ Zie bijlagen XVI, XVII, XVIII en XX.

een slaaf vertellen, dat te Waier en in het gebergte, waar nog 400 mannen en veel vrouwen en kinderen zouden zijn, tallooze prauwen worden gemaakt en dat de Bandaneezen door honger en slecht weer worden geteisterd, zoodat er velen sterven. Sonck waarschuwt zijn mannen op Rosengein, de bewoners goed in het oog te houden, omdat hij verraad vreest. Opdat de vijand niet zal denken, dat de Nederlanders geen moed bezitten of dood zijn, oordeelt Sonck, dat het hoog tijd wordt een tocht naar Waier te ondernemen. Het beletten van den toevoer van levensmiddelen zal de Bandaneezen tenslotte òf doen vluchten òf ertoe brengen, zich in handen van Sonck en de zijnen te geven.

Uit den brief van Sonck, gedateerd 3 Juli, lezen wij, dat de voorgenomen en op 7 Juni uitgevoerde tocht naar Waier „door regen ende ongestadich weder geen volcomen effect gesorteert” heeft. De Bandaneezen lijden „groot gebreck ende armoede”, en loopen het geheele bosch af om eten te zoeken, „vermits niet bij ons willen comen”. De toegangswegen naar het fort zijn door hen zwaar verdedigd en onbegeaanbaar gemaakt. Een Rosengeiner van den berg doet via Cuinget, kapitein op Rosengein, het verzoek of zij, op gelijke voorwaarden als toegestaan aan hun mede-eilanders, weer op Rosengein mogen komen wonen, hetgeen, schrijft Sonck, „ons goet gedocht heeft haer toe te staen”. Eenigen tijd daarna komen verschillende groepen van 5 en 6 personen in de nabijheid van het schip „Enkhuizen”, met het verzoek om Sonck te spreken. Aangezien volgens hun zeggen vrees hen weerhoudt bij hem te komen, eischen zij eerst eenige Nederlanders als onderpand. Sonck laat hen, na overleg met zijn Raad, antwoorden, „dat komen mochten sonder dat haer iets mischieden soude, maer soo ons woort niet wilden gelooven dat wech mochten blijven, wij wilden niemant in ostagie senden”.

Op 24 Juni komen drie personen van den berg te Neira, tezamen met den priester van Roen, die als tusschenpersoon optreedt. Sjahbander Ratou vraagt in een brief genade voor de Bandaneezen van Neira en Ai — volgens den priester van Roen ongeveer 200 weerbare mannen — op dezelfde voor-

waarden als vergund zijn aan de bewoners van Roen. Sonck oordeelt dit een „stout versoeck” en wenscht zich geen voorwaarden gesteld te zien. De drie mannen worden weer te Selamon aan land gezet met het antwoord aan den Sjah-bandar „dat niet gesint waeren, op dusdanigen wijze met hem te handelen, maar soo iets begeerden, dat bij ons met het volck van Nera ende Poulo-Ay soude comen, die van Ros-singeijs hadden alsoo gedaen ende waren van ons in genade aengenomen, waerop mede verhoopen mochten, ende soo ons niet en vertrouden datter alsdan geen hoope was datter iets goets tusschen ons soude wtgerecht worden”. Het verzoek van de drie mannen, gedaan uit naam van den Sjah-bandar, nl. dat de priester van Roen mede naar den berg mocht gaan, wordt niet ingewilligd. Van Gorcum merkt naar aanleiding van dit bezoek op, dat een vrede op voorwaarden niet kon worden aanvaard, „alligerende doen het haer van Ed. Gouverneur Generael wert ghepresenteert het selvighe aengenomen souden hebben”.

Den volgenden morgen komen deze drie mannen opnieuw te Neira en verzoeken vrede „wt den naem van alle de Orangkaijen”. Sonck antwoordt, dat, indien zij zulks begeeren, dan alle orang-kaja's in persoon moeten verschijnen „ende betoonen dat sij sulcx van harten meenden”, en geeft hun de waarschuwing mee „dat niet weder mochten komen met twee drie mannen, maer soo comen wilden dat met honderden komen mosten. De priester van Poeloe Roen hinck de huijck nae de wint alsoo wel merckte dat daer niets van vallen soude”. Soncks overtuiging is, dat de Bandaneezen van Neira en Ai zullen trachten onder die van Roen en Rosengein schuil te gaan, hetgeen Sonck in dat geval zal voorwenden niet te bemerken, totdat „d'andere vertrocken ofte tondergebracht sullen sijn”. Dàt zij zullen vertrekken, daaraan twijfelt niemand, „want soo al bleeuven souden haer selven op eenen kalen berch bannen daer U.Ed. bekend is dat niet als honger ende kommer souden hebben”.

Op 27 Juni komt een vloot van 20 korrekoren van Ceram eenige honderden Bandaneezen halen, w.o. de voornaamste

orang-kaja's, nl. „Umberato, Ringiringi, Wattimena, Sabandar Ratou en Sabandar Combeer”.

Op 30 Juni komen weer 2 mannen van den berg, een orang-kaja en een slaaf, opnieuw uit naam van de orang-kaja's vrede verzoeken. Aangezien Sonck hen had gewaarschuwd, niet wederom met twee of drie personen te komen, houdt hij deze twee gevangen. Uit den brief van Van Gorcum blijkt, dat deze orang-kaja, op zijn verzoek, nogmaals naar Selamon wordt gebracht, „omme degheene noch op den berch liggen te persuaderen bij ons te commen”. Dit resulteert tot niets anders, dan dat deze orang-kaja, blijkbaar vertrouwen stellend in de Nederlanders, met vrouw en slavin weer terug komt.

Het is niet waarschijnlijk, althans er wordt niets van vermeld, dat Sonck, wanneer hij dit schrijft, den brief van Coen, gericht aan hem en Van Gorcum van 23 Juni „in Amboina gelaten, om met eerste bequaem weder per tingans derwärts gesonden te worden”¹⁾, reeds heeft ontvangen. Coen schrijft in antwoord op den brief van Sonck van 6 Juni, die 19 Juni in zijn bezit kwam:

„Voorwaer 't is een schande dat soo swacke vyanden ons soo lange tegenstaen ende met haer vals bedroch soo langhe geabuseert hebben. Een goet deel van de eere onser natie is U.E. nu bevolen. Draecht daervoor alsoock voor U eygen eere meer sorge als voor U leven, want d'Almachtigen Godt, die ons 't leven heeft gegeven, 't selve onderhout en behoet; dan eere geeft hy niet dan aen die sulcx verdienen. Daeromme moeten wy hierover selffs sorge dragen ende d'eere na uytterste vermogen betrachten. Maect dat geen praetiens off excusen van Banda becomen, ende handelt soo voorsichtich als de cloeckmoedige betaempt. . . .

Maect een eynde van den oorloch te becomen ende de vyanden t'overwinnen, het coste wat het coste, ende ontsiet u niet alle te samen soo 't Godt alsoo gelieft met de vyanden om d'eere ende welstant van 't vaderslant te sterven. . . . Maeckt dat ick niet bedroogen worde ende de vrienden geen schade begaen. Doet u uytterste; wy off de Compagnie sullent

¹⁾ Bescheiden, dl. III, pag. 61.

vergelden. Met een genereuse acte can de mensche voor sijn tijtlijk ende durvich leven ruste ende eere become. . . .

Dat U.E. 't volck van Rossangin in genade aengenomen hebt, is wel gedaen om andre te locken, doch in deser vougen hebben haer de Bandanesen tot nu toe tegen ons gemeynteneert. Daeromme siet wel toe, dat ghy niet bedrogen wort. De gevluchte op 't geberchte sult niet meer beloven dan vermeucht, onse autoriteyt in sijn geheel latende. Soo haer op genade ende ongenade niet willen overgeven, laet haer 't uysterste verwachten, ende siet wel toe, dat U.E. niet ontvluchten, want ten exempel van andre na haer wercken ge loont dienen. De voorsz. Bandanesen op d'een off d'ander manier overwonnen wesende, sal U.E. van haer int lant niet houden dan vrouwen, kinderen, slaven. Sent alle andre vrije manspersonen by ons na Jacatra. Wy sullen met Godes hulpe wel ander volck beschicken om de noten ende foelie te plucken ende 't lant te havenen''.

Het zou den Bandaneezen sijn vergaan, zooals het elke belegerde vesting in Europa in die tijden verging: hoe meer een gedwongen overgave nabij was, des te ongunstiger werden meestal de voorwaarden, totdat tenslotte niets anders overbleef dan de overgave op genade of ongenade¹⁾. Bracht de bezetting het er dan gewoonlijk niet levend af, Coen oordeelde overbrenging van het mannelijke deel der Bandasche bevolking naar Jacatra voldoende.

Hier heeft Coens houding niets meer met koopmanschap te maken. Weliswaar was het belang der Compagnie in zijn oog onverbrekkelijk verbonden met de eer en grootheid van het „Vaderslant'' en met zijn geloof aan God, maar dat de kosten dezer expeditie meer zouden hebben bedragen dan de winsten en het derhalve „eene aanvankelijke slechte speculatie'' was²⁾, speelde in het geheel geen rol. Het ging om „d'eere ende welstant van 't vaderslant'' en daarvoor moest

¹⁾ Als vb. noemen wij de verovering van Nuis door Parma. (Van Meteren, dl. IV, pag. 337 e.v.). Vgl. nog Wijn, pag. 347. Zie ook J. J. Van den Hoek, De veldtocht van Prins Maurits in 1597, pag. 85 e.v.

²⁾ Van der Chijs, pag. 161. Vgl. ook Tiele, Europeërs, negende gedeelte, hoofdstuk 4, pag. 259, nt. 3.

„het coste wat het coste” alles wijken, desnoods allen met den vijand sterven.

De koopman, wil hij koopman blijven, kan dit standpunt niet innemen; de staatsman-krijgsman, wil hij zulks zijn, mag hiervoor niet terug deinken.

Alleszins begrijpelijk is 't dan ook, dat Sonck op 5 Juli besluit, den door weer en wind tot dusverre mislukten tocht naar den berg opnieuw te maken, zoodra het weer zulks toelaat, teneinde na te gaan, hoe sterk de bezetting aldaar is en indien deze te sterk blijkt, Coen te vragen, wat met de Nederlandsche macht en de achtergebleven schepen dient te worden gedaan.

Met 372 manschappen, Van Gorcum als Commandeur, wordt op 6 Juli naar Selamon gevaren. Door regen opgehouden wordt in den namiddag besloten toch „te besichtigen wat vijant opt hoogste vant geberchte souden vinden”. Langs een steil, smal pad, hier aan weerszijden „ongelofelijk met voetangels beset, sulcx men malcander qualijck voorbij koste gaen”, daar met „uytermaten veele ronde kuylen” van een paar meter diepte, „daerinne lange scharpe rieden stonden”, bereikte Sonck het fort. Na een geringen tegenstand slaan de Bandaneezen op de vlucht en trekken de Nederlanders het fort binnen. Zij vinden daar een verbazingwekkende versterking, waarin 2000 huizen en 1500 graven. Den 7den Juli wordt het fort geslecht en den volgenden dag trekt Sonck door naar Waier, waar de vijand eveneens uit het daar gemaakte fort wordt verjaagd. Ook hier een massa graven. Prauwen worden stuk geslagen. Eén van de drie kora-kora's¹⁾, die in den nacht van 6 op 7 Juli van Waier in zee steken, slaat om, waarbij 30 Bandaneezen verdrinken. Is dit dezelfde kora-kora, waarvan de Journaalschrijver mededeelt, dat 250 Bandaneezen verdrinken? ²⁾ Eenigen, waarvan Van Gorcum

¹⁾ Kora-kora, statieprauw.

²⁾ Dat het aantal naar de nabijgelegen eilanden gevluchte Bandaneezen zeer aanzienlijk is geweest, blijkt uit een brief Van Herman Van Speult, dato 16 September 1624, waar vermeld wordt, dat alleen van Ceram de Makassaren „over de 1000 gevluchte Bandanesen hadden mede genomen in 22 joncken” (Zie Bouwstoffen, tweede dl., pg. XVII en pag. 28).

Het is te betreuren, dat er geen nadere gegevens bestaan over het aantal inwoners der

in een brief van 13 Juli schrijft, dat zij zich teweer stellen, „alle conditien verwerpende die wy haer waeren aanbieden-
de”, worden doodgeslagen. Een aantal dooden liggen onbe-
graven langs de wegen. Het is inderdaad een triest beeld, dat
wij hier voor oogen krijgen.

Maar oprechter dan het „medeleven van Aert Gijsels”
en waarachtiger dan diens kritiek, lijkt ons de uitspraak van
Sonck, wanneer hij schrijft: „T’ is te d’eerlijck te herdencken
de miserie die onse vijanden door haere trouloosheyte ende
wangelooft tegen ons, haer onderwurpen hebben”.

Banda-eilanden in de eerste decennien der 17de eeuw. In de „Beschryvinghe”, zooals
die door Leupe is gepubliceerd, stelt Gijsels het aantal inwoners op ongeveer 15000.
Wij meenen de juistheid hiervan in twijfel te moeten trekken. Niet alleen dat zulks
nergens uit Coens brieven blijkt, maar bovenal, omdat dit aantal vermeld wordt in de
„aangevulde” „Beschryvinghe” van pl.m. 1635. In de „beknopte” „Beschryvinghe”
van Karlsruhe wordt geen inwoneraantal genoemd. Integendeel, op de plaats, waar
Gijsels in Leupe’s publicatie mededeeling doet van deze 15000, staat in de „Karlsruhe-
uitgave” vermeld, dat Rosengein 500 inwoners heeft, w.o. 300 (op een andere plaats 200)
weerbare mannen met schild en zwaard. In 1635 heeft Gijsels dit o.i. veranderd in een
gezamenlijk aantal inwoners van 15000 w.o. 4000 weerbare mannen met schild en zwaard.
Het tijdsverloop tusschen 1621 en 1635, alsmede Gijsels’ houding tegenover Coen ma-
ken het, dunkt ons, zeer verklaarbaar, dat deze opgave sterk overdreven is. Voor de
curiositeit zij hierbij nog aangeteekend dat het getal inwoners-slachtoffers bij Romein
(vgl. Erflaters van onze beschaving, dl II, pag. 94) *alléén voor Lontor* tot 15000
is gestegen. Hoeveel ongelukkigen moeten er, volgens dien schrijver, dan wel niet
op de geheele groep der Banda-eilanden hebben gewoond. Coens bedrijf kan bij
onze historici blijkbaar nooit zwart genoeg worden gemaakt.

BESLUIT

„Vele sijn hier uyt Indien gecomen, die wel wenschten dat daer weder waren; hoe de menschen hier wercken ende woelen ende hoe 't hier toe gaet, daarvan soude veel connen schryven, dan om verscheyden consideratien sullen 't in de penne laten" ¹⁾.

„Aldus wert het vleugelken van de ghemoederen, dat hier op de hoochste berghen staet, onsenthalven van de windt herrewaerts ende derrewaerts ghedreven, sonder my eens te hooren spreekken. Ondertusschen soecken wy de leute ende stilte, met goede hoope dat van den Heer der Heeren ruste becomen ende alles ten besten gheschickt werden sall" ²⁾.

Tiele schrijft ergens over Coen, dat deze zelf de oorzaak was van het wantrouwen en de tegenwerking der inlanders, omdat hij zijn macht misbruikte en derhalve geen recht had, iets anders te verwachten. Wanneer wij alleen op Coens berichten afgingen, zouden wij gaan gelooven, schrijft Tiele „dat de Hollanders de oprechtheid en onschuld zelve en alle anderen schavuiten en samenzweerders waren" ³⁾. Onmiddellijk daarop spreekt Tiele, op grond van later openbaar gemaakte brieven en stukken van Coen, de wenschelijkheid uit om te komen tot een herziene uitgaaf van de „uitmuntende monographie" „De Nederlanders te Jacatra, uit de bronnen bewerkt", van Van der Chijs. Zonder dit werk hier te beoordeelen en met een open oog voor Tiele's waarschuwing, mogen wij niet nalaten

¹⁾ Uit een brief van Coen aan den Gouverneur-Generaal en Raden van Indië d.d. 12 December 1623. Bescheiden, dl. IV, pag. 625.

²⁾ Uit een brief van Coen aan Daniel Van der Leck, d.d. 17 April 1626, naar aanleiding van het feit, dat de Engelschen alles op haren en snaren zetten om te verhinderen, dat Coen voor een tweede maal als Gouverneur-Generaal naar Indië zou gaan. Bescheiden, dl. IV, pag. 689.

³⁾ Europeërs, negende gedeelte, hoofdstuk I, pag. 207, 208 en noot I.

vast te stellen, dat het betreuenswaardig en een nationale tekortkoming is, dat dit geheele terrein van de eerste vestiging van ons gezag in den O.I. Archipel steeds in eenzelfden geest van misplaatst „*mea culpa*” is bearbeid geworden, en dat daarin, ook na de Bronnenuitgave van Colenbrander, geen verandering is gekomen. Sinds Busken Huet als zijn meening te kennen gaf, dat de Vaderlandsche Geschiedschrijvers ten onzent in het algemeen zich er niet op toeleggen, den lezer in de ziel der handelend bij hen optredende personen te laten lezen, daarentegen in bepaalde gevallen zich vergenoegen met het opteekenen van negatieve resultaten, is er, althans wat ons onderwerp betreft, weinig verandering ten goede te constateeren. Aangezien men niet is doordrongen tot de grootheid van Coens zieleadel, is hem keer op keer onrecht aangedaan. Een onrecht, dat des te meer om rechtvaardiging roept, wijl het oordeel grootendeels gefundeerd werd op één bepaalde, door innerlijke kritiek als onbetrouwbaar te onderkennen, bron, de „*Conqueste*”, zonder dat de officiëele gegevens voldoende werden geraadpleegd.

De verovering van de Banda-eilanden heeft steeds als een onverteerbaar brok gelegen in de magen van „de goede kudde der historische herkauwers”. Men vergeve een jong gezel de vermetelheid van het gebruik van een wat vrijpostige uitdrukking, die een ouder historicus ontvallen is, en zoek haar rechtvaardiging in het toch wel bevreemdende feit, dat een onderzoek als het onderhavige, over een nationale figuur als Coen, nog in 1943 het onderwerp van het onderzoek van een beginneling moest vormen.

De nieuwsgierigheid die Van der Chijs ertoe bracht, het oordeel van De Jonge aan de feiten te toetsen, bracht ons ertoe het oordeel van Van der Chijs aan een hernieuwd onderzoek te onderwerpen. Doch niet de nieuwsgierigheid, die *a priori* uitging van het bestaan van een onuitwischbare bloedvlek! Integendeel: ons heeft een sterk geloof in Coens persoonlijkheid *a priori* de mogelijkheid van een tegenovergestelde uitkomst van zulk een onderzoek doen veronderstellen. Indien dit geloof ongerechtvaardigd en Van der Chijs' oordeel

juist gebleken zou zijn, dan zouden wij in het resultaat van ons onderzoek hebben moeten berusten. „Braaf is braaf en slecht is slecht, of het vriend of vijand doet”. Ons stap voor stap voortschrijdend onderzoek heeft o.i. echter de juistheid dezer veronderstelling bewezen.

Wij trachtten ernaar een juist beeld te scheppen van de factoren en omstandigheden, welke Coen tot zijn hardheid hebben genoopt. Niet de hardheid van een bruu, die van zijn machtspositie misbruik heeft gemaakt, maar de hardheid van een gezagsdrager die, daartoe geroepen, het recht van zijn tijd, nog niet eens in uiterste gestrengheid, heeft toegepast. Coen had slechts één keus, de keus van zijn leven: of Indië te verlaten en aan de andere Europeesche naties over te laten, wat den ondergang der Compagnie ten gevolge zou hebben gehad, of haar verworven rechten, onverbiddelijk, te handhaven en te zorgen, dat haar gezag en dat van de Republiek werden ontzien. Voor Coen geldt, ook in de verovering der Banda-eilanden: „It is enough for a great man to be the express image of the greatness of his country in his time”¹⁾.

De plaats die onze geschiedschrijving aan Jan Pietersz. Coen heeft ingeruimd, is geen zetel der eere geweest. Moge deze studie ertoe bijdragen, dat nimmer meer een poging worde ondernomen om het karakter van Coen — „een der stoerste, der moedigste, der oorspronkelijkste Nederlanders, die ooit geboren werden” — een smet aan te wrijven, naar aanleiding van gebeurtenissen, waaraan hij, de bescheiden man, zijn naam, met onmiskembare zelfvoldoening, uitzonderlijk maar dan ook nadrukkelijk heeft verbonden, toen hij in zijn voordracht van 21 September 1623 aan de Staten-Generaal vermeldde: „zijn eyntelick door den Generael Coen in 't jaer 1621 alle de eylanden van Banda t'eenenmael gereduceert, overwonnen ende in vrye possessie van de Vereenichde Compagnie gebracht”²⁾.

¹⁾ Hunter, A History of British India, vol. I, page 10.

²⁾ Bescheiden, dl. IV, pag. 584.

EXAMINATIE VAN DEN SEBANDER VAN LONTHOR ¹⁾

- 1) Bekent voor eerst alsoo Lonthor veroverd was is hij gevlucht naer Wayer met intentie omme voorts vant lant te vluchten maer is door Orangkay d'Jarang opgehouden geweest den welcken tegen hem seijde waeromme dat hij vluchten wilde, hij soude t'ende eerst aensien ende dat sij noch sterck genoeg waeren met het volck van Lonthor omme de macht van de Hollanders weder te staen ofte ten minsten eens te versoecken.
- 2) Seyt oock mede als den h(eer) Gen(eraal) eijdschte dat men die van Lonthor altermael soudent embarqueren sij gewillich waeren, maer alsoo haer principaelste vrienden als die van Poulouay, Nera, Labattaca daer niet en waren toe te brengen soo isser sints niet goets gepitsjaert.
- 3) Seyt oock wel te weten dat Orangkay d'Jarang ende Sabander van Nera t'samen gepitsjaert hebben omme onse volck op Salamma bij nacht te overvallen als ons leger daer was leggende, maer dat die van Lonthor daer van niet en wisten.
- 4) Gepijnicht sijnde seijt dat Orangkay d'Jarang ende Code Aij in den Dragon gepitsjaert hebben dat als in zee soude sijn alle de Hollanders die op 't schip den Dragon waren te vermoorden, ende alhoewel sij geen messen en hadden t'selve wel met haer handen soudent te werck stellen, alsoo sij wel 6 man tegen een waeren, ende dat se dat mede int werck meende te stellen als de andere schepen wat verde van haer soude sijn. Seijt dit selffs van Orankay Jarang behoort te hebben.
- 5) Seijt oock dat Mr. Cortop ende Mr. Heys bij hen op Lonthor sijn gecomen presenteerden hem eenige stucken geschut waerop hij geexamineerde sijn raet gehoort hebbende, heeft de paep geadviseert dat haere wetten niet en vermochten de stucken van haer om niet te nemen, ende dat sij daerom inde Engelschen niet en begeerden gehouden te wesen, maer resolveerden dat sij de stucken in foulje soudent betaelen, op welcken tijt Mr. Cortop weder van Lonthor naer Poulleron varende van ons volck is doot geslagen.
Naderhant hebben sij 2 corracorres ende 3 oranbaijs tot Lonthor toegemaect omme de stucken van Poullorum te haelen, ende naer

¹⁾ Bijlage I t/m IX, Overgekomen Brieven en Papieren in het jaar 1622, tweede boek (boek V), ongefolieerd, Algemeen Rijksarchief. Uitgezonderd de stukken VI en VII dragen alle documenten origineele handteekeningen. Cornelis de Langhe is te beschouwen als een substituut-fiscaal.

*) Niet ingevuld.

datse 2 a 3 dagen in Poullorum met haer vaertuijch gelegen hadden hebben in zee een joncxken gesien 't welck naer dat se aengehaelt hadden bevonden dattet van Japon van d'onsen herwaerts gesonden was met brieven van de vereeninge tussen ons ende d'Engelsen waer over datelijcken met d'Engelsen resolveerden denselven dach 3 stucken met voorss. vaertuijch naer Lonthor te brengen gelijk geschiet is ende hebben drie dagen daernaer het vierde gehaelt.

- 6) Seijt mede dat voort aencomen van 't voorss. joncxken de Engelsen hun oock toegeseijt hadden 8 sware stucken, waer van drie souden leggen op Orantate die int fort Nassauw soude connen schieten ende drie in Lucquos omme aldaer de landige (al) reede te weeren ende 2 op den hoeck van den berch daer ons fort nu is leggende van Lonthor, door welcke belovinge van 8 stucken door d'Engelsen gedaen haer intentie was dat de vruchten hen alleen sullen geleverd worden, d'engelsen souden de voorss. 8 stucken aen haer leveren als haer scheepen gecomen waeren ende soude noch eenige stucken van Poulleron gehaelt hebben, maer die van Poulleron hielden sulcx tegen seggende dat sij niet en wisten als de Hollanders souden comen oft haer mede soude gelden ende alsoo wilden mede op haer tegen weer weesen.
- 7) Seijt mede alsoo den Dragons Clauw voor Poulleron was leggende isser een Engelse sloep van Pouloron gecomen met ontrent 30 soldaten ende 40 cardoese cruyt met 40 coegels omme ons affbreuck te doen ende wilden een Engelse vlagge laten wayen, maer alsoo hij geexamineerde t'selye niet en wilde lijden, sijn de Engelsen t'sanderendaechs alsoo sij daechs te vooren gecomen waren met quaetheijt naer Poulloron vertrocken, mede nemende haer soldaten ende lieten haer cruijt ende coegels aen die van Lonthor. Seijt oock datter eens met sijn consent een Engelse vlagge gewaeijt heeft, door dien sij seijde dat haer sondach was.
- 8) Seijt oock dat d'Engelsen tot diversche malen die van Lonthor ende Celamma aengesecht hebben haer het lant over te dragen maer noijt hebben daertoe willen verstaen alleen(ijck) hebben sij aen d'Engelsen een tacxken van een nooteboom affgescheurt ende gegeven, daermede te kennen gevende dat sij de vruchten aen haer souden vercoopen, omme dat sij van ditto Engelsen met geschut, cruijt ende loot geassisteert waren.
- 9) Seijt oock dat imand van Poulleron sijn joncxste broeder altijd de stucken in Lucquon afgeschooten, geladen ende mede omgegaen heeft, ende de stucken van Lonthor een Maleijer, gen(aem)t Incsiponta ende een van Nera gen(aem)t Lebbe.

- 10) Seijt dat de chinese die in Lonthor gevangen sijn met een jonck van 7 lasten rijs van Maccasser sijn gecomen, waer van 2 lasten d'Engelsen toecomende aen Poullorun sijn gelost, ende d'ander 5 hebben de Chinesen die cooplieden waeren ende haer toebehoorende, tot Lonthor vercocht.
- 11) Seijt oock dat d'Engelse Admirael aen Sebander Vator(?) gesonden heeft ende hem belooft als dat hij cortelijck soude weder comen met macht omme haer t'assisteren als onse vloote soude verrocken wesen ende van alles te versien soo van amonitie van oorloge ende vivres op welcke hoope de Bandaneesen boven int geberchte gevluht sijn meenende vastel(ijck) dat ditto admirael weder comen sal.
- 12) Seijt oock dat die van Weijer ende Dender siende dat die van Lonthor ende andere Bandanesen aen boort werden gehouden gepitsjaert hebben om ons volck inWaijer leggende te vermoorden, ende doent selve gepitsjaert werde alle die vanWaijer ende Dender inde wapenen waren, ende dat sij qual(ijck) genoegh tijt hadden omme selfs te vluchten, doch eer sij vluchten waerschouden den coopman off hij wilde met gaen ende eer hij selve conde ons aendien was de coopman al vermoort.
- 13) Seijt dat Orankay Boibay noch tegenwoordich in den Dragon wesende, voorgenomen hadde den H(ee)r Gener(ae)l te vermoorden, twelck hij geexamineerde selfs wt den mont van d^o Boibay gehoort heeft, ende meende sulcx te werck te leggen met een brieffe te eijsschen van den H(ee)r Gen(erae)l omme dat sij goet tractement mochten hebben, aldaer sij vervoert soude werden denckende dat den H(ee)r Gen(erae)l selfs eens int schip den Dragon soude comen omme alsdan haer intentie te volbrengen, ende off sij niet te wege conde brengen dat den H(ee)r Gen(erae)l in den Dragon conde comen, dat Orankay Patikiack, Orankay Boibaij ende ende Tudon die een cris heeft aen boort vant schip van den heer Gen(erae)l soude gaen spreken om aen sijn Ed. bovengess. briefken te voorderen, ende dat alsdan den bovengess. tandour t'voorss. moordadich feijt int werck soude stellen.
- 14) Seijt oock dat een genaempt Nenne van Zalamme de wechwijsers doen sij van boort affgevaren sijn bevolen heeft als onder t'fort soude comen de Bandanesen toeroepen souden dat sij goede moet souden hebben, ende vechten soude ende haer fort sterck maken twelck sonder sijn last geschiet is ende weet oock niet wieder last toegegeven heeft.

15. Seijt dat op seeckeren tijt van Waijer ende Denner ten huijse van Orangkay Jarangs is gecomen alwaer d^o Jarang sabandar van Labetacque Wattiquiack, Coedia Alij, sabandar Catru, Mailassa sijnde op t geberchte ende sabandar Nera, de welcke hen openbaerde dat geresolveert hadden, den Gouverneur ende t'gansche leger op Salamma te vermoorden daertoe hij geexamineerde seijde niet koste stemmen alsoo sijn vrouwen nu meest t'scheep waeren, waarover d^o Jarang een wetboek oft moehaff heeft laten haelen, daerbij hij geexamineerde sweeren moste dat het selffde secreet soude houden.
16. Seijt dat niet weet dat aen lant gepitsjaerd is den Gen(erae)l te vermoorden.
17. Seijt dat doen geresolveert wiert het leger te overrompelen van Orangkay Jarangs volck 50 van sabandar Nera en Orangkay Gringering 50 van Waijer ende Denner mede 50 gewapende mannen wtgemaect souden worden, eenige met musquetten ende d'andere met schilt ende swaert.
18. Seijt dat hij goet geweer heeft soecken over te leveren, maer dat die van Waijer ende Denner het voor quaet geweer hebben geruijlt.
19. Seijt datter 40 van Lonter mede soude gaen om t'leger te overrompelen, waeren 20 met roers off musquetten.
- 20) Seijt dat soo die van Nera ende Labetacque mede geeijscht wierden, Orangkay Jarang lochende dat dat volck op Salamma was, ende heeft d^o Jarang gesonden naer Waijer ende Denner om assistentie.
- 21) Seijt dat Jarang hem aengesproocken heeft om tegen t'leger te vechten waerover hij naer t'geberchte is gegaen hun aendienende dat naert schijn met hem souden gaen, maer creech van Sabandar Ratoe, sabandar Nera tot antwoord dat niet schein wilden gaen maer vechten, daer van daen hij geexamineerde naer Waijer ende Denner is gegaen alwaer hij t'volck int geweer vont die op hem versochten dat mede wilde vechten daer op (alsoo hij geexamineerde seijde dat sijn wijff ende kinderen schein hadden) antwoorde dat den . . .*) niet souden dooden ende dat de Hollanders die daertegen wel souden lossen.
- 22) Seijt het overrompelen van 't leger op Salamma aengegaen soude hebben dien nacht dat hij geexamineerde versochte om den Gouverneur des nachts te mogen spreken, alsoo hij soude gaen hooren wat datter bij de Orangkaijen die alsdoen vergadert waren gepitsiaert

*) Niet ingevuld.

soude worden ende seijt dat hij ons niet gewaerschout heeft alsoo
sijn eet gedaen hadde, dat sulcx niet soude openbaeren.

23) Seijt dat hij ende Orangkay Lontor gen(aem)t Lebe Tommedike
sittende eeten gepitsiaert hebben om tegen ons leger te vechten ende
seijt dat Jarang ondertusschen haer van twee jongen heeft doen
roepen ende hebben doen met hun drieen geresolveert benefens
sabandar Labetacque Pate ende Moudongon om tegen t leger te
vechten, die van Waijer ende Denner met 50 die van Sallama Lab-
(etaque?) en Nera 100 hij geexamineerde 40 mannen. Orangkay
Jarangs volck had 20 musquetten, lab. ende Nera 15, Waijer ende
Denner 20, Lonthor 14, Mondongon sij dat het volck in lab als
capp. soude aengevoert hebben, mosacco is opt geberchte, tvolck
van Salamma Boisin . . .*) tvolck van Nera, Labe Tommadiko soude
het volck van Lonthor aenvoeren hij geexamineerde soude selfs
mede gegaen hebben hier toe hebben alle 't volck van 't lant toege-
roepen sijnde geconsenteert.

24) Seijt dat met den anderen voorgenomen hadden den Gen(erae)l
met zijn raet op Salamma te ontbieden ende aldaer een mael te
geven, als Hito gedaen hadde, en souden alsdan een contract hebben
soecken te maken ende alsdan den Gen(erae)l ende de reste te ver-
moorden.

Doent tselve door dien geemberqueert waren misluct was, hebben
andermael voorgenomen voorss. moort, ende souden sulcx door
Orangkay Boibay, Orangkay Pate ende den jongen Touloute die
een cris hadde beschickt worden.

25) Op Salamma seijt dat Orangkay . . .*) ende Mondongon den
Generael souden vermoort hebben ende daer naer soude elck wat
hebben passen te raecken.

26) Het schip den Dragon seijt dat in zee hebben willen verbranden
ende t'volck vermoorden, twelck met alleman hebben geresolveert.

Aldus geconfesseert bij den voornoemden Sebander van Lonthor,
op de vrage, wat beraetslagingen onder de Bandanesen naert veroveren
van Lonthor, op Salamma, Waijer, Denner off int schip den Dragon zijn
gehouden ende wat onder hun geresolveert is, alles wt de maleijsche inde
Nederlantsche tale vertolckt door Cappⁿ Marten Jans Visser alias Vogel,
present ons ondergess int schip Z(ierick)zee den 5 den Meije a(nn)o 1621

Martinus Sonck
Jan van Gorckom
Jan van Hoeven
Maerten Jansen

EXAMINATIE VAN LEVE

- 1) De voorn(oemde) Leve seijt dat Maniassa Sabander van Lonthor, ende alle de andere Orangkayen van Lonthor, hebben last gelaten aen die van Waijer ende Denner, dat soo sij in de schepen gehouden wierden, dat die van Waijer ende Denner als dan onse coopluyden aldaer souden dooden.
- 2) Seijt dat het selfde wt een slaeff van Maniassa op Waijer gelaten verstaen heeft.
- 3) Seijt dat de Orangkayen van 't schip last hebben gegeven ende wechwijsens die aen de vijanden in haer fort roepen souden, dat haer wel sterck souden maecken, 't welck hij geexamineerde selffs gehoort heeft.
- 4) Seijt dat hij geexamineerde den schipper gewaerschout heeft, dat licht int schip souden laten branden, wat de Orangkayen altijd in doncker pitsiaerden.
- 5) Seijt dat de sommige van d'Orangkayen pitsiaerden, dat niet wisten off vervoert sullen ende off haer met eenich quaet tot Jaccatra soude geschieden, andere die haer liever doot gevochten souden hebben soo geweten hadden dat men haer soo getrackteert soude hebben.
- 6) Seijt dat soo wij op Salamma quamen, die van Salamma, Waijer ende Denner alle int geweer waren, Salamma 20 off 30 musquetten ende roers, Ouwendenner 5 oft 6 die gesien heeft, die van Waijer bij cans soo veel als Salamma, de reste waren alle met schilt ende swaert.
- 7) Seijt dat verstaen heeft inde pitsiaring inde mosquiet van Dender dat die van Lonthor ontrent 80 musquetten ende roers hadden, ende pitsiaerden dat 30 aen ons souden overleveren de slechtste, ende eenige van de beste, waeren in dese pitsjaring tvolck van Waijer ende Lonthor.
- 8) Seijt dat dien nacht soo wijden tempel op Salamma ingenomen hadde, dat Orangkay Jarang, sijn volck wtgesonden heeft naer Waijer ende Denner comber, ende tvolck van Lonthor haer aendienende dat nu sijn vrouwen ende victualien al boven hadden, ende dat wel wilden een inval op ons doen, hierin hebben die van Waijer, Denner ende Comber toe genegen geweest maer die van Lonthor wilden haer vasticheyt bewaren.

- 9) Seijt dat t'selve heeft hooren pitsjaren int huijs van Orangkay Gringegringe in welcke pitsjaring present waren Orangkay Jarang ende voorts de principaelste van Salamma.
- 10) Seijt dat dien nacht voorss. een alarm quam ende soude sonder dat voortgegaen hebben.
- 11) Seijt mede dat dien nacht de vrouwen van de gevluichte plaetse als mede de vrouwen van Salamma naert geberchte vluchten als mede dat het eenige onlust onder eenige causeerde dat Orangkay Jarang hem mede naer boven wilde begeven seggende dat een seer been hadde.
- 12) Seijt dat alle de Orangkaye vrouwen vant schip op den berch sijn ende dat int schip niet anders als slavinnen sijn weijnige wtgesondert ende dat op gisteren elck een noch wijven genomen heeft.
- 13) Seijt dat Orangkay Jarang soo haest als Lonthor veroverd was, gepitsiaert heeft een fort opt geberchte te maecken, t welck van die tijt aff begonnen is, seijt mede dat die van Waijer ende Denner boven Waijer mede een fort gemaect hebben.
- 14) Seijt dat Maniassa Joncker Dirck ende den Sabandar hem belast hebben, doen nu wt het schip gehaelt wiert, dat niet clappen soude.
- 15) Seijt dat hem belast hebben dat niet seggen soude, wat geweer ende hoe veel volck int fort was, als mede dat seggen soude dat volck van Lonthor als meest schiep waeren.
- 16) Seijt datter van de Gen(erae)l eenige dagen geleden twee swarten met een breede vaen naer boven t geberchte sijn gesonden die belast wiert van Maniassa de Sabandar voorss. dat die boven opt geberchte aendienende soude, dat op haer hoede soude sijn ende soo de Hollanders haer wilde bestoocken dat wt souden vallen.
- 17) Seijt noch dat de Bandanesen wenschten dat den H(ee)r Gen(erae)l met sijn raet eens wilden aen boort comen aen de Dragon, datse dan met hem wilden sterven, dat hadden de Orangkays met malcanderen opgesteld sonder datter eenige van de slaven aff wisten.
- 18) Seijt noch dat sij niet en weten waerom den Heer Gen(erae)l het schut ende geweer wt het schip heeft genomen, sonder dat in see comende soude al het volck vermoort hebben ende dan tegens de andere schepen gevochten.
- 19) Seijt noch den Gen(erae)l aen boort comende hem souden vatten want hebben noch cleyne messen d'een wat langer als d'ander, daer

sij het werck meenden mede te doen ende noch met rieden daer sij het water mede slaen soude haer geweer wesen.

- 20) Seijt noch soo sij verlooff cregen om op Nera te mogen woonen souden haer vrouwen ontbieden ende houden haer alsoo een maent 2 a 3 stillen, gaen wt ende in het fort ende int joncxten haer selven meester van t fort te maecken.
- 21) Seijt noch datter veel messen int schip onder haer verborgen sijn daer sij niet goets mede inden sin hebben.
- 22) Seijt datter soo veel boots bij nacht (niet om den Dragon waren) die de wacht hadden al over lange eenige wech hadden geweest.
- 23) Seijt noch datter een vrijman is inden Dragon gen(aem)t Iderees van Salamma die hem geexamineerde vraechde waer dat het cruijt lach antwoorde dat hij sijn leven in geen schip en hadde geweest, den anderen seijde dat hij dat wiste, soude wat anders int werck stellen.
- 24) Seijt dat doen ons volck joncxt op de tocht waren, dat se Godt baden datter niet een wederom comen en soude maer datse altemael soude geslagen worden.
- 25) Seijt noch dat doen hij gesonden worde naer Waijer, dat hem Orangkaj Dirck ende Callebacker seijden dat hij haer aenseggen soude, dat zij vluchten soude vant lant, met wat middel dat het soude mogen wesen soo niet, dat sij vluchten soude naer boven naer haer sterckte ende dat hij mede boven gaen soude.
- 26) Seijt noch doen desen persoon gestuert wesende met last van de Heer Gen(erae)l om met 40 musquettiers te gaen naer Salamma om tander volck te haelen, dat het tot geen ander eijnde en is geweest dan dat haer voornemen was ons volck doot te smijten, dan naer haer fort te vluchten, ende dan de bloetvlagge soudentwsteecken.

Aldus geconfesseert bij den voorn. Leve, op de vrage wat beraetslagingen onder de Bandanesen naer t veroveren van Lonthor, op Salamma, Waijer, Denner, oft int schip den Dragon sijn gehouden ende wat onder hun geresolveert is alles wt de Maleijsche in Nederlantsche tale vertolckt door Cappⁿ Marten Jan Visser alias Vogel, present ons ondergess. int schip Z(ierik)zee den 4den Meij a(nn)o 1621.

Martinus Sonck
Jan van Gorckom
Jan van Hoeven
Maerten Jansen

III

DE BELIJDENISSE VAN DEN EERSTEN EEN OUDT MAN GENAEMPT MAMOC ORANCAEIJ VAN LONTOR ALS VOLCHT

- 1) Orancaij Jarran was de eerste die voor wirp de Generael te vermoorden ende Orancaijs van Celam, Waijer ende Ouwendender sij stemdent alle ende hieldent voor goet ende Orancaij Jaran soude den Generael gecrist hebben.
- 2) Belijdenisse van den 2 genaemt Codzo Orancij van Lontor.
Die bekenden in de pitsjaring daer hij selfs mede hadde geweest dat Wattermeena de eerste was dien aendiende om den Generael te vermoorden ende dref het feit gewellich voort om t'selve int werck te stellen hoe eer hoe beter ende wert van alle andre Orancaijs voor goet ghehouden, bekent voorder dat hij selfs inde pitsjaringh geweest heeft om onse soldaten alle doot te slaen inder nacht die op Celam waeren.
- 3) Belijdenisse van den 3 genaemt Modini van Lontor.
Deze bekende dat hij mede in de pitscharing geweest hadde vant verraet van Celam ende wert van alle de Orancaijs gestemt vant verraet van den Generael daer heeft hij oock mede bij geweest. Orancaij van GringGringe soude den eersten steeck gegeven hebben aen den Generael met een cris.
- 4) Belijdenisse van den 4den genaemt Tatou van Oratata.
Was alles conform van de voorgaende.

Aldus geconfesseert bij den voorn. Mamoc Orangkaij van Lonthor, Codz ende Modini beijde mede Orangkaijs van Lonthor, op de vrage wat be-
raetslagingen onder de Bandanesen naert veroveren van Lonthor, op
Salamma, Waijer, Denner oft int schip den Dragon sijn gehouden
ende wat onder hun geresolveert is, alles wt de Maleysche in Nederlant-
sche tale vertolckt, door Cappⁿ Jan Visser alias Vogel, present ons onder-
gess. int schip Z(ierik)zee den 6 Maije 1621.

Corneles de Langhe

EXAMINATIE VAN DEN PAEP DENNER GEN(AEM)T AJOCK
DEN 6EN MAY A(NN)O 1621

- 1) Seijt datter een is van Nera genompt Maikoi, die gepitsiaert heeft het schip te willen in brant steecken.
- 2) Seijt dat de Sabander van Lonthor het fort op den berch heeft doen meacken ende dat door Jarang soo lange gepitsiaert heeft dat het fort volmaeckt is geweest als wanneer afgewonnen is.
- 3) Seijt dat de Sabander van Lonthor Orankay Jarang ende Coedia Alij gepitsiaert hebben om den Gen(erae)l te vermoorden, seijt dat sij 't hem geexamineerde mede voorgewent hebben, maer dat seijde dat daertoe geen middel waren.
- 4) Sabander van Nera wilde het schip in brant steecken maer den Sabander van Rossingeijs was daer tegen.
- 5) Seijt dat gepitsiaert hebben dat versocht souden hebben aen boort van de Gen(erae)l te mogen comen om een brieff van accort te eysschen, ende dat eenige den Gen(erae)l ende die dan voorts inde galderije geweest souden sijn vermoorden souden, andere degene die in de cajuijt waeren.
- 6) Seijt dat inde voorss. pitsiaeringe geweest sijn alle de Orang-kayen ende Sabanders, oock alle de vrije lieden, hij seijt dat 2 a 3 niet kan beschuldigen, maer dat alle de vrijeluyden in de voorss. pitsjaring sijn geweest.
- 7) Seijt dat het voorss. aen Capp. Hito des anderen daechs soo sij 't selven gepitsiaert hadden geopenbaert heeft, die haer voornemen bestrafte, seggende dat sulcx souden beletten.
- 8) Seijt dat Orankaj Jarang ende den Sabander van Lonthor den voorss. raet hebben doen beroepen.
- 9) Seijt dat doen bij den anderen gecomen waeren een gen(aem)t Pate Orankaj van Nera vraechde wat nu bij den anderen waeren doen souden, daer op den Sabander van Lonthor, proponeerde om den Generael te vermoorden.
- 10) Seijt dat die van Lonthor, Salamma, Nera en Labetacque de voorss. moort eerst geresolveert hebben ende dat daer naer sulcx bij den breeden raet geconfirmmeert is.
- 11) Seijt dat als den Gen(erae)l vermoort soude sijn, dat de boomen souden hebben omgehackt, ende alsdan gevluucht.

- 12) Seijt dat int schip den Sabander Nera, Nachoda, Loucia Sabander van Rossingeijn ende hij geexamineerde gepitsiaert hebben, het schip in brant te steecken maer seijt dat swarich(eij)t meackte alsoo het niet soude branden als atap ende wildent schip verbranden om dat alle gelijk met de Hollanders wilden sterven.
- 13) Seijt dat int schip niet geresolveert hebben den Gen(erae)l te vermoorden alsoo seijden dat daer toe geen middel hadden.
- 14) Seijt dat die van Nera eerst voorsloegen aen die van Salamma, Waijer, Denner etc. om ons leger te overrompelen maer dat daer toe eerst niet wilden verstaen doch hebben daer naer met haer 2 a 3 hondert gewapende mannen in Orangkaij Jarangs huijs geresolveert ons leger te overrompelen, doch is sulcx naer gebeleven, door dien onse wachten al te verre stonden ende te goeden wacht hielden.
- 15) Seijt dat die van Lonthor voorsloegen het fort op Lonthor aen te tasten maer wiert sulcx bij den raet affgeslagen, door dien te ver was.
- 16) Seijt dat ons volck op Waijer ende Denner wt bloetgericht met gemeen advuijs vermoort hebben.
- 17) Seijt dat Tandoute voor wt soude gesonden worden aen de Gen(erae)l spreecken wat men met het volck opt geberchte doen soude ende dat die met een cris de moort soude begaen hebben, seijt dat Ideris gecommandeert was mede te gaen, ende dat noch een mede gegaen soude hebben maer was noch niet gecommandeert.
- 18) Seijt dat dit gepitsiaert is geweest daechs te vooren eer gelicht wierden wt het schip ende is daer door verhindert geweest.
- 19) Seijt dat geleden 7 jaeren aen de Engelsen Waijer ende Dender de vruchten belooft hebben, ende dat in teecken van dien de aerde ende vruchten hebben gepresenteert, maer sijn alsoo m^e gebleven ende souden 't oock aen ons overgegeven hebben, haddent die van Lonthor ende Salamma niet tegengehouden.
- 20) Seijt dat voort quaet geweer, dat die van Lonthor hadden die van Salamma, Waijer ende Denner goet hebben gegeven ende ons tquaet geweer gebracht, twelck Jarang, Gringegringe ende Coedja Aij hebben gedaen.
- 21) Seijt dat Kalebacker op Salamma daer niet is bij geweest in persoon maer sijn toestemminge gesonden heeft, doender geresolveert wiert den Generael te vermoorden.

Aldus geconfesseert bij den voorn. Paep van Denner gen(aem)t Aiock op de vrage wat beraetslagingen onder de Bandanesen naert veroveren van Lonthor, op Salamma, Waijer, Denner oft int schip den Dragon sijn gehouden ende wat onder hun geresolveert is, alles wt den Maleysche inde Nederlantsche tale vertolckt door Cappⁿ. Marten Jans Visser alias Vogel present ons ondergess. int schip Z(ierik)zee den 6 den Maye a(nn)o 1621.

Martinus Sonck
Jan van Gorckom
Jan van Hoeven
Maerten Jansen

EXAMINATIE VAN MANIASSA ALIAS CALLEBACKER
ORANGKAY VAN LONTHOR

- 1) Seijt ende bekent voor 't eerste, dat alle degeene die opt geberchte sijn int sin hebben te vluchten, ende alle de nooten boven eerst aff te houden.
- 2) Bekent dat alsoo den Heer Gouv(erneu)r met het leger op Salamma was leggende dat Orangkay Jarang versocht dat men opt leger bij nacht soude wtvallen ende altsamen sien te verslaen, dit was daechs te vooren eer die van Salamma geembarqueert wierden.
- 3) Seijt alsoo Lonthor veroveret was dat den Sabander van Rato, t'fort opt geberchte heeft doen maecken ende alsoo den Heer Generael die van Salamma beloofd hadden datse met vreedde soude blijven wonen, doen heeft Orangkaj Jarang te wege gebracht dat het voorss. fort affgebroocken werde, maer is daernaer weder door den Sabander Rato gemaect ende sijn van sinne daersoo lange te blijven, als d'H(ee)r Gene(rae)l soude vertrocken sijn ende alsdan te vluchten ende van de nooteboomen prauwen te maecken.
- 4) Seijt oock dat de Sabander Rato ende die van Labettaca gepitsiaert hebben omme den ondercoopman op Waijer ende de andere op Denner de hals aff te snijden ende dat de Sabander van Lonthor doen in Weijer was.
- 5) Seijt alsoo Lonthor ingenomen was ende gevluht waren dat den Sabander Rato ende die van Nera niet en hebben willen resolveren omme met ons in eenich accort te comen, maer hebben willen continueren met d'Engelsen alsoo d'Engelse Admirael haer beloofd hadde, haer in alles t'assisteren, off vant lant te voeren, ende dat den selfden Admirael haer een brieff daer van gelaten heeft, den welcken den Sabander Rato in handen heeft, ende oock dat d'Engelsen die van Pouleron oock aengesocht hadden omme met haer int accort te blijven, maer hebben 't selve affgeslagen ende niet willen daer toe verstaen.
- 6) Seijt sooden Engelsen Admirael hier ter reede gecomen was dat Patigen ende Onnaer van den Sabander Rato aen den voorss. Admirael gesonden sijn omme met hem te pitsiaeren, het welck d° Admirael te vooren was aengedient, door een jongen gen(aem)t Boulangi die ald(ae)r aen boort ginck omme vis te vercoopen, dese voorss. persoo(n) seijt hij geexamineerde mede dat met den voorss.

Admirael geresolveert hebben, dat de Sabander Rato met alle sijn volck ende alle andere, die daertoe gesint waren opt lant te blijven haer aldaer souden houden, met beloften dat hij voorss. Admirael haer met eerste vant toecomende mousson soude assisteren met amonitie van oorloge ende vivres.

- 7) Seijt mede dat den Engelsen Admirael de Bandanesen voorstelde dat sij haest van de Hollantse macht hier tegenwoordich sijnde, souden ontslagen werden, ende dat de Hollanders met alsulcken macht alhier niet weder soude connen comen, alsmede dat den Engelse Admirael seijde, dat hij met een Generael die meerder was als hij alhier soude weder comen.
- 8) Seijt dat meester Coertsop ende Mr. Heis die van Lonthor vier stucken toegeseijt hebben, ende gecourageert datse de Hollanders niet en souden vresen met beloften als haer scheepen quamen t'geschut van een heele schip en soude geven, hadden mede geresolveert drie stucken op Orrantatta te setten die int fort Nassauwe soude connen schieten, ende versochten voorts dat de Bandanesen geen vruchten aen de Hollanders soude leveren.
- 9) Seijt dat soo haest de brieven met het jonckgen wt Japon gecomen bij de Engelsen geopent ende gelesen waeren, dat dien selfden dach de voors. 4 stucken metter haest sijn overgelevert.
- 10) Seijt doen den Engelse Admirael van hier vertrock met 2 schepen naer Poulowaj gevaren, soeckende de Poulouijresen tegens ons op te rockenen ende dat sijnlijden namentlijk de Pouloronesen, de Hollanders aldaer sijnde wilden doot slaen, beloovende haer assistentie van de 2 schepen ende soo sijn daer toe wilden verstaen, dat zij het derde souden ontbieden. Twelck mede den Paep van Poulorum hen affsloech seggende dat geen verseeckeringe in haer seggen condon stellen, alsoo dickwijls haer leugens ende valsheijt hadden beproeft, ende hadden altijd den macht van Engelant voor die van Hollandt geprefereert maer waer contrarie gebleken. Seijt hij gheexamineerde dit selfs van den Paep van Pouloron verstaen te hebben.
- 11) Seijt dat hij mede inde pitsjaring is geweest op Salamma doen geresolveert wert, dat sijn het leger souden overrompelen ende dat om oorsaek dat men het volck begost te inbarqueren, maer niet doen geresolveert wiert om den Gen(erae)l te vermoorden, noch op Salamma noch int schip.
- 12) Maniassa seijt dat de Gen(erae)l op Salamma vermoort soude geworden hebben, hadde niet te haest wech gegaen, ende dat present is geweest dat sijn alle gepitsiaert hebben op Salamma t leger te overrompelen.

- 13) Maniassa seijt dat sij alle de Sabander van Lonthor de voeten gekust hebben ende gepresenteert hem Coninck te maecken, soo hij ons in Salamma wilde verslaen, t'welck de Sabander niet heeft willen doen alsoo sijn volck al tscheep was.

Aldus geconfesseert bij den voorn. Maniassa alias Callebacker, Orang-kaj van Lonthor, op de vrage, wat beraetslaginge onder de Bandanesen naert veroveren van Lonthor op Salamma, Waijer, Denner oft int schip den Dragon sijn gehouden ende wat onder hun geresolveert is alles wt de Maleijsche inde Nederlantsche tale vertolckt, door capp(itei)n Jan Visser alias Vogel, present ons ondergess. int schip Z(ierik)zee den 5 den Maije a(nn)o 1621.

Martinus Sonck
Jan van Gorckom
Jan van Hoeven
Maerten Jansen

VI

EXAMINATIE VAN BOIJBAIJ

- 1) Seijt dat hij den Generael voorgenomen heeft beneffens Pate Ciack ende Tandoute te vermoorden.
Seijt dat Pate Quiac sulcx hem voorgehouden heeft ende dat hij gevraechde t'selve d'andere soude aendienen.
- 2) Seijt dat alle tegelijck int schip geresolveert hebben den Generael te vermoorden, daertoe Orangkaj Jarang zijn dienst presenteerde ende Pate Quiac seijde soot met Jarang niet wel en geluckte dat Pate Ciack alsdan mede soude toe vlieden, jae soo haest als Jorangh hem repte.
- 3) Seijt dat hij mede gepitsiaert heeft maer dat Pate Ciack den steeck soude gegeven hebben.

Int schip Z(ierik)zee den 15 Maj van Marten Jans Visser alias Vogel ende was onderteijckent

Martinus Sonck
Jan van Gorckum
Jan van Hoeven
Maerten Janss.

VII

EXAMINATIE VAN ORANKAIJ JARANG

- 1) Den voorss. Jarang bekent dat met de anderen Orangkaijen gepitsiaert heeft den Generael te vermoorden ende oock het leger op Salamma doen ter tijt leggende overrompelen maer is achtergebleven door dien die van Wajer wat langh wech bleven.
- 2) Seijt mede dat Maniassa alias Calebacker sijn toestemminge hier op gesonden heeft, maer selffs vermits sijn sieckte den persoon niet is geweest.

Int schip S(ierik)zee ten*) van Marten Janss. Visser alias Vogel den 25 Majj a(nn)o 1621 ende was onderteijckent

Martinus Sonck
Jan van Gorckom
Jan van Hoeven
Maerten Janss.

*) Niet ingevuld.

EXAMINATIE VAN ORANGKAIJ CODIALI

- 1) Seijt dat hij geexamineerde ende Orangkaij d'Jarang met die van Weijer ende Ouwendenner, Lucquoj ende Nera t'saemen gepitsiaert hebben omme ons leger in Zelamma leggende bij nacht t'overvallen, ende dat hij geexamineerde de eerste was die de Bandanesen ginck waerschouwen omme inde wapenen te sijn, ende dat hij met een p(ar)thije volcx eerst beginnen soude, ende dat de reste daer op souden in ons leger gevallen hebben, maer door den allarm die ons volck maecken is sulcx achtergebleven.
- 2) Seijt mede als haer aenslach op ons leger misluckth was datse doen met gelijckerhant gepitsiaert hebben, omme t'fort op de hoochte te maecken, ende datse daer altsamen aengewerckt hebben, soo wel Orangkaijs als anders ende brochten alhaer geweeren boven ende meende altsamen daer op te vluchten soo sij noch een dach oft twee aen lant gebleven hadden.
- 3) Seijt mede aen boort seijnde sij voorgenomen hadden ende gepitsiaert hebben met Orangkaij Jarang, Sebandar van Lonthor, Callebacker, Jøncker Dirck, Hadiaij*) ende den Orangcaij Lacquoj, den H(ee)r Generael te vermoorden, ende dat Callebacker ende den Sebander van Lonthor t'selve feijt te doen op haer genomen hadden.
- 4) Seijt mede oft gebeurde dat de H(ee)r Generael niet aen boort van den Dragon en quamen dat dan d'een oft d'van haere principaelste aen boort vant schip van den H(ee)r Generael te comen ende alsdan siende, dat de voorss. H(ee)r Gen(erae)l weijnich volck bij hem hadde, sij dan meenden haer feijt int werck te stellen ende dat Callebacker ende de Sabander t'selvige op haer genomen hadden te doen.
- 5) Seijt mede als dat sij voorgenomen hadden t'schip den Dragon bij nacht in brant te steecken maer en hebben noijt tot haer intentie connen comen, door dien sij niet en wisten waer het cruyt lach.
- 6) Seijt mede siende datse tot haer voornemen niet en conde comen omme 't schip te verbranden, al de Orankaijs die int schip waeren gepitsiaert hadden omme als sij met het schip in see waren alle de Hollanders te vermoorden, ende dan te sien eenich lant aen te doen alsoo Callebacker op hem nam 't schip aen t'eene oft tander lant te stieren.

*) Niet ingevuld.

- 7) Seijt mede als dat den Orangkaj van Weijer bij haer wesende haer te vooren hielden, omme ons volck in Weijer leggende te vermoorden, waerinne hij geexamineerde inne geconsenteert heeft als mede Orangkaj Jarang.
- 8) Seijt mede dat hij de principaelste is geweest omme te rockenen alle quaet aen ons natien te doen, hadden sij noch langer opt land gebleven.

Aldus geconfesseert bij den voornomden Orangkaj Codiali op de vrage wat beraetslaginge onder de Bandanesen naer 't veroveren van Lonthor op Salamma, Weijer, Denner oft int schip den Dragon sijn gehouden, ende wat onder hun geresolveert is alles wt de Maleijsche in Nederlantsche tale vertolckt door Capp. Marten Jans Visser alias Vogel, present ons onderget. int schip Z(ierik)zee den 7 den Maije 1621.

Martinus Sonck
Jan van Gorckom
Jan van Hoeven
Maerten Jansen

BELIJDENISSE DER BANDANEESEN 1621 DEN 7 MAIJ INT
SCHIP ENCKHUISEN

- 1) De eerste Kalrijaelo van Salammas heeft beleeden dat Orankaeij Ring Ring heeft gepitsijaert die E. H(ee)re Gene(rael) op Salammas te doorsteeken so hie daer langer hadde gebleeven des geliex heeft den voorss. beleeden dat Kaelebacker, Joncker Dirric ende die Sabandar hebben op Salammas gepitsijaert, om die E. H(ee)r Generael te dooden, noch bekent dat die van Orantatte, Weijer, Sammar, Nera, Salammas hebben geweeten dat het fort boven op den berch gemaect worde, noch heeft den voorss. bekent, dat alle de Orankaiens hebben gepitsijaert om den Dragon in brandt te steeken alhier op die ree leggende.
- 2) De tweede Orankaeij Assan van Lontor heeft beleeden, dat Orankaeij Yaeram, Sabandar Aetu, Orankaeij Battameena, hebben gepitsijaert om ons volck op Salammas doot te slaen.
Desgelijcx beleeden dat sije wel hebben geweeten dat het fort boven op den berch gemaect worde.
- 3) De derde Orankaeij Bijro van Lontor heeft beleeden, dat Orankaeij Yaeram, Orankaeij Ringa Ring hebben gepitsijaert om de Hollanders op Salammas doot te slaen.
Dessgelijcx beleeden dat Orankaeij Ringa Ring, Orankaeij Yaeram, Orankaeij Battameena, Kaelebacker, Sabandar van Lontor, hebben allegaer wel geweeten dat het fort boven op den berch gemaect worde.
Noch heeft de voorss. beleeden, dat alle de Orankaeijs wel geweeten hebben, dat den Dragon soude in brandt gesteecken worden.
- 4) De vierde Machelijla de Sammar heeft niet beleeden.
- 5) De vijffde Malim Reesij van Salammas heeft beleeden dat Orankaeij Usse(?), Orankaeij Ringa Ring, Orankaeij Ammi Mammaij hebben gepitsijaert om ons volck op Salammas doot te slaen.
- 6) De seste Erbeij Boero van Salammas heeft beleeden dat Orankaij Ringa Ring was wech gelooopen seggende dat hij woude vechten.

Voorts beleeden dat alle Orankaeijs hebben gepitsijaert om ons volck op Salamma doodt te slaen, noch heeft den voorss. beleeden, dat alle die Orankaeijs hebben gepitsijaert om die E. H(ee)r Gen(erael) te vermoorden. ten lesten oock beleeden dat alle die Orankaeijs met malcanderen hebben gepitsijaert om den Dragon in brandt te steecken.

Aldus geconfesseert bij den voorn. personen op de vrage, wat braetslagingen onder de Bandanesen naert veroveren van Lonthor op Salamma, Waijer, Denner oft int schip den Dragon sijn gehouden ende wat onder hun geresolveert is, alles wt den Maleijsche in Nederlantsche tale vertolckt, door Capp(itei)n Jans Visser alias Vogel, present ons onderges. int schip Z(ierik)zee den vijfden Maij a(nn)o 1621.

Corneles de Langhe

EXTRACT UYTTET JUSTITIEBOECK ¹⁾)

Alsoo de principaelen ende overhooffden vant groot eylant Banda, tegenwoordich gevangen, als namentlijck Orangkaya Jarom, sabandaer van Lontor, Maijassan alias Kalebacker, orangkaye Dirck, Ayock paep van Denner, Codia Ali, Pati, Ciack sabandaer van Rossangin, Soda, Page, Maisiela Lebamma de Wayer, Ratou de Nera, Codia Ommian, Assan, Lebe, Bousam, Bay, Boniella, Senin, Lias, Saem, Boira, Assan, Iderien, Maiari, Maccatita, Malimdriiri, Maiboura, Boiwounia (?), Iman Kakiali, Datou paep van Slamma, Kakiay, Lampa, Slam, Samman, Ralou, Quiack, Sanda, Ousin, Cousan, Malim, Abderamman, Mairamman ende Assam, de heeren commissarisen, van den Ed Heer Gouverneur Generael dier tijt daertoe gecommitteert, bekend ende beleden hebben, ende den heer Generael mitsgaders voorsz. commissarissen uyt deselve hare confessien genochsaem is gebleeken, dat niettegenstaende de Ed. Heer Generael haer in genaden aengenomen ende zy haer ende 't haere zijn Ed. voornoempt onderworpen hebben, met beloften dat haer als goede onderdanen van de Hooge Mogende Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden souden dragen, sy, gevangen ter contrarie, ondertussen genade verwierven, onder den anderen gecomplotteert ende geresolveert op 't hoochste vant' geberchte haer opnieuw tegens ons te verstercken ende hare principaelste wapenen achterde hant te houden, jae, hebben deselve tegens d'onse weder indehant genomen, de gemaect e accoorden verbroocken ende d'onse sonder eenige Insinuatie vyantlijck uyt hare voorsz. versterckinge aengetast; voorders hebben niet alleen haren eet ende beloften van gehoorsaemheyt ende getrouwicheyt verbroocken, maer selffs den persoon van den Ed. Heer Gouverneur Generael onderstaen te willen vermoorden, Ende het leger dat van zijn Ed. op Slamma gesonden was, om den hals te brengen, waertoe alreede haer gantsche macht versamelt hadden, ende soude haer boos voornemen int werck gestelt hebben, Indien die van Wayer haer vrouch genoch op Slamma vervoeght hadden, dat voorder soo trouwloos gehandelt hebben, dat sy, gevangenen, in 't schip den Dragon gescheept sijnde, andermael geresolveert hebben den Ed. Heer Generael te vermoorden met een Cris die eenen genaempt Tandoute verborgen hadde, Om welcke moort te effectueren soot scheen elck graeger als d' ander is geweest, dat sy gevangenen mede voorgenomen hebben, het volck vaerende opt schip den Dragon als in zee souden sijn ende kans sagen om aen eenich lant te ontcomen, om den hals te brengen, oft het schip inden brant te steecken, ende alsoo met den anderen te sterven. Dat sy gevangenen noch aen lant

¹⁾ 1622, tweede boek, ongefolieerd. Dit boek bevat twee copieën van het vonnis. Wij achten de hier gepubliceerde copy duidelijker dan die welke Colenbrander publiceerde.

sijnde, in gemene vergaderinge met den andren geresolveert hebben de persoonen die van wegen den Ed. Heer Generael op Ouwendenner ende Wayer resideerende te vermoorden, gelijk op den 25^{en} April geschiet is, Dat sy gevangenen met een schoon gelaet ende geveysde woorden onderstaen hebben van d' Ed. Heer Generael te verwerven onder onse fortien alhier te mogen woonen, met voornemen ende resolutie dat haer een maent oft twee wel souden dragen, om ondertusschen credit te becomen, ende haer slach waernemende, het volck, tot bewaringh vant fort sijnde, te vermoorden ende 't fort in te houden; dat voorts uyt alle de voorn. gevangenen doen ende handel niet anders bespeurt wort, als haer proceduren gestreckt te hebben volgens hare aengeboorene boosheyt tot bedroch, verraet, moort ende wat meer tot vernielinge van menschelijcke beloften ende menschen selue soude kunnen verdacht worden, Ouersulcx in een plaetse, daer men Justitie is doende, niet behooren geleden maer andren ten exempel gestraft te worden. Derhaluen soo ist dat de Ed. Heer Gouverneur Generael mitsgaders de breiden Raet van de vlote, met rype deliberatie doorgesien ende ouerwogen hebbende alle t'geene ter materie dienende is ende heeft mogen moveren, Doende recht, acht van de voorn. gevangenen als principalen ende belhamers van voorsx. boosheden, gecondemneert ende gesententieert hebben, Condemneren ende sententieren haer mits desen, levendich gequartiert ende hare hoofden op staecken gestelt te worden; voorder dat de resterende sesendertich onthalst ende haer hoofden mede op staecken gestelt sullen worden.

Aldus gesententieert int schip Nieuw Hollandia, geanckert leggende voort Casteel Nassouw op Nera in Banda, ady VIII^{en} May a(nn)o 1621. Was onderteeckent: J. P. Coen, Martinus Sonck, Jan van Gorcum, Isbrant Cornelisz., Cornelis de Lange, Vesterman, Broer Backer, Jacob Coper, Marten Jansz., Jan van Hoeve, Jan Willemsz. Gemaen¹⁾, Adriaen Willemsz., Mattijs Albertsz., Jacob Jansz. Meys, Jochem Heyndrixsz. (Sael), Hendrick Jansz., Wynant Brants, Claes Kolff, ende Thijs Cornelisz. Vleyshouwer, secretaris.

¹⁾ Gemaen is waarschijnlijk Gomale.

INSTRUCTIE VOOR ALLE PLAETSEN ENDE COMPTOIREN
IN INDIEN WAER NAE ZIJ HAER INT ADMINISTREREN VAN
DE JUSTITIE SULLEN HEBBEN TE REGULEREN¹⁾

Den Raedt sal bestaen in vijff persoonen wel verstaende dat op de forten in saecken de soldaten betreffende, drie uijt den crijch ende twee uijt den coophandel, ende in saecken den coopluijden — ende daer aen dependerende persoonen, drie den coophandel, ende twee den crijch aengaende geadmitteert sullen werden, ten waere van d' een ofte d'ander zijde soo veel niet en conden t' saemen geraept werden, in welcken gevalle men 't voors. getal in vijf persoonen sal suppleren uyt de geene die daertoe alder bequaemst zoude mogen wesen.

Geen getuygen sullen gehoort worden, dan voort geheele collegie ten waere de tijt ende gelegenthey, sulcx niet en conde lijden, in welcken gevalle, soo veel als doenel(yck) sal wesen, doch ten minsten twee uyt den voors. Raedt daer toe gecommitteert sullen werden.

Soo den noot vereyssen sal, dat iemant tot de examinatie gecommitteert werde sal men goetd regard nemen, off de gecommitteerden den delinquant, of den persoon tot wiens voordeel ofte laste de informatie genomen wert, geen groot vrient off vyant is, op dat alles sonder valscheyt toe gae.

De getuygen sullen onpart ende elcx int besonder gehoort ende beeedicht werden, aleer men haer iet begint aff te vraegen want naer de gedaene verclaeringe eedt doende, soude lichtel(yck) uyt vreesen van op valscheyt bevonden te worden, een va(l)schen eedt doen.

Al eer men de getuygen den eedt afvoordert, sal men haer voorhouden, wat zij haer met het presteren van den eedt onderworpen te weten dat zij rondel(ijck) ende sinceerlijcken de waerheyt seggen vant geene daer omme zy ontboden zyn, t zy dat se daer van gevraecht werden ofte niet geen valscheyt daermede vermengen, niet seggen uyt gunste van den eenen, ofte haet ende nyt van de andere, dat se niet gecorrumpeert en zyn, dat se haere verclaeringe secreet sullen houden, ten anderen dat zy Godt Almachtich aenroepen, dat hy als een kenner der herten, der waerheyt getuygenisse wil geven, haer straffende soo sy valschel(yck) sweeren, ende zeegenen soo sy de waerheyt spreekken, waer van der deposant en memorie altemet dient ververscht ende vernieuwt.

¹⁾ Uit „Diversche beschrijvinge, ordonnantiën . . . etc.” fol. 403. Geschenk van Melville de Carnbée aan het Algemeen Rijksarchief; Koloniale aanwinsten 61.

Men sal de getuygen hooren secretel(yck) op behoerl(ycken) tyt, ende plaetse, nuchteren ende niet by drancke, haer vraegen naer haer naem, toenaem plaetse haerer geboorte, ouderdom, maeniere van leven, ende off zy geen bloetverwanten syn van de parthie, Ende hoe nae, oock int generael afvraegen wat sy van de geheelle saecke weeten, ende int perticulier wel scherpelycken examineren, op alle omstandicheden, te weten den tyt, dat is jaer, maent, dach, ende uyre, plaetse daer t geschiet is, waeromme off hy geen hulp gehadt heeft, ende wien syn complicen syn. In wat vougen het toegegaen is, wie daer meer by geweest is, ende alle andere circumstan(tien). In sonderheyt regard nemende, dat de getuygen goede reden van wetenschap geven, ende niet en variëren ofte vacilleren beven ende gepremiediteert spreekken.

De rechters sullen wel toesien, voor geen volcomen bewys aen te nemen, soo wanneer de getuygen seggen, dat sy sulcx geloven, dat haer sulcx dunckt want door een lichtvaerdich gelooff, wort men lichtelycken bedrogen off als sy seggen dat haer sulcx geseyt is, van persoonen die daer bygeweest syn, want sy souden daer by connen geweest syn, ende nochtans geen kennisse van de saecken hebbe, als geslapen hebbende ofte met andere dingen geoccupeert geweest zijnde.

Al ist schoon dat de getuygen deposeeren sulcx gehoort ende gesien te hebben, soo en moet men nochtans t selve niet volcomentl(yck) aennemen, want alle getuygen niet even looffweerdich zijn.

De looffwaerdicheyt bestaet inde qualiteyt van de parsoon syn maeniere van leven, gestadicheyt ende andere omstandicheden, hier vooren aengeroert.

Niemant sal ter torture gebracht werden, dan om swaerwichtige delicten, als voor dootslagen, huysbraeck, geweld ende diergel(ycken) ende dat niet, dan met advys van de meeste stemmen, vant geheelle Collegie, ten dien fijne vergadert, want de torture menichmael swaerder is, dan de straffe die daer nae volcht.

Soo wanneer er twee loffwaerdige getuygen verclaeren gehoort ende gesien te hebben, tgeene t welck den misdadige te last geleyt wort, is niet van noode de misdadige te tortureren, ten waere de gelegentheyden ende omstandicheden anders vereyschten, off het delict zoodanich waer, dat den delinquant ter doot soude mogen gecondemneert werden.

Een getuyge seggende dat hy gehoort ende gesien heeft, t gene daer mede den delinquant beschuldicht wort, dat is dat de getuyge gesien heeft een delinquant die van huysbraeck, ofte dootslach beschuldicht

wort, het huys heeft opgebroocken, ofte een dooden heeft doorsteecken, is enough om dezelve ter torture te brengen ten waere den delinquant iets bybracht ofte andere omstandigheden voorvielen, welcke belette t voor verhaelde voor volcomen preuswaer te nemen.

Doch moet in alsutcken gevalle scherpel(yck) acht genomen werden op de persoon die sulcx verclaert hoedanich die is, dat hij onwederleggel(yck) ende buyten alle reproche sy van qualiteyt ende aensien, geen gemeen persoon want sommige persoonen als gewoon syn droncken te drincken, ende lichtveerdich te syne, wel lichtel(yck) iet souden affirmeren daer zij geen rechte kennisse aff en hebben.

Soo wanneer een getuyge niet en verclaert gehoort ende gesien te hebben t feyt t welck den delinquant te laste geleyt wort, maer deposeert van merckteecken, ofte inditien die den delinquant mochten suspect maken, zijn tot de torture noodich, twee ofte meer inditien naer dat se wichtich syn, ende moet ider inditie met twee loffwaerdige getuygen bevesticht worden, over een commende opt feyt persoonen, plaets ende anders.

Inditien syn, zoo wanneer een persoon beschuldicht wert van een doodtslach, de getuygen niet eygentlyck en seyt dat hy gesien heeft, dat den delinquant den dooden doorsteecken heeft, maer verclaert gesien te hebben dat den delinquant met een bloot mes in de hant naer den dooden toe geloopt is, ofte dat hy gesien heeft, dat den delinquant met een bloedich mes in de hant ende ontstelt is comen loopen van de plaetse daer den dooden doorsteecken is.

Men moet oock anders oordelen, met een die hem meer maelen in diergelycke, ofte andere fauten verlopen heeft, als met een die hem te vooren altijt eerlicken heeft gedraegen.

Men sal den delinquant die in de torture iet bekent heeft datel(yck) ende oock twee ofte drie dagen daer nae, buyten pyne ende bande van ysere afvraegen off hy persisteert by zyne gedaene bekentnisse ofte niet.

Soo den delinquant buyten pyne synde revoceert de bekentenis, die hij inde torture gedaen heeft, sal andermael getortureert worden.

Soo iemant in de torture niet en wil bekennen, ofte voor de tweedemaal getortueert zijnde, blyft ontkennen 't geene hy inde eerste torture bekent heeft, deselve en mach niet weder ter torture gebracht werden, dan naer voorgaende nieuwe inditien, die van haer zelve bastant sijn,

van van nieuws te tortureren sonder dat de eerste soude mogen in consideratie comen, want de eerste worden als gedaen gehouden, voor vol daen ende van onwaerde.

De rechters sullen altyt voor oogen hebben, dat het beter is een schuldige te absolveren dan een onschuldige te condemneren.

Op de bekentenisse van een delinquant, inde torture gedaen, van een saecke, daer hij niet afgevraecht en is, off daer van niet en blyckt, en moet geen groot fundament gemaect worden.

Den delinquant die getortueert synde, niet en wil bekennen, moet twintich ofte dertich dagen ofte anderssints naer gelegentheynt van saecken eenige tyt bewaert werden, omme nader inditien te bekennen ende by faute van dien gerelaxeert doch niet geabsolveert worden.

Int wapen van Amsterdam op de reede voor Naïra desen 10 July 1618.
Ende was ondertekent Lourens Reael.

UIT: COPIE-MISSIVE VAN AERT GIJSELS UIJT AMBOIJNA
AEN DEN GOUV^R GEN^L IN DATO 4 MEIJ 1620¹⁾

Capiteyn van Hoeven hebbe verstaen als dat die van Salamme met ons wederom in oorlooch syn getreden, op den 20 Febru(ari) sy hebben wederom eenige schelmstukken int werck gestelt om door sulcx yemant van de onse in handen te krijgen. Int eerst vant voorleden mousson was hier door de H(ee)r van Anssen een vrij burger genaemt Domborch gesonden met een bouiet (?) om te vernemen naert fregat, dito Domburg van hier gaende naer d' eijlanden, alwaer hij aracq boontgens ende andere nootdruffticheijt heeft gecocht om in Banda te brengen alwaer hij een cchampan coeht bewilligende eenige vliassers met hem te gaen dat wel Bandanesen mogen geweest sijn, in somma hebben hem verraden, met de cchampan aen de hoeck van Raettel comende, daer sy eenigen tijt gelegen hebben doch hoe lanch en weet niet, is van de Salammers soo men meynt doot gesmeten eenen der vliassers is verbaest soo hij hem hielt int fort Nassouw comen lopen, t selve aendienende hem uitgevende voor een ambonnees, t gepasseerde vertelende de swart wiert nae de combuis gewesen om wat teeten is daer naer verdwenen sonder dat men weet waer dat gebleven is.

Eenigen tijt daer naer sijn die van Salamma gecomen gevende te kennen dat sy ambonnesen gevangen hadden soo men haer wilde lossen jegens andere van de haeren, waeren daer wel toe gesint, in somma men soude de leverantie doen die wij in plaets souden hebben quamp eerst inde prauw ende naer dat van ons oock levrantie was geschiet, siende dat Spierinck niet veerder in see costen leggen daer sij naer trachten syn met haer prauwen door gegaen alsoo sagen dat donse achter waerts begonden te dencken den gerantsoenden spranck weder in haer prauw soodat lustich van de swarte schelmen bedrogen en wijtgestreken wierden.

Op Poulewaij syn d'onse seer benaut geweest hebben haer water moeten destileren, haeren rys met cleine prauwen van Banda moeten halen ende dat sluyps wijs ofte anders risiquo liepen van in s vyants handen te vervallen gemerct dach ende nacht op haer gepast wierdt nochtans altijts welgeluckt uytgesondert opt joncxt, daert oock bij gebleven soude hebben sijn 2 prauwen van Nera naer Poulewaij gegaen vol rijjs waer van de grootste naer veel vechtens, d onse al doot waeren uitgesondert een p(er)soon die sijnen degen voor in de steven setten ende met sijn borst daer door viel) in haeren handen is gecomen dander

¹⁾ Overgekomen Brieven en Papieren in het jaar 1621, eerste boek (boek R.), fol. 240vo—241vo. A. R.

prauw ist ontflucht, die van Poulewaij quamen wel af maer te veer van de werck om haer te helpen, ten waer oock of gecomen waeren, d'ander prauw hadde in de loop gebleven. Sij waeren met haeren corre corren om ende omtrent haer inde verloren prauw waeren 9 Neerlanders alle officiers de minste waeren adelborsten seer cloecke soldaten.

Edele Erentfeste manhafte achtbaere wijze voorsienige seer Gestrenge Heer sal U E.E. inde genade van Godt Almachtich bevelen die U.E.E. verleene een gelucksalige regeringe ende lanckdurige gesontheit. Mij recommanderende in U E.E. goede gratie.

Actum int casteel Amboijna Amboijna desen 4 Mayo a(nn)o 1620.

UE. E. geafectioneerden
Dienaer in alles
Aert Cysels

UIT: COPIE-MISSIVE VAN FREDRICK HOUTMAN UIJT 'T
FORT NASSOUW IN BANDA AEN DEN GOUV. GEN^l IN
DATO 19 MEIJ 1620¹⁾

„Des anderen daechs den 16 vonden goet men Jan Joosten, coopman van den Arent ende Pieter Stalp assistent, noch eenmael aen de Salamers soudent senden, en haer aen lant presentereen te gaen, mits weder ostagiers in plaets in de boot te hebben, gelijk geschiet is, brochten rapport soo ick aen haer imant wilde senden die haer faulte aenwees wilde gaeren de minste wesen, soo niet en begeerde geen peijs te maecken.

Den 18^{en} alsoo het jachtien van Pouleway quam, sijn geresolveert met tselve jacht twee boots en een schuyt selver derwarts te gaen. Ick sonde Jan Joosten ende Pieter assistent aen lant, daertegen in ostagie quamen eenen genaemt Menijn, en d'ander Malijm, dese sijn altijd geweest die uyt den naem van de orangcays den pays met den Generael Real ende andere gemaect hebben. Naer dat ick haer gevraecht hadde waeromme sijlieden niet meer aent casteel en quamen, antwoorde het haer schult niet en was, maer dat den pays eerst by d'onse gebroocken was, dat doort vangen van eenige Selammers aent fort omdatter een duijtsman genaemt Domburch van Amboyna commende, ontrent Selamme van de Loutoreesen doot ende het hoofd affgeslagen was ende naer eenige discoerse vraechden haer oft dan dorangcays niet gesint en waren om den pays tevoren bij de heer Generael Real gemaect, te continueeren, antwoorde datse meende dat de faute by ons was ende datse van de Lontoreese alle dage tverwijt hooren mosten, begeerde eenige dende oft boete voor de Orangcays waertoe ick niet wilde verstaen, maer dat de faute bij haer was, dewijle sij den Domburg niet in haer lant beschermt en hebben, doch wilden dat laten vaeren ende tsamen evenveel schult bekennen, derhalven wilde de Orangcays een vereeringe doen van folie, men soudent recompenseeren. Stonden seer aen om een vereeringe te doen, een vereeringe uyt liberaliteyt is een cleyne saeck, maer niet tot boete oft dat wij sulcx gehouden sijn. Ons affscheyt nemende wij haer morgen soudent laten weten, wat vereeringe wij haer doen wilden, des avonts aendt fort gecommen hebben den raedt rapport gedaen, resolveerden men haer de maet voor dees tijt soude vol meeten, opdat onse meesters haer over ons niet te beclagen soudent hebben, wij de noten en foelie om een cleijne gifte affterlaten soudent, soo is geresolveert doch tegen mijn gemoet, alsoo ick houde de saecken daermede veraftert wort, want het alleen, jae noch slimmer natie is, als die van Bantham.

¹⁾ 1621, eerste boek, fol. 249ro/—250ro/.

Men soude haer vereeren 1000 gantang rijs ende hondert realen aen cleeden. In twee termijnen, de helft terstont ende dander helft als mousson van ayerpoette(?) inwaren.

Paesdachs den 19^{den} hebben smidoachs alle de borgerije met haer vrouwen int fort ten eten gehadt na middach is Jan Joosten ende Pieter d assistent naer Selamme gevaren, om haer onse resolutie aen te seggen, s avonts weder commende dede haer rapport dat se geen rijs noch kkléden en begeerden maer alleen 150 realen voor haer moijsje om dat se all het landt souden vergaderen omme te sien oft niet in een accoort conde comen, doch seijde soo dandre niet en willen sullen wij gaen wel comen, soo niet sullen het gelt wederomme restitueren.

den 20^{en} alsoo goet gevonden was men haer eisch consenteeren soude sijn Jan Joosten en Pieter voorn(oemd) met 150 realen derwarts gevaren ende haer deselve aengesteld daer se soot scheen seer blijde mede waren ende souden metten eersten d'hooffden vergaderen, doch is aengelooopen tot den 3 Maj alleer wij bescheijt gecregen hebben, ende om te vervolgen soo is dantwoorde als volcht:

den 3^e May alsoo ons s avonts te voren teijcken gedaen was hebben alsvoren Jan Joosten ende Pieter assistent naer Selamme gesonden om te verstaen wat sij met malcander gepitsiairt hadde daer commende vonden dat alle de Orankaijs vant geheele landt als mede van de andere eylandt vergadert waren, d'onse gevraecht hebbende wat se gepitsiaert hadde ende wat rapport sij mij brengen souden hebben naer veel wtwegen ende lang trajjneeren geseyt datse onse vredevanen niet langer ende gelooffden maer wilde ick met den raet over op haer lant comen, souden met mij pitsjaren ende daer naer aent casteel commen, ende soo ick sulcx gesint was, souden een schoot schieten tot een teijcken, soo niet en begeerde anders niet te pitsjaren, want een brieff soo sij seijde van Capitajn Hijtto gecregen hadden, die haer schreeff, ick wel met haer een vrede maken soude, maer als ick een deel volck, van haer bij t fort becomen conde soude deselve vasthouden, ende alsoo haer lant innemen, als ick Amboijna gedaen hadde, achte dit maer een loose excuse diese willen met een groote logen becleeden, wantse noijt van een brieff oft Hijto vermaent en hebben, oock heeft de mousson al ontrent veerthien dagen hart door gewaijt, datter geen prauwen hebben connen op comen oock mede achte Hijto sulcken vrint niet en is, alsoo de Bandoneesen hem niet veel goets gedaen hebben, doen hij uijt sijn lande verdreven in Banda was gevluht doch t sijn mooren maer achte haer wat anders is voorgecomen, waer oock sij van resolutie verandert sijn, dat is dat sij weijnich dagen geleden, eenige Spanjarts oft Portugiesen op haer landt, t sij dan tot assistentie, oft om wat oorsaecke, is ons onbewust, want inde pitsjaring bij de Orangkaijes saten twee van de nieuw gecommen Spanjarts d een een oude man met een goude cris opt lijff, daer stonden noch vijff achteraff en meenden noch meer achter een muijr sagen diet hoeft boven staecken.

D'onse vraechde wat voor volck sij waren, seijde Portugiesen die van Ceram met haer vijftigen in twee prauwen daer gecommen waren, alsoo aen de Papoes haer fergat verloren hadden, ende eenige van de haer doot geslagen waeren, den Stuyrman van Outhoorn, vertelden ons, dat als sij met schip den 24 voorleeden aen de Suyt-Oostsijde aen een plaets Gore genaemt quamen, daer oock over jaer gelegen hadde vernamen daer twee dagen te vooren, een fregatte met Spanjarts geweest ware die seijde naer Banda wilden, twijffel niet oft dit sijn deselve, die daer geweest syn, die uijt de Mollucquen benoorden off oosten Amboyna en Ceram om comen mijn bedencken is dat de Bandoneesen, aen de Spainjarts om hulp tegens ons versocht hebben, alsoo se sulcx al inde sin hadden, ten waeren haer sulcx belet oft affgeraden geweest waren, al in mijn tijd doen Banda eerst veroverd was, gedaen souden hebben, soo en soude ick niet ongeraden maer hoochnodich vinden, dat men met den eersten ende niet tot het leste vant mousson wachte aeler de Spanjarts vaster nestelen en oock met een armade hier tot assistentie comen met eene bastante macht herrewarts come, omme eens een eijnde van de oorloch alhier te hebben, want voorwaer hoe wij langer wachten hoe het meer ende meer sijn perijckel sal hebben.

.....
Ed. Manhafte wijze voorsinnige seer discrete Heer geluckige regeringe met gesontheit tot salicheijt amen. De groetenisse aen alle goede vrunden, als d heer Carpentier, Dedel, Willem Janssen ende meer andere.

Int casteel Nassouw desen 19 Maij a° 1620.

was ondertekent Uwe Ed. onderdanige dienaer

Fredrick Houtman

ORIGINELE MISSIVE VAN WILLEM VAN ANTZEN UIJT 'T
FORT NASSAU OP NERA IN BANDA AAN BEWINT-
HEBEREN(?) IN DATO 13 JUNY 1620¹⁾

Achtbare Erentfeste Manhaffte zeer wyse voerzienige ende discrete Heeren.

Also d' E. Heere Generael neffens de Heeren raeden van Indyen hebben goet gevonden mij te lichten uyt de Moluquos ende alhier te senden in Banda, om E.E. dienst vorders te continueren in sodanigen conditie ende qualiteyt als haer geliefft heft my te stellen, soe ist datt ick achte ter plaetse gecoemen bin, daer E. E. dienst op het hogste can gevordert werden, neffens eens eerlick mens eere, wammen die middelen daertoe heft die daer to behoeren. Dan die Lonthoresen ofte Bandonesen onse vyanden lichtlick met den eersten waren te beduingen gewest, hadmen fregatten cleijn schip ofte vaertuych genoch gehadt om haer den toevuer ende afftreck te beletten, dan het gaet ons met de Bandanesen, als het de Spanjarden met ons ginck, die welcke met lanckheyt van tyt ons leerden orlogen soe wy den Bandanesen in gelycken doen. Ick moet wel bekennen, dat de attentaten ende exploiten voer desen op haer luyden gedaen, niet also gequamelick noch met alsulcke middelen connen ofte mogen int werck gestelt werden gelyck in't Vaderlandt. Men mach daer tegens seggen, sy de moren en hebben ock allsulcke defensive wercken niet, maer haer voordeel 'tgene zij hebben, zien die zeer hoege clippige landen ende dichte boscasyen, die haer plaetsen uyt der natueren sterck maecten zyn sy ock ondertusschen van den Engelsen met allerhande wapenen soe stucken als musketten roers ende andere nodige admonicie daertoe dienende versien ende versorgt, weeten ende connen zelve cruyt maecten.

De Bandonesen te weeten de Salamers, die met ons inden creupelen trenis ofte paeys stonden, zien met haere benabuerde consorten als Waeyer, Comber ende andere met ons wederom inden orlog getreden, nochtans niet weetende waeromme, maer houde seecker doer aenstoecken van de Lonthoresen ende doer haere onbillicke gierige jae schelmse trouloeshey, die Godt nemmer meer sall ongestraft laeten, dan also ick haerluyden geduerende den tyt dat ick alhier gewest bin, soe beleefdelick gefesteeyert ende gehandelt hebbe, ja, meer als haer toequam ende geboerde, niet om haer schoen aensicht, maer om de vruch-

¹⁾ 1621, tweede boek, fol 65ro—68ro.

Fregattenende
cleyn v ertu-
gen noedich
voor Banda.

stercke na-
tuyrlijke si-
tuatie van de
plaetsen in
Banda.

Bandanesen
wel versien
met wapenen.

d'onse met de
Bandanesen
in oorloch.

Insolentien
van de
Bandanesen.

Moordadich
feit van die
van Salamma
aen een Ne-
derlander.

wordt by den
Gouverneur
van Banda ge-
dissimulee(rt)
om redenen.

Gouv. van
Banda onder-
staet die vant
Eylant Lon-
tor, off tot
vrede genegen
syn.

Lontoresen
weygeren de
vrede onder
pretenten.

ten, elcke reyse uijt haeren handen te crygen, wie E E wel connen dencken ende affnemen; sy hebben ons voer ende naer vele ende verscheyden affronten gedaen, die alhier te lanck souden vallen te verhaelen sover ick haer ten deele hebbe doer die vingeren gesien, altemetz ock hoefelick berispt, daermet sy souden weeten dat wy beter wisten ende sodanige haere factien haer niet betaemde, ende hebben ons altyt be- bevliticht om haere in de hant te houden ende haer geen oersack tot afvall of rebellie mochten geven, entelick haeren bitteren haet ende schelm- stucken zien diermaeten uytgeborsten dat sy se niet langer voer ons hebben connen bergen, t Welck nu in Januario a° 20 heft gebleecken an eenen vrijman ofte burger van Nera, soe met een champantyen met 4 suarten comende van Amboyna inne hebbende 1½ hondert oft tue hondert realen aen goet soe hy op Nera wilde brengen te vercoepen, nu coemende onder Nera tegens ouer Salamma, ouervalt hem een quaet weer, Des hy een man met een tros aent lant sent, om het champantien vast te meeren, maer doer den stercken wint het tou brack, dreeff naer Salamma, den vryman Domborch geheeten hieuwen die Salammers den kop aff, naemen ende deylden zyn goetyen ende hielden die suarten ge- vangens tot slaeu. Maer so haest sy luyden dit schelmstuck gedaen hadden, absenteerden haer daetlick vande passer, maer sonden alle dage een prautyen soe met vis ende andere vodderye aldaer quam, Dan was alleene om te vernemen, wat wij van haer zeyden. Ick dan liete het volck doer d'officieren aenseggen, in geendeelen maniert haer ditt lelicke stuck te verwyten, maer simulerende ende haer seggende datt wy ons seecker- lick lieten voerstaen, dattet de Lonthoresen gedaen hadden, ende dat wij ons tegens deselve ter gelegener tyt wel souden revengieren ende all om de schelmen ende handt te houden, maer heft niet connen helpen, dan zien met een achter gebleuen.

Het schip Amsterdam nu den 18 Marty a° 20 alhier in Banda gearri- veert ziende, vonde neffens den raedt goet, de vrede vlagge vant schip ende van Belgica te laeten waeyen, om te besoecken off wij haer wederom ant fort consten crygen, ende met haer in gespreck coemen, des sy wederom een vreveantien lieten waeyen, ende quamen wy soe naer (doch in goede seeckerhey) aen haer lant, dat wy met haer spraecken, des sy eenen van ons geheeten Jan Spierinck der tyt onder coepman (soe sy kenden) vorderden tegens tue andere ostagiens soe sy ons sonden. Ick op t schip ziende, liet haer doer gemelten Spierinck aenseggen, dat sy vry ende onbeschroemt wederom souden aant casteel coemen, ende soe daer enich misverstandt wart soudent in alle redelickhey by leggen, ende souden verders wederom aen de passer coemen op den vrede ende articulen, die de E. Here Generael Reael met haer getroffen ende gemaect hadde. Maer cregen ten antwoord datt sy niet gesint waeren haer leefdage met ons ant casteel van vrede te spreecken ofte met ons te handelen,

dan wilden wy op haer landt coemen, souden sien watt sy doen souden, Sonst wilden sy wachten tot de comste van den E. Here Generael, daer wilden sy eenen ewigen peys mede maecken. Hadde haer doer Spierinck laeten vertellen, de tydenge soe wy hadden gecregen uyt Java soe dattet met Japara ende Jacatra was afgeloepen ende in wat staat die van Bantam waren, maer condt alles niet helpen, mosten met die vorige antwortt te vreden zien.

Gouv. Fr. de
Houtman met
3 schepen in
Banda.

parlementert
met die van
Salamma.

sonder succes.

Weynich tyt hier naer den 14 Aprilis comt d'E. Heere Gouverneur Houtman met 7 schepen alhier, vonden wederom goet (off sy nu watt meer ontsachs hadden) haer met een vredevaentien voor Salamme te besoecken, om met haer te mogen spreekken (soe geschiede) dan wilden derselver tyt ock ant fort niet coemen, ende ginck de Heer Gouverneur Houtman (soe goet Malleys spreekct) mede op een Jagtien, soe sich een tyt lanck voer Salamme hielde, ende quamen wel off ende toe met ons spreekken, maer niet bysonders, dat ad rem soemen segt diende, dan die Orangcays versogten (alleer sy met ons in handelinghe wilden treden) een schenckagije ende vereeronge te hebben, der tyt niet seggende wat sy begeerden, des wy resoluuerden haer tue lasten rys ende 100 realen aen kleeden te geuen, Maer doen wy s ander daegs haer t zelue presenteerden, refuseerdent ende wildent niet hebben, dan eigschten $1\frac{1}{2}$ hondert realen, met dese conditie, indien haere geallyeerde tot den vrede dien wij versogten niet wilden verstaen, souden sy ons de anderhalfhondert realen wederom terugge geuen, dan als syt gelt wech hadden, weeten van geen paeyseren noch van restitutie, dan het zien een hoep trouloese boeuen.

Achtbare Erentfeste, Manhaffte, zeer wyse voerzienige ende discrete Heeren, naer behoerlicke grotenisse E.E. in de genaedige beschermonge des Almachtigen Godt, bevelende denseluen, biddende E.E. te nehemen in zyn Heylige bewaeringe, Datum int Casteel Nassau opt Eylant Nera den 13 Juny ad 1620 in Banda.

E. E.

Onderdanige ende zeer dienstwillige dienaar

Willem van Antzen.

CONQUESTE VAN HET EILANT BANDA

Memorie van de compste van den Heer Generael Jan Pietersz. Coen metten Raet ende geheele vloote, in d' eilanden van *Banda* voort casteel Nassauw, leggende op 't eijlant *Nera*, omme 't lant van *Lonthoor*, *Salamme*, *Pouluron* ende *Rosageijne* te veroveren met haere apphendentiën.

Den 12 Februarij is d' Heer Generael, t'eijlant van *Poulluay* gepasseert mette geheele vloote, ende t' savonts voort casteel Nassauw ten ancker gecomen . . .

[volgt een opsomming van de schepen en bevelhebbers en daarna de verovering van *Lontor* en omliggende plaatsen, nadat 2 pogingen zijn mislukt].

Int veroveren van dese plaatsen isser een grooter menichte van nooten ende folie gevonden ende op *Nera* gebracht, 't sal de kosten helpen betalen soo de wage recht gaet.

Die van *Salamme*, *Waeijer* ende *Demmer*, die haer in hare vasticheden stille hadden gehouden omme te sien met wien de canse draeijen soude, verstaen hebbende den onderganck van die van *Lontor*, *Samber*, *Lackoy* ende *Orentatte*, 't verlies van hare fortten, volck ende goet, het welck haer te vooren eene onmogelijcke saecke dochte te wesen, soo sijn sij met een corte resolutie gecomen met een vrede vlagge bij d' Heer Generael, mede brengende een goude keeten met een coperen becken, een nooteboomken met aerde ende meer andere vruchten ende bocken, ootmoet versoeckende, met seeckere artijckelen bij haerlieden gemaeckt ende overgegeven, presenteerende voor eerst 't lant mette vruchten te transporteeren aen den Prins van Oraingen in *Hollant* ende hem te erkennen als Souvereijn Heer ende geenen anderen.

Volghen d' artickelen bij haerlieden overgegeven als volcht:

1. Om te mogen blijven in haer besit ende vrijicheijt des gelooffs.
2. Dat niemant eenich gewelt aen hare vrouwen ofte kinderen en soude begaen.
3. Dat niemant in hare huijsen en come om quaet.
4. Dat men niemant 't sijne ontrove tegen sijnen danck.
5. Dat men niemant (sonder rechtelijcke reden) van de hare en soude slaen.
6. Dat men niemant van de haren tot eenich werck en soude gebruijcken, alsoo sij sulck werck niet gewent en waren te doen.
7. Dat se bereet waren, soot den noot vereijste, daer eenige vianden quamen, ten dienst van den Prins van Oraingen soude staen, maer niet geëmploijeert en soude worden buijten s' lants te gaen vechten.
8. Dat men den Bandaneesen die van haer tot ons souden comen loopen weder soude leveren, gelijk sijlieden weder aen ons zullen leveren de Nederlanders die bij haer soude comen loopen.

Volghen d' artickelen die sijluiden ons belooft hebben als volcht:

1. Dat sij luijden altsaemen sullen sweeren ende bekennen de Ed. Mo. Heeren Staten ende sijn princelijcke Exell. voor haer ende haerder naecomelingen hoofd ende Heeren, belovende deselve in aller getrouwicheit (sonder eenighe listicheit) te dienen, als oock mede aen den Gouverneur die van den Gernerael hier in sijne plaetse gelaten sal werden, ofte oock die hier bij den Gouverneur in sijne plaetse gestelt soude moghen werden.

2. Dat se haer lant mette casteelen ende vruchten geven in handen van den Generael, gelijk sij ook bij deesen waerelijcken (sonder eenigh bedroch) in sijne handen geven, sonder dat ijemants anders iets sal hebben te pretendeeren, bekennende hiermede de Ed. Mog. Heeren Staeten ende sijn Prinselijcke Exell., ende geene andere voor haere hoofd ende wetelijcke Heeren.

3. Tot een erkentnisse van dien sullen sij haren heere betalen de thiende van alle hare vruchten.

4. Sullen oock geen sterckten mogen maecken, maer sullen gehouden wesen beneden op 't strant te comen woonnen.

5. Sullen hare vruchten nergens te coop brenghen als op *Nera* ende *Poullloay* aen de coopluijden aldaer; sullen oock leverbaer goet moeten leveren.

6. Indien den Gouverneur van *Banda* eenige hulpe van doen heeft, tsij in oorlooge off int maecken van sterckten, sullen hem (soo veele mogelijckis) terstont helpen, doch dat volgende de belofte haer gedaen.

7. Sij en sullen selve geen recht mogen doen, maer alsser iet voorvalt sullent den Gouverneur aendien, dewelcke dan mette Orangcaijs van 't lant de saecke sal affdoen.

8. Soo beloven ende sweeren sij, haer te houden tegens haren heere, gelijk een goede oprechte gemeente betaemt, ende sonder eenige list naer te comen alle de ordonnantië ende geboden die hij hen geven soude.

9. Dit alles sweeren sij luijden niet alleen voor haer selven, maer voor alle de geene die op haer lant sullen comen woonen, belovende ook te helpen dattet van andere naergecomen soude worden, ende te helpen straffen, die daer tegens sullen comen te doen.

Dit accoort is beswooren bij alle d' Orangcaijs boven verhaelt, ende sijn alsoo van den anderen gescheijden . . .

[Hierna volgt de mededeeling dat bij Lontor een versterking wordt gebouwd door de Nederlanders, dat Coen een tocht naar Ai en Roen onderneemt en dat na diens terugkomst op Neira Martinus Sonck tot Gouverneur van Banda wordt benoemd als opvolger van Willem Van Antzen die Raad van Indië wordt. Ter zelfder tijd verwerft Jan Van Hoeven het vrijburgerschap. Na de mededeeling dat de bewoners van Roen tenslotte

zijn gekomen en op dezelfde artikelen als Selamon een overeenkomst hebben gesloten, vervolgt de schrijver:]

De fortificatie van het nieuw begonnen fort op *Lonthor* wiert seer gevordert ende was ten deele in defentie tegens eenen aanloop. d'Heer Generael vermoedende dat de gevluchte Bandaneesen, die op de hoochte ende elders haer onthielden wederom versamelen mochten ende op ons onverhoetste ons comen bespringen, ten anderen haerlieder ten deele mochte gelucken, lichtelijck d'andere die in vrede met ons getreden waeren, haer souden toegefallen hebben, alsoo de swarten niet te betrouwen en sijn, wiert geordonneert, dat alle de verlostesoldaten, voorts een deel bootsgesellen die noch op de schepen waeren, op *Lonthor* mosten comen ende aldaer alle de hujsen afbrecken, ende 't hout te brengen aen 't fort, waervan rontsom het fort een stercke pallasada gemaect wiert tot haerlieder verseeckeringe; daer waeren garnisoenen genouch om dit perijckel te verseeckeren, die tocht nochte wacht en deden; ick meene dat de hujsen nu noch stonden, haer lieden beter te nutte souden comen als de pallasada, maer somwijlen vint men in raeden eenighe persoonen die s'nachts meer weten als daechs ende dat moet dan voortgaen, val wel, luck wel.

Den twintigsten April is d' Heer Gouverneur Marten t' Sionck door last van den Heer Generael met een deel tingans, schuijts ende boots, met vijff Compagnien soldaeten naer *Salamme* gevaeren, die als noch met ons in vrede waren, haer liede aendienende dat onse passagie aldaer ons was dienende tot verstroijinge van de gevluchte Bandaneesen, grootelijck dienende tot haer lieder voordeel. Boven op de hoochte, dewelcke seer steijl was, gecomen sijnde, hebben ons in ordere gestelt ende de passagie beset met musquettiers, deurende totten middach; de Bandaneesen meijnden dat wij door gepasseert souden hebben, maer 't geschiede geheel contrarie tegens haer gevoelen. d' Heer Gouverneur met den raet vergaedert sijnde, heeft bij hem ontbooden den Orangcaij Jarrem, overste van *Salamme* met de andere, haer lieden vooren houdende of sij geen middel en wisten om de gevluchte Bandaneesen van *Lonthor*, *Laccoij*, *Samber* ende *Orentatte*, die met vrouwen ende kinderen ende slaven op eenen seer hoogen grooten berch gevlucht waren, daer aff te mogen krijghen; gaven voor antwoord, haerlieder devoir daerinne te doen, ten dienste van den Heer Generael.

Voorder heeft den Gouverneur d' Orangcaijs voorgehouden als dat sij de Comp^e versien mosten van hujsvestinge, alsoo hij seijde van meeninge was daer eenige daegen te blijven, 'twelck haer lieden niet wel en behaechde. Den Gouverneur heeft voor eerst begeert den tempel die bij de valeije stont, daer hij metten raet ende een Comp^e soldaeten geforriert hadde, 'twelck sijlieden weijgerden, maer seijden andere hujsen daertoe gereet souden maecken, die bequaem souden wesen; gaff voor anwoort als dat hij den tempel daertoe gebruijcken woude, alsoo daer gene bequa-

mer plaetse en was tot sijnder verseckeringe, ten anderen, volgende 't bespreck, den tempel ende alle de huijsen af mosten (brecken) ende in de leechte aen 't strant gestelt mosten worden. [volgt een beschrijving van den tempel].

d' Heer Gouverneur desen tempel aldus begeert hebbende waren sij bedrouft, ende ommekeerende hebbende sij met malcanderen gesproken ende sijn wedergecomen tot den Gouverneur, versouckende, dat sij haren sabbat daer noch eens inne mochten houden, 't welck noch twee dagen soude aen geloopen hebben. Gaff haer voor antwoord, sij noch meer tempels hadden, ende heeft alsoo daedelijcken de Comp^e van Capⁿ Van Hoeven ende Capⁿ Schot gecommandeert daerin te trecken. Sij dit siende hebben haer afscheijt genomen ende sijn seer bedrouft door gegaen naer haer huijsen. De resteerende Comp^{en} wierden in de bequaemste huijsen geforriert; daer wierden desen nacht seer veel schiltwachten uwt gestelt ende seer neerstelijck de ronde gegaen, soo dat wij altsaemen dien nacht meest in roere waren. Des anderen daechs vrouch is d'Heer Gouverneur metten raet vergaedert; d'Orangcaijs ontboden hebbende sijn gecomen; haerlieder vragende off sij de saecke hier voor verhaelt, van meeninghe waren bij der hant te nemen, seijden Jae. Alsoo sij nu tsamen int lange met malcanderen hadden beraetslaecht, ende de Gouverneur haer lieder instructie hadde gegeven om de gevluchte te bejegenen met schoonne beloften, sij sijn vertrocken ende nae de hoochte gegaen. Met haer lieder gesproocken hebbende, sijn wedergecomen, in alder neersticheijt medebrengeende den Oversten Sabander van *Lonthor* ende eenige slaven ende andere. Dit geduerde den geheelen dach. Sij bewesen groote neersticheijt, 't welck den Gouverneur ende den raet wel behaechde, den Sabander vereerde den Gouverneur eenen gouden chrits, de Bandaneesen die sij aff gebracht hadden, wierden naer boort gesonden aan den Dragon, sijn weder vertrocken nae haere huijsen, belovende noch meerder parthije te brenghen. Die van *Salamme* mette anderen siende onse guarnisoenen als nu op de hoochte van haer lant, ende dat sij vermeestert waren, ten anderen, haren tempel daer sij seer veele van waren houdende, oock hare huijsen die haer ontrocken wierden, vreesende alsoo int leste haer lieden mochte gelden, soo hebben sij een pratijcke gevonden, mejnende ons al tsaemen te slaen bij nachte, 't welck oock sonder twijfel soude geschiet hebben, ten waere de goede Godt ons merckelijck niet en hadde bewaert, want in plaetse van die, die op de hoochte waeren te vermurwen tot vrede ende aff te doen comen, hebben ter contrarie tsaemen een verbont gemaect.

Die van *Salamme*, onder schijn van getrouwicheijt, versochten aan d' Heer Gouverneur om benefens d'onse de wacht te houden tegens die op de hoochte waren, seggende sij lieden haer niet en betrouden, wiert haer geconsenteert op hare quartieren te mogen doen, sonder omtrent onse uwt gestelde wachten te comen.

Op de voorgaende belofte van meerder pertijen aan te brengen, soo hebben sij van boven op den achtermiddach een heel deel vrouwper-soonen beneden gesonden, vergeselschap metten grooten Sabandar van *Lonthor* ende Orangcaij Jarrem Overste van *Salamme* ende d' andere, comende seer cierlijck geleet, eenige met gouden ketenen, ende costelijcke behangen, met bedeckten aengesichte om ootmoet te versoucken aen den Heer Generael, voor haerlieder mannen, kinderen ende slaven, onder belofte, als dat hare mannen ende alles wat boven was afcomen soude, haerlieder geheelijcken overgevende tot sijnen goeden wille; comende voor d' Heer Gouverneur metten raet, die hare compste waren verwachtende, soo hebben sij eenen voetval gedaen ende haer versouck is bij den Orangcaij Jarrem verthoont, waer op d' Heer Gouverneur haer dede opstaen, seggende sij waren wél gecomen, gaff ten antwoorde alsoo d' Heer Generael t' sloop was in de vloote, hem daarvan soude adviseeren; den Orangcaij Jarrem haerlieden 't selve aendienende, gaven voor antwoord, het goet was, presenteerende tot breeder verseekeringe al tsamen dien nacht daer te blijven, verwachtende bescheet; 'twelck geconsenteert sijnde, is haerlieder een hujs geordonneert daer sij altsamen ingingen, 't welck met schiltwachten beset wiert, opdat haer geen overlast van iemand en soude geschieden, soo is ieder weder verdrocken in sijn quartier, die geduerende dit verthoont altsamen in de wapenen hadde gestaen.

d' Heer Gouverneur heeft dadelijck d' Heer Generael hier van geadviseert, sendende een tingan na 't schip *Hollandia*. De missive gelesen hebbende sijn tsaemen daerover verblijft geweest, meijnende dit alles ter goeder trouwen geschieden, naedemael de vrouwen met sulcken vrijwillinge in bewaeringe waren.

Terwijl den dese vrouwen bij ons waren hebben die van *Salamme* dien nacht, als boven versocht, goede wacht gehouden, roepende nae haere wijze deurgaens van boven naer beneden ende weder voorts Jagge, Jagge, Hou¹⁾, om ons te abuseeren, opdat sij haer exploit te beter mochten vorderen.

Een volcomen resolutie van de Bandaneesen, die tsamen meijnden haer exploit dien nacht te executeeren ende int werck te stellen, ende alsoo donse te verassen ende te slaen, daertoe de gevluete van de hoochte in haer volle geweer tot omleech gecomen waren, seer nae bij 't hujs van den Orangcaij Jarrem, wesende niet verre van onse schiltwacht, daarvan wij de kennisse daarna hebben gegregen bij haerlieder eijgen confessie, alsoo ghij noch verstaen sult.

Soo ist gebeurt door de goede voorsienicheijt Godts om haer boos voornemen ende moordadicheijt te beletten, datter omtrent den middernacht een lampe hangende in de balleije²⁾ daer de Heer Gouverneur met

¹⁾ djaga-djaga, oppassen; pas op!

²⁾ balie-balie, open vertrek voor raadsvergaderingen.

die van sijnen raede lagen en sliepen, van boven neder gevallen is, waerdoor soo grooten berourte ende oploop gecomen is, dat het heele quartier in allarm stont, met sulcken verbaestheijt, datter eenighe van d' onse malcander quetsten, want het was heel duijster; de uwtgesette schiltwacht die niet vernomen en hebben, bleven staen met groote verwonderinge; de rondon sijn seer neerstelijcken omgegaen, de schiltwachten vragende off sij niet vernomen en hadden, antwoorden neen, voorts haer belastende wel toe te sien, ende soo sij iets vernamen allarm maecten soudon ende afcomen totde tweede schiltwacht. Ondertusschen heeft d' Heer Gouverneur mette Cappiteijnen ende andere officieren, 't geheel quartier wel besigticht. De beroerte gestilt sijnde, hebben bevonden 't vallen van de lampe d' eenighe oorsaecke was. Daer wierd door last seer dapperlijck geschooten met musquetten uwt ons quartier om den vijant verbaest te maeken. Geduerende desen allarm sijn de voorschreven vrouwen, die in bewaeringe gecomen waren om ons t' abuseeren, gevlucht, alsoo haer de passagiën beter bekent waren als d' onse, oock op haere hoed stonden; door den seer donckeren nacht te beter bequaemheijt hadden, vluchtende niet beter wetende off beijde de partijen waren aen den anderen, ende sijn alsoo bij de hare gecomen. Wij sijn altsaemen in volle waepenen blijven staen, in goede ordere, uwtstellende scherpe wachten, dicht rontom ons quartier, latende ommegeaen ronde op ronde, doch aenmerckt de groote suptijlheijt van de Bandaneesen ende haere cloeckheijt, siende haeren aenslach ontdeckt ende niet uwtrechten en condon, ende om alle suspitie te weren, hebben de vrijmoedicheijt genomen ende in ons quartier gesonden, hoorende alles in stilte was, den Orangcaij Jarrem, die gecomen is tot aen onse uwtgesette schiltwacht met brandende dammers ¹⁾ op haere wijse, seer licht brandende. De schiltwacht geroupen hebbende, heeft versocht den Gouverneur te sprecken; 't rappoort gedaen sijnde, is geconsenteert hem in te laeten comen, met die, die de dammers droegen; bij d' Heer Gouverneur gecomen sijnde, geliet hem seer verbaest ende verslagen, naer dat hij reverentie gedaen hadde, heeft hij gevraecht, wat d' oorsaecke was geweest van die groote beroerte ende allarm, seggende dat sij altsaemen daer over soo verbaest ende verschrickt waren, dat alle de mans, vrouwen ende kinderen gevlucht waeren int bosch, vreesende men soudese altsaemen comen vermoorden, voorts groote moeite soude hebben om haerliedder weder te doen comen ende den schrick utten hoofde te stellen. D' Heer Gouverneur gaff voor antwoord, als dat hij hem ende alle d' andere, vrienden sijnde van den Heer Generael, van ons verseeckeren soude, haerliedder geen quaet en soude geschieden, maer ter contrarie alle hulpe ende bijstant, ende 't geene gepasseert was int maecten van den allarm een abuijs was, hem recommanderende sijn volck 't selve aen te dienen ende weder-

¹⁾ damar, fakkel van hars.

ome in haere huijsen te doen commen, 't welk hij beloofde te doen. Deze belofte was lichtlijck te volbrengen, want sij en waren niet verre. Aldus heeft hij oorloff genomen, bewijzende groote eerbiedinge aen d' Heer Gouverneur ende raeden. Int passeeren van alle de soldaeten die in haer volle geweer stonden thoonde hij een blij gelaet, ende is alsoo bij de sijnne gekeert. Hier vooren heb ik verhaelt, hoe die van *Salamme* wacht waren houdende ende totten anderen waren roepende, maer de canse gemist sijnde, men en heeft haeren haen niet meer hooren craeijen.

D' Heer Generael op de reede liggende voor *Neyra*, door 't gehoor van 't schieten 't welck in ons quartier gedaen wiert, is daer over seer verwondert geweest, alsoo hij 't seer bequaemelijcken conde hooren door den duijsteren nacht; daer wierden groote sergien gedaen, maer ten deurde niet lange, daerdoor d' Heer Generael presumeerden, de Bandaneesen op d' onse eenen uitval mosten gedaen hebben, ende alsoo 't schieten ophielt, daer uwt oordeelden d' eene partij off d' ander schade moste geleden hebben, heeft derhalven dadelijck ordre gegeven om de andere compagniën te lichten, soo soldaten als bootsgesellen, 't welck in dien selven nacht al gevordert is, ende sijn smorgens vrouch met noch vier compⁿ boven op de hoochte van *Salamme* gecomen, ende elck sijn quartier gegeven. De compagnie van Capⁿ Coinget is gecommandeert om leege te trecken aen strandt, om de tingans, boots ende schuijten te bevrijden, alwaer die van *Salamme* ten deele hare huijsen hadden beginnen te maecken volgende 't bespreck. Voorder is d' Heer Generael van den allarm geadviseert.

Den Orangcay Jarrem met den Sebander van *Lonthor* sijn bij d' Heer Gouv^r gecomen, alsoo sij seijden gehoort te hebben dat d' Heer Generael haerlieden, mitsgaders joncker Dirck Calenbacker ende de paepe van *Waeijer*, principaelste Orangcays van den lande, binnen sijn schipsboort mondelinghe woude sprecken, bereijt waeren te doen, daerover sijlieden d' Heer Gouverneur baden haerlieden daertoe behulpich te willen wesen; alsoo isser gereetschap gemaect, ende sijn nae boort gevaren.

Niettegenstaende alle goetwillicheijt van de Bandaneesen, soo en heeft d' Heer Gouverneur haer niet betrouwt, hij heeft onder 't beleid van den Luijtenant Craenevelt een partije van dertich musquettiers naer boven gesonden op de hoochte, 't welk wel anderhalf uijre gaens was boven de hoochte van *Salamme*. Boven aen haere vesticheijt gecomen sijnde, hebben die van binnen geschooten, quetsende twee soldaeten, ende den Luijtenant voort gaende, wiert met een spiese door den arm gesteecken ende sijnen jongen wiert met een sagge sage¹⁾ in den buijck leelijcken gequetst ende noch een soldaet in den voet, ende alsoo sij door de engichheijt van den pat maer een teffens en conden gaan, geen voordeel siende, ten anderen van binnen seer sterck waren ende groot getier

¹⁾ Mogelijk Sagá, een soort van riet.

maeckende sijn sij afgetrocken, ende beneden gecomen. d' Heer Gouverneur 't schieten gehoort hebbende op de hoochte, heeft Niclaes Guerry, Lijutenant van den Capⁿ Coinget met noch een partije naer boven gesonden, die malcanderen int afcommen hebben ontmoet ende sijn alsoo tsaemen int quartier gecommen, de gequeste sijn vermaectt van mr. Hans Stobis, Churgin.

Daer was bij d' Heer Generael op *Waeijer* ende *Demmer* een ondercoopman geordonneet, genaempt Jan de Bie van *Middelborch*, met eenen assistent . . . *) Seys ende eenen jongen, om aldaer toe te sien dat de Bandaneesen hare vasticheden afbrecken souden, volgende 't bespreck, daer van hij als nu ende alsdan naer gelegentheijt d' Heer Generael quam verwittighen.

Dese voorgenoemde Orangcaijs te weten den Sabander, joncker Dirck Calenbacker ende den paep van *Waeijer* aen boort gecomen sijnde, sijn verhoort bij d' Heer Generael, haerlieder voorhoudende, haere groote hovaerdie ende moetwillicheijt, die sijlieden nu den tijt van vijff-tien jaren tegens den Prince van *Hollant* ende sijne ondersaten hadden begaen, niettegenstaende sij haerlieden niets dan alle redelijckheit ende billicheijt hadden voor gelecht, om met haer te handelen, 't sij met constanten, cleedinghe ofte rijs, naer haer beliefte, jegens hare vruchten, te weten nooten ende foellije, tot eenen seeckeren prijs, over wedersijde geaccordeert; ten anderen, door eenen quaeden ijver alle verbonden ende contracten van vrede gemaectt, bij haerlieden eerst waren gebroocken, voorder oorsaecke waeren van veel vergooten bloets over wedersijde; oock haerlieder noch wel indachtich was de leelijcke moort van den Admirael Pieter Willemsen Verhoeven, met alle die bij hem waren, gecomen sijnde om met haerlieder in aller getrouwicheijt te handelen ende spreeken, doende op haer lieder begeerte sijne soldaeten van hem aftrecken naer het fort, ende daernaesoo meijneedichlijck sijn gecomen vermoordende alles wat daer was, met haer volck die sij soo schelmachtich in de ruijchte hadden gelecht; voorts alle vrede handelinghe met haer nae datum gemaectt noijt oprechtelijck en waren gehouden, dat d' Heer Generael Laurens Reael ontrent vier jaren voor desen, met sijne vloote ende leeger alhier sijnde, haerlieden den vrede heeft gepresenteert, 't selve geweijsert hebben, is daerdoor veroorsaectt geweest hem te begeven op de hoochte van haer lant, onder haere vasticheijt, mijnenende sij daerdoor beweecht souden worden haer te verootmoedigen tot vrede, maer hebben seer wreedelijck op d' onse geschooten, eenige doot ende een deel gequetst, hoewel haer, nochte hare huijsen, nochte have iets beschadicht en wiert.

Door alle dese en meer andere redenen van groote mordadicheijt ende moettwille, niettegenstaende het eijgendom van de lande haer niet en was

*) Niet ingevuld.

toecomende maer den Coninck van *Ternatten*, als wesende d' eijlanden van de *Mollukes*, die deselve hadde in vrijen eijgendom gegeven aen den Prince van *Hollant*, mits conditie, hij deselve door sijn gecommiteerde metten sweerde soude winnen ende sijne gerebelleerde ondersaten soude straffen, verclaert d' Heer Generael haerlieder, dat om dese boven verhaelde reedenen, ende de groote onexcive oncosten van de scheepen ende garnisoennen, hij door last van de Heeren de bewinthebbereren veroorsaect was geweest de saecke ter executie te leggen, ende dat se oorsaecke waeren van haere eijgene ruijnne ende verderff, haer voorenhoudende, soo sij ter goeder trouwen wouden handelen, hij haer in haer besit soude laeten blijven, mits conditie dat se voor eerst 't gevluichte volck van de hoochte souden brengen, ende alles wat opt lant was in sijnen handen op de scheepen souden gebracht werden, tot een erkentnis van haer voorgaende misdaet ende alsdan naer de discretie van de Heer Generael daerinne soude werden gedisponeert.

D' Orangcaijs, de propositie van d' Heer Generael gehoord hebbende, hebben geantwoort, sij d' eenige oorsaecke van de voor verhaelde redenen niet en waren alleen geweest, alsoo sij orangcaijs in particulier waren, ende in saeken van rade, den lande dienstich, mette gansche menichte beraetslaecht wiert, vergaedert sijnde dickwils iders clachten gehoord hebbende, als dat sij lieden bij de gecommiteerde van de Generael niet recht gehandelt wierden, soo in de leveringhe van nooten ende foellije, als ook in de betalinghe van de contante, cleedinghe ende rijs, waerdoor sij veroorsaect waren hare vruchten te leveren aen de Portugesen ende Javaenen die van *Maccasser* ende andere plaetsen daer quamen. Belangende het vergooten bloet, seijden over wedyersijden geschiet te wesen, gelijk men in saeken van oorlogen is gebruijckende, elcke partije strijdende voor sijn gerechticheijt, oock vreesende te verliesen de vrijheijt haeres gelooffs, alsoo sij al reets vant eijlant *Nera* hadden moeten vluchten ende op andere landen haer moeten generen. Voor soo veel aengaet de doot van den overleden Admiraal Zaliger met de sijne, bekenden haer leet te wesen, ende als quaelijcken gedaen, seggende sij het uwt haer selven niet en hadden begonnen, maer ter contrariën, van de voorgenoemde handelaers die hare vruchten quamen haelen, daartoe geraden waren, haer aendienende, soo wanneer sij sulcken daet te wege condon brengen als dan 't gemeene volck, die maer slaven en waeren, lichtelijcken tot haeren wille soude brengen en alsoo lichtelijcken weder in 't besit van haere voorige vrijheijt souden geraecken, oock daer beneffens presenteerende haere hulpe. Belangende de compste van den Heer Generael Laurens Reael, ende sijnen gepresenteerde vrede, mitsgaders sijnen tocht op haer lant ende haer defentie daer tegens, seijden welgedaen te hebben ende niet gehouden en waren tot vrede te verstaen, alsoo vooreerst int veroveren van 't eijlant *Poulu ay* bij d' Heer Gouverneur Jan Dircksz 't Lam ende die van sijnen rade met

haerlieden altsamen op den derden Meij anno 1616 eenen vasten ende onverbreckelijcken paijs gemaect was; niettegenstaende dit verbont, den Gouverneur van *Neyra* Dirck Pieterssen van den Zande ende den Luyttenant Gouverneur Adriaen van der Dussen op *Poulu ay* denselfden hebben gebroocken, haerlieden met haere kinderen ontbiedende, soo het fraeij ende bequaem weder was, op 't eijlant *Poulu ay* soude comen vermeijen; ende soot geen bequaem weder en was den Luyttenant Gouv^r soude op *Nera* comen, alwaer hij mette Orangcaijs, haere kinderen, bij de Heer Gouverneur met malcanderen in alle vrede ende onderlinghe vrient-schap souden handelen ende de kinderen begiften, om alsoo sij seijden het verbont te beter te bevestigen. Daer gecomen sijnde, de kinderen achterlatende door onbequaemheijt des quaet weders, is haere willecome geweest opt fregat de principaelste gevangen, int fort met een ketten aent been, onder andere den ouden Callenbacker aldaer als gevangen overleden.

Om haer t' onschuldigen van voorder mordadicheijt ende rebelie t'haren laste gelecht, hebben ten tijde van Heyndriick de Waterfort als president, hem vergunt een logie te maecken op haer lant aen Orantatte, om dies te bequamer te handelen; hare vruchten brengende om te leveren, soo ist altoos t' onpas geweest, de foellie en was niet drooch, ofte de nooten en dochten niet, gelijk het lesten gebleecken heeft eenighe scheepen daer sijnde, last gegeven was aen S^r. Gryp ende Jan Adriaensen, cooplieden aldaer, om deselve te ontfangen, 't welk niet geschiet en is, soo is gecommen eenen Wattermenij Orangcaij van *Labatacque*, waeromme sij se niet en wouden ontfangen, seggende, sij sijn goet ende moghense aen niemant anders leveren als aen u, ende alsoo de voorschr. coopluijden deselve niet en wouden ontfangen, hebben deselve opgehoopt ende in den brant gesteecken.

Verclaerende oock d' onse mette logie niet te vreden sijnde, begonsten eenen vasten pagger ¹⁾ daerome te maecken, 't welck buijten alle redenen was, ten anderen, oock haere joncken ende prauwen die op hare coopmanschappen waren uwtvarende, 't sij dat se beschiet hadden ofte niet, bij die van *Poulu ay*, als wesende Gouverneur Willem van Antsen ende Capⁿ van Hoeven, seer leelijck mishandelt wierden, doodende haer volck ende roovende haer goet. Belangende de pretentie van eijgendom van de landen bij haer beseeten den Coninck van *Ternaten* souden toebehooren, seijden daer geen kennisse van te hebben, maer ter contrarie bij haere ouderen ende voor ouderen over veele jaeren in ruste onder de regieringe van de orangcaijs waren beseten, die den Coninck van *Ternaten* in groote waerden waeren houdende, gelijk sijlieden oock deden, maer geen macht en hadde haer lant te transporteeren aen iemant anders om metten sweerde te winnen. Omme dan tot een besluit haer t' onschuldigen van

¹⁾ heining, schutting.

alle de voorgemelde bloetstortinge ende oneenigheden, ende de aen-gegaene executie bij d' Heer Generael tot haeren aller eeuwiger ruijnne gedaen, verclaerden anders niet gesocht te hebben, als de vrijheijt haeres geloofs, vreetsaemheijt op haer lant met vrouwen, kinderen ende slaven tot haren dienste, om de vruchten te innen, geint sijnde deselve te verhandelen met die, diet op haerlieden met vrientschap soude ver-soucken.

Aenmerckende nu haeren ongeluckigen staet, ten anderen sijde de propositie bij d' Heer Generael aen haer gedaen, vant besit van haer lant ende goederen, op conditie van de gevluichte ende andere die noch int bosch waren, in handen ende gehoorsaemheijt van d' Heer Generael te leveren voor soo veel haer mogelijck was, hebben 't selve beloofd te doen. Tot breeder verseckeringe van dese belofte ende onderlinge vrientschap is besproocken, dat de orangcaijs overleveren sullen hare kinderen die mannelijck sijn, in handen van d' Heer Generael, onder belofte van daermede te doen als eijgen, 't welck gevolcht is, ende d' Orangcaijs sijn weder nae lant gevaeren omt volck daertoe te bewegen.

De partijen van de hoochte gecommen sijnde gelijk als vooren verhaelt, is het quartier afgesteecken ende getrencheert, soo met steenen als met aerdewerck, 't welck haest gedaen wiert, want veel handen maecken licht werck.

Den Orangcaij Jarrem die aen lant was gebleven ende niet in de ver-gaederinge t' scheepe en hadde geweest, heeft ondertusschen sijn devoir gedaen, brengende als nu ende als dan wat volcks aen, die nae boort gebracht werden.

Daernaes is den Orangcaij Jarrem met den Sabandaer van *Lonthor* tsaemen naer *Waeijer* ende *Demmer* gevaren met twee orangbaijs ¹⁾ ende eenige tingans met soldaten, ende hebben op den achtermiddach een partije volckx aengebracht, soo mans, vrouwen ende kinderen, die mette tingans naer boort gevoert wierden, te weeten aen den Dragon.

Hier boven is verhaelt, hoe dat de Orangcaijs t' scheepe sijnde bij de Heer Generael, haere kinderen die mannelijck waeren over mosten leveren, 't welck geschiet is. Eenige geexamineert sijnde, omme te hooren off sij kennisse van eenige saecken mochten hebben, soo isser onder andere geweest den cousijn van de huijsvrouw van joncker Dirck, een Orangcaijs soone, die seijde in haer pitsiaringe ²⁾ geweest te hebben, ende aldaer gehoort hadde, als dat sijlieden op die nacht als de lampe gevallen was, haere meijninge was geweest, om ons volck altsamen omgebracht te hebben, voorder niet van meeninge en waren den vrede te houden, maer ter contrarie haer te breecken daer sij best conden, 't sij aen den persoon van Generael, Gouverneur ofte andere soo sij best conden, ende alsdan de vlucht neemen nae de custe van *Ceram*.

¹⁾ soort prauw.

²⁾ bitjara, raadsvergadering.

D' Heer Generael ende die van sijnen rade, dit aldus verstaen hebbende ende door de voorgaende saecken quaet vermoeden hebbende, heeft den Gouverneur daervan geadviseert, goede toesicht soude hebben, ten anderen, alsoo de tijt verliep ende sonderlinge geen voordeel en deden, geresolveert waren alle d' orangcaijs, mitsgaders die van *Salamme*, jonck ende out, t' scheep te doen comen 'tsij met minne ofte anders, hem de saecke met die van sijnen raet recommanderende daerinne voorsichtichlijck te handelen.

D' Heer Generael is in persooene boven op de hoochte van *Salamme* gecomen om den wech te bereijden, om te beter tot sijn voorgenomen resolutie te geraecken. Hij heeft de principaelste Orangcaijs bij hem ontbooden; die gecomen sijnde, heeft haer vooren gehouden haere naelaticheijt van de voorgaende belofte, ten anderen volgende het contractt van vrede tsamen aengegaen, bij haerlieder niet en wert geobserveert; seijde, sij luijden gehouden waren de hoochte te verlaten ende metter woon om leech op strant te comen wonen, alwaer sij tot dien eijnde alreets een partij huijsen hadden gemaect, versocht ende begeerde derhalven dat 't selve sonder eenich wtstel soude volbracht werden; onder belofte van goede wacht te besorgen, op dat niemant aen haer ofte hare vrouwen, kinderen, goet ofte have eenich leet soude doen, maer ter contrarie iets gebeurende ten hoochsten gestraft soude worden. D' Orangcaijs de propositie van den Heer Generael gehoort hebbende ende geenen beter middel vindende alst volbrengen, hebben dadelijcken ordere gestelt, laetende hare vrouwen, kinderen, slaven, slavinnen met meest haer goet om leege trecken alwaer de Comp^e van Capⁿ Coinget lach, om haer te verseeckeren. d' Heer Generael is voort doort quartier gegaen, 't selve besichticht hebbende, is weder in de tente gecomen rusten metten anderen int breede beraetslaecht hebbende, is weder nae boort vertrocken aen 't schip *Hollandia*, alwaer hij in devotie d' uijtcompste van desen aenslach soude verwachten.

Den Gouverneur t' Sjonck metten raet hierop niet slaepende, hebben Capⁿ Coinget belast, het volck dat beneden was wel bijeen soude houden, ende soo wanneer het tijt was om aen te tasten hem daervan soude waarschouwen. Heeft voorder d' Orangcaijs ontbooden mette inwoonders om met haerlieden te spreekken, die op den achtermiddach gecomen sijn, vooreerst haer aendienende alsdat d'Orangcaijs aen boort mosten varen om met d' Heer Generael ende den raet te spreekken, over sulcx hare critsen ende geweer mosten afleggen, 't welck haer dadelijck is afgenomen; ende sijn alsoo bewaerder hant naer boort gesonden aen den *Dragon* ende *Zirrickzee*. De andere vrij-luijden ende ingesetenen sijn gevanckelijck in den tempel gebracht ende aldaer de handen op den rugge gebonden, haer gelt dat sij bij haer hadden wiert haar genomen, meest van de officiers. Voorder wiert alles gevangen genomen, onder ende boven, dat men conde becomen; de slaven en slavinnen die vluch-

tich waren wierden door last van den Gouverneur weder geroupen, onder belofte van de ghene, die vrijwillich weder quamen, vrije luijden soude wesen, ende geene slaven meer en souden sijn, waerdoor datter noch een partije is gekeert ende bij d'onse gecomen.

'T geheele quartier ende lant aldus in roere staende, de passagien ende huijsen overal beset, soo datter weijnige ontquamen, als doen quamen de beste officiers ende soldaeten uwt, elck viel aent rooven ende plunderen, in plaetse van haer behoerlijcke plicht te volcomen; maer het out spreeckwoort is: sijt ghij hoer ofte dieff, hebt gij gelt ick heb u lieff, swijcht van mij, ick swijch van dij.

Ondertusschen is den Gouverneur met een partij soldaeten met halve piecken naer 't huijs van Orangcaij Jarrem gegaen, die oock al aen boort was, al waer hij noch eenige Bandaneesen heeft gevonden, waervan eenen was, die den tamboer meijnde de reste te geven, hem quetsende aen den hals, als noch een out Bandanees, die den Gouverneur meijnde te treffen; waerover sulcken beroerte quam, dat d' onse dadelijck vijff Bandaneesen dooden, d' ander vluchten met groote verbaestheijt, onder andere een Bandaneesche vrouwe, die heel blanck was ende chierlijck gecleet, hebbende een gouden ketten om den hals, spronck van boven af van een seer hooge clippe tot in de leechte te bersten, liever dan sij haer in de handen haerder vijanden soude gevangen geven.

Dese dus gedoot ende d' andere gevlucht sijnde, is door last van Gouverneur een deel huijsen in brant gesteecken, met eenen tempel, 't welck schrickelijck om sien was; daer wiert veel costelijckheijt verbrant, van cleederen, gout, silver, gemunt ende ongemunt, schoone porceleijnen als andere. Den Gouverneur en wou niet toelaeten dat men iets berchden, ja dede selve de kisten die schoon ende wel gestoffeert waeren in den brant werpen, die menich soldaet sonder eenich perijckel verijckt souden hebben, patientie.

Dit gedaen sijnde is voorder gegaen naer 't quartier, ontmoetende hem twee Adelborsten met een soldaet, die hij te vooren gecommandeert hadde om eenige huijsen in brant te steecken, haer vragende van waer sij quamen ende wie haer vervordert hadde uwt haer quartier te loopen, gaven hem voor antwoorte niet anders gedaen en hadde, dan haer bij den Gouvern belast en was, ende 't selve volbracht hadden, oock haer selven int plunderen ofte rooven niet en hadde besoetelt, alsoo men conde sien ende mercken. Den Gouverneur gebruijkende eenige woorden, heeft den sergant belast haer gevanckelijck in den tempel te brengen, ende met scherpe wacht te versien; 't welck gedaen wert.

De gevangene Bandaneesen, soo vrije als andere, werden scherpelijck bewaert ende s'anderdaechs noch eenige bij gebracht, soo manspersoonen als vrouwen, die t' saemen nae boort bij d' andere gesonden wierden, die men seijde als doen sterck waeren op de schepen 1322 sielen, soo jonck als out. Hoe datter mede gedistribueert is bij die, die de macht hadden,

ick spreecke van wechschencken als vercoopen, 't en roert mij niet.

Den Gouverneur heeft d' Heer Generael geschreven 't misbruijck van deese voorschreven soldaten, 't welck hij ten quaetsten heeft aengedient; soo isser bescheet gecomen, als dat men met de executie voort soude varen, volgende chrijchsgebruijck. Capⁿ Colve dit vernomen hebbende, hem selven beswaert vindende, alsoo hij kennisse hadde van hare onnoselheijt, is gecomen bij Jan de Gribber van *Porcin*, Luijtenant op de tocht, ende Maihui de Back, Vendrich, Nicolaes Hillebrants, Adelborst, haer aendienende, soo sij noch een half uijre vertoefden, de sententie gewesen soude werden ende alle drie souden moeten sterven; soo hebben wij ons datelijck vervoecht bij d' andere officieren, haer vermanende schuldich ende verplicht waren voor haer te spreecken, alsoo wij tsaemen verseeckert waren, geen schult en hadden vant gene haer te laste geleijt wert, maer dat 't selve geschieden soude door een groot misverstant. Sijn voorts gegaen tot aen de valeije daer den Gouverneur metten raet vergadert waren, alwaer de gevangenen alreeds stonden om haer sententie te hooren; soo is bij ons eenen voetval gedaen, ootmoedelijck biddende, d'Heeren souden believe de gevangenen te pardonneeren. De patienten verclaerden in haere en onser aller tegenwoordigheijt niet gedaen te hebben, dan 't geene haer bij den Gouverneur was belast. Door veel menichvuldich bidden ende voet vallen van heele troupe, isser bij den raet geordonneert drie briefkens te trecken ende die 't lot viel soude hangen, 't welck geschiet is. Soo is door trecken 't lot op Jan van Thiel gevallen, den joncksten van drien. De twee adalborsten sijn datelijck ontslagen ende den anderen weder in den tempel gebracht ende bewaert.

Voorder heeft den Gouverneur met twee Comp^e, Jan van Hoeven ende Jan Coingets, noch eens naer de hoochte eenen tocht gedaen omme de gevluhte Bandaneesen van *Lonthor* ende d' andere eens te gaen besichtigen. Boven tot bij hare vasticheijt comende, is wederomme gekeert, in brant steckende alle de hujsen van de gevluhte Bandaneesen, die op de geheele passagie stonden ende alsoo weder om leege gecomen int quartier. Dien avont sijn wij gewaerschout ons gereet te maecken om tsanderdaechs te vertrecken naer *Waeijer* ende *Denmer* met de tingans.

Des morgens voor ons vertreck sijn wij andermael noch eens bij den Gouverneur ende den raet gegaen, ootmoedelijck versouckende voor den gevangen sijn pardoen, die wij verstaen hadden dien dach ter executie gebracht soude werden; hebben andermael eenen voetval gedaen ende gebeden dat d'Heer Gouverneur soude believe te prefereeren gratie in plaetse van riguer van justitie, ten anderen soude believe in te sien sijne jonckheijt van jaeren ende oock d' onervaerentheijt van d' oorloge ende chrichs gebruijck; gaff voor antwoord daer geen gratie en was, maer moste sterven; waerop oock antwoorde Capⁿ Jan Janssen Gorcom, dat hij den doot genouch verdient hadde ende gratie genouch geschiet

was aen d' ander twee, die wij verbeden hadde. Weijnich docht hij op sijnen getrouwen dienst die hij de Compagnie op *Batavia* gedaen hadde, Godt betert, voorder seijde, dat elck hem gereet maecken soude om te vertrecken mette tingans daer wij bescheijden waeren, aenmerckende ons voorbidden niet helpen en conde. Sijn vertrocken, verhoopende sijne ionckheijt verschoont ende aengesien soude worden.

Soo sijn wij met een groote partij musquettiers, onder 't beleyt van Gouvern, mette tingans, eenighe corre-corre ende prauwen met swarten, vertrocken naer *Waeijer*. Daer gecomen sijnde, hebben den tempel met alle de huijsen in brant gesteecken ende alles gedestrieueert, maer geen volck gevonden als een out man die sieckelijck was, die d' onse het hoofd afsloeghen ende op eenen staeck aent het strant setten.

Hier vooren hebt ghij gehoort, als dat door last van d' Heer Generael op *Waeijer* een ondercoopman Jan de Bie van Middelburch was gelaten met een assistent ende jongen, om opsicht te hebben dat haere vasticheijt aff geworpen soude worden. Daer gecomen sijnde, hebben hem doot gevonden opt strant, seer leelijck mishandelt, ende den jongen seer leelijck gequetst, die soo haest als hij ons vernam bij ons is comen cruijpen, seggende de Bandaneesen niet beter en wisten off hij was doot. Voorder verhaelde ons, hoe dat den assistent boven op den hoogen berch gehangen was, den ondercoopman om leege gebracht hadden ende gedoot, ende dat dit geschiet was doen de Bandaneesen van *Salamme* gevluht quamen, seggende dat de Hollanders het op *Salamme* al vingen ende doot sloeghen, ende alsoo sijn die van *Waeijer* ende *Demmer* gevluht naer den hoogen berch bij d' andere, daer was groote opspraecke onder 't volck, seggende, men hadde dese personnen wel bij tijts connen waerschouwen, om bij d' onse te comen, eer men de Bandaneesen alsoo aentasten, want *Waeijer* ende *Demmer* waren mede in 't verbont besloten. Watter van is, sij sijn doot, Godt salt oordeelen.

Aldus op *Waeijer* alles verbrant ende vernielt hebbende sijn vertrocken naer *Demmer*, sendende 't doode lichaem naer *Salamme* ende is daer begraven, op *Demmer* ist oock al verbrant ende verwoest, den tempel en alle de schoone huijsen. Het doet mij wee te verhaelen de verwoestinghe ende schade die geschiet is op dese twee plaetse, want ick in mijn leven nooit schoonder noch plaijsanter gesien en hebbe, van woonplaetse als van vruchten, seer bequaem geplant, soude te lanck vallen te verhalen; daer en wert geen buijt gevonden op dese plaetse, want sij tijts genouch gehadt hadden om te vluchten.

Alsoo sijn wij weder vertrocken mette tingans ende op *Salamme* gearriveert, alwaer wij bevonden Jan van Thiel gerecht was, aen eenen manguus¹⁾ boom. Ons wert gesecht dat Capiteijn Gorcum seer neistisch bij de executie was, want hij maeckte selver den strop, ende smeerde

¹⁾ mangga, eene smakelijke vrucht.

hem met een stuck speck, omdat den swarten beul geen goede handeling daervan en hadde, den patient siende de doot voor oogen, nam Godt tot getuijge dat hij onschuldich was, ende beriep sijne rechters ten joncksten dage voort oordeel Godts.

Ten selven daeghe, naer den middach, isser eenen Japponder van sijn schiltwacht naer een jonck hoen geloopen om te vatten, niet seer verre, waer over een sargant gecomen is die hem daerover slouch, hij heeft sijn geweer getrocken ende den sargant van gelijcke, quetsende den Japponder in de hant. Is den Japponder daerover gevangen ende 's anderdaechs gehangen.

De Comp^e van Capiteijn Coinget was gecommandeert om met de tingans naer *Rosageijne* te varen, om te besichtigen off daer eenige gevluchte Bandaneesen mochten sijn, maer is door den stercken wint naer middach weder gekeert. Wij waren wel versekert, sij ons aldaer geen resistentie en conden doen, door dien wij te vooren haer hadde haere macht benomen. 't Geschiede om andere redenen.

Tot op den 29sten April de saecke aldus verre gebracht hebbende, is bij den Heer Gouverneur ende den raet belast, alle de fortificatie bij ons gemaect af te werpen, 't welck met aller vlijt gedaen wiert, mette gansche menigte 't Selve gedaen sijnde isser een partije musquetiers gecommandeert, die voor aen de hoochte vant geberchte trocken om te besichtigghen, alsoo wij op ons vertreck stonden, off de gevluchte Bandaneesen niet af en quamen van haere hoochte om ons te beschadigen. Ondertusschen staecten wij alle de huijsen in brant die op *Salamme* waeren, 't welck die van de hoochte seer gemackelijck aensagen tot haerlieder groot leetwesen. De partije gewaerschout sijnde, is bij ons gecomen, ende soo met gemack naer de strant vertrocken, alwaer de boots, schuyten ende tingans gereet lagen. De leste Comp^e afcomende, heeft den grooten tempel in den brant gesteecken mette balleije, daer den Gouverneur metten raet ende een Comp^e soldaten op hadden gelogeert. 't Verderff van de schoone vruchtboomen was seer groot. Om leeghe gecomen sijnde, hebben ook alle de nieuwe geboude huijsen in brant gesteecken, ende alsoo in de tingans, schuijts, ende boots gegaen, ende elck nae sijn quartier, garnisoen ende scheeps boort vertrocken, waer over wij alsaemen seer verblijt waeren.

D' oorsaecke van onse blijschap was niet dat ons verdroot, ons lijff ende leven geemploijeert te hebben ten dienste ende proffijt van de Heeren meesters de Bewindhebbereren der vereenichde Oost-Indische Comp^e, wiens dienaers wij sijn in alder getrouwicheijt, bereijt sijnde lijff ende leven te laeten ten dienste ende proffijt van haere Ed., maar 't is te beclaeghen dat wij hier te lande van de geene die alhier in regeeringe, (de goede niet te nae gesproocken), gesonden ende gestelt worden, soo weijnich geacht sijn. Onse meeste blijschap was, dat wij aldaer van haer vloucken, slagen, grooten honger ende dorst, die wij gedurende dese

weijnige dagen geleden hadden, verlost werden. Onder andere gebruijckte den Gouverneur t' Sjonck dese woorden (aengedient sijnde van eenen quartiermeester als dat hij ende sijn volck geen eeten en hadden) laet de honden steen eeten ende drincken dat sij bersten. Jan Jansen Gorcum, 't selve aengedient sijnde van seeckere officieren van soldaeten, gaff haer deselve antwoorde, waerover hij Gorcum in groote woorden gerocht is tegens Capⁿ Jan van Hoeven; wierden gescheijden van den Gouverneur, memorie.

Aldus de Bandaneesen binnen de scheeps boorden gevanghen sijnde, sijn als nu ende alsdan de principaelste met partijen bij d' Heer Generael ende sijnen raet verhoort ende geexamineert geweest.

Capⁿ Jan Coinget is met sestich musquettiers naer *Rosageyne* getrocken om aldaer te blijven voor eenen tijt, maer en heeft daer comende geen volck gevonden.

Op den 4^{en} Meij isser een groote partij musquettiers naer de hoochte getrocken, lanckx *Orantatte*, vergeselschap met d' Heer Gouverneur, Capiteijn Schot, Capⁿ Colve, Nicolaes Gurry, Luitenant, ende Wynant Brants capⁿ de nova, om de hoochte van dese sijde te besichtighen. Boven gecomen sijnde tot onder hare vasticheijt, hebben de swarte op d' onse geschooten met bassen ende musquetten. Capⁿ Colve die vooren was, heeft hem mannelijck gequeten; geen voordeel siende, door lanckdurich schieten ende schermutseeren, heeft moeten wijcken; Capⁿ Schot heeft hem verlost, die wiert ter plaetse dootgeschooten, voorder sijnen vendrich Maerten van de Welle het been onstucken ende wert daernaer van de Bandaneesen 't hooft afgehouden, den Luitenant Nicolaes Gurry heeft de Comp^e van Schot verlost, alsoo den Capⁿ doot was ende een partij van sijn volck gequest, heeft hem int aencomen seer wel gepresenteert met sijn volck, maer alsoo de passagie seer smal ende puculeus was, ende niet bequamelijck en conde bij comen, oock met schieten geen voordeel en sagen, is geraetsaem gevonden te vertrecken. Den Capitein Wynants Brants, die seer voorsichtelijck handelde, int aensien, bleef achter, om d' eerste te wesen int vertrecken. Alsoo is de partij wedergekeert. Den vijant heeft hem dapperlijck geweert ende d' onse vervolcht tot bij *Orantatte*, den Gouverneur die om leeche op het strant gebleven was, is hiervan geadverteert, heeft belast dat se afcomen soude ende de gequetste wel besorghen.

In dit besichtighen van de hoochte sijn 10 ofte 11 doot gebleven ende wel in de veertich gequetste, voorder is elk weder vertrocken bij de sijne. De Heer Generael dit vernomen hebbende, die ondertusschen wat pynang hadde gegeten, gaf voor antwoord, haer geen vorder last gegeven en hadde, dan om de vasticheijt van den vijant te ontdecken ende niet om te slaen.

Voorder is den Heer Generael metten raet vergadert ende hebben geresolveert een eijnde van de saeke te maecken. Hebben vooreerst afge-

vordert d' Heer Frederick Houtman, out Gouverneur ende eersten Raet van Indiën, om als Gouverneur te commandeeren in de *Molucus*, ende is vertrocken naer *Malleije*. Als noch is vertrocken d' Heer Willem van Antsen Raet van Indiën naer *Jaccatra*. Ten anderen 't vernieuwen van coopluijden, ondercoopluijden, Capiteijnen, Luitenanten als anders. Heeft oock diversche vereert met schoone schenckaigen, soo gelt, goet, slaven ende slavinnen, bassen, corre-corren ende prauwen.

De saecke van de gevangen Bandaneesen, die ten deelen de principaelste geëxamineert waren, is bij der hant genomen, onder andere tot ses en veertich int getal, meestal orangcaijs, voorts vrije luijden, die haren staet houden neffens d' orangcaijs, in saecke van raden, ende sijn gecondemneert ter torturre om seckerheijt te weten van haer conspiratie, volgende de bekenissen van den cousijn van de huisvrouw van joncker Dirck, als vooren verhaelt.

Om dit te effectueren sijnder als rechters toe geordonneert den Gouverneur Martin t' Sionck, Jan Jansz. Gorcum, Jan van Hoeven, Capiteijn Vogel ende noch meer mij onbekent. De geordonneerde plaetse van de torturre opt schip *Dragon* ende *Zirrickzee*; op den Admirael 't schip *Hollandia*, waren 8 orangcaijs gebracht ende daer naer weder op 't schip *Zirrickzee*; daer ontcleet wordende is bij haer twee goude keettenen gevonden ende bij den Gouverneur in bewaerder handt (genomen).

Terwijlmen datt men met deese saecken besich van heeft d' Heer Generael den ouden Capⁿ Hitto, een groot orangcaij, met sijn soone ende volck die met den Generael van *Amboyna* gecomen waren, met een orangcaij naer *Salamme* gesonden, om met de gevluichte Bandaneesen, die op de hoochte waeren, te spreecken, haer presenteerende den vrede; maer 't was al te vergeeffs, sij bleven bij haere voorgenomen resolutie. Dit geschiede tot diversche reijse, maer 't was ende bleeff al 't selve.

Daernaes is noch gesonden den oversten orangcaij ende pape van *Pouloron* ter selver oorsaecke, haerlieder veel schoons presenteerende; maer sij en wouden van de saecke niet handelen, hij is oock meermaelen derwaert gevaeren, gaven hem ten lesten voor antwoordt, met den Generael niet te doen en hadden, ende dat hij hem niet vervoorderen en soude daar meer te commen, ofte sij wisten wat sij met hem te doen hadden.

D' executie vant pijnigen aen de voor verhaelde gevangen Bandaneesen heeft sijnen voortganck gehad, dewelcke seer rigourens heeft toegegaen. Den fiskes heeft haerlieder alle hare delicten voorgelecht, soo oude als nieuwe, ten deele als voren verhaelt, verstaen hebbende uwt een persoon die onmondich was, als wesende bloetvriend van joncker Dirrick orangcaij; waer over datter twee orangcaijs bij haer ontkennen blijvende doot gepijnicht ende over boort geworpen sijn. Wij en hebben nooit connen verstaen dat sijliede iets tot haeren laste gelecht bekenet hebben, maer ter contrarie geprotesteert van innocencie ende niet anders be-

tracht en hadden blijkende bij hare voorgaende acte van deligentie int aenbrengen van haer volck, den vrede mette Hollanders gemaect in aller getrouwicheijt te houden staen, bereijt wesende daer bij te leven ende te sterven.

Eijndelijck soo sijn sij bij d' Heer Generael ende den raet, op den achtsten Meij anno 1621, gecondemneert ter doot, welcke executie geschiet is opt eijlant *Neyra*, ter sijden van 't casteel Nassauw, als volgt.

Vooreerst sijn binnen 't casteel gebracht vier en veertich gevangenen, waervan achte besonder sijn gestelt, overste Orangcaijs, die, soo men seijde, de catte de belle aengedaen hadde; d' andere sijn bij den anderen gebleven, gelijck eenen troup schapen. Buijten 't fort was een ront perck gemaect van bambousen, wesende groote rietten, ende sijn aldaer gebonden met coorden binnen gebracht, wel beset met garnisoen. Haere sententie is gelesen geweest tot haren laste, in forme als vooren verhaelt, als dat sijluijden gestaen souden hebben naer 't leven van d' Heer Generael ende bontbreckers waren van den gemaecten vrede. Voor 't lesen van de sententie wert verboden op lijfstraffe, als dat hem niemant vervorderen en soude int perck te comen, dan alleen pater en mater.

De gecondemneerde patienten in 't perck staende, waren der geordonneert ses Japonders, die met haere scherp snijdende sweerden voor eerst de acht principaelste ende grootste Orangcaijs ten midden door hebben gehouwen, daernae 't hooft aff ende voorts in vier quartieren gesmeten; de andere ses en dertich, het hooft aff ende voorts in vier quartieren als de eerste, welcke executie seer wreedelijck was om aen te sien. Sij sterven in aller stilheijt sonder eenich gebeer te maeken, alleenelijck wasser eenen die in onse duitsche taele vraechde, mijn Heeren en isser dan geen genaede, maer 't en mocht niet helpen.

Geduerende dat dit recht geschiede, soo heeft het soo schrickelijcken geregent, dat het een ider verwonderde. De hoofden ende quartieren van de geëxecuteerden, wierden op bambousen gestelt ende gehangen. Aldus sijn sij gepasseert verliesende haer lant, vrouwen ende kinderen, slaven ende slavinnen, lijff ende leven. Godt weet wie recht heeft.

Dit, 't welck ons altsaemen dochte volbracht sijnde, als willende de naam van Christenen voeren, sijn met verbaestheijt ider vertrocken nae sijn quartier geen behagen hebbende in sulcken coophandel.

De Heer Generael ende raden, geen middel vindende om de gevluchte Bandaneesen van de hoochte te connen krijgen, hebben der cleijne swaericheijt inne gemaect, gebruijkende daertoe dese redenen.

Vooreerst, alsoo sij een groote menichte waren op de hoochte ende seer quaelijck voorsien van provisie, haer selve soude matteeren.¹⁾

Ten tweeden, geen corre-corren ofte prauwen en hadden om mede te vluchten, doordien wij deselve meestal hadden veroverert ende onstucken gesmeten.

¹⁾ Machteloos maken, schaa(mat) zetten.

Ten derden, geen macht en hadden om tegen d' onse te opposeren ten aensien daer veel vrouwen ende kinderen waren.

Ten vierden, door den honger ende commer, lichtelijck eenige on-eenichheit soude mogen ontstaen.

Dit ende meer andere redenen in consideratie genomen hebbende, is gecommandeert 't schip den Eenhoorn ten ancker gaen liggen voor *Salamme*, 't schip Enckhuysen in 't incomen van *Lonthor*, 't Waepen van *Jaccatra* sonder steuen voor *Waeijer* ende *Demmer*, de *Galleije* aent *Vrouwen* eijlant, de tingans met partijen rontom het lant te varen om alsoo hare vlucht oft eenigen toevoer te beletten.

Op *Lonthor* ende andere plaetse belast scherpe wacht te houden, 't schip den *Dragon*, door last, is vertrocken met de resterende gevangen *Bandaneesen* naer *Jaccatra*, vergeselschapt met 't schip *Schiedam* ende 't *Postpaert*, dienende tot convojje.

Isebrant Cornelisz, *Capiteijn* ende schipper op 't schip *Hollandia*, *Admiraal* van de vloot, daer d' Heer *Generael* opvoer, is belast hem ge-reet te maecken ende d' ander van gelijke.

Den grooten *Orangcaij* en paep van *Poulluron* heeft sijn afschiet ge-nomen van Heer *Generael*, begeerende voor sijn vertreck tot een teecken van vrede eenige eerschoten, 'twelck gevolcht is tot sevene toe, ende is alsoo vertrocken naer *Poulluron*.

Op den 14^{en} Meij A°. 1621 is den paeijs gepubliceert ende de artickelen beëdicht tusschen de gansche menichte van *Poulluron* ende de gedepu-teerde, van d' onse bij d' Heer *Generael* daertoe gecommiteert.

Den 15^{en} Meij heeft d' Heer *Generael* in 't casteel *Nassauw* sijn scheij-maeltijt gehouden, voorder den *Gouverneur* met die van sijnen rade de saecken ten hoogsten recommandeerende.

Den 16^{en} van Meij 's morghens, sijn wij vertrocken naer *Hitto* ver-geselschapt met 't schip *Amsterdam*, *Nieuw Seelant* ende *Zirrickzee*. Int uwtvaeren verongeluckten 't schip *Orrangies bouchspriet* achter tegen onse regelingen, op de reede leggende, adieu.

Op den 12^{den} Julij des avonts sijn wij gearriveert op de reede voor de stadt ende 't casteel *Batavia*, liggende op 't coninckrijck van *Jaccatra*.

Geduerende onse lichdagen aldaer, is aldaer een tingan gearriveert van de eijlanden van *Banda*, hebbende brieven aen den Heer *Generael*, van den *Gouverneur* 't *Sionck* mentie maeckende vant veroveren van den hoogen berg daer de *Bandaneesen*, hier vooren verhaelt, op gevluicht waren ende is veroverd gewaest in 't leste van *Julij* twee maenden nae ons vertreck van *Nera*.

Vooreerst isser eenen *orangcaij* op *Lonthor* over comen loopen, die seyde dat die op de hoogte waren geen cruijt noch loot en hadden 't en anderen van honger vergingen, oversulcx lichtelijck soude te becomen syn bereijt was den pat te wijsen.

De Heer *Gouverneur* de kennisse hiervan hebbende, is met vier *Comp^e*

soldaten, vrije burgers ende swarten vertrocken naer *Salamme* ende is naer de hoochte getrocken. Boven gecomen sijnde, hebben d' onse op haerliedier geschooten, die van binnen en deden anders geen weer, dan met steenen worpen, sage-sagen en haesegaeijen, oock met hout 't welck een cleijn uijre duierde. D' onse sijn met geweld van schieten boven gecomen, die van binnen dit siende sijn van d' ander sijde van den berch affgevlucht. D' onse alsoo boven gecomen sijnde hebben een blinde vrouw gevonden, daer waeren 15 a 16 bassen, maer geenen buijt.

Bleven daer twee nachten, seijden daer boven soo cout was, datter qualijcken conden herden. Voorts wierpense alle de muieragie omveer ende de pallasaden, staecken wel 17 a 18 hondert huijsen in brant, vonden oock wel bij de 6 a 7 hondert graven meestal van coude ende ongemack gestorven. Het begriip van den berch boven was wel een uijre gaens in 't ronde.

Dit gedaen sijnde is de partije vertrokken naer *Waijer* en de *Demmer* om de gevluchte te vervolgen. Daer gecomen sijnde was den meestendeel gevlucht met corre corre die sij gemaect hadden ende noch in de ruijchte verborgen hadden 't sedert hare eerste vlucht. Onder andere issereen corre corre vergaen met 250 sielen. Zij cregen noch 70 a 80 gevangenen soo mans, vrouwen en kinderen, daermede voorts gemarcheert nae *Salamme*, onderwege wiert er 10 of 11 dootgeslagen die niet volgen en conden. Op *Salamme* gecomen sijnde, sijn inde tingans gegaen ende op naer *Nera* gevaren.

Op *Nera* gecomen sijnde heeft d' Heer Gouverneur een blij maeltijt gehouden, en de alle 't volck verdeelt op de vier punten, de stucken vant fort rontsom gelost voorts alle 't volck die op den tocht hadde geweest de volhey van Spaenschen wijn gegeven, voorts ijder man ses realen van achten gecregen tot buijt.

Nicolaes van Waert, luitenant van de tingans op *Batavia* gearriveert sijnde, sterck tesamen 16 personen, den luitenant ende den stierman werden elck vereert veertich realen van achten, den quartiermeester vijfftiën realen, d' ander elck acht realen, 't welck haer gegeven wiert door last van d' heer Generael Jan Pietersz. Coene, die Godt bewaert.

COPIE-MISSIVE VAN GOUV^R MARTINUS SONCK UYT CAS-
TEEL NASSAUW OP NERA IN BANDA AEN DEN GOUV^R
GEN^{L.}, DATO 6 JUNI 1621¹⁾)

Erentfeste manhafte wijze voorsienige seer discrete Heere.

Tsedert U. Ed. vertreck hebbe volgens last van U. Ed. t' bosch van Poulo-aj onder de burgerije verdeelt, de Duijtsche burgerije besit de helft, ende de Swarten de ander helft, de burgerije heb mede onder twee vaendelen verdeelt, een vaendel Duijtsen ende een Swarten, als mede de burgerije van Nera ende Lonthor, die te samen een compagnie wtmaecken, behalven de Swarten, sijn vast besich om de officieren door voorscreven compagnieën te stellen.

Rossingeijs hebbe beset met 100 soldaten 8 tingans ophebbende 61 coppen ende 22 Mardijckers met drie arambaycks, Pulomas daer leijt de galleije voor geset met ses tingans met volck wt de scheepen gemant; verscheijde malen heb ick, als mede de Commandeur Gorcum onderstaen op Rossingeijs te comen met een arambajck, om de plaetse te besichtigen ende voorts met de boots en de tingans provisie te brengen, 't welcke in weer ende wint niet voor den eersten Junij hebben toegelaten als wanneer op Rossingeijs met de Commandeur Gorcum mede brengende provisie ben gecomen, ondertusschen op Rossingeijs niet costen geraken sijn bij cappitein Cuingnet 3 mannen van Rossingeijs gecomen, van de welcke 2 aen ons gesonden heeft, die ons aendienden hoe dat die van Rossingeijs noch ontrent 30 manspersoonen ende 40 soo vrouwen als kinderen opt eijlant waren, wt welcker name aen ons versochten haers lijffs genade presenterende haer in onse handen over te geven, waerop alhier bij den raet resolveerden haer in genade aen te nemen, ende van haer leven te verseeckeren mits sij haer geweer in onsen handen souden overleveren, doen t'geene wij begeren, ende wonen daer ons believen soude, t'welcke wij op Rossingeijs sijnde haer die int getale 23 mans persoonen voor ons verschenen hebben voorgehouden, twelck sij aennamen ende in alles belooffden gehoorsaem te sijn. Sij versochten dat alsoo op Rossingeijs gebooren waren ende daer tot noch toe gewoont hadden, dat men haer daer voortaan wilde laten, twelck mede goetvonden haer te vergunnen ende hebben haer woonplaetsen aangewesen aen strant onder ons fort aldaer.

Seijden mede hoe ontrent de 40 a 50 persoonen van Rossingeijs soo mannen vrouwen als kinderen opt eijlant groot Banda bij de Bandanesen waren, ende presenteerden derwaerts te gaen omme haer aen te dienen hoe sij met ons waeren gevaren, ende voorts te onderstaen ofte haer

¹⁾ 1622, tweede boek, ongefolieerd.

weder op Rossingeijs wilden begeven, voorde welcke sij mede genade versochten, desen handelingen lieten ons vastelijck voorstaen, dat alle de Bandanesen genoechaem bekent was, ende consenteerden die van Rossingeijs haer voorige versoeck, dit geschiede den 3^{en} Junij; des anderen daechs sijn van daer naer Nera vertrocken ende gingen 2 van die van Rossingeijs met ons, die wij met de schuijt vant schip Enchuijsen aen Salamma aensettede, op den 5^{en} quamen wederom op Nera bij ons seggende dat sij op de hoochte van Salamma comende, de paden ende wegen met groote swaere boomen gestopt vonden, oversulcx ter sijde een wech soeckende, eerst op Denner ende daer naer op Waijer quamen, van waer een slave die daer cost was soeckende naer boven sonden, door de welcke sij versochten met die van Rossingeijs te mogen spreekken, dit wiert bijde Bandanesen geweiigert, hebben belet dat die van Rossingeijs den anderen niet mochten spreekken ende haer soo lange opt geberchte gehouden tot dat voorscreven 2 mannen weder vertrocken waeren, twelcke ons mede seijden dat de Bandanesen seer qualijck genoechden dat haer in onse handen hadden overgegeven daerop sij tot antwoord gaven dat tot sulcx gedrongen hadden geweest, alsoo het bosch op Rossingeijs haer niet en coste voeden, ende geen vaertuijch en hadden om elders te vluchten. Inde baij van Waijer seijden dat 2 prauwen toegemaect wierden, eene die haer duchte dat vrij wat grooter als d'ander soude wesen, tot wat eijnde die gemaect wierden oft om te vluchten oft van Pouloron ofte elders secoers te gaan haelen en wisten niet te seggen. Op gisteren is een Bandaneese slaeff bij ons overgecomen naer dat hem drie dagen int bosch hadde gehouden, deselve seijde datter inde baij van Waijer 5 prauwen gemaect wierden ende noch 5 andere int hangen vant geberchte ontrent haer fort meende dat dese prauwen haest soude claer sijn, seijde dat noch wel 400 man starck waren ende veel vrouwen ende kinderen, mede datter groote armoede geleden wiert, soo door honger als door ongemack van weder, waer door dagelijcx 3, 4 ende oock wel 5 stierven, water seijt hij hebben sij boven opt hoochste vant geberchte, rijs hebben geene, ende sagon seer weijnich, de Orangkaijs ende veele andere principale moeten wt het bosch leven. Deze handelingen met die van Rossingeijs geloove van harentwegen maer enckele schelmerije is, derhalven aen cappitein Cuingnet ende andere officieren op Rossingeijs sijnde, eernstelijck gerecommandeert hebbe goede sorge bij dage ende bij nacht te houden, ende t' volck op Rossingeijs sijnde niet meer te vertrouwen als onse verseeckerung aldaer toelaet.

Hebbe het volck van Rossingeijs goetgevonden op Rossingeijs te laten alsoo daer van de hant sijn, wij daer goede macht hebben ende opdat de noten ende foulie aldaer mochten versamelt worden. Van daech hebbe t' volck van Rossingeijs weder 6 tingans met provisie toegesonden soo dat nu voor 2 maenden geprovideert sijn, goet weer blijvende sullen haer noch beter voorsien. Inde galleije hadde mede provisie voor Ros-

singeijs gedaen maer en coste niet voorts, niet tegenstaende weder noch wint hen belettede, jae was soo goeden weder datter wint gebrack voor de boots om te seijlen, doch legge sulcx meest op de onervarenheit van de Jauanen die daer tegenwoordich op sijn.

Hebben van die van Rossingeijs verstaen hoe dat ten tijde dat de huijsen op Salamma verbrant ende t'volck geinbarqueert wierden 60 sielen soo mannen, vrouwen als kinderen van Rossingeijs, met 2 prauwen naer Ceram sijn gevluht.

T Sedert U. Ed. vertreck sijn vande Bandenesen bij ons overgecomen behalven voorscreven mans persoon 2 vrouwen, een meijsgen, een jongen ende een man daer wt van des vijants gelegenheit gans niet hebben connen verstaen.

Op gisteren isset seer goet weder geweest gelijk het noch tegenwoordich is, hebbe volck van Poulo-aij, soo veel aldaer becommen sal kunnen herwaerts doen comen; met drie ofte vier hondert man soude garen soot weder bestandich blijft op morgen een tocht naer Waijer te lande doen, waer toe ick van gisteren preparatie hebbe beginnen te doen maecken, soot mogelijk waer soude genegen sijn 3 a 400 man wt te maecken maer vreesse dat soo veel niet en sullen vinden die wel ter been sijn. Rossingeijs dient beset te blijven met het volck dat daer tegenwoordich is, van Nera, Lonthor ende Sammer sullen alle het volck dat gaen can lichten, ende des noodich wesende met creupelen wederom voorsien.

Het is seer noodich soot weder sulcx wilde toelaten, dat dese tocht geschiede, de vijant soude anders meenen dat de Hollanders al doot waren oft ten minsten geen couragie en hadden. De vijant loopt seer stout doort bosch, jae tot int gesichte van ons volck op Sammar, die geleden eenige dagen den vijant die 4 a 5 int getal met haer swaerden wat te nae quamen, haere swaerden ontjoegen. Tis sonder twijffel dat al op haer wtersten sijn ende met de hulpe Gods wel ter ondergebracht sullen worden, nieuw secoers verhoope dat haer wel sullen beletten te krijgen, sulcx gedrongen sullen worden oft te vluchten ofte haer in onsen handen te begeben. Soo patientich sijn in haer armoede ende ongemack ende het tot toecomende droge mouson wtherden, sal de saecke hem selffs wijsen ende de tijt leeren wat ons te doen sal staen. Ons bedunckens sullen de vijant het vier wat naerder moeten leggen ende haer boven op den berch houden, twelck met belegeringe ronthomme sal moeten geschieden, soo sulcx moet geschieden, voor haer t'eenemael t'onderbrengen ende ondertusschen eenige vliegende tochten moeten gedaen worden sullen veel lonten consumeren

Soo het by kunnen brengen ende bequaem weder is, sullen soot godt gelieft op morgen onse voorgenomene tocht aenvangen. Van daech heeft het een weijnich geregent doch tegen den avont weder goet weder ge worden.

Cappitein Verhoeven is int schrijven van dese met 40 borgers van Poulo-aij gecomen, als mede alle de Cheauwers, Mardyckers ende Bandanesen van Poulo-aij.

Hier mede

Ed. Eerntfeste manhafte wijze voorsienige seer discrete Heere bevel

ul. naer groetenisse den schut Christi. Int Casteel Nassauw op Nera in Banda den 6^{en} Junij ao. 1621.

was onderteeckent

UEd. dienstwillige dienaer
Marinus Sonck

COPY-MISSIVE VAN DENZELFDEN AAN DENZELFDEN,
DATO 3 JULI 1621¹⁾

Ed. Eerntfeste manhafte wyse voorsienige seer discrete Heere,

Mijn Heere, t'sedert myne voorgaende gesonden met het Engelsch fregat den Dragonsclauw, sijn vande Bandanesen bij ons overgecomen drie mannen vier vrouw ende drie kinderen. Een parthye wtgemaect van Sammar heeft een Bandanees hoofd gehaelt maer door haer botticheijt, sijn haer de andere seven die benefens voorscreven aen strant in een speloncke tusschen Sammar ende Lacquoj sagou maeckten ontcomen. Naderhant heeft de Luijtenant van Lonthor met een parthije des nacht wt sijnde ontrent Lacquoj een man met een vrouw gecregen, de derde ontliep het, dese twee seijden, dat man ende vrouw waeren, heb den man weder ter rugge gesonden, naer dat hem goede beloften ende toesegginge gedaen hadde, van goede vereeringhe als weder soude gecomen sijn, ende eenige slauen bij ons hadde doen overcomen, dit is den 6^{en} dach dat wech is geweest maer heb noch niets vernomen sijn tijt duert noch twee dagen, binnen de welcke hij behoort weder te comen. Onse voorgenomene tocht, daer van in mijne voorgaende gementioneert hebbe en heeft door regen ende ongestadich weder geen volkomen effect gesorteert

Groot gebreck ende armoede wort bij onse vijanden geleden, ende vermits niet bij ons willen comen moeten op haeren hals t'gansche bosch door haer kost soecken. Wij en kunnen niet anders vernemen off bespeuren off het volck van Lonthor, Salamma, Waijer, Denner ende voorts alle de ingeboorene vant groot eijlant Banda, sijn van meeninge te vluchten, het is seecker dat vaertuych toemaecten maer kan niet meer vernemen als van thien oft 12 prauwen. De wegen rontsom haer forten hebben op verscheijde plaetsen met boomen toegestopt. Die van Rossingeijs, Nera ende Poulo-aij soecken soot schijnt te blijuen welcke handelinghe alsoo hoopte te beleggen dat daerdoor eenige slauen sullen becomen. Naerdat ick de Rossingeijners van haer leven verseeckert hadde, heeft een Rossingeijner vant geberchte op Rossingeijs gecomen, door een ander aen Cappiteijn Cuingnet doen versoecken, oft men het volck twelck voor desen op Rossingeijs gewoont hadden, soo aldaer vande berch weder quaemen, wilde aennemen gelyck de eerste geschiet was, twelck ons goet gedocht heeft haer toe te staen. Naderhant hebben de Bandanesen met verscheijde troupen van 5 a 6 persooenen aent schip Enchuisen geroepen om mij te mogen spreekken, seggende dat door vrese niet bij ons dorsten comen waer over ostagiers eijschten, heb haer

¹⁾ 1622, tweede boek, ongefolieerd.

met goetvindingh vanden Raet weder doen antwoorden, dat komen mochten sonder dat haer iets misschieden soude, maer soo ons woort niet wilden gelooven dat wech mochten blijven wij wilden niemant in ostagie senden, niet tegenstaende op ons woort aen haer gegeven niet vertrouden bij ons te comen sijn drie mannen vant geberchte aen Pouloron nu acht dagen geleden aengecomen met een brieff (waer van nevens dese copie sende) aen den priester van Pouloron, gesonden vanden Sabander Ratou, de priester met voorscreven drie mannen bij ons op Nera gecomen sijnde vertoonde den brieff, waerin soo hij seijde de Sabandar Ratou liet weten dat vermits sieck lach aende loop selffs niet comen coste, maer versocht aen den voornoemden priester bij ons te willen intercederen voor t'volck van Nera ende Poulo-aij (die de priester ontrent de twee hondert weerbare mannen fingeerde te wesen) daer voor te versoecken genade ende dat haer mochte vergunt worden de selffde conditien als die van Pouloron genoten. Dit stout versoeck en docht ons niet vreemt ten aensien haer voor desen, sulcx wel gesuccedeert is, daer op ons heeft goetgedocht de voorscreven drie mannen weder aen Salamma te setten met antwoorde aenden Sabandar Ratou dat niet gesint waeren, op dusdaniger wijze met hem te handelen, maer soo iets begeerde, dat bij ons met het volck van Nera ende Poulo-aij soude comen, die van Rossingeijs hadden alsoo gedaen ende waren van ons in genade aengenomen, waerop mede verhoopen mochten, ende soo ons niet en vertrouden datter alsdan geen hoope was datter iet goets tusschen ons soude wtgerecht worden.

Voorscreven drie mannen versochten mede wt den naem van Sabandar Ratou dat de priester van Pouloron op den berch met haer mochte gaen, twelck niet goet gevonden hebben toe te staen, maer hebben haer datelijck aen Salamma aengeset. Des anderen daechs den 25^{en} Junij quamen drie voorscreven mannen weder bij ons, ende versochten vrede wt de naem van alle de Orangkaijen, daerop haer als voornoemd antwoorde soo sulcx begeerden dat de Orangkaijen bij ons in persoon souden komen ende betoonen dat sij sulcx van harten meenden, waerschoude haer dat niet weder en mochten komen met twee drie mannen maer soo comen wilden dat met honderden komen mosten, hier mede deed haer datelyck weder vertrecken, de priester van Pouloron hinck de huijck nae de wint alsoo wel merckte dat daer niets van vallen soude. Onse opinie is dat het verdreven volck van Nera ende Poulo-aij veele onder de Pouloronnens ende Rossingeijners sullen soecken te schuijlen ende in Banda te blijven, twelck off al seeckerlijck wisten simulieren sullen niet te weten, maer onse beurte waernemen als d'andere vertrocken ofte tondergebracht sullen sijn. Soo haest het goet weder is, sullen t'selve waernemen ende onse vijanden (met Godes hulpe) alle mogelijcke affbreuck soecken te doen, die van Poulo-aij hebben weder beschreven, dat soo haest goet weder is op Nera sullen koomen.

Onse parthijen, die wij alst eenichsints weder is gestadich int bosch houden, worden den vijant wel gewaer, maer ontcoment meest oft door botticheijt van d'onse, ofte door haer eijgen vaerdicheijt. Het volck aen lant ende inde schepen is ende blijft seer miserabel gestelt, twelck mij veroorsaect heeft, oft het de vijant tot het toecomende mouson wthardede, aen U. Ed. om beter volck te schrijuen, doch is niemant van ons die daer aen int minste twijffelt off de vijant sal vertrecken want soo al bleeuven soudeden haer selven op eenen kalen berch bannen daer U. Ed. bekent is dat niet als honger ende kommer souden hebben.

Wij hebben verstaen uijt een overlooper datter twee arambajcks waervan d'een voor desen op de custe van Ceram is gecomen terwijlden de Engelschen aldaer waeren met het fregat den Dragons Clauw, nu geleden 8 a 9 dagen aen Waijer sijn aengecomen, die een weijnich sagou in hadden, maer heb niet kunnen vernemen wat nieuws sij mede brengen, oft sij van dien van Ceram gehaelt dan oft van haer geassisteert sullen worden. Hoe veel volck datter noch op den berch is kunnen niet seecker vernemen.

Op Rossingeijs sijn tegenwoordich ontrent de hondert sielen sijn voor ons volck noch seer schu eenige beginnen haer hujsen onder ons fort aldaer te maecken, vinden goet haer den ruijmen toom noch wat te geuen, sij hebben tot noch toe niet meer als 25½ cattij foulie ende 186 cattij nootenmuscaten gelevert, doch daer sijn weijnich vruchten aende boomen. Was den vijant vant geberchte soude opt eijlant groot Banda wel te pas komen alwaer de boomen seer vol vruchten hangen, die wij naersticheijt sullen doen dat soo veel kunnen geplückt worden, heb aen Cornelis Gerritsen belast, dat aen U. Ed. notitie sal senden wat op Poulo-aij alsnu ontfangen is.

Int schrijven van desen is weder gecomen den voorscreven man dien ick weder naer den berch gesonden hadde, het schijnt dat sijn last aende andere slauen niet heeft durven openbaeren, brengt met hem twee cleijne jongens die hij seijt sijn kinderen te wesen, weet voordere geen bescheijt van des vijants gelegentheijt.

Acht oft negen dagen naer desen sullen soot Godt gelieft met een tingan ofte eenich ander vaertuijch naerder aduijs soo verhoopen senden,* oft eerder, soo iets sonders voorvalt.

Den 27 Junij met het*) van den dach sijn die van Rossingeijs dicht onder het eijlant 20 corracorren gewaer geworden, die aen Nennet tusschen Denner ende Salamma gelegen aenvoeren, de see ging soo hol dat onse prauwen die niet kosten bolwercken, de steenstucken kosten niet gebruijcken vermits gestadich onder water vielen mostent oversulcx aen Rossingeijs houden. Dese tijdinge hebben door quaet weder eerst op den lesten Junij gecregen, als wanneer mede twee mannen

*) Niet ingevuld.

van den berch quamen, d'een sijnde een Orangcaij van Poulo-aij ende d'ander een slaeff, seijden gestiert te sijn van de Orangcaijs om vrede te versoecken, hebben haer elck apart geexamineert ende confesserren datter op dato voorscreven 20 corracorren van Ceram aen Nennet (twelck sij ons alsoo noemden) sijn aengecomen ende sijn daer mede vertrocken de naergenomde Orangcaijs namentlijck Umberato, Ringiringi, Wattimena, Sabandar Ratou, Sabandar Combeer, voorts eenige vrielieden ende slauen tot tusschen de 200 ende 300 persoonen, seggen dat voorscreven 20 corracorren nu over ses dagen weder verwacht worden om meer volck te halen hebben nu ontrent tien duijsent stuks sagou mede gebracht, waerinne bejide overeen comen als mede datter noch tusschen de 4 a 500 weerbare mannen op de berch sijn. Dese voorschreve twee persoonen hebben goetgevonden vast te houden, alsoo haer voor desen gewaerschout hebben, dat niet met een man oft twee weder bij ons souden komen, twelck seggen alsoo niet verstaen hebben ende soecken t' met een praetgen aff te leggen. Wt den voorscreven slaeff verstaen wij dat die versoecken te mogen blijuen, int sin hebben te vluchten met ons vaertuijch twelck sij vertrouwen wij haer leenen sullen (als veracordeert sijn) om nooten ende foulie mede te brengen

Hier mede

Ed. Eerntfeste, manhafte wijse voorsienige, seer discrete Heere, wenschen wij U. Ed. naer hartelijcke groetenisse een geluckige ende voorspoedige regering int Casteel Nassau op Nera in Banda den 3 Juli ¹⁾ anno 1621 ende was onderteeckent U. Ed. dienstwillige dienaer

Martinus Sonck

¹⁾ Verbeterd uit 29en Junij.

COPY-MISSIVE VAN DENZELFDEN AAN DENZELFDEN,
DATO 13 JULI 1621¹⁾

Ed. Erntfeste manhafte wijze voorsienige seer discrete Heere,

Mijn Heere, mijn voorgaende gesonden met het schip de Engelsche Sterre waervan nevens dese copije gaet verhoope U. Ed. voordien ontfanck van desen wel sal sijn geworden. — Deze gaet met een tingan, alsoo wij die eerder als een schip kosten klaer krijgen, met tijdinge van de victorie die ons die Almogenden Godt op den 6^{en} deser over de vijanden de Bandanesen, ende haer fort op den hoogen berch ende den 8^{en} dito over voorscreven vijanden ende haer fort boven Wayer gelegen belieft heeft te verleenen, waer mede wij U. Ed. veel gelucks wenschen. Woensdach toecomende hebben wij geordonneert dat een algemene dancksegginge over de voorscreven victorie in de eijlanden van Banda sal gedaen worden.

Wij vertrouden vastelijck als in mijne voorgaende geaduijseert hebbe, dat de vijant niet alleen voorgenomen maer oock een parthije haer alreede vant lant begeven hadden, doch bleven evenwel onseecker, hoe sterck de vijant opt lant noch was, twelck wij door de verscheijdentheijt vant geene ons de gevangenen, gesondenen ende overloopers openbaerden niet seecker hebben kunnen weten ende alsoo daeraen veel gelegen was (opdat men door kennisse vant selve niet alleen de schepen van dit mouson mochten laten vertrecken maer oock sulcx U. Ed. aduijseren om in andere diensten gebruijckt worden, oft dat die soo de vijant soo sterck was dat men haer niet hadde kunnen overwinnen ofte vant lant krijgen, hier souden hebben moeten toecomende mouson overblijvende) hebben den 5^{en} deser geresolveert, dat men de tocht nu verscheijden malen door regen ende quaet weder misluckt, soo haest het weder sulcx wilde lijden byder hant soude nemen. Op dato voorscreven hadden bij een vergadert

- 62 soldaten van Nera
- 38 burgers van Nera
- 48 soldaten van Sammar
- 46 soldaten van Lonthor
- 36 burgers van Poulo-aij waer onder 16 soldaten
- 82 soo Chiauwers als Mardijckers ende Bandanesen van Poulo-aij ende Nera.
- 60 bootsgesellen uijt de schepen

t'samen 372 coppen.

Dit was al de macht dienen van duijsent coppen, behalven de burgers,

¹⁾ 1622, tweede boek, ongefolicieerd.

Chiauwers, Mardijkers ende Bandanesen bijden anderen heeft kunnen brengen, de seere beenen oock den arack beletten veele eenigen dienst te kunnen doen.

Met voorscreven 372 coppen sijn den 6^{en} dito naer Salamma gevaren alwaer eer kosten comen ons een regen naer t'schip Enchuijsen ende t'Wapen van Jaccatra, twelck voor Comber lach joech, kort naerde middach den regen ophoudende sijn aen Salamma gelant ende waren soo haest niet opde hoochte van Salamma oft wierden vanden regen meest nat, doch de meeste part hadden haer geweer drooch gehouden, oversulcx met den commandeur Gorcum ende de presente cappiteijnen ende Luytenanten resolveerde, te besichtigen wat vijant opt hoochste vant geberchte souden vinden, op den kalen berch komende wiert uijt des vijants fort een schoot met een roer oft musquet geschooten, als mede doen wij onder haer fort quaemen noch 5 schooten, ondertusschen ende eenige tijt daer naer wierp de vijant geweldich met steenen, kromme houten aende kanten scharp gemaect als mede met hasegajen, schooten mede geweldich met flitsen ende pijlen, d'onse alsoo onder s'vijants fort staende schooten omtrent hondert ende vijftich schooten, doch niet als de twee voorste kosten door de smalte ende steijlste vant pat haer geweer gebruijcken, d'andere schooten sonder dat voordeel kosten doen, wij quamen aen daer de Luytenant Cranevelt voor desen was aengecomen, een seer steijl ende smalle pat, aen wedersijden ongelofelijck met voet angels beset, sulcx men malcanderen qualijck voorbij koste gaen, de wech die dito Cranevelt tot aen des vijants fort was gekomen, hadde de vijant gestopt, hier aldus achter den anderen staende liet de Luytenant Geurij die met 30 soldaten voorginck ende cappiteijn Gilde die daer aen mede met 30 soldaten, aen mij die haer met de compaignie van Nera volghde vragen, wat datmen doen soude, waerop t'aduijs van den Commandeur niet kunnende verwachten alsoo hij de achter hoede hadde, resolveerde alsoo de vijant geen sonderlinge resistentie als voorscreven is deede, het fort te naederen tot dat het selfde overwonnen ofte meerder resistentie souden vernomen hebben, het moste oock haestich geschieden alsoo ons den avont opde hant quam ende omdat de locht seer betrocken was oock reegen vreesden twelck opdat met meerder couragie geffectueert mocht worden, vermaende de officieren ende soldaten dat nu wilden betoonen dat met recht de naem van soldaten voerde. Ende belooffde haer dat ick het niet ongeloont soude laten soo wie iets notabels uijtrechte, de Luytenant Geury maecte met sijn Bardesaen, door de tacken ende voetangels daer mede de wech om in s'vijants fort te koomen belet wiert, een openinge, sulcx wij het fort naer ontrent een uijr daer voor gestaen hadden beclommen ende den vijant daer uijt dreven, soo dito Luytenant aende palissaeden van s'vijants fort quam, liep een Bandanees met het vaendel wech twelck opde borstweering waijde.

Het fort besichticht hebbende vonden het aen allen kanten een onge-
loofelijcke stercke plaetse, seven metale bassen sonder kamers ende een
falcoen met een blinde ende noch een oude vrouwe hebben daer in ver-
overt, het falcoen met drie swaere bassen flanckeerden langs de wech
daer Cappiteijn Colff voor desen was aengecomen, twee paggers van
tacken van boomen waren opde wech eer men tot de pagger quam daer
voorscreven falcoenen achter lagen, waer achter noch een pagger van
boomen was, daer binnen sijnde most men seer steijl naer de hoochte
klimmen waer wij opgecomen sijn, de wech daer Cappiteijn Colff aen
s'vijants fort quam was een rug van een berch tusschen de twee ende drie
roe'breet een musquet schoot weegs kael, met een smal pat daer maer
een voor een koste gaen, vermits aen weder sijde met voetangels onder
ruijchte ende tacken van boomen, seer dick beset was, hadden mede
t'sedert Colff daer gheweest was, uijtermaten veele ronde kuijlen ge-
maeckt daer een man ofte twee soo wat besijden de wech geweecken
hadden souden hebben kunnen invallen daerinne lange scharpe rieden
stonden.

De andere vier bassen waren mede op andere plaetsen gestelt, maer
verwondert mij seer dat niet een bas tegen ons en brachten alsoo ons ap-
parentelijck daer door souden gekeert hebben, aen kruijt en gebrack het
haer niet, een pot ende een bamboes met goet kruijt vonden wij int fort.

Het is seer notabel ende een merckelijcke hulp bewijsinghe van Godt,
dat hij ons met t'hoochste vant geberchte twelck voor menschen on-
mogelijck scheen, in te laeten nemen, de volcomene victorie over onse
vijanden belieft heeft te verleenen.

Het is mede notabel dat de vijant opt hoochste vant geberchte een
corracorre vonden lang 58 hout voeten, ontrent haer fort hadden noch
een begonnen, die wij beijde verbrant hebben.

Naer onser aller gissinge stonden binnen voorscreven fort ontrent
2000 huijsen ende 1500 grauen van dooden twelck confirmeert dat U Ed.
voor desen verstaen heeft, datter veel volck opden berch storff, hebben
daer groot ongemack geleden alsoo aldaer ongelooffelijck kout is, het mist
op den berch soo natuerlijck als het in ons lant in de winter doet. Schoon
water hebben in een valleije binnen t'fort. T'fort is een seer groot begriip
ende meest rontson met 2, 3 jae vier dubbelde palissaeden daer achter borst-
weeringen van aerde opgemaeckt beset, behalven de wech die wij op quae-
men die sij soot schijnt door de steijlte defenciebel genoech geoordeelt
hebben. Eer aende hoochte quamen sijn van ons volck 63 mannen die niet
voort kosten weder gekeert. Seven gequetsen kregen wij doch geene doot-
lijck. Sanderdaechs den 7^{en} dito brochten de bassen ende de gequetsten
met noch eenige creupelen aff, versagen ons van t'geen ons noodich was
om den vijant te mogen achtervolgen, ende raseerden dien dach het fort
doch lieten de meeste huijsen staen om in te logeren.

Den 8^{en} dito staecken alle de huijsen voort in brant ende marcheerden

naer het fort boven Waijer gelegen, alwaer wij den vijant mede uijtioegen, wij quaemen van de hoochte vant geberchte langs een smalle wech die aen wedersijden seer steijl was een musquet schoot weegs voor het fort haddet de vijant kael gemaect, alwaer de berch wat vlacker ende de wech mede met kuijlen als vooren, voet angels ende heijningen van tacken beset was, aent fort was een gracht gegraven ontrent een mans lengte diep, voor was het fort beset met palissaden van nootemuscaet boomen waer achter een goede muer was ontrent twee mans lengten hooch, vande muer liep het weder heel steijl neder, soo datter onder de muer 2 a 3 duijsent menschen soudent hebben kunnen staen, sonder dat vant schieten van musquetten soudent beschadicht geworden hebben, in dese muer lagen 6 metale bassen met de kamers geladen ende opge-roet doch wierden vanden vijant niet affgeschooten, alsoo de vreesse in haer was, sij begauen haer opde vlucht maer door dien wij het fort verseeckert hebbende haer haestich achtervolgde kreegen 7 mannen ende voorts vrouwen ende kinderen tot 66 gevangen, daerenboven wierdender noch ontrent de veertich dootgeslagen, eenige door dien haer niet gevangen wilden geven maer ter weer stelden ende andere diet ontvluchten wilden.

Een werp steen weechs leeger was dit fort beneden met een muer geslooten, alwaer mede drie bassen stonden, hier is de wech geen drie passen breed ende een stucke weechs niet anders als een clip, die men niet sonder perijckel van te vallen op nochte aff climmen kan.

Welck van bejide fortent sterckst geweest sij is bij ons noch in dispuet. Int fort boven Waijer vonden meer als duijsent huijsen doch nieuwers naer soo veel grauen als int fort op den berch.

Twee compagnieën marcheerden voorts naer Denner soo om den vijant te achtervolgen als te sien wat aldaer passeerde, ontrent de baije comende sagen wij eenige vande vijant besich om een groote prau t'see te krijgen, maer alsoo het te seer barnde moste dito prau weder stranden, het volck vluchte doch verlieten eenige van haere plungie, de prau smeten wij aen stucken als mede een ander prautgen twelck dicht bijde baije van Denner mede klaer gemaect was.

Tis te d'eerlijck te herdencken de miserie die onse vijanden door haere trouloosheijt ende wangelooft tegen ons, haer onderwurpen hebben, in haere fortent vonden eenige dooden onbegrauen waerdoor grooten stanck veroorsaect wiert, langs de wegen vonden wij de menschen van honger ende commer vergaen, op seecker plaets vonden de moeder ende haer kint benefens den anderen doot leggen.

Wij verstonden wt de gevangenent hoe des nachts daer aen volgende doen wij daechs het fort op den berch veroverft hadden, drie corracorren van Waijer affgesteecken waeren, waervan d'een weder gestrant ende 30 menschen verdroncken sijn, de correorre saegen wij aen stucken aen strant als mede 5 dooden. Verstonden mede uijt een gevangen die selfs

seijde mede int fort geweest hadde hoe datter ontrent 60 weerbare mannen int fort waren doen wij daer voor stonden, mede datter noch ontrent 150 ofte 200 weerbare mannen opt lant waeren maer hadden niet meer als 10 a 12 musquetten, ontrent 30 musquetten waren met voorscreven twee corracorren wech gesonden. Een weijnich beneden t'fort staende boven Waijer vonden een carracorre halff gemaectt, lang 72 voeten over steven die wij mede verbrant hebben.

Int innemen vant fort boven Waijer voor nochte naer is niemant gequetst als Philip de Luijtenant vande Chiauwers van een Bandanees de welcke hem niet gevangen willende geven, amockriep houwende den voornoemden Philip met een parrang boven over sijn lincker been, daarvan de aderen ende senuwen meest gequetst sijn doch de Bandanees moste sulcx metter doot betaelen.

Den 9^{en} sijn weder gekeert naer wij alles geslecht ende verbrant hadden. Int bestormen vant fort op den berch hebben haer insonderheijt wel gehadt Geurij Luijtenant vant fort Nassau, een sergeant van Cappiteijn Gilde ende de voorscreven Philip, de Luijtenant is daer over vereert met hondert realen ende dander twee elc(k) met 50 realen.

Desen avont is de Heer Commandeur Gorcum weder gekeert een parthije van de troep daer hij mede wtgegaen was ontmoete op Waijer 7 mannen, die tegens donse haer musquetten als desperate aenquamen, sulcx daer van 2 doot gesmeten sijn. In een baijtgen tusschen Waijer ende Sammar wiert mede een groote opgeboeijde prau gevonden, daer het volck bij was om die drooch te maecken, maer alsoo d'onse te haest ontdeect wierden, sijnt de Bandanesen ontcomen, veel goet was in dese prau van gongen schoon porceleijn ende andere barring barring, daer aen d'onse affmaeten datter d' een oft d'ander Orangkaj mede meende te vertrecken. De Heer Commandeur Gorcum vont mede ontrent Waijer een man die door d'onse opt hoogste fort door sijn been geschooten was, den welcken alsoo d'onse hem niet kosten dragen ende hij gesien hadde, dat wij eenige bassen berchden thooft affgeslagen wiert.

Dese verclaerde hoe dat sij int hoogste fort 70 mannen sterck geweest sijn doen wij daer voor stonden behalven andere die geen couragie en hadden om te vechten, mede dat 11 musquetten hadden gehadt. Seijde mede dat niemant van hun gedacht hadde dat wij het fort aen die plaets daer wij aenquamen aengetast souden hebben, maer meenden eerst dat wij alleen quaemen om met haer te spreekken, doch siende dat wij int sin hadden te vechten ontboden sij die van Waijer, die wij de moeijte affnamen van aldaer te comen.

Int fort boven Waijer seijt hij dat wij den vijant verrasten terwijln saten te pitcharen wat doen souden. Mede dat sij de Hollanders niet eer gewaer wierden voor dat die de hooffden over de muer staecken om t'selve te beclimmen, welcke tronien alsoo sij die ongewoon waeren aldaer te

sien, haer tot sulck een verbaestheijt brachten dat elck sijns weegs liep, eenige hadden gepitchaert om te vechten andere te vluchten, d'andere om met ons vrede te maecken. Onder voorscreven 16 mannen door parthijen verovert sijn twee Orangkaijen, d'een van Nera ende d'ander van Labetacke, met de welcke als mede met de gene die noch becomen, sullen naer U.Ed. ordre handelen. Desen hadden wij gemeent op eergisteren te senden maer hebben niet voorvandach kunnen claer worden.

Hier meede

Ed. Erntfeste manhafte wijze voorsienighe seer discreete Heere, wenschen U.Ed. naer onde(r)daenige groetenisse een geluckige ende voorspoedige regeringe, int Casteel Nassauw op Nera in Banda adii 13 Julij anno 1621. Was onderteeckent

U.Ed. dienstwillige dienaer

Martinus Sonck

UIT: COPY MISSIVE VAN HERMAN VAN SPEULT UYT
AMBOYNA AEN BEWINTHEBBEREN IN DATO 22 JUNI 1621. ¹⁾

„Van de Ed. Heere Generael boven genoemt verston den int breede hoe de valsche Bandanesen wederom onder eenen goeden schijn, haeren aert andermael aen de Heere Generael met nieuwe moort mejnden te betoonen, het waere dan aen lant ofte aen sijn eijgen boort, waertoe alreede twee orancaijs geaposteert waren, waer van de Heere Generael lucht gecregen hebbende heeft alle de principale, wesende 47 int getal, laten aprihenderen, informatie nemende van haer moordadich concept, dat sij al te samen bekenden, welcke volgens sij gecondemneert sijn met den sweerde gestraft te worden, waervan 44 geexecuteert sijn ende de resteerende 3 hebben haerselven wt desperatie om t'leven gebracht waermede den Bandanesen adel meest gesnevelt is, sijnde eene rechtveerdige straffe over alle hare moordadicheden soo sij met de onse gepleecht hebben. Ick houde voor seecker dat dese proceduren niet alleen cleijnmoedichen onder de gevluchte Bandanesen en sal veroorsaecken maer oock overal inde hier omgelegen Mooren, alsoo haer spreekwoord dat sij plachten te gebruycken was dat den Hollantse hont wel baste maer niet en beet. Ja de voorsz. Bandanesen waren soo verde buyten alle schaemte gecomen, dat sij haer niet en ontsagen de Mooren van hier te instrueren, seggende weet ghij geen raet met de Hollanders, doet als wij doen, smijter een deel doot ende daernaer sullen w dandere noch groote geschencken toegeven. Bij dese proceduijren sullen mede voorgecomen wesen dat haer niet lichtelijck sullen verbinden alsoo die natie seer aen haere hooffden hangt. De gevluchte int geberchte, wesende naer men seijt omtrent 2000 sielen sterck, waeronder ongevaerlijck 600 weerbare man, en heeft de Heere Generael overmits den continuelen regen niet connen aentasten. Sij onthouden haer int hoochste vant geberchte, alwaer sij (naer alle wtterlijcke apparentie) van honger ende commer sullen moeten vergaen, doch sommige willen sustineren dat sij noch wel voor 4 oft 5 maenden souden geprovideert sijn. Wat daervan is sal ons den tijt ontdecken, doch sij en hebben geen secoers te verwachten, alsoo 't rontsomme te water beset is met de tingans, sulcx dat nootwendig van honger ende ongemack sullen gedompteert werden. Opt vertreck van de Heere Generael soo stierfter van hunlieder a 4, 5 ende 6 daegs, dat soo voortgaende welhaest een reddinge onder haerluijden soude maken. Het oogmerck van de Ed. Heere Generael is gheene Bandanesen daer te laten, waer bij den stant alsdan den verseeckersten sal wesen van gants Indien ende de gedaene oncosten metter tijt wel wederomme sal opbrengen. . . .

¹⁾ 1622, eerste boek (boek T). Uit dezen brief, van Van Speult vernamen Heeren XVII de gebeurtenissen op de Banda-eilanden vóór Coens brief van 16 November.

UIT: COPIE-MISSIVE VAN JAN VAN GORCUM INT 'TSCHIP DELFT LIGGENDE TER REEDE VOOR HET FORT NASSAU IN BANDA, AEN DEN GOUV^z GEN^l DATO 29 JULIJ, 1621¹⁾.

.....

Op 23 stanty is den paep Poeleron op Nera ghecommen beneffens drie Bandenesen van het ghebercht mede brengende eenen brieff int Maeleijs gheschreven soo sij seiden door den Sabandaer Rato gesonden ome eenighe conditien van paeis te verwerven seggende ditto Sabandaer meede soude sijn ghecom(en) doch vermidts sijne siekten tselvige was naergelaeten hebbend is tondervracht wat versochten antwoorde alleeneleyck de vreyheijt als de Pouleronnesen sijn gemeten begeerde dooch is haerlieder affgeslagen, alligerende doen het haer van Ed. Gouverneur Generael wert ghepresenteert het selvighe aengenomen souden hebben doch soo gesint waeren bij onslieder te commen souden haer plaetsen ordonneeren naer gelieven sonder in eenighe conditien gehouden te wesen ende dat oogenmerck souden nemen (souden nemen) op die van Pouleron ende Rossegein die haere sonder eenighe conditien onder onse protectrtie²⁾ hebben begeven hoe en in wat manieren de selvighe werden getrackteert waer mede ditos oock gedispateert syn.

.....

De drie Bandenesen waer vooren af is gementroneert³⁾ sijn op 25 passato wederomme gecommen onder securi⁴⁾ van het schip Enckuijsen dat ghestaedelijck op wachte voor Salamma sijn houde hebben de selvighe op Nera gebracht naer alles ondervracht sijnde seiden alleenelic gecommen waeren omme vrede te vercrijghen oock bij aldien eenige Orenkais quamen omme te versoucken ofte de selvighe noot van den lijve souden hebben waer op haer leder is gheseijdt het selvighe in aller moste gheschieden mede belast niet wederom te commen soo weynich in geta'e sijn maer soo bij ons beghe(er)den te sijn souden hondert ofte meerder theffen commen ende selvighe daer mede geboden te verrecken.

.....

Op den Gounappij is ons een Bandeneessche slaeff geworden die seide in een orangbaej gheweest was omme naer Ceram te vluchten oock dat door het herde weder op Nera waeren ghedreven daer de prauw stoot ende hij over boort was ghespronghen hem in het bosch verberghende

¹⁾ 1622, tweede boek, ongefolieerd.

²⁾ lees: protectie.

³⁾ lees: gementioneert.

⁴⁾ lees: securi.

sorgende vermidts de prauw seer leck was eer aldaer conde commen soude sincken, naerden middach sijn door die van het schip Enchuijsen 2 ditos aen het fort Nassou ghebracht gevang van den berch Salamme songen naer gevraecht haeren ouden sanck gesonden waeren door alle de Orangkaeij's omme vrede ende vrijheden vanden lijve te becommen. Den selvighen avondt is meede cappiteijn Koert de Koe van Rossingein gecommen met eenige tingans tydinge bringhende dat op 27 dito verbeij Rossengein waeren gheseijlt 20 seijlen naer conden bemercken alle correccoren ende een orangbaj commende soo naer het fort dat op Rossingin gemaect is dat de selvigh(e) ghevoechelijck souden hebben connen beschieten ende alsoo eenighe vande voorste haer van andere afsonderden sonden donse naer ditos twee welghemaende tingans omme de selvighe aen te soecken omme onderwijl de rest van de tingans claer te maecken naer vande wal comm(ende) mosten wederomme keeren ofte souden verolt hebben, de 2 voorgenoemde Bandenesen sijn door ons ondersocht seide den eenen een Orangkaeij te sijn van Poelwaeij hebben haer ghevracht waerom de stoutichen waeren ghebruijckende dat met haer 2 persoonen alleenlijc ¹⁾ quamen, seijden andermael als meermaels verhaelt is ghecommen te sijn om vrede. Seijden wyders dat 20 correcoren ende prauwen ghecomen waeren op Nenner een plaetse tuschen Salamma ende Denner hadden mede gebracht ontrent 10 000 stucken sagou voorts dat dito prauwen den selvighen nacht naer Seram waeren vertrocken, medevoerende ontrent 200 copen 500 mans als vrouwen kinderen met 5 Orangkais naementlick Umerato, Wattimeenen, Ringeringe, Sabandaer Rato ende den Sabandaer van Ombeer doch dat belooft binnen 10 daegen wederom te keeren met meerder macht omme haer te helpen haere macht is noch soo op d'berch Waeijer als wijder het gene meer bden ²⁾ anderen connen raepen 500 mannen.

Die weerbaer sijn den eenen is te tortare gebracht hem vrij hardelijck aentasten, maer quam met den anderen in alles overeen conden anders niet vernemen oock persisterden vrijheden ende niet anders waeren souckende den voornoemden Orangkaeij heeft versocht naer het schip Enchuijsen gebracht te werden omme de gheene noch op den berch liggen te perusaderen bij ons te commen het twelck wij hem toegelaeten hebben ende met een tingan naer Salamme ghebracht hadden daerinne een Mardijcker van Banda verborgen omme naer alles te vernemen doch den Orangkaeij is sonder iets te verrichten met syn vrou ende een slaevinne weder gecomen. Derhalven andermael repetere anders niet can bedencken dan dat de vijandt altsaemen geneich sij te vluchten doch verhoopen haere in het selvighe veranderinghe te doen omme soo veele van haerlieder als maer moghelijck is te becommen. Hiermede

Erntfeste manhafte edele welwijse voorsinnighe seer discrete Heer willen

¹⁾ lees: alleenlyck.

²⁾ lees: bi den.

U.Ed. benefens de resterende vrienden aldaer Gode bevelen die bidde
U.Ed. met geluckige successen in alle sijn aenslaegen begenadige. Int
schip Delft liggende ter reede voor het fort Nassau in Banda. Adii 29
Julij ¹⁾ 1621. U. Eedele otmoedighen ende altijt onderdanigen dienaer

Jan van Gorckom

¹⁾ Deze datum is verbeterd uit 29 Juny. Uit den inhoud blijkt dat deze laatste datum de juiste is.

ARTICULEN

ende Ordonnantien, waernaer door last ende bevel van den E. Heer Gouverneur-Generael yder soldaet geduyrende de voorgenomen tocht (die Godt wil segenen) sich sal hebben te reguleeren, 5 Maart 1621. ¹⁾

Eerstelijck . . . (volgt indeeling van de strijdkrachten).

Ten tweeden dat yder soldaet die op dese voorgenomen tocht sal gebruyct werden, de cappiteyn ende voornoemde officieren, die respectievelijck over hun gestelt sijn, ofte hierna gestelt soude mogen werden, sonder eenige wederspannicheyt in alles sal obedieeren ende gehoorsaemen, op peene, soo wie ter contrarie bevonden sal worden gedaen te hebben, sonder genade volgens krijchs discipline, andere ten exempel, aen den hals sal gestraft worden.

Ten derden dat yder sijn geweer, cruyt, loot, lonten als andere wapenen die belast sullen mogen werden te dragen sal poogen wel te bewaeren, sonder hem d'selve te spillen door moetwille off onachtsaemheyt, opdat een yder voor den vyandt comende van alles versien sijnde hem het hoofd mach bieden op peene alsvooren.

Ten vierden, dat niemant hem sal verwoirderen uyt sijn compagnie off gelit te gaen sonder concent off bevel van sijn cappiteyn, op peene alsvooren.

Ten vijffden wort alle brandtstichtinge verboden die iemandt sonder last van sijn cappiteyn soude mogen doen, op peene alsvooren.

Ten sesten, niemant en sal eenige boomen 't sy vruchtdraegende off andere schenden off omhacken sonder last van sijn cappiteyn, op peene alsvooren.

Ten sevenden. Idereen sal ten bevele van sijn cappiteyn gehouden sijn, sijn geweer neder te moeten setten ende met schoppen, spaden houwelen ende andere instrumenten sulcx te doen als hem van sijn cappiteyn belast sal werden, alsmede stucken helpen voortslepen, trencheen, loopgraven ende alderley wercken te maecken, op peene alsvooren.

Ten achtsten. Indien het rijckelijck geordonneert rantchoen van montcost ende dranck niet en costen becomen, sal hem een yegelijck met het rantchoen dat men naer gelegentheyt des tijts sal gedrongen worden te geven, moeten vergenoegen, op peene alsvooren.

¹⁾ Eveneens afgedrukt in Bescheiden, dl. III, pag. 19.

Ten negenden. Indien Godt ons victorie over onse vyanden verleene, en sal niemant hem vervoirderen te plunderen off moescoppen tensy hem sulcx by sijn cappiteyn toegelaten wert, op peene alsvooren.

Ten thienden sal ydereen oock gehouden sijn des noot sijnde de tingans ofte andere vaertuich daermede vaeren sullen te roeyen ende helpen daer men die sal hebben willen, sonder 't selve op gevangen Javanen off andere te laeten staen, op peene soo wie in desen onwillich bevonden sal werden gestraft te sullen werden alsvooren.

Ten elffden wort wel expresselijck verboden het schenden ende vercrachten van vrouwen, op peene alsvooren.

Ten twaelffden ende laesten alsoo ydereen den E. heer Gouverneur Generael by den generaelen artijckelbrieff alle dienst, hulpe, trouwe ende gehoorsaemheyte belooft ende gesworen heeft, belast, ordonneert ende beveelt sijn E. voornoemt alle dese articulen ende ordonnantien voorsz. ofte die hiernaer noch gemaect sullen mogen werden, naer uytterste vermogen promptelijck ende gewillich sonder eenich tegensprecken naer te comen, ende in alles wat ydereen van sijn cappiteyn belast sal werden, sich te dragen ende quiten als vrome ende eerlijcke soldaeten ende crijchsluyden schuldich ende gehouden sijn, op peene alsvooren.

Actum in 't Casteel Nassauw op Nera in Banda, ende is gepubliceert ende van 't gansche leger op huyden beswooren, adi 5 Maert anno 1621.

PERSONENREGISTER

- ANTZEN, WILLEM VAN, 10, 141,
 142, 152, 155, 166, 172, 174.
 BAGEHOT, W., 248.
 BALTHASAR GERARDS, 211.
 BERGELL, HENDRIK VAN, 33.
 BLOQ MARTENSZ., ADRIAEN, 67,
 68, 78, 120.
 BLOK, P. J., 3.
 BOTH, PIETER, 46, 81, 114, 130,
 197.
 BRANTS, WIJNANT, 174
 BROECKE, PIETER VAN DEN, 130.
 BROUWER, HENDRIK, 40—42, 44,
 80.
 BUSKEN HUET, 248, 264.
 CALKOEN, HENRICUS, 243.
 CALVIJN, 16.
 CARPENTIER, PIETER DE, 17, 125.
 CASTLETON, SAMUEL, 88, 97.
 CHIJS, J. A. VAN DER, *passim*.
 CLARUS, JULIUS, 212, 213.
 COEN, JAN PIETERSZ., *passim*.
 COLENBRANDER, H. T., 6, 8, 219,
 220, 238, 247, 264.
 COLVE, 174.
 CORNELISZ., ISBRANT, 170.
 CRANEVELT, PHILIPS, 179, 180,
 182, 184, 187, 232.
 CRAWFURD, JOHN, 83.
 CUINGET, JAN, 185, 257.
 DAM, PIETER VAN, 234.
 DAVENPORT, FRANCES G., 11.
 DEDEL, CORNELIS. 107, 109, 116,
 118, 120.
 DIRCKSZ., PIETER, 166.
 DRAKE, FRANCIS, 11, 87.
 DUSSEN, ADRIAEN JACOBZ. VAN
 DER, 62, 82, 90—93.
 EDMUNDSON, G. E., 56.
 FELTMAN, GERH., 195, 199, 210—
 212.
 FREDERIK DE GROOTE, 223.
 GARDINER, S. R., 67.
 GEERKE, H. P., 4, 205.
 GORCUM, JAN JANSZ. VAN, 10, 152,
 157, 165, 166, 170, 175, 188,
 189, 194, 201, 220, 236, 256,
 258, 259, 261.
 GROOT, HUGO DE, 55, 216.
 GIJSELS, ARTUS, 9, 10, 13, 14, 23,
 141, 236, 238—244, 248, 262.
 HAGHEN, STEVEN VAN DER, 23,
 33—35, 68, 88, 107, 109, 118,
 126.
 HARMENSZ. WOLPHERT, 31—34,
 88.
 HASE, HANS DE, 61, 102, 103.
 HAYES, ROBERT, 150, 151.
 HEEMSKERCK, JACOB VAN, 10, 21—
 24, 26—30, 32, 44, 55, 89.
 HEERENTHALS, HENDRICK, 60.
 HEERES, J. E., 242, 243.
 HERMITE, JACQUES L', 35.
 HEYNSBERGEN, P. VAN, 221, 222,
 224.
 HOBBS, 12.
 HOEN, SIMON JANSZ., 38.
 HOEVEN, JAN VAN, 152, 165, 172,
 174, 220.
 HOUTMAN, FREDERICK DE, 10, 39,
 134, 137, 141, 142, 145, 146,
 149, 150, 155, 161, 166, 174.

- HUNTER, W. W., 87, 246.
 HUYBERS, H. F. M., 4, 205.
 JANSSEN, MAARTEN, 220.
 JANSZ., WILLEM, 139.
 JARREM, ORANG-KAJA, 176—179,
 183, 225—233.
 JONGE, J. K. J. DE, 2, 5, 10, 95,
 111, 169, 204, 219, 238, 264.
 JOURDAIN, JOHN, 64—66, 86, 95.
 KALFF, S., 4.
 KAPITAN-HITOE, 13, 23, 70, 120,
 121, 149—151, 159—161, 233,
 249.
 KAREL IV, 209.
 KEELING, WILLIAM, 36, 38, 39.
 KÖNIGSWATER, J. L., 208, 209.
 KUNST, JAN, 166, 189.
 LAM, JAN DIRCKSZ. 48, 49, 84, 88,
 89, 100, 108, 110, 113, 114, 126,
 215.
 LANGHE, CORNELIS DE, 233.
 LECK, DANIEL VAN DER, 263.
 LEEUWEN, JAN RUTGERSZ. VAN,
 132.
 LEEUWEN, SIMON VAN, 207, 212.
 LEMAIRE, ISAAC, 56.
 LEUPE, P., 8, 9, 91, 169.
 LODEWIJK XI, 209.
 MAC LEOD, N., 4, 26, 205.
 MARCT, JACOB VAN DER, 73, 74.
 MATELIEFF, CORNELIS, 34, 43, 44,
 122.
 MATTHAEUS, ANTONIUS, 222, 224.
 MATTHIJSSSEN, JAN, 244.
 MAURITS, 200, 210.
 MELVILL VAN CARNBÉE, P., 9.
 MEUSZ, PAULUS, 244.
 MICHEL DE RUYTER, 243.
 MIDDLETON, HENRY, 40.
 DE MONTÉ VER LOREN, J. PH., 222.
 MOORMAN, JOHAN, 243.
 NECK, JACOB CORNELISZ. VAN, 22.
 OEOEBALANG, 71—74.
 ORANG-KAJA's. *passim*.
 PANGERAN, van Bantam, 54, 61,
 69, 70, 76, 125, 129, 132.
 PAPPUS VAN TRATZBERG, 198, 210.
 PARMA, 195, 245, 260.
 PUYCK, NICOLAAS, 42.
 REAEL, LAURENS, 46, 81, 90, 94—
 104, 106, 107, 110—116, 118,
 119, 124, 126, 128—130, 223.
 REMBRANDT, 248.
 REIN, ADOLF, 12.
 REYNST, GERARD, 46, 81, 83, 84,
 86, 94—96, 98—100, 102, 105,
 113—115.
 RICHELIEU, 11.
 RIEBEEK, JAN VAN, 144.
 ROMEIN, J. EN A., 6.
 ROS, JAN DE, 174.
 SABADIN, 70, 71, 115, 253.
 SANDE, DIRCK PIETERSZ. VAN DE,
 89—93.
 SCHAPER, B. W., 5.
 SCHOT, zie ROS.
 SONCK, MARTINUS, 10, 60, 146,
 155, 165, 166, 168, 172, 173,
 175—179, 183—189, 193, 200,
 205, 220, 247, 251, 254, 256—
 259, 261, 262.
 SOURY, ANDRIES, 1, 60.
 SPEULT, HERMAN VAN, 10, 70, 76,
 116, 149, 154, 156—161, 166,
 172, 173, 178, 236, 250, 261.
 SPECX, JACQUES, 242.
 STAPEL, F. W., 4, 135, 205, 234.
 STALPAERT VAN DER WIELE, AU-
 GUSTIJN, 30.
 STIBBE, D. G., 205.
 STOCKHOLM, JAN CLAESZ. VAN, 184
 STRENGE, MARTEN VAN DER, 244.
 STYNS, JAN, 135.
 SULTAN van Ternate, 41, 43, 66,
 81, 114, 115, 122.
 TIELE, P. A., 2, 3, 10, 26, 76,
 95—97, 99, 109—111, 116, 118,
 119, 126, 169, 206, 219, 263.

- USSELINX, WILLEM, 56.
 VALENTIJN, FRANCOIS, 23.
 VEEN, ADRIAEN VAN, 28, 30—32.
 VERHOEFF, PIETER WILLEMSZ., 26,
 34, 36—39, 40, 42, 44, 46, 53,
 55, 92, 148.
 VIANEN, GIJSBRECHT VAN, 82.
 VLEYSCHOUWER, THIJS CORNELISZ.,
 166, 189.
 VOETS, JANNEKE, 39.
 VOORDA, BAVIUS, 207.
 VORST, van Jacatra, 69, 70, 129, 132.
 — van Makassar, 34, 35.
 — van Mataram, 61, 71, 72, 74.
 WAERT, NICOLAES VAN, 8, 247.
 WARWIJCK, WYBRAND VAN, 28,
 69.
 WESTERWOLT, ADAM, 103.
 WIELANT, PHILIPS, 212, 213, 222,
 224.
 WOUDE, JOH. VAN DER, 4, 5, 206.
 WYCLIFFE, 12.

ZAKENREGISTER

- Accoord, zie overeenkomst.
 adelborsten, 194, 197, 199.
 advies (adviseeren), 133, 146, 150,
 152, 155, 157—168, 251.
 advocaat-fiscaal, 146, 155, 200, 203
 Ambonsche conspiratie 223, 232,
 244.
 artikelbrieven, 196—199, 210.

 Banda, bevolking, 25, 26, 261, 262.
 — contracten met, 31, 33, 89,
 108, 126, 171, 174, 214, 216.
 — partijschappen, 22—25, 33, 41,
 91, 109, 110, 115, 142, 148, 161,
 177, 256.
 — privilegiën, 23.
 Batavia, vestiging van, 132.
 bestand, twaalfjarig, 12, 36, 40,
 46, 48.
 bewindhebbers (heeren XVII),
 passim.
 bezetting van kantoren en forten,
 127.

 Calvinisme, 16, 17.
 chaos, 115, 116.
 clementie, 235, 245.
 compagnie, passim.
 compagniesdienaren, 6, 15, 19,
 26, 42, 54, 143, 148, 193, 242.
 crimen laesae majestatis, 208, 212,
 217, 222—224, 234.
 crimineele ordonnantiën van Phi-
 lips, 210, 223, 224.

 Demarcatielijn, 11.

 discours, 17, 46, 47, 52, 79, 93.
 discipline, 196, 197, 201.

 Engelschen, passim.

 Fiskes, zie advocaat-fiscaal.
 forten, veelheid van, 104.

 Geschenken, 28, 33, 35, 44, 54,
 66, 142, 148.
 gouverneur-generaal, ambt van,
 46, 81, 97, 101, 116, 121, 128,
 131.
 Groot-Nederland, 133.
 Guzeratten, 90.

 Handel, particuliere, 118.
 handelssouverein(iteit), 216.
 Hof van Holland, 223, 224.

 Insinuatie, 66, 86, 103, 129.
 instructie, 36, 55, 82, 98, 106,
 139, 141, 197, 198, 223.

 Jachten, zie vaartuigen.
 jaarnaal, 169—180, 182, 185—187,
 191—194, 197, 234, 236, 246—
 249.
 jurisdictie, 51, 64, 135, 136.

 Kapitaal, eisch van, 50, 56—59,
 123, 131, 134, 138.
 kolonie planten (koloniseeren), 49,
 52, 53, 56, 83, 117, 143, 144,
 153.
 krijgsbedrijven, tegen de Banda-

- neezen, 38, 81, 88, 91, 126, hfdst. V e.v.
 — tegen de Engelschen, 68, 88, 107, 126, 129, 130, 133.
 — gemeenschappelijk met de Engelschen, 139.
 krijgsgebruik, 194, 196.
 krijgstucht, zie discipline.
- Landdag op Ambon, 154, 160, 166, 174.
- Machtsverhouding tusschen Spanjaarden en Nederlanders, 48.
 majesteitsschennis, zie crimen laesae majestatis.
 mardijkers, 90.
 memorie, 67, 68, 78, 81, 84.
 Mennonieten, 62.
 monopolie, 3, 4, 12, 31, 32, 54—56, 71, 72, 87, 88, 111, 115, 126, 137, 147.
- Nationaal besef, 17.
- Oelilima en oelisiba, 22—25, 33, 40, 41, 161, 162.
 oorlogsgebruiken, zie krijgsgebruik overeenkomst met Eng. O.I. Comp. 135—138, 140, 142, 144, 145, 148.
- Pamflet, 187.
 pauselijke bullen, 10, 11.
 pax neerlandica, 64.
 plundering, 193—195, 199, 200.
 politiek der O.I. Comp., 55.
 Portugeezen, 27, 34, 37, 41, 43, 51, 53, 58, 143, 250.
 pijnbank, 179, 203—205, 220—223
- Raad, Breede, 7, 134, 159, 218, 219.
 — Breede- en Krijgs-, 7, 149—151, 157, 163, 168, 169, 188, 219, 236, 251.
- Raad van Defensie, 135, 145, 146.
 — Gecommitteerde 7, 149, 153—155, 163, 171.
 — van Indie (resp. Presente Raden), 7, 8, 17, 81, 85, 86, 94, 96—98, 100—102, 107, 124, 145, 146, 149, 158—160, 163, 164, 189, 191, 197, 198, 234, 236, 251.
 — Krijgs-, 7, 149, 151, 152, 154, 157, 234.
 recht van den sterkste, 11—13, 61—63.
 recht van voorkoop, zie voorkeursrecht.
 rechtsstaat, 64, 66, 146.
 rendez-vous, 46, 106.
 republiek der Ver. Nederlanden, 14, 16, 17, 36, 57, 58, 134—136, 199, 216, 221, 222.
 roeping, 63.
- Scheepsmacht der O.I. Comp., 127, 133.
 — der Engelschen, 127, 129.
 schepen, eisch van, 49, 58, 84, 85, 117, 123, 131, 134, 137.
 schulden, 30, 32, 33, 36.
 Siauwers, 90, 91, 110.
 soevereiniteit, 12, 17, 21, 33, 39, 50, 66, 67, 89, 115, 132, 205, 213, 246.
 Spanjaarden, 36, 37, 41, 43, 46, 48, 53, 58, 90, 105, 114, 123, 134, 143, 250, 255.
 Staten-generaal, 18, 19, 36, 100, 134, 154.
- Toestand op de Ned. vloot, 48.
 torture, zie pijnbank.
 trouw, goede, 14, 43, 62, 216, 256.
- Vaartuigen, lichte, 41, 53, 79, 80, 109.
 verdrag, zie overeenkomst.

volkenrecht, 10, 11, 14, 216.
voorkeursrecht, 32, 34, 43, 147.
voorschot, zie schuld.
vrijburgers (vrije lieden), 75, 90,
117, 142, 155.

Weren van de Engelschen, 77, 78,
85, 96 e.v.
— van de inlandsche handelaars,
77, 113 e.v.

REGISTER VAN AANGEHAALDE GESCHRIFTEN¹⁾.

- AITZEMA, LIEUWE VAN: Historie of Verhael van Saken van Staet en Oorlogh in ende ontrent de Vereenigde Nederlanden. 's-Gravenhage 1657.
- BERGMAN, R. A. M.: Jan Pieterszoon Coen. Een psychographie; Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, dl. LXXIII, 1934.
- BLOK, P. J.: Geschiedenis van het Nederlandsche Volk, dl. II; derde, herziene druk. Leiden 1896.
- BÖHM, A. H.: Het recht van kolonisatie. Utrecht 1936.
- BOR, PIETER: Nederlandsche Oorlogen. Uitg. 1621.
- BROUWER, JOH.: Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den tachtigjarigen oorlog. Zutphen 1933.
- CHIJS, J. A. VAN DER: De vestiging van het Nederlandsch gezag over de Banda-eilanden 1599—1621. Batavia 1886.
- CHIJS, J. A. VAN DER: Nederlandsch-Indisch Plakkaatboek, Batavia 1885.
- CLARUS, JULIUS: Sententiae receptae. Frankf. a. Main 1582.
- COLENBRANDER, H. T.: Jan Pieterszoon Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië. Vijf deelen Bescheiden en één deel Levensbeschrijving. 's-Gravenhage 1919—1934.
- COLENBRANDER, H. T.: Koloniale Geschiedenis, dl. II. 's-Gravenhage 1925.
- COOLHAAS, W. PH.: Aanteekeningen en opmerkingen over den zoogenaamden Ambonschen moord; Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, dl. 101, eerste aflevering, 1942.
- CRAWFURD, JOHN: A descriptive dictionary of the Indian Islands.
- DAM, PIETER VAN: Beschryvinge van de Oostindische Compagnie, uitgave F. W. Stapel. 's Gravenhage 1927—1939.
- DAVENPORT, FRANCES G.: European Treaties bearing on the History of the United States and its Dependencies to 1648. Washington D.C. 1917.
- DOMELA NIEUWENHUIS, J.: Bijdrage tot de kennis der straffen in Nederland; Tijdschrift voor Strafrecht, dl. XIV, 1902.
- DUYCK, ANTHONIS: Journaal, uitgave Lodewijk Mulder. 's-Gravenhage 1864.

¹⁾ Voor de gebezigde bronnen zie pag. 7 e.v.

- EDMUNDSON, G.: Anglo-Dutch Rivalry during the first half of the seventeenth century. Oxford 1911.
- Encyclopedie van Nederlandsch Indië. Editie 1917.
- FELTMAN, GERH.: Aenmerkingen over den Articulbrief ofte Ordonnantie op de Discipline Militaire; derde druk. 's-Gravenhage 1716.
- FRUIN, R.: Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588—1598; vijfde uitgaaf. 's-Gravenhage 1899.
- GARDINER, S. R.: History of England; new edition. London 1893.
- GEERKE, H. P.: Jan Pieterszoon Coen, de baanbreker in ons Indië. Utrecht 1929.
- GONGGRIJP, G.: Schets eener economische Geschiedenis van Nederlandsch-Indië; tweede druk. Haarlem 1938.
- HAAN, F. DE: Priangan. Batavia 1910—1912.
- HEERES, J. E.,: Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum, dl. I.
- HEIJNSBERGEN, P. VAN: De pijnbank in de Nederlanden. Groningen 1925.
- HIGGINS, A. PEARCE: International law and the outer world 1450—1648; The Cambridge History of the British Empire.
- HOEK, J. J. VAN DEN: De veldtocht van Prins Maurits in 1597. 's-Gravenhage 1914.
- HOLLAND ROSE, e.a., J.: The Cambridge History of the British Empire, vol. 1. Cambridge 1929.
- HOOGENBERK, H., De rechtsvoorschriften voor de vaart op Oost-Indië 1599—1620. Utrecht 1940.
- HUBER, ULRİK: Hedendaegse Rechtsgeleertheit. Leeuwarden 1686.
- HUNTER, W. W.: A History of British India, vol. 1. London 1899.
- HUIJBERS, H. F. M.: Een kranig Hollander, Jan Pieterszoon Coen, de stichter van Batavia. Utrecht 1914.
- JONGE, J. K. K. DE: De opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indië. 's-Gravenhage 1862 e.v.
- KALFF, S.: De „Loffelycke Compagnie”. Amsterdam 1916.
- KAN, J. VAN: De Rechtstitels der Compagnie. Amsterdam 1942.
- KEMP, F. A. VAN DER: Magazijn van stukken tot de Militaire Jurisdictie betrekkelijk. Utrecht 1783.
- KIERS, J.: De bevelen des Konings. Utrecht 1938.
- KLERK DE REUS, G. C.: Geschichtlicher Überblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwicklung der Niederländisch-Ostindischen Compagnie. Batavia 1894.
- KÖNIGSWARTER, J. L.: Geschiedkundig overzicht der Wetgeving van de voornaamste Volken, omtrent het straffen der niet-aangifte (non-révélation) van Staatsmisdaden; Nederlandsche Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving, 1839, eerste deel.
- LEEUWEN, SIMON VAN: Rooms-Hollands Regt. Uitg. 1664.

- LEUR, J. C. VAN: Eenige beschouwingen betreffende den ouden Aziatischen handel. Middelburg 1934.
- MAC LEOD, N.: De Oost-Indische Compagnie als zeemogendheid in Azië. Rijswijk 1927.
- METEREN, EMANUËL VAN: Historie van de Oorlogen en Geschiedenissen der Nederlanden, dl. IV. Gorkum 1751.
- MIJER, P.: Verzameling van Instructien, ordonnancien en reglementen voor de Regering van Nederlandsch Indië. Batavia 1848.
- DE MONTÉ VER LOREN, J. PH.: Geschiedenis van de wetenschap van het strafrecht en strafprocesrecht in de Noordelijke Nederlanden vóór de Codificatie. Amsterdam 1942.
- OTTOW, S. J.: De oorsprong der conservatieve richting. Utrecht 1937.
- PAPPUS VAN TRATZBERG, PETER: Articulbrief waer by eenighe Annotatien ghevoecht zijn. Groningen 1636.
- REIN, ADOLF: Über die Bedeutung der überseeischen Ausdehnung für das europäische Staatensystem; Historische Zeitschrift, Heft 1, 1927.
- ROMEIN, J. en A.: Erflaters van onze beschaving. Amsterdam 1941.
- SCHAPER, e.a. P. W.: De tagtigjarige oorlog. Amsterdam 1941.
- SCHMITZ, J. P. G.: Rechtshistorische Bijdragen tot de kennis van het materiele en formeele strafrecht van toepassing op de dienaren van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie, voornamelijk betrekking hebbende op het delict van desertie. Utrecht 1938.
- STAPEL, F. W.: De Ambonsche „Moord”; Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, dl. LXII, 1923.
- STAPEL, F. W.: Geschiedenis van Nederlandsch-Indië. Uitg. Ned. Historische Bibliotheek. Amsterdam 1930.
- STAPEL, F. W.: Bijdragen tot de geschiedenis der rechtspraak bij de Vereenigde Oostindische Compagnie; Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, dl. 89 (1932) en 90 (1933).
- STAPEL, e.a., F. W.: Geschiedenis van Nederlandsch-Indië, dl. III. 's-Gravenhage 1939.
- STIBBE, D. G.: Nederlands Indië. Amsterdam 1929.
- TERPSTRA, H.: Buitenlandsche getuigen van onze koloniale expansie. Amsterdam 1940.
- TERPSTRA, H.: Enige opmerkingen over het bedrijf der Oostindische Compagnie; Tijdschrift voor Geschiedenis, 57ste jaargang, afl. 1. 1942.
- TIELE-HEERES, P. A. en J. E.: Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel. 's-Gravenhage 1886 e.v.
- TIELE, P. A.: De Europeërs in den Maleischen Archipel. Oorspronkelijk gepubliceerd in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, 1877, 1879, 1880, 1880, 1881, 1882, 1884, 1886, 1887.

VALENTIJN, FRANÇOIS: Beschrijving van Oost Indien. Amsterdam 1724.

VOORDA, BAVIUS: De Crimineele Ordonnantien. Leiden 1792.

WAKKER, W. R. H.: De toepassing van de pijnbank in onze militaire rechtspleging; Militaire Spectator, vierde serie, dertiende deel. 1888.

WIELANT, PH.: Practijcke Criminele. Naar het eenig bekende handschrift uitgegeven door Aug. Orts. Gent 1872.

Woordenboek, Nieuw Nederlandsch Biografisch.

! ○ Woordenboek, Middelnederlandsch van Verwijs en Verdam.

WOUDE, JOHAN VAN DER: Coen. Consequent koopman. 's-Gravenhage 1937.

○ WIJN, J. W.: Het krijgswezen in den tijd van Prins Maurits. Utrecht 1934.

ERRATA

pag. 6 r. 2 v.b. patheon moet zijn: pantheon

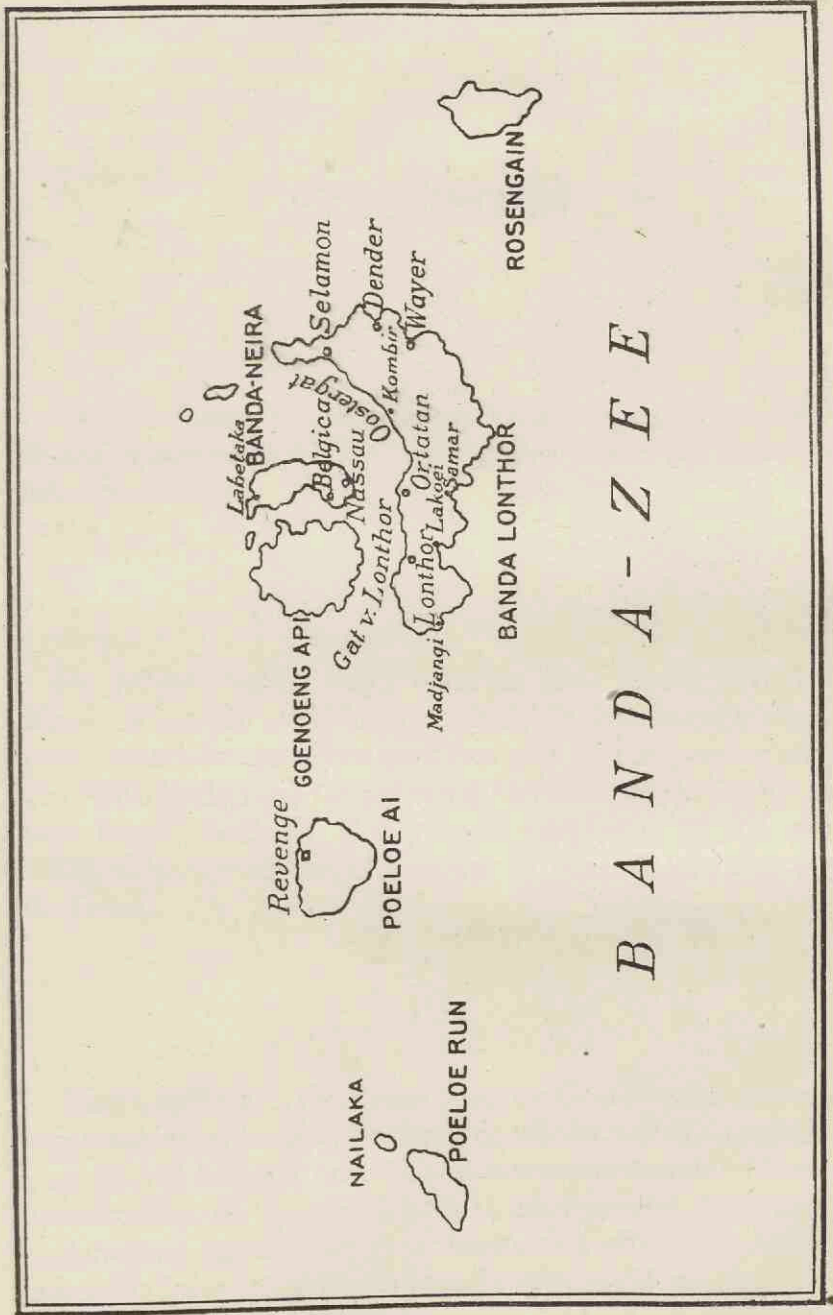
pag. 8 r. 4 v.o. beschyvinghe moet zijn: beschryvinghe

pag. 86 r. 7 v.o. voor moet zijn: door

pag. 197 r. 16 v.b. Na „rechtspraak” is de volgende noot uitgevallen:

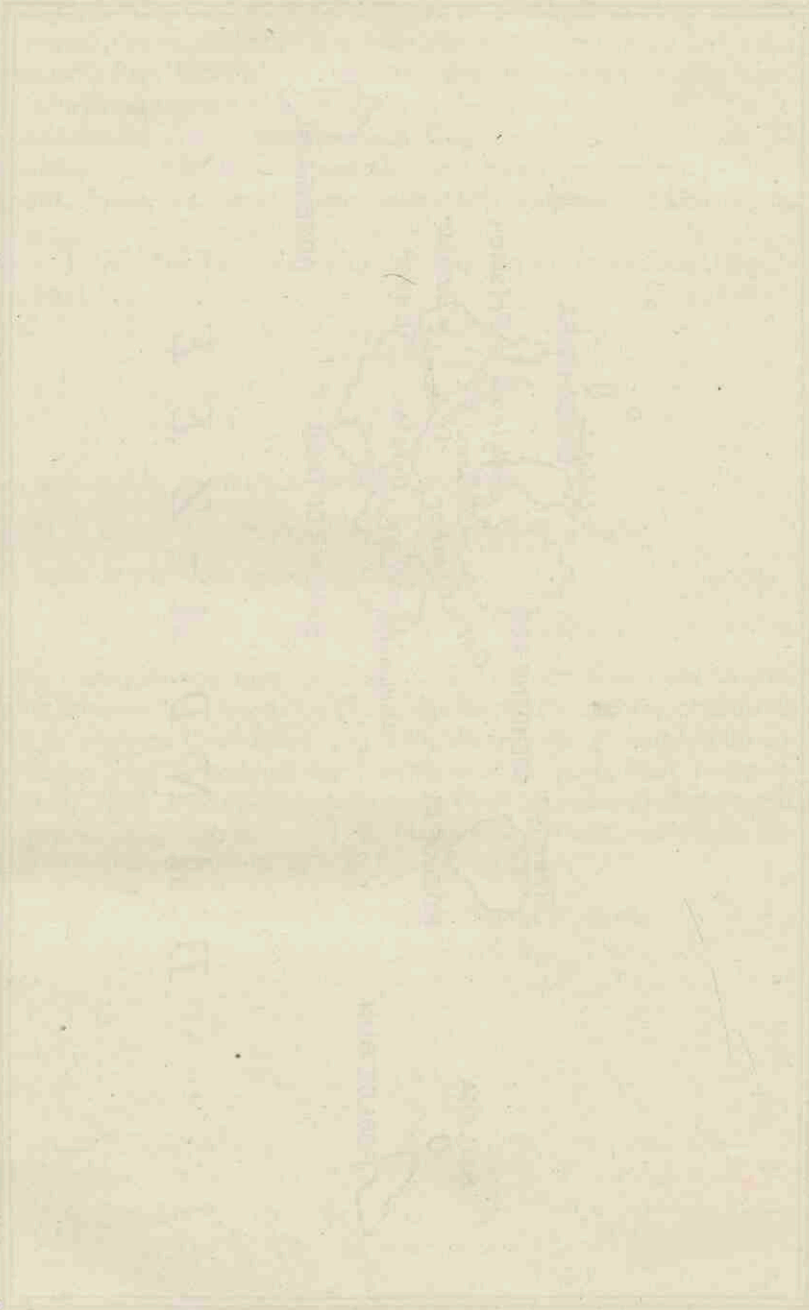
Wij verwijzen nog naar de „Instructie voor den fiscael der Oostindische schepen” van 1607. Zie H. Hoogenberk: De rechtsvoorschriften voor de vaart op Oost-Indië, pag. 116, alsmede diens waardevolle opmerkingen over de regeling der justitie voor de eerste Ned. nederzettingen op Indisch territor, pag. 137 e.v. Voor Scheepsartikelbrieven zie Hoogenberk pag. 152 e.v. en J. P. G. Schmitz: Rechtshistorische Bijdragen — Desertie tijdens de V.O.I.C. Inleiding.

pag. 264 r. 13 v.b. doordrongen moet zijn: doorgedrongen.

Overgenomen en aangevuld uit de Geschiedkundige Atlas van Nederland uitg. Nijhof.

Notes on the ...

Vertical text on the left margin, possibly a page number or reference.

STELLINGEN

I.

De berechting der Bendasche Orang-kaja's is op onbepelijken wijze geschied en draagt het duidelijke kenmerk van clementie.

II.

De Jonge's tegenstelling tusschen den „zachtmoedigen" Reael, die op een „veel hooger zedelijk en staatkundig standpunt" stond dan Jan Pietersz. Coen, die „eigen naam en dien der Nederlandsche natie met een schier onuitwischbare bloedvlek (heeft) beklad", (De Jonge's Opkomst, dl. IV, pag. LXI), is zuiver denkbeeldig en niet in overeenstemming met de feiten.

III.

Tiele's stelling: „Verdragen met (de Oosterlingen met wie wij in aanraking kwamen) behoefden *wij* slechts te eerbiedigen, voor zoover het met onze belangen overeenstemde" (Tiele's Bouwstoffen, dl. I, pag. XXXVI), miskent het eigenaardig onderscheid tusschen de grondbeginselen van de Katholieke conquistadores en de Protestantsche koopvaarders.

IV.

Van der Chijs' beschuldiging dat de executie van den jeugdigen, door het lot aangewezen adelborst Jan van Thiel, zou zijn geweest „een verschrikkelijk staaltje van een geregtelijken moord” (Van der Chijs, De vestiging van het Nederlandsche Gezag over de Banda-eilanden, pag. 153), is onhoudbaar.

V.

Colenbranders bewering: „de cijfers maken niet den indruk, dat op den duur monopolie voor de Compagnie zooveel voordeliger was dan concurrentie” (Koloniale Geschiedenis, dl. II, pag. 238), is onjuist.

VI.

Romeins passage: „Coen was geen bloedhond, maar een beheerst man, die zijn dienaren wist te kiezen. Sonck volvoerde zijn opdracht zoo goed, dat van de 15000 zielen, die de bevolking van Lontor geteld had, er tenslotte nog slechts een kleine achthonderd voor transport in aanmerking kwamen. Van de rest waren 45 orangkaya's (hoofden) op een twijfelachtige beschuldiging van verraad ter dood veroordeeld, honderden door de soldaten in paniekstemming neergesabeld, duizenden van honger omgekomen in de bergen, waarheen ze gevlucht waren en hun de toevoer was afgesneden, een handjevol over zee naar Ceram ontsnapt” (Erflaters van onze beschaving, dl. II, pag. 94), is literatuur (histoire romancée).

VII.

Het schrijven van „histoire romancée” dient nòch de literatuur nòch de geschiedschrijving.

VIII.

Het aanleggen van eigen, hedendaagsche zedelijke maatstaven bij de waardeering van historische feiten, moet als onwetenschappelijk worden vermeden.

IX.

Het door Ter Haar gemaakte onderscheid tusschen territoriale en genealogische rechtsgemeenschappen (Mr. B. Ter Haar Bzn., Beginselen en stelsel van het Adatrecht, hoofdstuk I) vindt geen grond in de Adat.

X.

Hoewel om practische redenen art. 117 van de Wet op de Staatsinrichting inzake de zending te verdedigen valt, zoo moet deze bepaling uit christelijk oogpunt worden veroordeeld.

XI.

De door de Nederlandsche jurisprudentie gevolgde gedragslijn om echtscheiding uit te spreken bij verstek of op de enkele bekentenis van gedaagde, is in strijd met art. 263 B.W.

XII.

De mogelijkheid dient geopend te worden om het bevel volgens art. 373 n, tweede lid, B. W. bij voorraad uitvoerbaar te stellen.

XIII.

De uitwerking der denkbeelden omtrent bedrijfsorganisatie dient zoodanig te geschieden, dat de zelfwerkzaamheid der betrokkenen daarbij behoorlijk gewaarborgd is.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

IX

Faint, illegible text in the middle section of the page.

X

Faint, illegible text in the lower middle section of the page.

XI

Faint, illegible text in the lower section of the page.

XII

Faint, illegible text at the bottom of the page.

XIII

Faint, illegible text at the very bottom of the page.

